

Fåfångans marknad

SOM-undersökningen 2002
SOM-rapport nr 33

Sören Holmberg och Lennart Weibull (red)

Redaktörer: Sören Holmberg och Lennart Weibull

Administrativ redaktör: Kerstin Gidsäter

Omslag och redigering: Henny Östlund

Tryck: Grafikerna Livréna i Kungälv AB, 2003

ISBN: 91-89673-03-4

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE

INNEHÅLL

Förord.....	7
<i>Sören Holmberg och Lennart Weibull</i> Fåfångans marknad	9
SAMHÄLLSTRENDER	
<i>Henrik Oscarsson</i> Våra grundläggande värderingar	33
<i>Sören Holmberg och Lennart Weibull</i> Förgängligt förtroende.....	43
<i>Lennart Nilsson</i> Välfärdspolitik och legitimitet	59
<i>Chris von Borgstede och Lennart J. Lundqvist</i> Svenskarna och deras oro	73
<i>Marie Demker</i> Trendbrott i flyktingfrågan – och polariseringen har ökat	85
<i>Sören Holmberg</i> Kärnkraftsanhängarna vinner terräng	91
<i>Per Hedberg</i> Kulmen nådd för vindkraftens medvind?	101
<i>Sören Holmberg och Lennart Weibull</i> Mer forskning	109
<i>Åsa Nilsson</i> Jag förändras, alltså finns jag?	117
<i>Sverker C. Jagers och Jerker Thorsell</i> Media – ett hot mot miljön?.....	133

<i>Johan Martinsson</i> Vad väger missnöje?	145
--	-----

MEDIETRENDER

<i>Rudolf Antoni</i> Press på dagspressen	157
--	-----

<i>Ingela Wadbring</i> En ny dagstidning för nya läsare?	169
---	-----

<i>Jan Strid</i> Radiolyssnandet minskar	179
---	-----

<i>Lowe Hedman och Annika Bergström</i> Internet – en berg- och dalbana	187
--	-----

<i>Lennart Weibull</i> Medieförtroende 1999-2002	203
---	-----

<i>Rudolf Antoni</i> Boken – ett avslutat kapitel?	215
---	-----

POLITIKTRENDER

<i>Bo Rothstein</i> Socialt kapital och Sierra Madres skatt	227
--	-----

<i>Henrik Hammar och Sverker C. Jagers</i> Om svenska folkets acceptans av en skärpt klimatpolitik	245
---	-----

<i>Staffan Kumlin</i> Politiskt ansvarsutkrävande i Sverige 1986 – 2002	261
--	-----

<i>Ann-Marie Ekengren och Henrik Oscarsson</i> Svenska folkets inställning till tvångsmedel	271
--	-----

<i>Christina Ribbhagen</i> Partiernas och väljarnas dagordning vid valet 2002	283
--	-----

Martin Brothén
Riksdagens starka och svaga sidor 295

Rutger Lindahl
En mer nyansrik EU-opinion 311

Ulf Bjereld
Svenska folket och Nato 327

DOKUMENTATION

Åsa Nilsson
Den nationella SOM-undersökningen 2002..... 335

Författarna 351

Deltagande projekt..... 355

Adresser..... 359

BILAGOR

Informationsbroschyr, frågeformulär (I och II), publikationer 363

FÖRORD

Fåfångans marknad är den 33:e publikationen från SOM-Institutet vid Göteborgs universitet sedan den första blygsamma avrapporteringen 1987. De första skrifterna bestod av kortfattade redovisningar av medverkande forskare, medan de senaste årens avrapporteringar är mer omfattande volymer där ledande opinions- och medieforskare från olika discipliner mer ingående analyserar insamlade data.

Fåfångans marknad bygger på den nationella SOM-undersökningen från senhösten 2002. Undersökningen omfattar *två* riksrepresentativa undersökningar på vardera 3 000 slumpmässigt utvalda personer i åldersintervallet 15-85 år. Undersökningarna har genomförts parallellt och innehåller delvis gemensamma frågor. Fältarbetet startade i början av oktober och slutfördes i februari månad 2003. Ansvarig för datainsamlingen har varit Kinnmark DM i Göteborg med Magnus Kinnmark som fältledare. Närmare uppgifter om likheter och skillnader mellan de två enkäterna finns i metoddokumentationen.

Fåfångans marknad har en uppläggnings som skiljer sig något från tidigare SOM-publikationer. I sin redovisning innehåller den tre huvuddelar. Den första gäller samhällstrender, den andra medietrender och den tredje politiktrender. Boken avslutas med en dokumentation. Artiklarna representerar flertalet av de forskare som deltog med frågor i SOM-undersökningen 2002. Varje författare svarar själv för slutsatserna i respektive kapitel. Som redaktörer har vi begränsat oss till en teknisk redigering samt ett inledande översiktskapitel på bokens huvudtema. Ett antal egna eller medförfattade kapitel har vi också gjort oss skyldiga till.

Undersökningarna genomförs av SOM-institutet, en forsknings- och utbildningsorganisation vid Göteborgs universitet. Institutet drivs gemensamt av Förvaltningshögskolan, Institutionen för journalistik och masskommunikation samt Statsvetenskapliga institutionen. Undersökningsledare för den nationella SOM-undersökningen 2002 har varit fil kand Åsa Nilsson, som även svarar för metoddokumentationen. Bokproduktionen har Kerstin Gidsäter samordnat. Undertecknade har varit projektansvariga för de nationella SOM-undersökningarna sedan starten 1986.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar finns tillgängligt via Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst (SSD) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym.

Den som vill veta mera om SOM-undersökningarna är välkomna att kontakta Åsa Nilsson, undersökningsledare på SOM-institutet eller Kerstin Gidsäter, ansvarig för SOM-institutets kansli eller någon av oss undertecknare.

Göteborg i maj 2003

Sören Holmberg
Statsvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet

Lennart Weibull
Institutionen för journalistik och
masskommunikation
Göteborgs universitet

FÅFÅNGANS MARKNAD

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

”Och om du är gammal som en och annan av mina läsare väl är eller kommer att bli – gammal och rik eller gammal och fattig – kommer du kanske en dag att tänka i ditt sinne: – De här människorna omkring mig är visserligen mycket snälla, men inte kommer de att sörja mig alltför djupt, när jag är borta. Jag är mycket rik och de vill ärva mig – eller jag är mycket fattig och de har tröttnat på att underhålla mig.”

Citatet antyder ett obehagligt samhälle. De mänskliga relationerna präglas inte särskilt mycket av mänsklig värme utan mer av egen nytta. Den som gör den nedslående iakttagelsen är William Makepeace Thackeray i romanen *Vanity Fair. A Novel without a Hero*, utgiven 1848. I romanen som på svenska har titeln *Fåfångans marknad* (en tidig utgåva hade titeln *Verldsmarknaden*) gisslas 1810-talets brittiska samhälle. Överklassmanér, småaktighet och sociala intriger står i centrum i den värld där huvudpersonen Becky Sharp gör social karriär.

Thackeray, som idag är en närmast bortglömd författare, var född 1811.¹ Han hade studerat juridik och varit konstnär innan han på 1830-talet slog sig på journalistiken. Han började publicera sig under pseudonym i följetongs- eller novellform. Hans genre var oftast satirens och samma år som *Vanity Fair* utkom hade han i bokform publicerat en artikelserie i *Punch*, där han gjort porträtt av samtidens ledande personer (*The Book of Snobs*) och blev därmed den som myntade begreppet snobb. Hans samhällskritik mötte självklart mothugg och han anklagades för cynism.

William Thackeray försökte se vad som rörde sig under samhällets och marknadens yta. I satirens form belyste han det samtida skeendet och porträtterade tidens ledande personligheter. Men hans infallsvinkel var fiktionens och hans perspektiv den subjektive betraktarens. Senare kom han att bli alltmera alienerad och började skriva idealiserande om 1700-talet. Samtidigt framträdde hans ambivalens inför snobberiet allt tydligare: också Thackeray lade an på en rik livsstil. När han dog 1863 var han ägare av ett palats i Kensington.

Att i samtidskritik lyfta fram fåfånga och fåfånglighet är inte nytt. Gamla testamentets *Predikaren* har det som sitt huvudtema och Tom Wolfe har i journalistisk romanform skrivit om fåfångans fyrverkeri, för att bara ta ett modernt exempel. Men det som gör det tacksamt att anknyta till Thackeray som samhällskritiker är hans koppling mellan fåfånga och marknad. I efterdyningarna av den ihopsjunkna IT-bubblan och börs krisen känns infallsvinkeln modern. Och i den svenska opinionen är det just ambivalensen inför denna metafysiska marknad som skapar

politiska spänningar. Det har därför varit naturligt för oss att hämta titeln till 2003 års SOM-bok från Thackeray.

Syftet med vår framställning är på intet sätt att bedriva samhällskritik i Thackerays anda utan det vi vill göra är att peka på de opinionsförändringar som skett, exempelvis i synen på storföretag, massmedier och partiledare. Den grundfråga vi ställt oss är i vad mån dessa förändringar är uttryck för en kritisk syn på olika fåfångligheter i början av 2000-talet eller om det rör sig om tillfälliga opinionsyttringar.

Att vi valt att använda en titel med en negativ underton är således inte uttryck för iakttagna opinionstrender i årets undersökning utan står snarast för en grundläggande fråga till datamaterialet. Det är en fråga som alla som arbetar med opinions- och medianalyser alltid måste ställa sig, eftersom opinionsundersökare själva är en del av fåfångans åsiktsmarknad, där opinioner snabbt kan skapas enbart genom de frågor som ställs. Det är därför nödvändigt att alltid pröva motbilder och ställa frågor kring hur en kortsiktiga opinion förhåller sig till långsiktiga trender. Det är sådant som är vägledande för oss som sysslar med surveyundersökningar och varje år ställer frågor till medborgarna. Resultaten från våra studier reflekterar de många människornas föreställningar om sin och samhällets situation. Och det är vår uppgift att försöka tolka de olika mönstren så långt det nu är möjligt.

I detta inledande kapitel gäller frågan de övergripande tendenserna. På samma sätt som tidigare år gör vi det genom att lyfta fram ett antal exempel på trender som på ett översiktligt sätt speglar förändringstendenser i politik och samhälle hösten 2002 – mot bakgrund av opinionsutvecklingen i Sverige under de gångna sexton åren.

Intet nytt på svenskarnas problemagenda

Vård, omsorg, skola dominerar svenskarnas problemdagordning sedan slutet av 1990-talet. Sjukvård, skola, äldreomsorg är de konkreta samhällsproblem som svenska folket tycker är viktigast. Vid den senaste mätningen 2002 kom invandrings- och flyktingfrågor därefter på fjärde plats följt av sysselsättning och lag och ordning. Den största förändringen sedan förra året är att flyktingproblematiken nämns oftare idag – från 13 till 19 procent. Ett problemkomplex som nämns något mer sällan 2002 än åren innan är utbildning/skola som minskat från 37 procent 2001 till 32 procent 2002.

EU/EMU-relaterade frågor omnämndes endast av 3 procent av svarspersonerna. Andra internationellt orienterade frågor uppmärksammades också mycket litet – endast 1 procent av de svarande gjorde det. Terrorism och det förestående Irakkriget var inte några centrala problemfrågor för väljarna valåret 2002. Inrikesproblem stod i fokus som brukligt är i svenska val. Alltså, från väljarnas dagordning intet nytt.

Tabell 1 Svenskarnas viktigaste frågor 1987 – 2002 (procent)

Fråga	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Sjukvård	14	21	22	24	20	19	22	18	15	25	35	30	41	39	41	40
Utbildning	12	9	12	10	11	9	4	8	7	10	22	34	36	35	37	32
Pensioner/äldreomsorg	10	10	16	13	16	14	16	12	10	17	19	15	21	23	22	24
Invandring/flykting	7	8	11	14	13	19	25	12	14	13	10	8	13	12	13	19
Sysselsättning	15	6	2	7	39	49	59	58	51	42	50	51	28	14	14	14
Lag och ordning	20	13	38	11	15	8	9	11	25	14	13	15	16	15	12	12
Sveriges ekonomi	8	10	9	32	24	39	29	32	24	10	7	9	7	6	9	10
Miljö	48	62	46	32	38	19	17	20	27	10	10	9	11	9	9	10
Skatter	7	9	14	13	6	3	2	3	2	4	6	7	5	8	7	7
Familj/barnomsorg	6	9	8	8	7	8	9	6	4	6	7	7	5	7	6	7
Socialpolitik	3	5	3	6	9	7	5	6	6	7	4	17	6	7	6	6
Religion/moral	1	4	3	2	2	2	1	2	3	5	2	2	3	4	4	4
EU/EMU	1	3	3	7	6	11	9	15	7	3	3	4	3	4	3	3
Kommunikationer	1	1	1	2	1	0	0	1	0	0	1	1	1	2	2	2
Jordbruks/regional	2	2	2	1	3	1	1	0	0	0	1	1	1	1	2	2
Privatiseringar	3	2	2	4	2	3	2	2	3	7	2	2	2	2	1	1
Energi/kärnkraft	7	6	8	11	1	2	2	1	2	2	2	2	0	1	1	1
Antal svarande	1672	1642	1578	1582	1573	1889	1557	1704	1707	1779	1754	3561	3503	3546	3638	3606

Kommentar: Samtliga personer som besvarat enkäten ingår i procentbasen.

Ekonomi: Sämre för Sverige än för svensken

Framgångsekonomin under slutet av 1990-talet har inte fortsatt efter millennieskiftet. Mycken ekonomisk statistik är klart dystrare idag än för tre-fyra år sedan. Men om man frågar svenska folket är det främst Sveriges ekonomi som har drabbats, inte så mycket den egna ekonomin. I de senaste SOM-undersökningarna från 2001 och 2002 säger 37-38 procent av svarspersonerna att Sveriges ekonomi försämrats men endast 20 procent att den egna ekonomin har blivit sämre. På den positiva sidan anger endast 13 respektive 8 procent att det gått bättre för Sveriges ekonomi mot hela 28-25 procent som tycker att den egna ekonomin förbättrats. Alltså, svensk ekonomi har bekymmer enligt svenska folket, men själva tycker de inte att de har det så dåligt. De exakta resultaten redovisas i kurvform i Staffan Kumlins kapitel.

Svenska folket gör också en övervägande negativ bedömning av hur Sveriges ekonomi kommer att utvecklas ett år framåt. Endast 10 procent tror på en förbättring mot 31 procent som tippar på en försämring. Dystrast prognoser gör moderata sympatisörer (49 procent försämrats) och jordbrukare (46 procent försämrats) och företagare (39 procent försämrats).

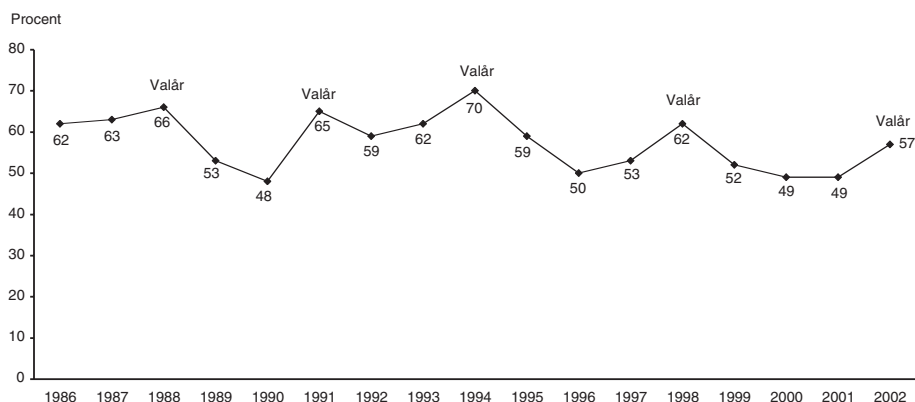
Men när det gäller den egna ekonomin är svensken mycket mer optimistisk. Fler tror på en förbättring för dem själva (22 procent) än på en försämring (13 procent). Bland de mest optimistiska för egen del finns moderata sympatisörer (27 procent förbättring), högre tjänstemän (26 procent förbättring) och företagare (25 procent förbättring). Det går utför för Sverige, men jag klarar mig nog bra, tycks vara en spridd föreställning, speciellt i vissa kretsar. En kanske inte helt fåfänglig förhoppning. I ett samhälle med ökande ekonomiska skillnader mellan olika grupper kan somliga få det bättre samtidigt som andra får det sämre.

Den elektorala cykeln fungerar

För femte valet i rad ökar andelen övertygade partianhängare under ett valår. Det finns en elektoral cykel i stödet för partierna och för mycket annat politiskt, som t ex när det gäller institutionsförtroende och politikertilltro. De demokratiska valen är positivt förtroendeskapande. När politikerna kommer ut och träffar väljarna inför valen stärks tilltron och kanske också förhoppningarna. Det vore värre om det hade varit tvärtom. När politikerna äntligen träffar sina väljare, ja då sjunker förtroendet. Men så är det alltså inte.

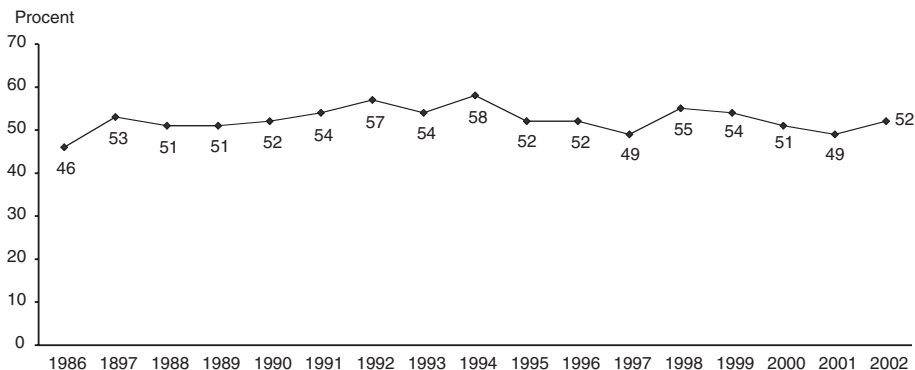
Figur 1 Medborgarnas grad av partiövertygelse 1986-2002 (procent)

Fråga: (till personer som uppgett sig sympatisera med något politiskt parti): ”Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?” Svartalternativ: ”Ja, mycket övertygad; ja, något övertygad; nej”.

Kommentar: Resultaten visar andelen personer som svarat *mycket* eller *något övertygad*. Samtliga svarspersoner ingår i procentbasen.

Figur 2 Andel personer som uppger sig vara mycket eller ganska intresserade av politik 1986-2002 (procent)

Kommentar: Samtliga svarspersoner utgör procentbasen.

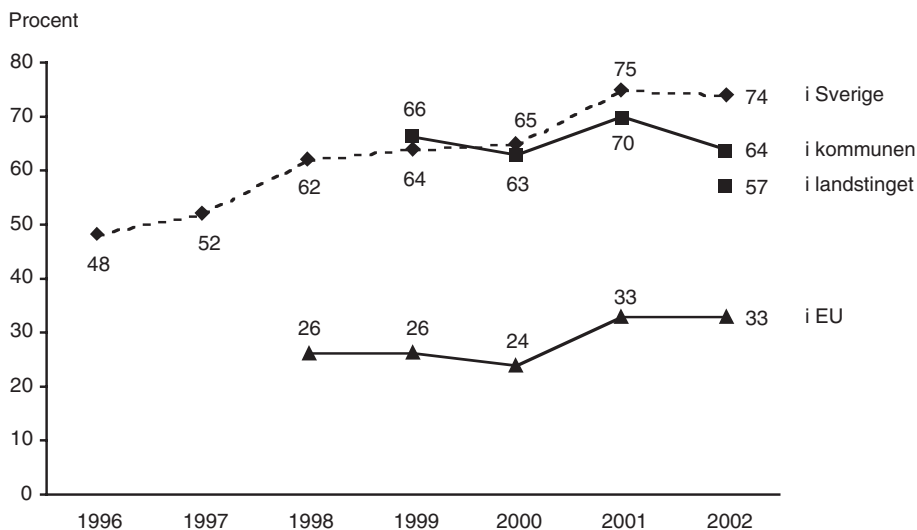
Någon lika entydig valårscykel kan inte iakttas när det gäller människors politiska intresse. Vi kan dock notera en uppgång för politikintresset i samband med fyra av de fem val vi studerat sedan SOM-undersökningarna startade. Och de fyra valen är de fyra senaste – 1991, 1994, 1998 och 2002 – så måhända är en elektoral cykel på väg att etableras även när det gäller politiskt intresse.

Fortsatt höga nöjdhetssiffror för svensk demokrati

De rekordhöga siffrorna för bedömningen av hur svensk demokrati fungerar höll i sig över valet 2002. Andelen personer som är mycket eller ganska nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige var 74 procent 2002 och 75 procent 2001; att jämföras med endast 48 procent när den första SOM-mätningen genomfördes 1996. De mycket positiva demokratibedömningarna återfinns också i motsvarande mätningar i *Eurobarometern*.

Sverige har under senare år uppvisat bland de högsta siffrorna i hela EU över andelen medborgare som är nöjda med hur det egna landets demokrati fungerar. Ett land som dock genomgående ligger något snäpp bättre än Sverige är Danmark.

Det är värt att notera att bedömningarna av den nationella demokratin 2002 får ett klart bättre betyg än den kommunala demokratin, som i sin tur bedöms mer positivt än landstingens demokrati. Kan det vara så att medborgarna under ett valår ser extra tydligt att lokala och regionala problem hamnar i slagskuggan av nationella frågor? Den gemensamma valdagen är kanske bra för valdeltagandet i lokala och regionala val, men är den också bra för den lokala och regionala demokratin?

Figur 3 Nöjd med hur demokratin fungerar (procent)

Kommentar: Resultaten visar andel som svarar *mycket* eller *ganska nöjd*. Övriga svarsalternativ är inte särskilt nöjd och inte alls nöjd. Personer som besvarat frågan ingår i procentbasen.

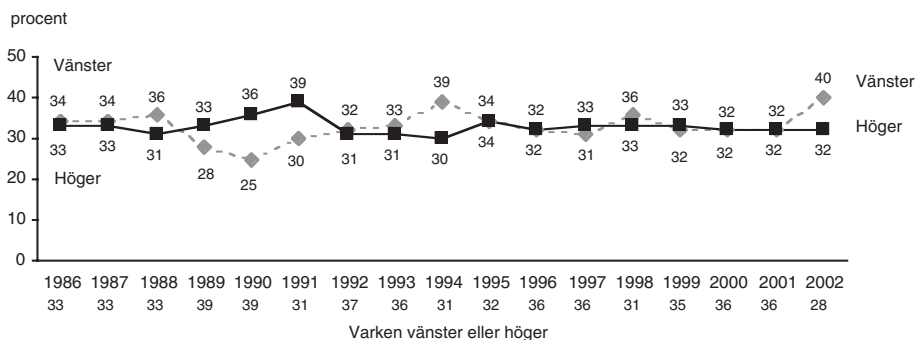
Vänstermobilisering under valår

I förra årets SOM-bok tippade vi att andelen personer som uppfattar sig som stående till vänster skulle öka valåret 2002. Och vi fick rätt. Andelen svars personer som placerar sig till vänster på den subjektiva vänster-högerskalan ökade från 32 procent 2001 till 40 procent 2002. Det var nu inte något svårtippat resultat. Det finns en viss valårseffekt även när det gäller den ideologiska orienteringen. I alla val sedan de första mätningarna på 1980-talet har andelen vänsterorienterade personer ökat under valåren.

Jämfört med året innan valet har ökningen varit 2 procentenheter 1988, 5 1991, 6 1994, 5 1998 och 8 2002; alltför regelbundna och för stora förändringar för att vara slumpprodukter. Oftast är det inte andelen högrinriktade personer som minskar. Det är istället mittengruppen som minskar, och till en del går åt väster under valår (Holmberg 2003). Kampen om mitt kan knappast överskattas när det gäller att förstå varför svenska val går som de går. Det räcker inte med att vinna röster bland det egna ideologiska blockets väljare. Man måste också vinna i mitten. Och det har socialdemokraterna varit duktigare på än de borgerliga partierna vid de senaste valen.

Figur 4 Ideologisk vänster-högerposition (procent)

Fråga: ”Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle Du placera Dig själv på en sådan vänster-högerskala.”

Kommentar: Resultaten visar andelen som uppgivit att de är klart eller något till vänster respektive klart eller något till höger, eller angivit att de är ”varken vänster eller höger”. Personer som ej besvarat frågan är ej medtagna i analysen. De utgör 3-4 procent av svarspersonerna genom åren.

Populära partiledare – en fåfångans marknad?

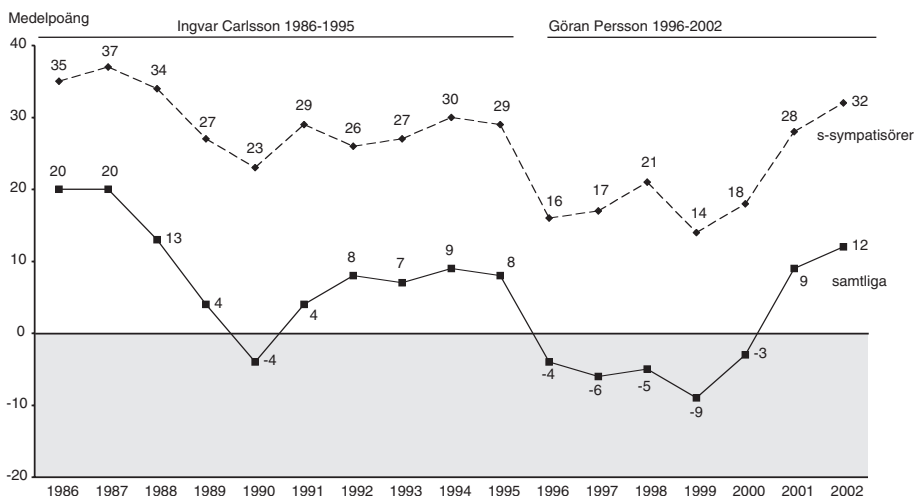
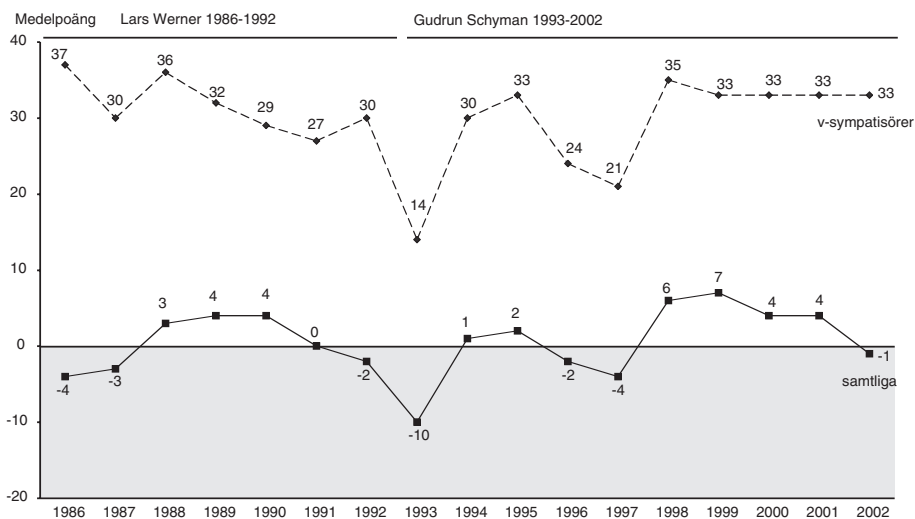
Om ledarpopularitet skall vara något mer än bara en fåfångans marknad, det vill säga ha några politiska konsekvenser, exempelvis för det egna partiets valresultat, måste uppskattningen vara klart mer än medioker och helst mycket spridd. Ett potentiellt dragplåster måste vara både populär och välkänd.

Svenska partiledare uppfyller med råge kravet att vara välkända. I SOM-undersökningen 2002, som genomfördes strax efter riksdagsvalet, angav 98-99 procent av de svarspersoner som besvarade enkätfrågorna att de kände till Göran Persson, Gudrun Schyman, Alf Svensson och Lars Leijonborg. De nyare partiledarna Bo Lundgren och Maud Olofsson var nästan lika kända; 97 respektive 94 procent uppgav att de kände till dem. Även miljöpartiets nya språkrör visade sig vara förhållandevis välkända; 82 procent uppgav att de kände till Maria Wetterstrand och 80 sa sig veta vem Peter Eriksson är.²

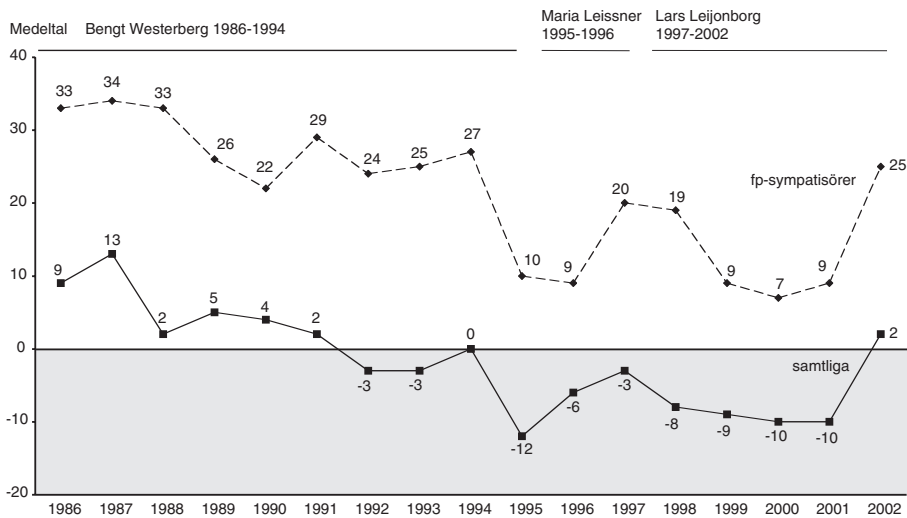
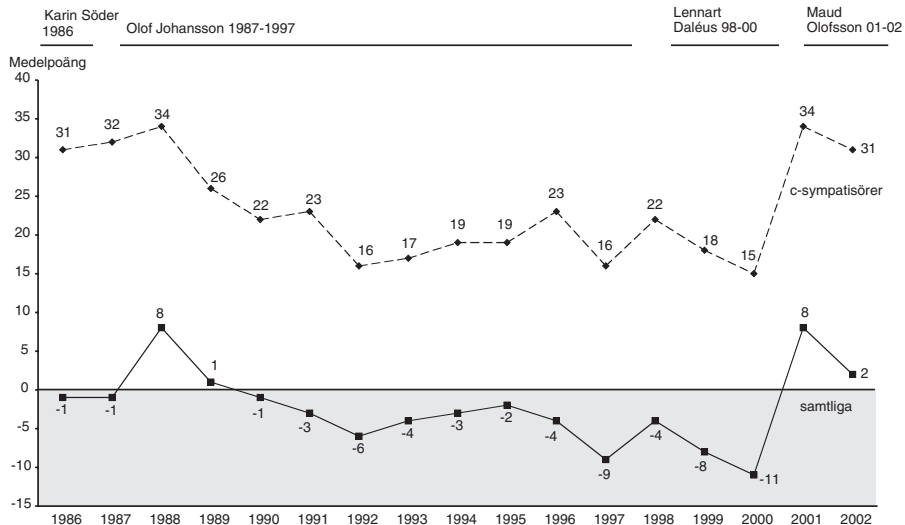
Popularitetskravet har svenska partiledare haft svårare att uppfylla. Vi mäter i SOM ledarnas popularitet på en skala mellan -5 (ogillar) och +5 (gillar). Sedan multiplicerar vi resultaten med 10 för att få en analyskala mellan -50 och +50. På denna skala har det bara hänt fem gånger att någon partiledare har uppnått ett värde på +10 eller bättre i hela valmanskåren – Ingvar Carlsson 1986-88, Bengt Westerberg 1987 och Göran Persson 2002. Vid alla andra 112 mättillfällen var de aktuella partiledarna mindre uppskattade. Vid inte mindre än nio tillfällen har det

hänt att någon partiledare varit så impopulär att han eller hon fått resultat på -10 eller sämre bland samtliga svarspersoner – Carl Bildt 1987-88, Gudrun Schyman 1993, Maria Leissner 1995, Lars Leijonborg 2000-01, Lennart Daléus 2000, Birger Schlaug 1993 och Matz Hammarström 2001. Med så låga popularitetssiffror riskerar partiledaren att snarare bli ett sänke för sitt parti än ett dragplåster.

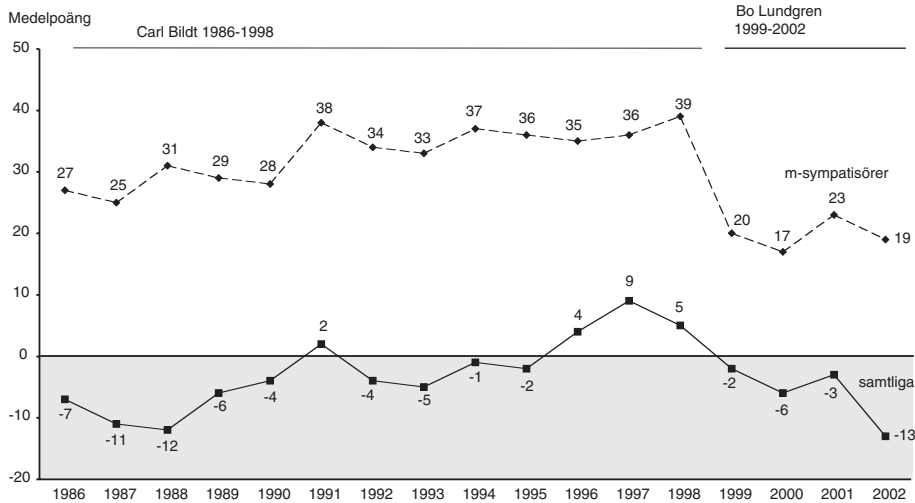
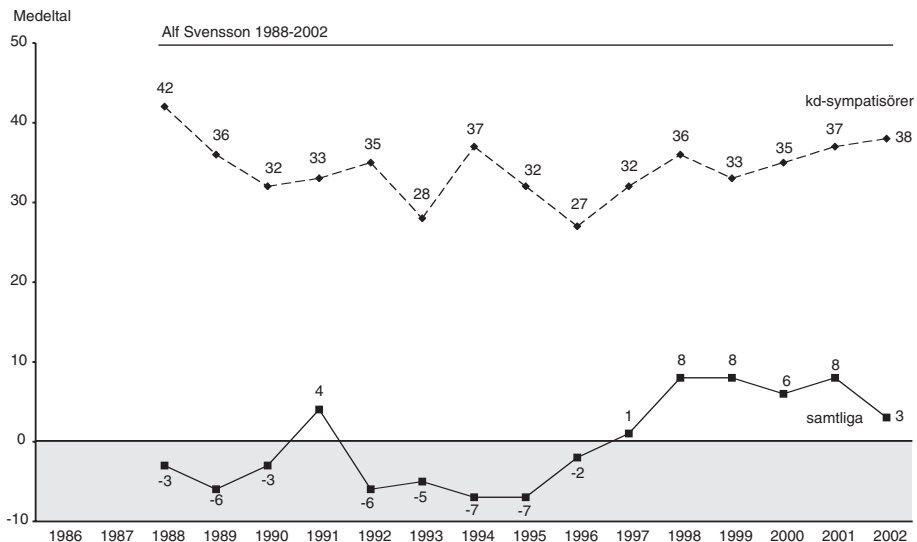
Figur 5 Partiedarpopularitet 1986-2002 (medeltal)

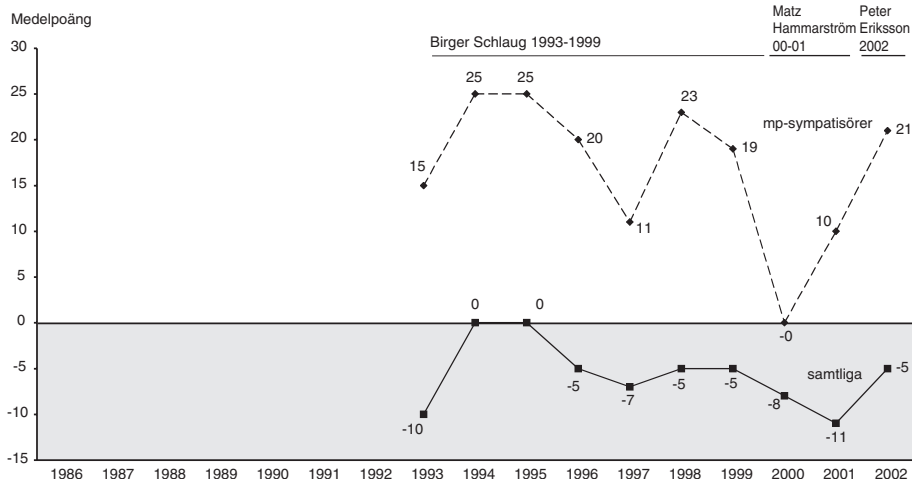
Källa: SOM-undersökningarna

Källa: SOM-undersökningarna

Källa: SOM-undersökningarna

Kommentar: Lotta Nilsson-Hedström 1999-01/Maria Wetterstrand 02

	1999	2000	2001	2002
mp-sympatisörer	+3	+6	+10	+24
samtliga	-4	-8	-12	-4

Källa: SOM-undersökningarna

Resultaten i figur 5 visar att två partiledare blev klart mer uppskattade 2002 än tidigare. De heter Göran Persson och framförallt Lars Leijonborg. Miljöpartiets två nya språkrör visade sig också vara mycket mer uppskattade än de tidigare två språkrörerna. På den negativa sidan tappade Bo Lundgren stort i popularitet från en redan låg nivå. Men även populära partiledare som Gudrun Schyman, Alf Svensson och Maud Olofsson förlorade något i uppskattning 2002.

Uppskattade partiledare kan vinna röster åt sitt parti på samma sätt som ogillade ledare kan stöta bort väljare. Forskningen har demonstrerat att det finns popularitetseffekter på väljarnas partival, men de är i allmänhet förhållandevis begränsade i Sverige (Holmberg 2000, Holmberg och Oscarsson 2003).

Ett användbart mått på partiledarnas eventuella förmåga som röstvärvare får vi om vi jämför partiledarnas popularitet med det egna partiets popularitet. En partiledare bör vara mer populär än sitt parti för att kunna dra röster. I SOM-studierna mäter vi partiledarnas och partiernas popularitet på samma gillar-ogillarsskala. Det gör det möjligt att jämföra.

Resultaten i tabell 2 visar att det valåret 2002 endast fanns en partiledare som var mer uppskattad än sitt parti såväl bland det egna partiets sympatisörer som bland samtliga svars personer. Den partiledaren var gamle Alf Svensson.

Flera av de övriga partiledarna var mer uppskattade än sina partier i hela valmansskåren, men inte där det verkligen gäller – bland de personer som *de facto* röstade på partiet.³ Det gäller Gudrun Schyman, Göran Persson, Maud Olofsson och språkrörerna, men inte Lars Leijonborg och Bo Lundgren. Moderatledaren liksom folkpartiledaren var klart mindre populära än partiet såväl bland samtliga svenskar

som bland respektive m- och fp-sympatisörer. Leijonborg var alltså knappast någon Leijonkung 2002. Folkpartiets framgångar i valet hade mycket litet att göra med Leijonborgs jämförelsevis medelmåttiga popularitet.

Tabell 2 Partiledarna som dragplåster eller som sänken i kampen om opinionen (medeltalsskillnader)

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland samtliga väljare

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
v	+13	+14	+15	+15	+15	+13	+11	+4	+10	+9	+5	+3	+10	+11	+8	+8	+4
s	+10	+9	+4	+2	±0	+1	±0	-2	-2	+3	-4	-8	-10	-10	-7	-2	+1
mp	-	-	-	-	-	-	-	-7	-2	-5	-5	-5	-4	-2	-3	+2	
c	±0	-2	+3	+1	-1	-5	-4	-3	-4	-1	-1	-4	-2	-5	-6	+4	+1
fp	+6	+5	+1	+3	+2	+2	±0	±0	+1	-6	-1	±0	-5	-6	-6	-8	-3
kd	-	-	+5	+3	+4	+4	+3	+4	+5	+5	+5	+8	+8	+8	+8	+8	+7
m	±0	-4	-11	±0	-2	+4	+3	+3	+6	+3	+8	+11	+9	-1	-3	-1	-4
Snitt fem partiledare	+6	+4	+2	+4	+3	+3	+2	±0	+2	+2	+1	±0	±0	-2	-3	±0	-0

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland egna sympatisörer

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
v	-1	±0	±0	+4	+3	-3	-2	-12	-6	±0	-3	-9	±0	+2	±0	-2	-2
s	±0	+1	-1	-1	-4	-4	-5	-5	-4	-2	-8	-9	-10	-13	-11	-4	-2
mp	-	-	-	-	-	-	-	-14	-7	-7	-8	-14	-12	-12	-27	-17	-9
c	-3	-6	-3	-4	-5	-13	-14	-12	-12	-12	-7	-10	-10	-15	-13	+1	-2
fp	+3	+4	-2	+1	-2	±0	-1	+1	-2	-19	-15	-6	-14	-17	-20	-25	-8
kd	-	-	+1	+1	+2	-3	±0	-4	+1	+2	±0	+3	+3	+4	+3	+3	+2
m	-6	-11	-6	-3	-3	+1	+2	±0	+3	+2	+3	+5	+2	-15	-16	-12	-17
Snitt fem partiledare	-1	-3	-2	-1	-2	-4	-4	-6	-5	-6	-6	-6	-6	-12	-12	-8	-6

Kommentar: Resultaten visar hur populära partiledarna är i jämförelse med sina egna partier. Differensmättet kan variera mellan +100 (partiledaren mer populär än partiet) och -100 (partiet mer populärt än partiledaren). Plusvärden indikerar m a o att partiledaren är mer populär än partiet, medan minusvärden visar att partiledaren är mindre populär än sitt parti. Partiernas och partiledarnas popularitet har mätts på en gillar-ogillarskala med värden mellan +5 (gillar) och -5 (ogillar). Genomsnittssiffrorna gäller för partiledarna för v, s, c, fp och m.

Med andra ord, valåret 2002 hade Sverige ett sedan länge välkänt dragplåster bland partiledarna. Han heter Alf Svensson. Ett klart potentiellt sänke fanns också och det var Bo Lundgren. Flera av de övriga partiledarna – dock inte Lars Leijonborg – låg närmare statusen som dragplåster än som sänke. Det gäller främst Gudrun Schyman, men också Göran Persson och Maud Olofsson.

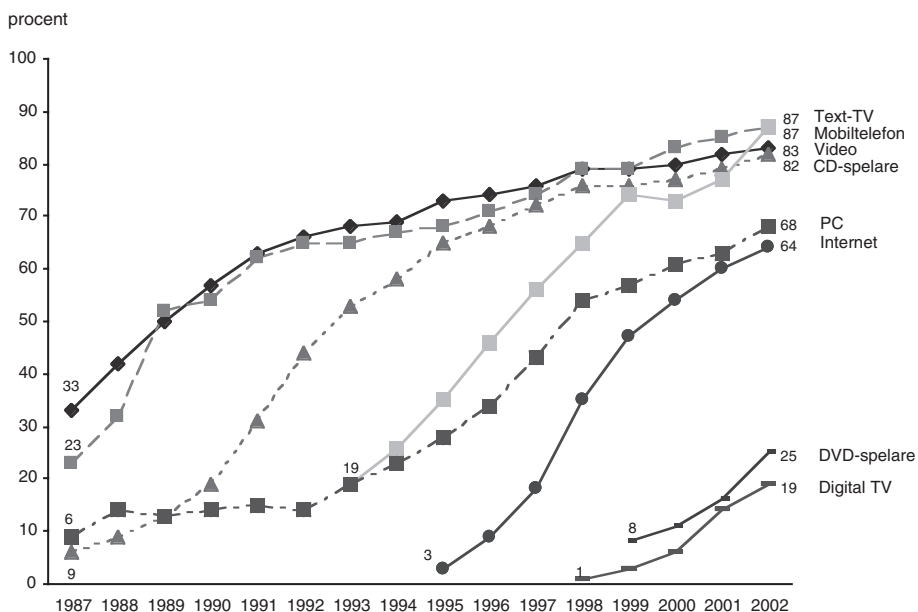
Totalt sett över de snart tjugo år som vi mätt partiledarpopularitet i SOM-studierna har ledarna relativt sina partier blivit i genomsnitt något *mindre* populära, inte mer populära. Trots all fokusering på partiledarna i debatt och media betyder det mindre idag som dragplåster för sina partier än på 1980-talet. Partiledarnas betydelse har *minskat*, inte ökat.

Både fragmentering och stabilitet i mediasystemet

Vi har som medborgare i princip tre sätt att informera oss om vad som händer i omvärlden, oavsett om det är i lokalsamhället eller globalt: vi kan själva iakttä, vi kan få reda på vad som händer genom förmedling av andra människor och vi kan ta del av händelser genom massmedier. Vilket sätt vi utnyttjar hänger samman med vår position i samhället, men den allmänna tendensen är att medierna får en allt större roll. I själva verket är för flertalet människor den politiska, ekonomiska och kulturella världen huvudsakligen formad av mediernas bild.

Figur 6 Tillgång till olika medieteknologier i svenska hushåll 1987 – 2002 (procent av befolkningen)

Fråga: ”Vilka typer av utrustning har Du för närvarande tillgång till i Ditt hushåll?”

I det svenska mediasystemet är det traditionellt dagspress, radio och TV som på olika sätt bidrar till vår bild av omvärlden. Inom radio och TV finns det ett ökat antal kanaler som konkurrerar om uppmärksamheten. Visserligen dominerar public service-medierna ännu så länge användningen, men mediasystemet har blivit allt mera fragmenterat och allt smalare medier har etablerats (Mediebarometern, 2003). Hushållen har också successivt investerat i ny medieteknologi. Den senare har inte bara gällt traditionella medier som text-TV eller video, som sedan länge har en hög spridning i hushållen, utan under senare år framför allt persondator och mobiltelefon – och senast DVD-spelare och digital-TV (figur 6).

Det är uppenbart att Sverige hösten 2002 är på god väg in i det digitaliserade hushållet. Hela 87 procent av allmänheten hade tillgång till mobiltelefon, 68 procent persondator och 64 procent Internetanslutning. Under de två senaste åren har mobiltelefon, persondator och Internetanslutning fortsatt att öka, men tendensen är mellan 2001 och 2002 skiftande.

Mobiltelefonspridningen förefaller ha tagit ny fart, inte minst genom att äldre har börjat använda mediet, medan det för persondator och Internet finns en långsiktigt vikande tendens och där är spridningen fortfarande låg bland äldre.

De snabbast ökande teknologierna mellan 2001 och 2002 är DVD och Digital-TV, där tillgången bland allmänheten var 25 respektive knappt 20 procent. Mp3, en teknik som möjliggör nedladdning av musikfiler från nätet, ligger ännu lågt och har inte heller ökat under det senaste året.

Även om utrustningsnivån är hög finns det samtidigt tydliga tendenser att användningen inte ökar i lika snabb takt som tillgången till utrustning. Exempelvis visar Annika Bergströms kapitel i denna volym på en regelbunden Internetanvändning hos mindre än hälften av dem som har tillgång. Och det är möjligt att medie-fåfången mera handlar om att ha möjligheten än att utnyttja den.

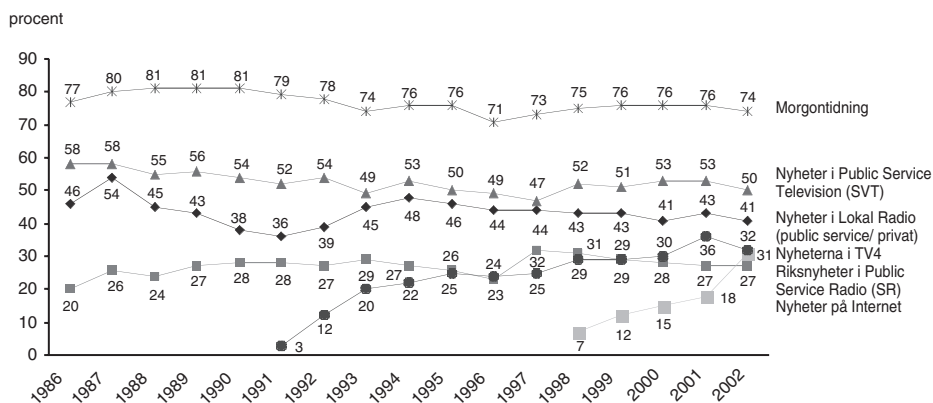
Ett stöd för en sådan uppfattning är att de traditionella svenska nyhetsmedierna klarat sig bra i konkurrensen med den digitala teknologin (figur 7). Även nyhetsanvändningen på nätet ökar. Eftersom Internetmätningen enbart gäller flera gånger i veckan i jämförelse med fem dagar i veckan för övriga överskattas nätnyhetsanvändningen något, står övriga nyhetskanaler tämligen stabilt. Morgonpress dominerar som enskild kanal och ligger klart över nyheterna i public service-TV. Även om tidningsläsningen jämförs med användning av minst något nyhetsprogram i TV har den en högre andel regelbundna läsare.

Mellan 2001 och 2002 finns det för så gott som alla nyhetskanaler en viss försvagning. Nedgången gäller även om vi ser till enskilda nyhetsprogram i TV. Till en del ligger förklaringen i att hösten 2001 uppvisade relativt höga siffror i efterdyningarna till 11 septemberhändelserna i New York (jfr Holmberg och Weibull, 2002).

Den återkommande frågan är hur alla nyhetsmedier kan ligga så stabilt trots tillkomsten av nya medier i ett allt mera fragmentariserat mediasystem. Under de redovisade sexton åren står TV4:s Nyheterna och nyheter på nätet som två typiska exempel på expansion, medan morgonpressen och nyhetsprogrammen i public service-TV kan representera stabiliteten.

Figur 7 Nyhetsförmedling 1986 – 2002 (procent)

Fråga: ”Hur ofta brukar Du titta på eller lyssna på följande program i TV eller radio? Om Du läser en morgontidning regelbundet – ungefär hur många gånger i veckan brukar Du läsa den? Hur ofta har Du använt Internet under de senaste tolv månaderna?”

Kommentar: Resultaten visar andelen bland svarpersonerna som läst en morgontidning minst fem dagar i veckan, sett på de olika TV-programmen åtminstone fem dagar i veckan och använt Internet flera gånger i veckan.

Två omständigheter torde förklara att det efter hand kunnat ske en successiv förtätning av nyhetssystemet, alltså att gamla medier behåller sin position trots att nya medier tillkommit. Den ena är att utbudet av nyheter i de traditionella kanalerna också har ökat. I Sveriges Television möter man konkurrensen genom ett utökat antal sändningstillfällen för Rapport och Aktuellt och vänder därmed under andra hälften av 1990-talet en nedåtgående kurva. Gratistidningen Metro har inneburit att morgonpressen nått tillbaka till de resurssvaga grupperna i samhället (jfr Rudolf Antonis och Ingela Wadbrings artiklar i denna volym).

En andra omständighet är att nyhetskanalerna, särskilt de nya, fått karaktären av uppdateringsmedier som för sin publik talar om vad som är viktigt att veta just nu. De är betydelsefulla för att man skall kunna hålla sig à jour, men de påverkar inte de stora mediernas starka ställning som breddmedier (jfr Lennart Weibulls artikel om medieförtroende i denna volym). I en komplicerad situation, där publiken har svårt att skaffa sig en överblick får traditionella medier snarast en ökad betydelse.

Oavsett förklaring är det utmärkande draget för medieutvecklingen under början av 2000-talet att medborgarna omges av allt fler samhällsspeglar och åsiktsmaskiner, där opinioner, livsstilar och modetrender skapas.

Nygamla värden

Ett av de utmärkande dragen i det senaste årtiondets utveckling är att gränsen mellan arbete och fritid blivit allt mera flytande. Många privata aktiviteter kan utövas på arbetsplatsen, liksom att delar av arbetet kan göras på datorn i bostaden. Värderingsmässigt uppfattas fritiden som allt mera positiv och den spelar en central roll i medborgarnas förväntningar på vad som är det goda livet, särskilt bland ungdomar (Oscarsson, 2002).

Värderingsförskjutningar sker dock mycket långsamt. Det grundläggande mönstret i svenskarnas värderingar är stabilt. Det är hälsan, hedern, freden, friheten och familjen som är det centrala sedan den första mätningen 1988 (Tabell 3). Värden som uppfattas som viktigare i början av 2000-talet än i slutet av 1980-talet är livsnjutning och ett behagligt liv – men också jämlikhet och i någon mån familjetryggheten. En försvagning har skett i fråga om en ren värld, vilket är i linje med det försvagade intresset för miljöfrågor (jfr Jagers och Thorsells artikel i denna volym).

Tabell 3 Rokeachs värden 1988 – 2002 (procent)

Fråga: ”Hur viktigt tycker Du att följande saker är för Dig?”

Värde	1988	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1998	2000	2002
Hälsa	92	93	91	91	90	87	87	87	88	89	90
En värld i fred	89	91	87	90	85	88	83	85	86	87	88
Ärlighet	-	-	-	89	87	85	86	86	86	87	87
Frihet	84	89	87	86	83	85	80	83	83	85	85
Familjetrygghet	81	84	79	82	79	78	77	84	81	83	85
Rättvisa	78	83	80	85	80	83	76	80	78	81	80
Kärlek	77	77	77	76	77	77	76	76	77	77	79
Inre harmoni	77	78	77	78	77	76	75	77	76	77	78
Sann vänskap	-	80	78	80	76	73	72	74	75	75	76
Landets säkerhet	69	75	71	72	71	72	64	66	67	69	73
Lycka	70	70	71	71	69	67	69	70	69	67	71
En ren värld	81	79	72	76	70	70	69	68	62	64	69
Ett behagligt liv	54	55	54	58	58	54	60	58	60	60	65
Jämlikhet	49	54	49	55	47	52	46	49	50	56	59
En vacker värld	59	59	56	57	55	57	53	53	53	51	55
Självaktning	44	45	44	46	44	42	42	45	42	44	47
Visdom	31	37	37	40	37	38	35	37	35	36	39
Ett liv fullt av njutning	23	26	27	26	30	30	30	30	28	30	35
Självförverkligande	29	34	29	32	31	33	33	32	30	33	32
Ett spännande liv	22	26	22	25	29	29	27	28	26	24	29
Teknisk utveckling	22	34	23	27	29	33	25	21	22	24	26
Socialt anseende	15	18	18	19	21	19	18	19	19	18	23
Rikedom	8	9	9	8	9	10	9	12	9	9	11
Frälsning	9	8	9	7	9	9	8	9	9	9	10
Makt	5	6	6	6	6	9	6	7	6	5	8

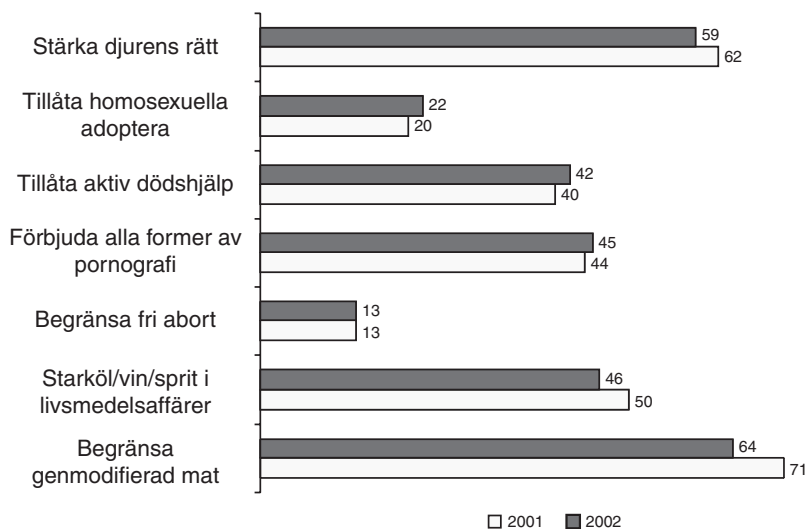
Kommentar: Endast personer som besvarat de olika frågorna ingår i procentbasen. Andelen ickesvarare har hållit sig kring 3 – 6 procent genom åren på de olika frågorna. Svartalternativen var mycket eller ganska viktigt, varken eller, inte särskilt viktigt och inte alls viktigt. Resultaten visar andelen personer som svarat *mycket viktigt*.

Långsiktstrenden kan synas motsägelsefull: både hedonistiska värden som njutning och kollektiva värden som jämlikhet blir viktigare. Åtminstone två tolkningar är möjliga. Den ena är att det svenska värdesystemet håller på att differentieras och att förändringstrenderna skiljer sig åt mellan olika grupper. Det finns sådana tendenser i materialet när det gäller yngre och äldre, men de är inte särskilt starka. Den andra tolkningen är att jämlikhetsvärdets innebörd faktiskt har förändrats och att det inte längre uppfattas som kollektivt utan också som individuellt – jämlikhet för mig.

Att värden förändras och att nya tänkesätt vinner insteg är något som måste prövas över längre tidsperioder än vad som är möjligt inom ramen för SOM-undersökningarnas tidsserie. Samtidigt finns det givetvis möjlighet att pröva i vad mån olika värderingsförskjutningar som påtalas i samhällsdebatten faktiskt korresponderar med opinionen bland medborgarna. Synen på djurens rätt och debatten om genmodifierad mat är exempel på områden där åsikterna skiljer sig åt i opinionen och där det hävdats att det även handlar om förändrade värderingar.

I SOM-undersökningen 2001 ställdes en serie frågor som avsåg att pröva medborgarnas bedömningar inom tolv olika områden som avsåg att indikera förändrade värderingar. Det rörde inställningen till som bl a djurens rätt, genmodifierad mat, fri abort, aktiv dödshjälp och pornografi. Det visade sig att på några av frågorna var åsiktsprofileringen mycket tydlig: klara majoriteter vill stärka djurens rätt, *inte* tillåta homosexuella par att adoptera barn, *inte* begränsa rätten till fri abort och begränsa utvecklingen av vad som då kallades genmanipulerad mat. I andra frågor var opinionen delad, t ex i fråga om att tillåta aktiv dödshjälp och förbud mot pornografi (Holmberg och Weibull, 2002).

Figur 8 Nygamla värden. Andel som tycker att respektive förslag är mycket/ganska bra (procent)

Tabell 4 Nya värdefrågor. Andel av svenska folket som anser förslaget vara mycket eller ganska bra (procent)

	Kön		Ålder					Utbildning			Ideologisk position			
	Samtliga	Män	Kvinnor	15–19	20–29	30–49	50–64	65–85	Låg	Medel	Hög	Vänster	Varken eller	Höger
Stärka djurens rätt	59	53	66	65	61	57	57	62	65	60	50	64	61	50
Tillåta homosexuella par att adoptera barn	22	14	29	47	37	21	15	11	13	25	32	31	16	15
Tillåta aktiv dödshjälp i Sverige	42	42	41	41	45	48	37	35	42	43	40	44	36	45
Förbjuda alla former av pornografi	45	25	63	40	30	39	47	64	49	41	42	46	48	39
Begränsa rätten till fri abort	13	13	13	17	11	10	13	19	16	13	8	11	15	13
Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker	46	49	43	37	44	49	52	37	48	46	43	41	43	57
Begränsa utvecklingen av gen-manipulerad mat	64	57	72	41	63	69	67	60	63	64	66	69	62	62
Antal svar	1 674	825	849	120	230	571	445	307	698	439	508	654	453	514

Kommentar: Frågan lyder: "Här återfinns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är Din åsikt om vart och ett av dem?" Svartalternativen är "mycket bra förslag", "ganska bra/varken bra eller dåligt/ganska dåligt/mycket dåligt förslag" samt "ingen uppfattning". Procentbasen för respektive delfråga utgörs av dem som besvarat frågan, dvs. även de som svarat "ingen uppfattning". Lägsta antal svar i raden längst ned avser den fråga som totalt sett besvarats av minst antal personer.

I 2002 års undersökning har vi valt att återkomma med några av frågorna i syfte att belysa stabiliteten i åsikterna. I figur 8 görs en jämförelse mellan resultaten 2001 och 2002 och i tabell 4 finns en redovisning av bedömningar i olika grupper 2002.

Det är mycket tydligt att det finns en grundläggande likhet i bedömningarna 2001 och 2002. Det rör sig knappast om tillfälliga åsiktsyttringar. Den största skillnaden gäller genmodifierad mat, där en lägre andel vill begränsa 2002 än det var 2001, men säkerligen förklaras opinionsförskjutningen av den förändrade formuleringen av alternativen. I övrigt finns inga nämnvärda skillnader mellan de två mätningarna.

De nya frågorna/värdena hänger inte åsiktsmässigt samman på något enkelt sätt. De uppvisar t ex inte några starka inbördes åsikts samband. Den starkaste kopplingen finns mellan att tillåta aktiv dödshjälp och att sälja vin och sprit i livsmedelbutiker (Pearson's $r = .26$) och mellan att tillåta aktiv dödshjälp och att tillåta homosexuella par att adoptera barn ($r = .20$). Bakom detta kan antas ett slags individualistisk kontra moralisk dimension.

En del av värderingarna hänger samman med vänster-högerdimensionen, t ex att tillåta homosexuella par att adoptera barn (populärare till vänster), tillåta försäljning av sprit i livsmedelsbutiker (populärare till höger) och att stärka djurens rätt (populärare till vänster), men sambanden är inte starka. Åsiktsskillnaderna mellan kvinnor och män är förhållandevis stora i några av frågorna, t ex när det gäller att förbjuda porr (kvinnor mest för förbud), begränsa utvecklingen av genmanmodifierad mat (kvinnor mest för begränsningar) eller att stärka djurens rätt (kvinnor mest för djurens rätt). Tendenserna är exakt desamma som de var 2001.

Åldersskillnader kan ge en antydning om vad som är på väg. De största skillnaderna mellan unga och gamla finns i fråga om att låta homosexuella par adoptera barn och om att förbjuda pornografi. I det förra fallet stöder de unga förslaget, i det senare går de emot det. Unga är också något mer positiva till aktiv dödshjälp än äldre. I övriga frågor är åsiktsskillnaderna förhållandevis små mellan olika åldersgrupper. Något samlat tecken på stora värderingsklyftor mellan generationerna finns således inte, utan det är mera frågan om smärre åsiktsskillnader.

Glöm inte Ikaros

Förra årets SOM-bok hade titeln *Det våras för politiken*. Den pekade på ett Sverige som skakats om efter den 11 septemberhändelserna i USA. Då framträdde ett land där framtidstron hade blivit svalare, men där samtidigt uppslutningen kring demokratin, de politiska institutionerna och, inte minst, statsministern ökade kraftigt. Det vi ser i opinionen valåret 2002 är en förstärkning av tendenserna från 2001 med ett fortsatt ökat stöd för de politiska institutionerna.

Men sämre har det gått för näringslivet som vi skall se i kapitlet om institutionsförtroendet. Börskraschen och direktörernas väl tilltagna ersättningar har satt sina

spår. Nu är det det privata näringslivet som tappar i förtroende, inte politiken. Högmod går före fall, känns som ett träffande ordspråk. Det var inte en slump som gjorde att konkursdomstolens sal i Amsterdams gamla stadshus från 1650-talet pryddes med bilder från Ikarosmyten. Ikaros var den unge greken som i övermod flög för högt och för nära solen, och därför tappade sina konstgjorda vingar och föll till sin död (Linnér 2002).

Om allt detta skulle den satiriske William Thackeray säkert haft en del att säga, åtminstone om man får döma av hans ironi över fåfångans marknad i 1810-talets England:

”Om alla, som sätter sig i skuld och inte kan betala, skulle bli uteslutna ur societeten – om vi skulle [...] avbryta umgänget med dem, om vi inte gillade deras utgifter, så skulle det ju bli alldeles olidligt på Fåfångans marknad. Var och en skulle i så fall bära hand på sin nästa, min ärade läsare, och det skulle vara ute med civilisationens välsignelser. [...] Obligationerna skulle falla. Ingen skulle ge några middagar längre. Alla affärsmän i staden skulle göra konkurs. Vinet, vaxljusen, den goda maten [...] – kort sagt, alla livets behag skulle gå åt helsike, om folk verkligen tog sig för att handla i enlighet med sina idiotiska principer och undvek att vara tillsammans med alla, som de tycker illa om och förtalar. Men med en smula kristlig kärlek och ömsesidigt överseende däremot kan det hela fortgå och vara riktigt trevligt till på köpet...” (Thackeray, 1848, 1969:3 s 51).

Noter

- ¹ Uppgifterna om William Makepeace Thackerays liv och verk har hämtats ur *Nordisk familjeboks* andra upplaga, band 28 (1919) spalt 1029-31 och *Nationalencyklopedin*. Citaten är hämtade från den svenska utgåvan av *Fåfångans marknad* från 1969 (Thackeray 1-3, 1969).
- ² Procenten är beräknad bland personer som besvarade enkätfrågorna om partiledarpopulariteten. Om vi istället beräknar kännedomsprocenten bland samtliga svars personer i SOM, inklusive personer som hoppat över att besvara partiledarfrågorna blir resultaten följande; Persson känd av 92 procent, Schyman 91, Svensson 90, Leijonborg 90, Lundgren 89, Olofsson 86, Wetterstrand 75 och Eriksson 73 procent.
- ³ Vår mätning gäller sympatisörer, inte väljare.

Referenser

- Hadenius, Stig och Weibull, Lennart (2003) *Massmedier. Press, radio & TV i förvandling*. Stockholm, Albert Bonniers Förlag
- Holmberg, Sören (1993) Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red) *Vägval*. Göteborg: SOM-Institutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören (2000) *Välja parti*. Stockholm: Norstedts Juridik
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2002) Det våras för politiken. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*. SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören och Oscarsson, Henrik (2003) *Party Leader Effects on the Vote*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
- Linnér, Sture (2002) *Europas ungtid*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Mediebarometern 2002* (2003) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet
- Nationalencyklopedin*
- Nordisk familjebok*. Andra upplagan 1905 – 1916.
- Oscarsson, Henrik (red) (2002) *Spår i framtiden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Thackeray, William (1848/1969) *Fåfångans marknad*. Del 1 – 3. Malmö: Förlags-
huset Norden
- Weibull, Lennart (2000) Svenska tidningshus i nytt medielandskap. I Wadbring, Ingela, Weibull, Lennart (red) *Tryckt*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet

VÅRA GRUNDLÄGGANDE VÄRDERINGAR

HENRIK OSCARSSON

Samhällsvetenskaplig forskning bör ha en inneboende potential att kunna förändra vad vi vet om hur världen hänger samman. Att ägna sig åt bekräftelseforskning där svaren är givna på förhand eller beställningsforskning åt olika finansierare och uppdragsgivare är en styggelse. Att systematiskt och konsekvent ställa verklighetsuppfattningar och trosföreställningar inför hårdast tänkbara test är en dygd.

Det är inte ovanligt att forskningsresultat erbjuder korrektiv till etablerade föreställningar som olika aktörer – politiker, journalister eller andra forskare – helt enkelt inte vill skall korrigeras. Forskningsresultat som utmanar våra föreställningar om viktiga samhällsfenomen har ofta betydligt svårare att nå spridning utanför vetenskapssamhället än välbekant paketerade reviderade sanningar. Internationellt gångbara forskningsresultat som att politiker i västeuropeiska demokratier i allmänhet håller huvuddelen av sina vallöften (Naurin 1999) eller att partiledare endast har marginell påverkan på väljares partival (Holmberg & Oscarsson 2003) är välkomna inomvetenskapliga injektioner men har svårt att etablera sig i en bredare samhällsdebatt.

SOM-institutets sextonåriga mätserie av svenska folkets viktighetsbedömningar av grundläggande mänskliga värden – såsom frihet, makt, rättvisa och jämlikhet – har givit värdefulla insikter om värderingsförskjutningar och om värderingsmässiga ålders- och generationsskillnader. Den korta sammanfattningen av resultaten är att värderingsmönstren är mycket likartade i alla generationer, att värderingskillnader mellan yngre och äldre är stabila över tid och att de viktiga värderingsförskjutningarna under perioden 1986–2002 är mycket få, mycket små och mycket långsamma (Bennulf & Oscarsson 1996; Oscarsson 2002).

Värderingsstudierna har definitivt en stor potential att korrigera verklighetsuppfattningar. Bristen på dramatik i undersökningsresultaten står i bjärt kontrast till många etablerade föreställningar om hastigheten och omfattningen på den påstått pågående normupplösningen bland uppväxande generationer. Liksom en modern version av 1930-talets ”dansbaneelände” (Frykman 1988) ojar sig dagens vuxenvärld över de stora värderingsmässiga omvälvningar som äger rum i ungdomsgenerationen. Många verkar tro att ungdomsgenerationen vuxit upp på en egen planet och därför gått miste om alla former av social inlärning. Många ungdomsforskare tillfredsställer dessutom gärna den konstanta efterfrågan på eländesrapportering om ungdomar. Överdrivna slutsatser om skillnader mellan olika generationer döljer ofta det faktum att sociala, politiska och ekonomiska skillnader *inom* ungdomsgenerationen oftast är avsevärt större än *mellan* yngre och äldre personer.

SOM-institutets frågeserie om mänskliga värderingar är ursprungligen inspirerad av värderingsforskaren Milton Rokeachs forskning (1973). Frågan lyder "Hur viktigt är följande saker för Dig?". Svartspersonerna får bedöma ett i taget hur viktiga de anser att ett tjugofemtal olika värden är på en femgradig skala från "mycket viktigt" till "inte alls viktigt". Den graderingsteknik som används innebär att svartspersonerna aldrig ges tillfälle att väga de olika värdena mot varandra, utan endast reagera på värdena ett i taget. Eftersom de flesta värden därför värderas mycket högt finns det huvudsakliga variationen i svaren mellan svartalternativen "mycket viktigt" och "ganska viktigt".

Sedan SOM-institutets senaste större rapport om ungdomar (Oscarsson 2002) kan en ytterligare mätpunkt läggas till mätserien. Grunddata finns redovisat i det första kapitlet av denna volym. Här undersöker vi närmare hur utvecklingen av viktighetsbedömningar ser ut bland svenska ungdomar. Huvudargumentet för att studera ungdomar är det gamla vanliga: Det är sannolikhet att eventuella framtida värderingsförskjutningar annonseras genom att först nå genomslag i ungdomsgruppen, eftersom de antas i större utsträckning reflektera tidsandan, vara mer trendkänsliga och ha längre och känsligare "känslsprön" än äldre grupper.

I tabell 1 redovisas svenska ungdomars viktighetsbedömningar av grundläggande mänskliga värden under hela perioden 1986-2002. Siffrorna i tabellen visar andelen som svarat att respektive värde är "mycket viktigt". Värdena har rangordnats efter resultaten från den senaste mätningen 2002. I tabellen återfinns även resultaten för samtliga svenskar 2002 och, längst till höger, uppgifter om hur mycket ungdomsgenerationen avviker från gruppen personer som är äldre än 30 år.

Frihet, kärlek, hälsa och lycka befinner sig alltså bland de fyra viktigaste grundläggande värderingarna bland svenska ungdomar. Drygt 85 procent av 15-29-åringarna anser att dessa värden är "mycket viktiga". I botten av rankingen återfinns vi som alltid teknisk utveckling, socialt anseende, rikedom, makt och frälsning. Resultaten för 2002 tycks emellertid ha inneburit större konkurrens om de tre sista platserna, främst för att värdet "frälsning" har sin högsta notering någonsin (12 procent).

Av tabellen framgår också att ungdomarnas värderingsranking totalt sett är mycket likartad den för samtliga svenskar 15-85 år. Resultaten bekräftar fullständigt vad vi vet från tidigare analyser (Holmberg & Weibull 1998:25; 2001:20). Endast ett fåtal värderingar skiljer ungdomar från äldre svenskar. Individualistiska, post-materialistiska och esoteriska värderingar som lycka, ett behagligt liv, ett liv fullt av njutning, ett liv fyllt av spänning och självförverkligande är alltså värderat högre bland yngre än bland äldre. Kollektivistiska materialistiska värden som landets säkerhet och en värld i fred är viktigare för personer över 30 år än bland yngre personer.

Tabell 1 Viktiga värden bland svenska ungdomar och bland samtliga svarande i SOM-undersökningen 2002. Andel som svarat att värdet är ”mycket viktigt” (procent, differensmått).

	15-29 år												Samtliga 15-85 år 2002	Skillnad samtliga - unga
	86	88	90	91	92	93	94	95	96	98	00	02		
1 frihet	82	87	92	85	87	87	85	82	86	86	86	88	85	-3
2 kärlek	79	86	89	86	87	84	86	84	84	84	86	87	79	-8
3 hälsa	-	89	92	86	87	84	84	84	84	85	83	86	90	4
4 lycka	78	79	84	81	84	81	81	79	83	81	83	86	71	-15
5 familjetrygghet	75	78	83	76	82	78	74	72	83	77	82	85	85	0
6 ärlighet	-	-	-	-	87	84	78	82	86	81	85	85	87	2
7 sann vänskap	85	-	89	83	87	81	78	78	80	79	81	84	76	-8
8 en värld i fred	89	86	88	84	85	76	81	73	79	81	79	82	88	6
9 rättvisa	-	75	82	78	80	77	81	73	79	78	77	80	80	0
10 ett behagligt liv	69	66	72	67	72	70	69	70	77	76	76	79	65	-14
11 inre harmoni	-	77	81	77	80	77	77	75	81	77	80	78	78	0
12 en ren värld	-	81	80	71	77	75	72	68	72	67	64	68	69	1
13 jämlikhet	41	50	56	50	56	48	50	46	55	56	59	67	59	-8
14 landets säkerhet	-	60	70	61	62	58	57	50	52	55	55	64	73	9
15 en vacker värld	53	66	64	61	62	58	60	52	58	55	51	56	55	-1
16 ett liv fullt av njutning	-	37	43	44	45	45	45	45	48	45	47	55	35	-20
17 ett spännande liv	35	39	47	40	46	50	46	44	48	46	38	50	29	-21
18 självförverkligande	39	42	46	43	46	43	45	48	51	45	52	50	32	-18
19 självaktning	47	39	42	37	41	36	39	34	43	40	39	44	47	3
20 visdom	-	33	40	38	45	34	43	38	43	38	39	39	39	0
21 teknisk utveckling	-	22	30	20	26	25	28	21	23	28	22	26	26	0
22 socialt anseende	16	15	18	16	20	18	20	15	17	21	17	24	23	-1
23 rikedom	-	11	15	13	14	14	16	13	16	16	15	18	11	-7
24 makt	-	6	9	9	9	8	12	8	9	10	7	13	8	-5
25 frälsning	7	8	5	10	5	9	10	7	10	9	7	12	10	-2

Kommentar: Enkätfrågan lyder ”Hur viktiga tycker Du att följande saker är för Dig”. Siffrorna i tabellen anger hur stor andel av svarspersonerna som svarat att ett värde är ”mycket viktigt”. Procentalen bygger på mellan 300-500 ungdomar 15-29 år vid varje undersökningstillfälle. De olika värdena är rangordnade efter resultaten från 2002 års SOM-undersökning. Kolumnen längst till höger visar skillnaden mellan samtliga och gruppen ungdomar. Minustecken betyder att värdet är viktigare bland yngre än bland äldre. Plussiffror betyder att värdet är viktigare bland äldre än bland yngre. Övervikten för negativa tal är ett tecken på att ungdomar, särskilt 15-19 åringar generellt har en tendens att tycka att alla värden är mycket viktiga. Denna brist på urskillning mellan viktiga och mindre viktiga värden bland de yngsta ungdomarna är en viktig metodeffekt att ta hänsyn till vid tolkningar av resultaten. Notera att ett av värdena, ärlighet, inte tillhör kategorin terminal värdena enligt Rokeachs grunddefinition. Ärlighet är ett instrumentellt värde.

I tabell 2 redovisas värderingsförskjutningar bland ungdomar 15-29 år under perioden 1986-2002. Siffrorna i tabellen är procenttal och visar, liksom tidigare, andelen som svarat att de tycker värdet är ”mycket viktigt”. I kolumnen längst till

höger har den årliga genomsnittliga förändringen (lutningskoefficienten) beräknats för vart och ett av värdena. En koefficient på +1.0 betyder att förändringen har varit 1 procentenhet per år under de 16 åren.

Knapphetshypotesen är en bärande länk i Ronald Ingleharts banbrytande teori om den tysta revolutionen (1977) – den omfattande värderingsförändringen från ett modernt till ett postmodernt samhälle. Knapphetshypotesen – delvis inspirerad av en Maslowsk behovshierarki – säger helt enkelt att människor tenderar att värdera högt saker som de uppfattar att de har litet av. Detta synsätt ger intressanta tolkningsramar för utvecklingen av svenska ungdomars viktighetsbedömningar av mänskliga värden under de senaste femton åren. Jämlikhet har t ex blivit viktigare för svenska ungdomar – 2002 års resultat visar en toppnotering på 67 procent – vilket i så fall skulle kunna tolkas som att jämlikhet är en egenskap som ungdomar i allt större utsträckning uppfattar som en brist i samhället och i deras eget liv. Efter 1990-talets ekonomiska kris, arbetslöshet och växande sociala och politiska klyftor är det förstås ingen orimlig tolkning.

Knapphet som drivkraft bakom viktighetsbedömningar är rimlig även när det gäller värden som ”landets säkerhet” och ”en värld i fred”. Dessa värden befinner sig i en negativ trend alltsedan murens fall, Sovjetunionens upplösning och kalla krigets slut. Eftersom landet varit betydligt säkrare och Sveriges närområde mer fredligt under 1990-talet jämfört med tidigare har värdena blivit mindre viktiga. Även om huvudtrenden står sig visar det sig att fred och säkerhet har uppvärderats av svenska ungdomar mellan de två senaste mätpunkterna 2000 och 2002, vilket av allt att döma har att göra med utvecklingen efter terroristattackerna mot World Trade Center och Pentagon. Vi har fått mindre av fred och säkerhet under de senaste tjugo månaderna – följaktligen uppvärderar vi det som vi uppfattar som otillräckligt.

När det gäller de så kallade individualistiska värderingarna är det möjligen svårare att tolka värderingsförskjutningarna som ett tecken på större knapphet – eller? De som brukar kallas för esoteriska njutningsvärden – ett liv fullt av njutning, ett behagligt liv, självförverkligande och ett spännande liv – har blivit mer viktiga för svenska ungdomar. Betyder detta i så fall att ungdomar uppfattar en allt större knapphet av njutning, behaglighet och självförverkligande? Knapphetshypotesen skulle ge ett jakande svar: utsikterna att kunna nå dessa godheter i livet uppfattas helt enkelt ha blivit mindre, och därför ökar dess viktighet för den yngre generationen. Denna tolkning av njutningsvärdenas ökning går emot många tidigare analyser som snarare har använt ökningen för att beskriva ungdomar som själviska superindividualister som söker lyckan för egen del och som flyr ansvar och struntar i kollektivet. I själva verket kanske det snarare handlar om en mer otillfredsställd ungdomsgeneration idag än i slutet av 1980-talet.

Det värde som har minskat mest i viktighet från 1980-talets slut fram till idag är ”en ren värld”. Värderingen sätts oftast i samband med gröna värderingar i miljöfrågor. Om vi fortsätter att applicera knapphetstänkandet skulle minskningen i så

fall förklaras av att ungdomar uppfattar att vi har mer av god miljö idag, eller snarare mindre av globala miljöhöjning än för femton år sedan. Vi vet från agendastudier att miljöfrågorna har dalat kraftigt på den politiska agendan under perioden efter 1995 (se Sverker C Jagers kapitel i denna volym).

Tabell 2 *Värderingsförskjutningar bland svenska ungdomar 15-29 år 1986-2002. Andelen som svarat att värdet är "mycket viktigt" samt årlig genomsnittlig förändring (procent, lutningskoefficient)*

	86	88	90	91	92	93	94	95	96	98	00	02	Årlig genomsnittlig förändring
jämlikhet	41	50	56	50	56	48	50	46	55	56	59	67	+1,06
ett liv fullt av njutning	-	37	43	44	45	45	45	45	48	45	47	55	+0,84
ett behagligt liv	69	66	72	67	72	70	69	70	77	76	76	79	+0,72
självförverkligande	39	42	46	43	46	43	45	48	51	45	52	50	+0,67
ett spännande liv	35	39	47	40	46	50	46	44	48	46	38	50	+0,48
familjetrygghet	75	78	83	76	82	78	74	72	83	77	82	85	+0,34
socialt anseende	16	15	18	16	20	18	20	15	17	21	17	24	+0,34
rikedom	-	11	15	13	14	14	16	13	16	16	15	18	+0,34
lycka	78	79	84	81	84	81	81	79	83	81	83	86	+0,30
makt	-	6	9	9	9	8	12	8	9	10	7	13	+0,22
frälsning	7	8	5	10	5	9	10	7	10	9	7	12	+0,21
visdom	-	33	40	38	45	34	43	38	43	38	39	39	+0,17
kärlek	79	86	89	86	87	84	86	84	84	84	86	87	+0,14
ärlighet	-	-	-	-	87	84	78	82	86	81	85	85	+0,08
frihet	82	87	92	85	87	87	85	82	86	86	86	88	+0,06
teknisk utveckling	-	22	30	20	26	25	28	21	23	28	22	26	+0,04
rättvisa	-	75	82	78	80	77	81	73	79	78	77	80	+0,03
inre harmoni	-	77	81	77	80	77	77	75	81	77	80	78	+0,02
självaktning	47	39	42	37	41	36	39	34	43	40	39	44	-0,08
sann vänskap	85	-	89	83	87	81	78	78	80	79	81	84	-0,35
hälsa	-	89	92	86	87	84	84	84	84	85	83	86	-0,37
landets säkerhet	-	60	70	61	62	58	57	50	52	55	55	64	-0,44
en vacker värld	53	66	64	61	62	58	60	52	58	55	51	56	-0,50
en värld i fred	89	86	88	84	85	76	81	73	79	81	79	82	-0,59
en ren värld	-	81	80	71	77	75	72	68	72	67	64	68	-1,09

Kommentar: Siffrorna i tabellen visar andelen personer i åldrarna 15-29 år (cirka 400 personer/år) som anser att de olika värdena är "mycket viktigt". Värdena är rangordnade efter årlig genomsnittlig förändring, mätt i procentenheter (se kolumnen längst till höger). Positiv förändring (+) indikerar att värdet har blivit mer viktigt över tid. Negativ förändring (-) indikerar att värdet har blivit mindre viktigt över tid.

Avslutningsvis skall vi genomföra en analys av hur svenska folkets grundläggande värderingar samvarierar med partisympati. I tabell 3 redovisas andelen som tycker

att de olika värdena är ”mycket viktigt” bland partiernas sympatisörer. Värdena har rangordnats efter hur starkt sambandet mellan värdering och partisympati är. Det högst värderade värdet har markerats med ramar.

De flesta värden samvarierar mycket svagt med partisympati – ett resultat som indikerar att det finns en stor värdegemenskap i det svenska samhället. De värderingsskillnader som trots allt återfinns mellan olika grupper av partisympatisörer är emellertid inte helt överraskande: Svarsmönstren visar att svenska folkets partisympatier ändå faller tillbaka även på så pass grundläggande mänskliga värden som dessa.

Det starkast korrelerade värdet är ”frälsning”. Att detta värde diskriminerar så starkt mellan de olika grupperna av partisympatisörer beror på att värdet värderas betydligt högre bland kristdemokraternas sympatisörer (34 procent) än bland de andra partiernas sympatisörer. Kristdemokraternas sympatisörer utmärker sig även när det gäller höga viktighetsbedömningar av ”familjetrygghet” (90 procent).

Jämlikhet – den traditionella vänster-högerdimensionens grundelement (Bobbio 1996), tillika det snabbast växande i dagens ungdomsgeneration – är klart högre värderat bland vänsterpartiets och miljöpartiets sympatisörer än bland moderaternas och kristdemokraternas. För det beslätade värdet ”rättvisa” återfinns ett liknande svarsmönster i så motto att rättvisa värderas högst av vänsterpartiets sympatisörer (88 procent).

Värden som självförverkligande, ett behagligt liv, en ren värld och ett spännande liv värderas högst av miljöpartiets sympatisörer, varav många tillhör den ungdomsgeneration som varit huvudfokus för analysen i det här kapitlet. En viktig anledning till att miljöpartiets sympatisörer generellt har höga siffror på viktighetsbedömningar av värden är just dess åldersprofil. Unga personer, särskilt under 20 år, har särskilt svårt med urskillning av viktiga och mindre viktiga värden och tenderar i större utsträckning än äldre grupper att värdera alla slags värden högt.

En värld i fred uppfattas som viktigast av vänsterpartiets sympatisörer. Vänsterpartiet har under det senaste halvåret varit den största kritikern av USAs krig mot terrorismen i allmänhet och kriget mot Irak i synnerhet. Även här går vänster-högermönstret igen: Betydelsen av ”en värld i fred” är viktigast för vänsterpartiets sympatisörer och minst viktiga för moderaternas sympatisörer. ”Landets säkerhet” – ett av de värden vi tidigare konstaterade hade blivit något viktigare bland svenska folket under det sista året – är viktigare för centerpartiets sympatisörer än för andra partiets sympatisörer.

Teknisk utveckling – det värde som har haft störst samvariation med svenska folkets EMU-åsikter (Holmberg 2001) – värderas allra högst av moderaternas sympatisörer. På moderaternas lista över viktiga värden återfinns även rikedom (14 procent).

* * *

Tabell 3 Andel som anser att värdet är "mycket viktigt" bland partiernas sympatisörer, samtliga svenskar, SOM 2002 (procent, eta)

Värde	v	s	mp	c	fp	kd	m	eta
Frälsning	9	7	11	10	5	34	3	0,28
Jämlikhet	79	64	76	55	58	46	41	0,21
självförverkligande	41	30	43	20	38	15	37	0,17
ett behagligt liv	63	65	78	66	69	46	73	0,15
en ren värld	79	71	86	73	69	68	56	0,14
teknisk utveckling	19	26	16	21	28	22	38	0,12
ett spännande liv	35	29	37	19	32	16	31	0,12
värld i fred	94	90	89	89	85	87	81	0,11
visdom	48	36	54	36	35	46	36	0,11
makt	9	8	17	8	10	4	7	0,09
en vacker värld	58	55	68	61	53	51	49	0,08
lycka	71	72	81	72	70	62	71	0,08
ett liv fullt av njutning	41	35	38	32	35	24	34	0,08
sann vänskap	85	76	81	74	76	79	71	0,08
hälsa	86	90	98	88	93	90	91	0,08
familjetrygghet	83	87	86	87	85	90	81	0,07
landets säkerhet	66	75	67	79	71	73	74	0,07
självaktning	50	45	56	40	52	49	45	0,07
rättvisa	88	80	79	83	77	78	79	0,07
rikedom	12	10	8	9	11	8	14	0,06
ärlighet	90	88	86	86	83	89	89	0,06
kärlek	79	79	84	84	78	77	77	0,05
socialt anseende	23	24	22	17	22	20	21	0,05
inre harmoni	75	78	84	75	77	77	76	0,04
frihet	85	85	87	82	85	87	86	0,03
antal svarande	118/125	640/677	62/64	116/122	255/262	143/149	181/186	

Kommentar: Siffrorna i tabellen visar andelen personer som anser att de olika värdena är "mycket viktigt" inom respektive grupp av partisympatisörer. Värdena är rangordnade efter hur partiskiljande de olika värdena är, uttryckt i form av mellanpartivariation för respektive värde, det vill säga eta-värden (se kolumnen längst till höger).

SOM-institutets värderingsmätningar har flera värdefulla egenskaper. För det första tycks frågeserien faktiskt mäta det fenomen som det är konstruerat för att mäta, nämligen det teoretiska begreppet grundläggande mänskliga värden. Enligt Rokeachs teori är det nämligen inte meningen att grundläggande värderingar skall vara särskilt

flyktiga eller rörliga, utan ligga som en stabil grund för ytligare liggande värderingar, åsikter och preferenser. Resultaten visar att det råder påfallande stabilitet i svenska folkets grundläggande värderingar. I så motto ger resultatet ett gott stöd för de teoretiska föreställningar vi har om stabiliteten i människors värderingar.

För det andra är uthålligheten i SOM-institutets bruk av mätinstrumentet – trots de många gånger uteblivna förändringarna – särskilt värdefullt för värderingsforskare. Genom dessa kan vi lära oss mer om dynamiken i långsamma värderingsförskjutningar. En viktig lärdom är att det tycks krävas mycket stora och omvälvande historiska förändringar för att några viktiga förändringar alls skall synas i resultaten. Vi har redan nämnt det kalla krigets slut 1990 som en sådan händelse – och det verkar krävas epokgörande händelser av denna magnitud för att grundläggande förändringar om landets säkerhet och en värld i fred skall börja förändras. På motsvarande sätt kan vi konstatera en rekyl efter terroristattackerna mot World Trade Center och Pentagon i september 2001, en händelse som också har beskrivits som ett formativt moment för en ny säkerhetspolitisk världsordning.

Andra värderingsförskjutningar är av det slaget att inte ens SOM-institutets sextonåriga mätserie kan fånga mer än en glimt av vår egen tids plats i en betydligt större social och historisk utveckling. När det gäller de mycket långsamt föränderliga viktighetsbedömningar av individualistiska värden som ett liv fullt av njutning, ett behagligt liv, självförverkligande och ett spännande liv, behöver vi använda förklaringar av mer svepande makrosociologisk karaktär. Dessa förändringar är nämligen i stort sett helt kompatibla med våra populära teorier om modernisering, individualisering, kognitiv mobilisering, transitionen mellan ett materialistiskt modernt industrisamhälle och ett postmateriellt informationsamhälle.

En möjlig tolkning av resultaten, som springer ur Ronald Ingleharts knapphetsresonemang, är att medborgarna i västerländska välfärdsstater nu är i färd med att höja kvalitetskraven på sin tillvaro ytterligare. Det är inte nog för oss att vara mätt i magen, ha ett arbete att gå till, ett tak över huvudet, den fysiska säkerheten och den sociala tryggheten säkrad och våra fri- och rättigheter garanterade. Nu vill vi må bra också. Nu kräver vi dessutom att få leva i välbehag och spänning.

Referenser

- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York, The Free Press.
- Bennulf, Martin & Henrik Oscarsson (1996). Värdelösa ungdomar? *Ungdomars opinioner. SOM-rapport 15*. Gunilla Jarlbro. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Bobbio, Norberto (1996). *Left & Right. The Significance of a Political Distinction*. Cambridge, Polity Press.
- Frykman, Jonas (1988). *Dansbanelandet : ungdomen, populärkulturen och opinionen*. Stockholm, Natur och kultur.

- Holmberg, Sören, m fl (2001). *EuropaOpinionen*. Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Holmberg, Sören & Henrik Oscarsson (2003). Party Leader Effects on the Vote. *Leaders and Democratic Elections*. Cees Aarts, André Blais & Hermann Schmitt, eds. Oxford, (manuscript, forthcoming).
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (1998). *Ljusnande framtid. SOM-rapport 22*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull, Eds. (2001). *Land du välsignade? SOM-rapport 26*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Inglehart, Ronald (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, Princeton University Press.
- Naurin, Elin (1999). *De lovar runt, men håller tunt? En studie av i vilken mån partier uppfyller sina vallöften*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik (2002). *Spår i framtiden. SOM-rapport 28*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Rokeach, Milton (1973). *The Nature of Human Values*. New York, The Free Press.

FÖRGÄNGLIGT FÖRTROENDE

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Mänskliga relationer bygger på att det finns förtroende. Vi litar på att människor beter sig på korrekt. Oavsett om det är i hemmet, på arbetsplatsen eller i trafiken utgår vi från att överenskomna regler följs och vi noterar avvikelser. Varje samhällsbildning bygger på medborgarnas förtroende: om vi skall kunna leva tillsammans måste vi kunna lita på varandra. I vårt dagliga liv är, som sociologen Niklas Luhmann (1989:23ff) framhållit, förtroendet ett sätt att reducera social komplexitet: vi bygger våra bedömningar och handlingar på generaliserade förtroenden som underlättar våra ställningstaganden. Förtroende sänker också transaktionskostnaderna i ett samhälle, brukar ekonomer framhålla.

I analogi med mänskligt förtroende är det möjligt att också tala om samhälls- eller institutionsförtroende. Det handlar om medborgarnas förtroende för samhällets institutioner. Ett välfungerande samhälle förutsätter att allmänheten har förtroende för de centrala samhällsinstitutionerna. Men analogin har också svagheter. En viktig skillnad är att en institution är en mera abstrakt entitet än en talande person. Det är därför svårt för medborgare att ha tillräcklig överblick för att kunna värdera institutioners verksamhet. I och med att varje institution ytterst består av enskilda människor kommer också synen på institutionsmedlemmarna att få betydelse för hur institutionen som helhet uppfattas. Som Bo Rothstein (2003) har framhållit finns dessutom ett klart samband mellan samhällssyn och synen på samhällets institutioner (se också Bo Rothsteins kapitel längre fram i denna bok).

Uttryckt på ett annat sätt är det mellanmänskliga förtroendet ett slags grundläggande förutsättning för varje samhälle, medan förtroendet för samhällets institutioner på olika sätt är betingat av många olika omständigheter. En sådan är den faktiska betydelse en viss institution har. Om det handlar om institutioner vars uppgifter är att fatta auktoritativa beslut eller att ansvara för allmän ordning är förtroendet hos allmänheten av grundläggande vikt, eftersom det handlar om samhällets legitimitet. Det gäller inte på samma sätt för institutioner som kan karaktäriseras mera som serviceinstitutioner och som ligger utanför den politiska sektorn. Av detta följer att förtroendet för centrala politiska institutioner har en annan innebörd än förtroende för exempelvis näringslivet.

Förtroendemätningen

SOM-undersökningarna har sedan starten 1986 mätt svenska folkets förtroende för olika samhällsinstitutioner. Kurvorna har under de 16 mätåren uppvisat skilda

mönster för olika samhällsinstitutioner. Varje år har vi uppdaterat beskrivningen och analyserat upp- och nedgångar, såväl totalt som i olika grupper. Vi har ställt frågor om hur utvecklingen skall tolkas och vad som kan ligga bakom skillnader i allmänhetens förtroende. Årets redovisning kommer att följa i princip samma uppläggning, men vi kommer även att studera förtroendet för olika yrkesgrupper och relatera resultaten till institutionsförtroendet.

SOM-institutets förtroendemätning avser samhällsinstitutioner som är utvalda för att ge ett brett spektrum av politiska, mediala, ekonomiska och sociala institutioner. Antalet institutioner har efter hand ökat. I mitten av 1990-talet inkluderades bl a domstolarna, Svenska kyrkan, kungahuset och universitet/högskolor. Senare har även institutioner inom EU och Förenta Nationerna (FN) kommit att ingå.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2002 (procent, balansmätt)

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Balansmätt
Sjukvården	15	48	22	12	3	100	+48
Universitet/högskolor	8	46	39	5	2	100	+47
Polisen	10	49	27	11	3	100	+45
Radio/TV	5	41	42	10	2	100	+34
Kungahuset	17	33	33	9	8	100	+33
FN	9	38	35	12	6	100	+29
Domstolarna	8	38	35	14	5	100	+27
Grundskolan	6	35	38	17	4	100	+20
Regeringen	5	34	38	17	6	100	+16
Riksdagen	4	31	44	15	6	100	+14
Försvaret	6	22	46	18	8	100	+2
Bankerna	5	28	36	22	9	100	+2
Svenska kyrkan	6	23	43	16	12	100	+1
Dagspressen	1	25	48	20	6	100	+0
Kommunstyrelserna	2	21	48	22	7	100	-6
De fackl. organisationerna	3	19	40	24	14	100	-16
Storföretagen	1	16	43	28	12	100	-23
De politiska partierna	1	13	45	29	12	100	-27
Europaparlamentet	1	9	39	28	23	100	-41
EU-kommissionen	1	8	40	29	22	100	-42

Kommentar: Tabellen redovisar en sammanläggning av resultaten från de två nationella SOM-mätningarna 2002 (antal svar=3 606). Personer som ej besvarat förtroendefrågan för någon institution är inte medtagen i procentalen. Dyliga svar var mycket sällsynta och lämnades av endast mellan två och tre procent för de olika institutionerna. Högsta andelen vet ej svar finns där även andelen som svarar varken stort eller litet förtroende är hög, t ex beträffande dagspressen och storföretagen. Balansmättet kan gå mellan +100 (alla svars personer anger högt förtroende) och -100 (alla svars personer anger lågt förtroende).

Källa: Riks-SOM 2002

Undersökningen 2002 innehåller 20 olika samhällsinstitutioner¹. Utfallet av mätningen redovisas i tabell 1. Det finns olika sätt att redovisa förhållandet mellan institutionerna. Om vi rangordnar dem efter andelen som har mycket högt förtroende är det kungahuset och sjukvården som kommer klart högst med värden på 17 respektive 15 procent. Tar vi utgångspunkten i andelen som anger att de har mycket eller ganska högt förtroende blir rangordningen av de fem första sjukvården (63 procent), polisen (59 procent), universitet/högskolor (54 procent), kungahuset (50 procent) och FN (47 procent). I botten ligger då de politiska partierna (14 procent), Europaparlamentet (10 procent) och EU-kommissionen (9 procent).

Med tanke på att vi avser att belysa institutionsförtroende har vi valt ett annat alternativ för att redovisa förhållandet mellan institutionerna. Det är ett balansmått som innebär att vi även tar hänsyn till andelen personer som har ett litet förtroende. Balansmättet räknas fram genom att andelen stort förtroende minskas med andelen litet förtroende. Måttet kan sägas vara ett uttryck för respektive institutionsförtroendebas (jfr Elliot, 1997).

När vi utgår från balansmättet visar det sig att sjukvården (+48), universitet/högskolor (+47) och polisen (+45) åtnjuter högst förtroende. Något lägre kommer radio-TV (+34) och kungahuset (+33). Lägst förtroende har de politiska partierna (-27) samt de två EU-institutionerna (-41 respektive -42). De två sistnämnda är de enda där över 50 procent av allmänheten anger att de har ett litet förtroende.

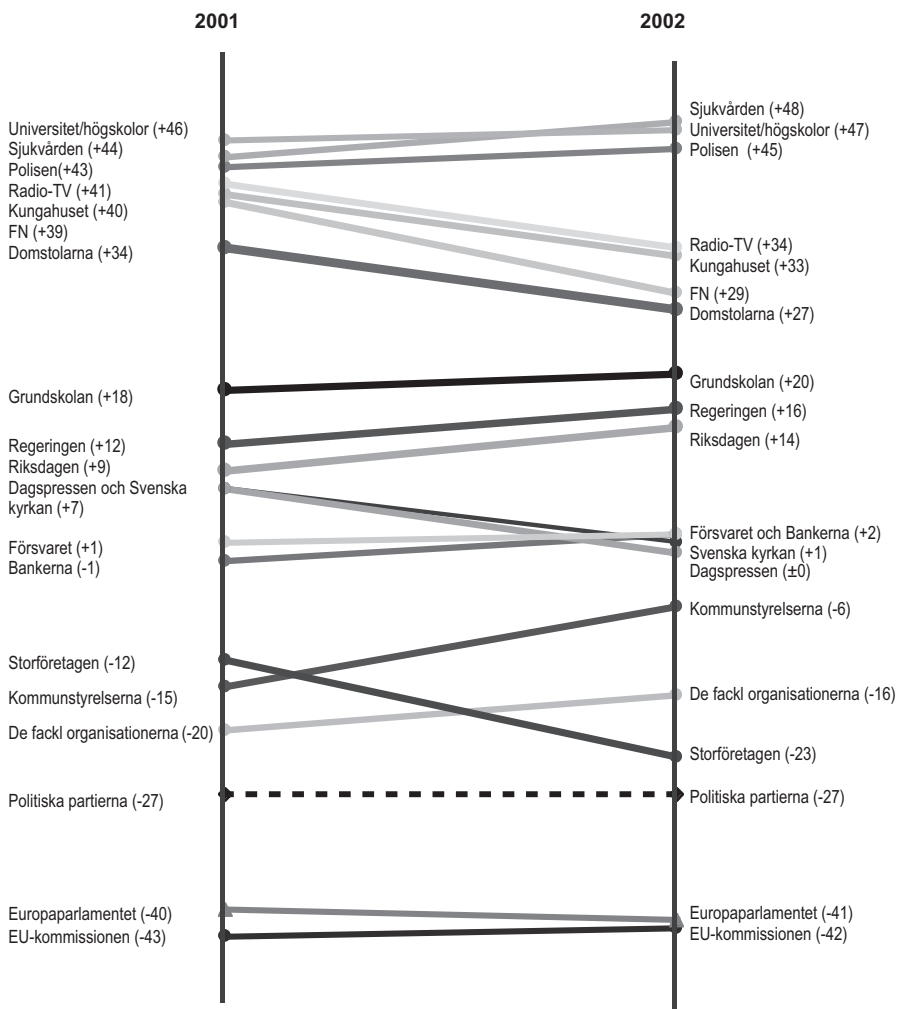
Rangordningen efter balansmättet kan möjligen ge intrycket att samhällsförtroendet överlag är lågt genom att en dryg fjärdedel av institutionerna hamnar på minussidan och att många plusvärden är tämligen modesta. Detta är en effekt av att vi har utgått från institutionernas förtroendebas. Om vi väljer att bara ta hänsyn till andelen som har uttryckt lågt förtroende är det endast för de två EU-institutionerna som en majoritet av svarspersonerna uppger litet förtroende.

Kortsiktiga förändringsmönster...

Det allmänna mönstret är att det sker förhållandevis små omkastningar i rangordningen av institutionsförtroendet mellan enskilda år. Mellan 2001 och 2002 kan emellertid flera större förändringar iakttas. I toppen har det skett en differentiering: sjukvården, universitet/högskolor och polisen har ökat i förtroende, medan radio-TV, kungahuset och FN minskat (figur 1).

En närmare analys av det samlade förändringsmönstret visar att de politiska institutionerna fått ett ökat förtroende samtidigt som medierna och storföretagen tappat terräng. Ökningen för de politiska institutionerna är särskilt värd att notera. Också mellan 2000 och 2001 förstärktes deras ställning, troligen som en följd av terrorhändelserna 11 september som medförde en uppslutning kring politiken. Att förtroendet för regering, riksdag och kommunstyrelser fortsätter att öka har att göra med att 2002 var ett valår, vilket normalt leder till ökad uppmärksamhet för politiken. Samtidigt innebär uppgången att en lång tids nedgång i politikförtroendet tycks ha brutits.

Figur 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2001-2002 (balansmått)

Medierna minskar i allmänhetens förtroende för andra året i rad. För radio-TV innebär nedgången inte att andelen med litet förtroende har ökat utan snarare att det är fler som placerar sig i mitten. För dagspressen stiger dock även andelen med ganska litet förtroende och medier har nu nästan exakt lika höga andelar med stort som med lågt förtroende. Försvagningen av mediernas institutionella förtroende bekräftas även av en annan undersökning under samma tidsrymd (Holmberg och Weibull, 2003).

Den största enskilda nedgången står dock storföretagen för – från ett balansmått på -12 år 2001 till -23 år 2002. Det är en fortsatt nedgång från +3 år 2000. Därmed

har storföretagen på två år tappat 26 balansmåttsenheter. En motsvarande nedgång kan även iakttas i *MedieAkademiens förtroendebarmeter* (Holmberg och Weibull 2003). Där fann man att förtroendetappet var speciellt stort för ett företag som Ericsson, som har ekonomiska problem och som rasat kraftigt på börsen.

Också FN har minskat i svenskarnas förtroende. Här handlar det snarast om att FN hade en anmärkningsvärt hög värdering 2001 som en följd av omvärldsförändringarna efter den 11 september. Nu är FN tillbaka till en lägre nivå, en nivå som dock ligger något högre än 2000.

...och långsiktiga

Men förändringarna i allmänhetens förtroende måste också ses i ett längre perspektiv. I figur 2 redovisas förtroendeförändringar för hela tidsperioden 1986-2002. Vi har valt att för tydlighetens skull redovisa förtroendeutvecklingen i ett antal kurvdiagram, där samhällsinstitutioner med likartad inriktning grupperats tillsammans.

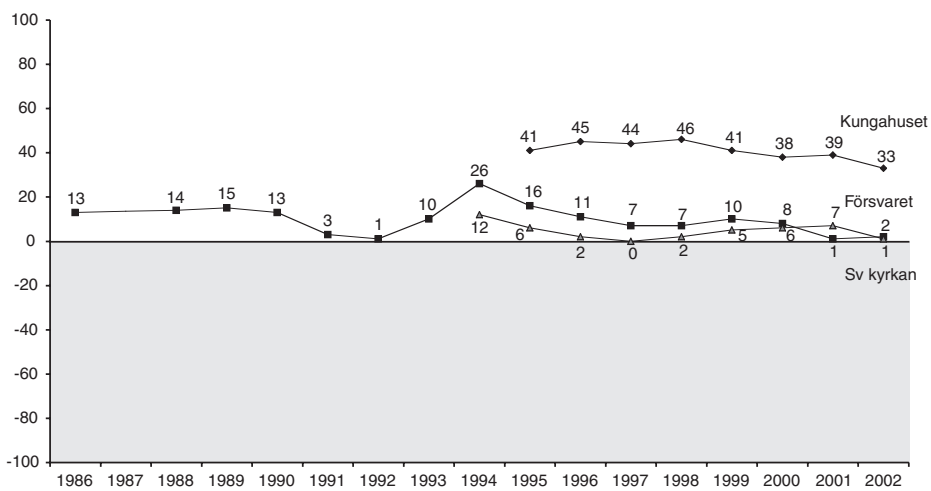
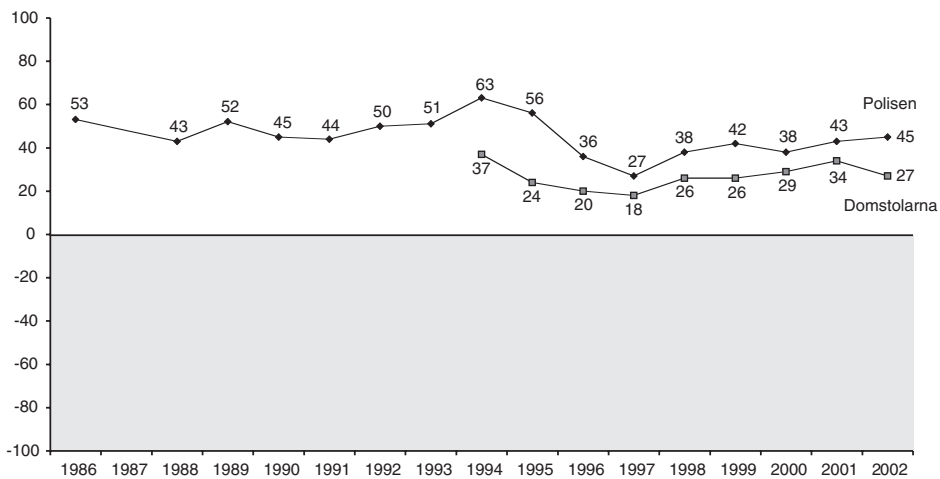
Förtroendebedömningarna av sjukvården, polisen, grundskolan och domstolarna – och efter 1997 även universitet/högskolor – har fram till 2000 uppvisat en mycket hög intern samstämmighet över tid samtidigt som nivåskillnaderna mellan dem varit i stort sett desamma. Mellan 1986 och 1991 fanns en svag förtroendenedgång som följdes av en kraftig uppgångstrend till 1994. Efter 1995 föll samtliga fyra relativt kraftigt – störst var fallet för sjukvården. Uppgången 1998 har att göra med att valåret allmänt drog upp förtroendet. De senaste åren utmärks av stabilitet, utom för polisen som har en ökningstrend.

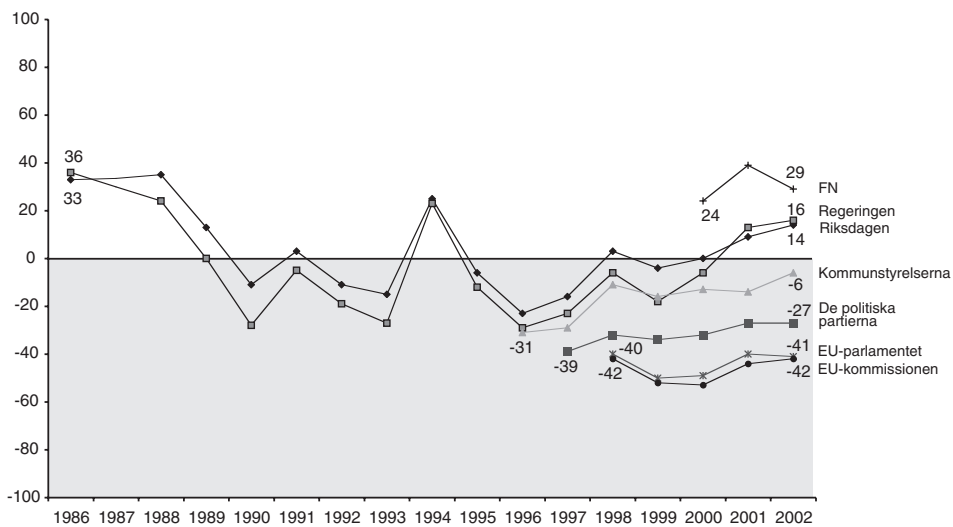
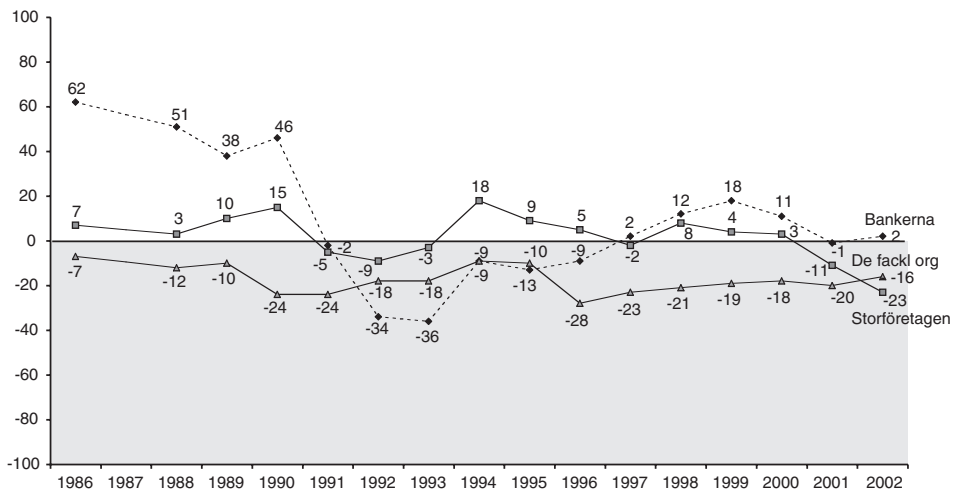
Utvecklingen för polisen bekräftar tidigare resultat att de s k Göteborgskravallerna i anslutning till EU-toppmötet i juni 2001 inte påverkade förtroende för polisen negativt (jfr Weibull och Nilsson, 2002; Nilsson och Weibull, 2002). Det kan dock inte uteslutas att nedgången för domstolarna kan ha att göra med uppmärksamheten för de hårda domarna mot de anklagade vid dessa händelser.

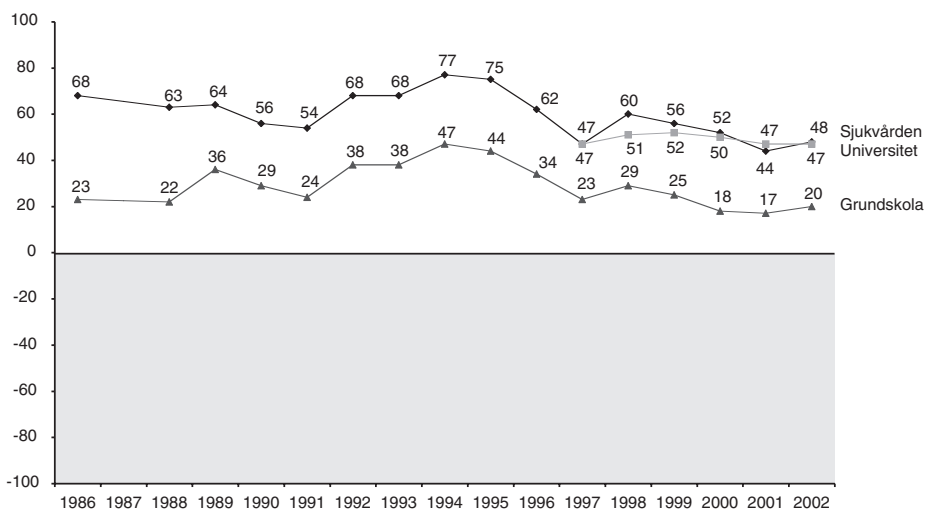
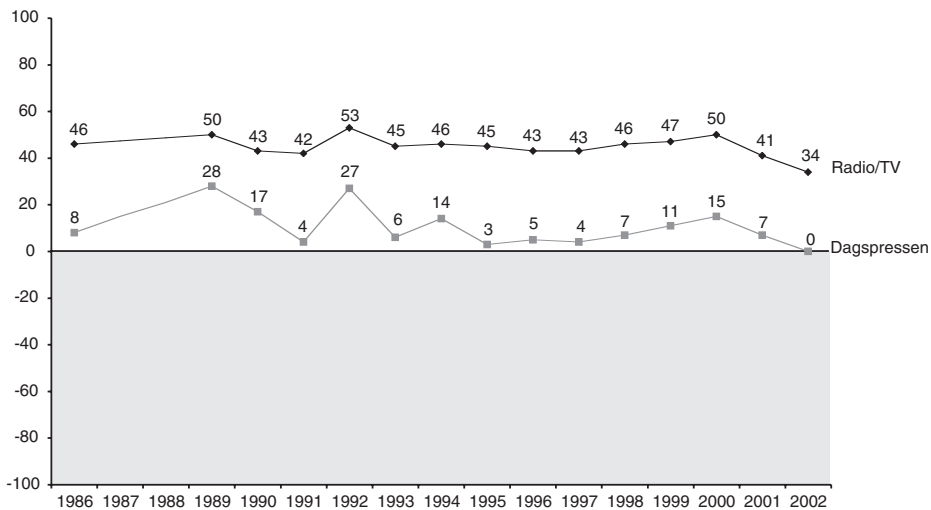
När det gäller de institutioner som grupperats inom det ekonomiska området – banker, storföretag och fackliga organisationer – har det redan påvisats att det där finns en betydande nedgång: samtliga ligger nu på eller nära en negativ förtroendebalans. Förtroendet för de fackliga organisationerna uppvisar dock förhållandevis små skillnader över femtonårsperioden. Facket har alla år en klart negativ förtroendebalans. Men efter lågvattenmärket 1996 finns det en tendens till stabilisering på en något mindre negativ nivå.

Den samhällsinstitution som har haft det tydligaste förändringsmönstret över de femton undersökningsåren är otvivelaktigt bankerna. De låg i mitten av 1980-talet nästan på samma förtroendenivå som sjukvården. Efter 1990 kom det kraftiga fallet – mellan 1990 och 1992 gick förtroendet i botten. Efter 1993 har det skett en långsam återhämtning, men det brott i kurvan som kom år 2000 har nu fortsatt och det finns en ny nedgångstendens, även om nedgången inte fortsatt mellan 2001 och 2002.

Figur 2 Bedömningar av förtroendet för tjugo samhällsinstitutioner 1986-2002 (balansmätt)

Kommentar: Om balansmättet se tabell 1. År 1987 saknas i figurerna eftersom ett annat, icke jämförbart mått, användes detta år. För de två medieinstitutionerna saknas av samma skäl även siffror för 1988.

Storföretagen har oftast uppvisat förtroendesiffror kring plus/minus noll. Det är först de senaste två åren som resultatet hamnat klart på den negativa sidan. En faktor med en stark koppling till bristen på förtroende för storföretagen är missnöjet med företagsledarnas höga löner. I SOM-undersökningen 2002 frågade vi om svenska företagsledare var värda sina löner. Det flesta tyckte inte det. Övervägande kritiska röster återfanns i alla politiska läger och i alla sociala grupper, även bland moderata sympatisörer och bland företagare.

Av de institutioner som började studeras i mitten av 1990-talet – kungahuset och Svenska kyrkan – uppvisade kyrkan en svagt nedåtgående förtroendetrend fram till 1997 för att sedan på nytt öka något. Mellan 1999 och 2002 har dock inte skett någon förändring. Kungahuset ligger betydligt högre och tycktes ha en stabil nivå. Mellan 1998 och 1999 kunde dock en viss nedgång förmärkas och den har förstärkts mellan 2001 och 2002. Balansmättet för kungahuset har sedan toppåret 1998 minskat från +46 till +33 2002; det lägsta hittills i våra mätningar.

Bedömningarna av de centrala institutionerna inom den politiska sfären – riksdag och regering – demonstrerar en anmärkningsvärd intern överensstämmelse över hela tidsperioden. Det som framförallt framträder i kurvan är hur samtliga politiska institutioner ökar i förtroende under senare år, inklusive kommunstyrelserna. Uppgången gäller främst regeringen, som 2001 för första gången sedan 1986 hamnade på en högre förtroendebalans än riksdagen. Detta gäller även 2002. De senaste årens ökning för de inhemska politiska institutionerna ger vid handen att en nedgångstrend har brutits. Visserligen har tendensen förstärkts av att år 2002 var valår, eftersom det politiska förtroendet då brukar gå upp (Holmberg, 1993). Samtidigt har regering och riksdag år 2002 ett klart högre förtroende än valåret 1998 – och även än valåret 1991 – lägg därtill att förtroendet för de politiska partierna också har en viss uppgångstrend, låt vara att det ännu ligger på en mycket låg nivå. Uppgången för de politiska institutionerna är, om den visar sig hålla, i linje med vad som iakttagits i andra västeuropeiska länder under slutet av 1990-talet (Holmberg, 2000).

Bedömningarna av medierna uppvisar också en viss inbördes överensstämmelse. Den är emellertid på intet sätt så tydlig som när det gäller regering och riksdag eller de sociala institutionerna. Radio/TV ligger genomgående på en betydligt högre förtroendenivå än dagspressen och är inte underkastad samma snabba skiften i allmänhetens bedömningar. Förtroendet för medierna uppvisar däremot en nedgångstrend under de senaste åren, vilket är i linje med tidigare studier (Holmberg och Weibull, 2003). Synen på mediernas innehåll följer emellertid inte samma mönster (jfr Lennart Weibulls kapitel om medieförtroende i denna volym).

Dimensioner i bedömningarna

En explorativ faktoranalys visar att det finns fyra huvuddimensioner i förtroendebedömningarna:

- *en politisk* omfattande regering, riksdag, de politiska partierna, de fackliga organisationerna och kommunstyrelserna i nämnd ordning
- *en samhällsbevarande* omfattande polisen, sjukvården, försvaret, kungahuset, domstolarna, Svenska kyrkan, grundskolan och universitet/högskolor
- *en övernationell* omfattande Europaparlamentet, EU-kommissionen, storföretagen, bankerna och FN
- *en medial* omfattande dagspressen och radio/TV

Mönstret är i det närmaste exakt detsamma som i motsvarande analys från 2001. Det tyder på att det grundläggande bedömningsmönstret ligger fast.

Förtroende hos olika grupper

De förtroendebedömningar som görs i olika demografiska grupper är relativt likartade när det gäller huvudtendenserna. Sjukvården och universitet/högskolor åtnjuter högt förtroende hos i stort sett alla, medan EU-institutionerna genomgående ligger lågt. Men det finns klara skillnader på några punkter. I tabell 2 redovisas förtroendebalansen för samtliga institutioner med hänsyn till svarspersonernas kön, ålder och ideologi.

Om vi ser till det genomsnittliga förtroendet (balansmått) ligger kvinnor något högre än män. Av 20 institutioner är det 16 som åtnjuter högre förtroende bland kvinnor. I de flesta fall är dock skillnaderna små. De största differenserna finns i fråga om bankerna, polisen, Svenska kyrkan och kungahuset. Två institutioner, där männen har ett något högre förtroende än kvinnorna är storföretagen och regeringen.

När det gäller åldersgrupper har särskilt de yngsta men också de äldsta ett högre samhällsförtroende än medelålders personer, delvis beroende på att en relativt stor andel svarar ”varken eller”. Den relativt sett mest kritiska gruppen är personer mellan 50 och 64 år, som har lägst förtroende för 8 av de 20 institutionerna. Bland dem är det framför allt bankerna som åtnjuter lågt förtroende med ett balansmått på -8 som kan jämföras med +26 hos de yngsta och +6 hos de äldsta. Stor spridning råder också beträffande förtroendet för Svenska kyrkan: ± 0 i den kritiska gruppen av åldrande fyrtilialister, mot -4 bland de yngsta, och +14 bland pensionärerna.

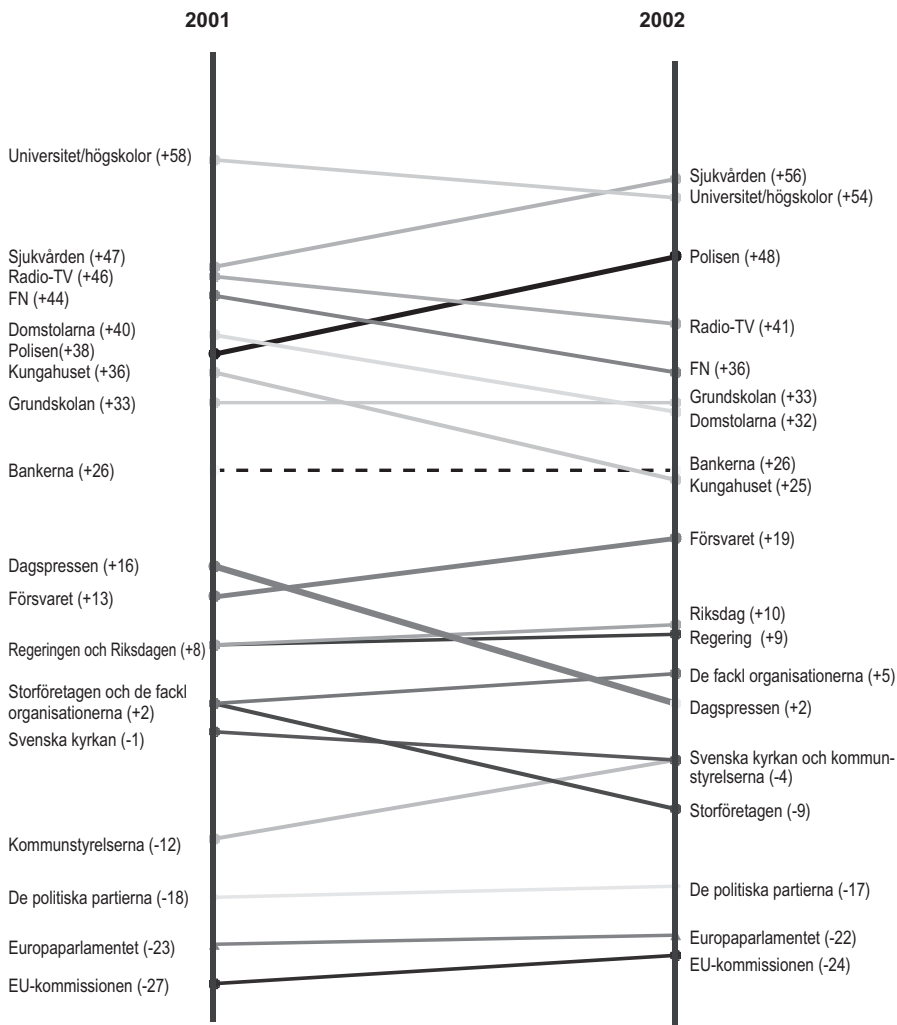
Om vi studerar de senaste årens förtroendeförskjutningar särskilt bland de unga accentueras de iakttagna tendenserna (figur 3). Kungahuset och dagspressen tappar mer samtidigt som polisen ökar mer bland personer mellan 15 och 29 år än i befolkningen i stort. Storföretag och radio-TV uppvisar en motsvarande nedgång som hos allmänheten i stort, medan ökningen i förtroende för de politiska institutionerna är mindre bland de unga.

Tabell 2 Förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner efter kön, ålder och vänster-högerplacering, 2002 (balansmått)

	Män	Kvinnor	Vänster-höger-självplacering						Klart vänster	Något vänster	Varken eller	Något höger	Klart höger	Samtliga
			15 – 29	30 – 49	50 – 64	65 – 85								
Regeringen	+19	+13	+9	+17	+16	+19	+44	+46	+7	-1	-37	+16		
Polisen	+40	+49	+48	+46	+40	+47	+38	+47	+44	+50	+44	+45		
Sjukvården	+50	+47	+56	+45	+44	+53	+52	+52	+45	+47	+47	+48		
Försvaret	-1	+5	+19	±0	-6	-3	-5	-2	+1	+8	+9	+2		
Riksdagen	+15	+13	+10	+14	+14	+17	+33	+31	+4	+11	-13	+14		
Bankerna	-6	+9	+26	-7	-8	+6	-8	-7	+7	+6	+10	+2		
Dagspressen	-2	+4	+2	±0	-1	+6	+5	+3	±0	+3	-4	±0		
Fackliga organisationerna	-20	-12	+5	-21	-24	-17	+17	+4	-20	-27	-50	-16		
Radio-TV	+34	+37	+41	+29	+33	+40	+36	+40	+35	+35	+18	+34		
Grundskolan	+17	+21	+33	+21	+13	+10	+26	+30	+20	+9	-7	+20		
Storföretagen	-19	-24	-9	-21	-28	-29	-45	-33	-23	-9	+18	-23		
Svenska kyrkan	-5	+6	-4	-4	±0	+14	-18	-3	+1	+12	+10	+1		
Domstolarna	+27	+29	+32	+32	+28	+22	+25	+26	+21	+38	+36	+27		
Kungahuset	+27	+39	+25	+33	+29	+49	+3	+21	+35	+56	+51	+33		
Kommunstyrelserna	-9	-4	-4	-18	-5	+9	+1	+2	-6	-12	-23	-6		
Universitet/högskolor	+47	+48	+54	+48	+45	+42	+50	+50	+40	+55	+47	+47		
De politiska partierna	-29	-24	-17	-26	-31	-32	-8	-15	-34	-33	-42	-27		
EU-kommissionen	-46	-40	-24	-46	-48	-48	-46	-43	-46	-39	-33	-42		
Europaparlamentet	-45	-37	-22	-45	-45	-45	-46	-42	-43	-37	-32	-41		
FN	+25	+34	+36	+26	+29	+35	+35	+32	+21	+35	+26	+29		
Antal svar	2 634	1 758	682	1 145	960	618	425	885	942	984	289	3 392		

Källa: SOM 2002

Figur 3 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2001-2002, bland unga 15-29 år (balansmätt)

Från tidigare förtroendemätningar är det välkänt att bedömningarna för flera av samhällsinstitutionerna innehåller klara politiska laddningar. Det är exempelvis uppenbart att förtroendet för regeringen kommer mycket nära en politisk attityd. Men även andra institutioner uppvisar ideologiskt betingade svarsmönster.

Det visar sig att det är fyra institutioner som står för huvuddelen av den politiska polariseringen. I rangordning är de: storföretagen, de fackliga organisationerna, regeringen och kungahuset. För dem är differensen mellan vänster- och högersympatisörer mellan 40 och 50 balansmåttsenheter. Regeringen och facket åtnjuter högst

förtroende till vänster medan storföretagen och kungahuset har sin starkaste förtroendebas till höger. Mönstret ligger fast mellan undersökningsåren; möjligen kan det noteras att polariseringen i fråga om regeringen är något mindre än tidigare, samtidigt som bedömningarna av kungahuset är mer politiskt laddade 2002 än 2001.

Om vi gör en översiktlig beskrivning av institutionernas politiska förtroendebas visar sig att 11 ligger något åt höger och 8 något åt vänster, medan en – polisen – inte vetter åt något håll. Utöver storföretagen och kungahuset ligger bankerna, de två EU-institutionerna och Svenska kyrkan klarast åt höger, medan vid sidan av de fackliga organisationerna och regeringen även grundskolan, riksdagen, kommunstyrelserna och partierna i någon mån är vänsterinstitutioner.

De politiska laddningarna i många förtroendebedömningar ger stöd för antagandet att opinions- och samhällsklimatet påverkar hur institutioner värderas. Påverkan tenderar vara större i de fall då svarspersonerna inte har personlig erfarenhet av institutionerna.

Institution och profession

Så långt har översikten gällt förtroendet för olika samhällsinstitutioners sätt att fungera. I inledningen framhölls att förtroendet för de professionella yrkesutövare som ryms inom varje institution också kan påverka bedömningen. Inom SOM-undersökningen 2002 har vi även ställt frågor om allmänhetens förtroende för olika yrkesgrupper, vilket i några fall möjliggör jämförelser mellan institution och yrkesgrupp (jfr Holmberg och Weibull, 2001).

I undersökningen fick svarspersonerna ta ställning till sammanlagt 13 yrkesgrupper. I tabell 3 redovisas utfallet. Störst förtroende har man för sjukvårdens personal, men förtroendet är också högt för forskare, poliser och lärare som alla har balansmätt på över +50. I botten av listan med mycket lågt förtroende finns regionpolitiker, reklampersoner och PR-konsulter.

En motsvarande mätning av yrkesgruppsförtroende har endast genomförts en gång tidigare inom ramen för de nationella SOM-undersökningarna. Det är därför inte möjligt att uttala sig om några förändringar grupp för grupp. Den allmänna tendensen går emellertid i samma riktning för jämförbara grupper. Journalister i både dagspress och radio-TV har således tappat kraftigt mellan 2000 och 2002 medan förtroendet för rikspolitiker har ökat. Rangordningen av jämförbara yrkesgrupper är likartad mellan de två mätpunkterna.

Översikten av hur olika yrkesgrupper bedöms uppvisar dessutom vid ett första påseende klara likheter med institutionsförtroendet. Läkare och poliser ligger högt på samma sätt som sjukvården och polisen, politiker har låga förtroendevärden på motsvarande sätt som politiska partier och i mitten rangerar präster, banktjänstemän och officerare på samma sätt som Svenska kyrkan, bankerna och försvaret gör i fråga om institutionsförtroende. Också faktoranalyser visar på likheter i bedömningsgrunderna.

Tabell 3 Förtroendet för några yrkesgrupper 2002 (procent, balansmått)

Yrkesgrupp	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Balansmått
Sjukvårdens personal	28	56	10	3	1	2	+80
Forskare	18	48	21	2	1	10	+63
Poliser	17	50	21	7	3	2	+57
Lärare i grundskolan	15	48	23	7	2	5	+54
Personal i äldreomsorg	17	45	23	8	3	4	+51
Journalister i radio/TV	3	26	51	17	9	4	+3
Rikspolitiker	2	27	40	18	9	4	+2
Politiker i egen kommun	2	23	39	21	10	5	-6
Journalister i dagspress	3	19	38	23	13	4	-14
Informatorer	1	10	41	17	10	21	-16
Landstingets/regionens politiker	1	16	25	25	12	6	-20
PR-konsulter	1	5	29	24	21	20	-39
Reklampersoner	1	5	26	26	25	17	-45

Kommentar: Frågan om yrkesgrupper/professioner är i SOM-undersökningen 2002 bl a finansierad av projekt ledda av docent Folke Johansson och universitetslektor Lennart Nilsson, Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet/Cefos (politiker på olika nivåer) respektive av docent Larsåke Larsson, Humanistiska institutionen, Örebro universitet (PR och information).

Källa: Riks-SOM 2000

Innan vi går in på direkta jämförelser mellan professions- och institutionsförtroende måste vissa reservationer göras. För det först finns det inte någon av samhällsinstitutionerna som representeras av endast en yrkesgrupp. Vi har ändå valt att ta ut vad vi bedömt vara den dominerande professionen inom varje institution. För det andra kan vissa enskilda benämningar diskuteras. Dessa svagheter gör att alla jämförelser måste tolkas med stor försiktighet.

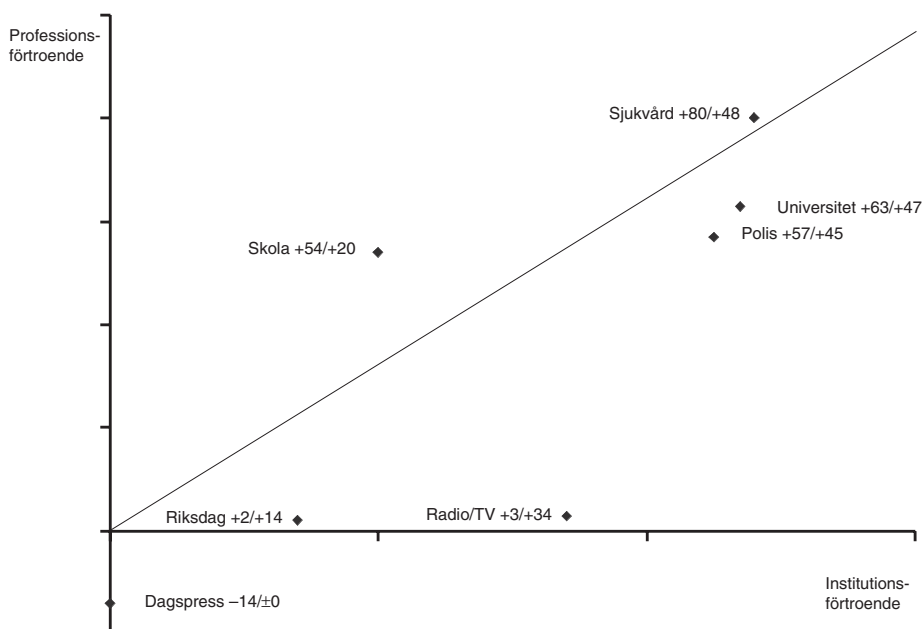
Underlaget för jämförelsen mellan yrkesgrupps- och institutionsförtroende är begränsad till sju grupper. För dessa har vi i figur 4 relaterat andelen som uppger sig ha mycket eller ganska högt förtroende för yrkesgruppen till andelen som har motsvarande förtroende för institutionen. Jämförelsen är således gjord på aggregatnivå, inte på individnivå. Linjen i diagrammet illustrerar det perfekta sambandet: förtroendet för yrkesgruppen ligger på exakt samma nivå som för institutionen. Vi ser att det finns en sådan närmast fullständig överensstämmelse mellan institution och profession för polisen/poliser, universitet/forskare och riksdag/rikspolitiker.

De professioner/institutioner som ligger ovanför linjen är sådana där professionen åtnjuter högre förtroende än institutionen; för dem som ligger under linjen är institutionsförtroendet tvärtom större än för professionen.

Två professioner ligger klart över linjen. Den ena är sjukvårdens personal som hamnar klart högre än sjukvården som institution, den andra, ännu tydligare i avvikelsen från sin institution, är lärare i grundskolan. Det omvända förhållandet

gäller journalister. Särskilt förtroendet för journalister i radio-TV ligger klart lägre än förtroendet för radio-TV som institution. För dagspressens journalister är tendensen densamma. Något tillspetsat kan påstås att lärare bär upp sin institution, medan journalister bärs upp av sin.

Figur 4 Förhållandet mellan professions- och institutionsförtroende 2002 (balansmått)

Kommentar: Jämförelserna gäller sjukvårdens personal/sjukvård, forskare/universitet, poliser/polisen, lärare/grundskolan, rikspolitiker/riksdagen, journalister i radio/TV/radio och TV samt journalister i dagspress/dagspressen.

Källa: SOM 2002

Det är lättare att fördärva än att förvärva förtroende

Förtroendet ökar för politikens institutioner samtidigt som massmedier och näringsliv tappar i tillit. Det är trenden hittills under 2000-talet. Ett överraskande och nytt mentalitetslandskap för alla oss som vant oss vid att vindarna blåste tvärtom under sent 1900-tal; åtminstone när det gäller politiken.

Men inget varar beständigt och nu är det främst näringslivet som får känna på hur det är att tappa förtroende. Börskraschen, alla felsatsningarna och de rikt tilltaga fallskärmarna har naggat på tilliten. Och då kan transaktionskostnaderna öka.

Kreditbetygen riskerar att försämras, som för Ericsson – med dyrare lån som följd.

Förtroende är inte att leka med. Det är lättare att fördärva än att förvärva förtroende.

Noter

- ¹ Fr o m 1999 ingår bedömningen av samtliga samhällsinstitutionerna i båda de nationella SOM-undersökningarna. Detta ger 2002 ett totalt antal svarande på 3 606. I 1998 års undersökning, med vilken vissa jämförelser görs, ställdes frågorna om EU-institutionerna i en av studierna (antal svar=1740).

Referenser

- Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för medierna*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören (1993) Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Vägval*. Göteborg, SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1997) Förtroendets fall. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ett missnöjt folk*. SOM-insitutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (1999) Förnyat förtroende? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ljusnande framtid*. SOM-insitutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2001) Förtroendefall? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Land, du välsignade?*. SOM-insitutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2002) Institutionsförtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det våras för politiken*. SOM-insitutet vid Göteborgs universitet
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2003) *MedieAkademins förtroendebarameter*. I *MedieAkademins årsbok 2003*. Göteborg: MedieAkademin
- Listhaug, Ola, Wiberg, Matti (1995) Confidence in Political Institutions. I Klingemann, H-D, Fuchs, D (Eds.) *Citizens and the State*. Oxford-New York, Oxford University Press
- Luhmann, Niklas (1989) *Vertrauen. En Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag
- Misztal, Barbara (1996) *Trust in Modern Societies*. Cambridge, Polity Press
- Nilsson, Lennart, Weibull, Lennart (2003) Händelser vid Västerhavet. I Nilsson, L (red) *Perspektiv på Västsverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Rothstein, Bo (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag
- Weibull, Lennart, Börjesson, Britt (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm, Tiden/SJF
- Weibull, Lennart och Nilsson, Lennart (2002) EU-toppmötet i svensk opinion. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet

VÄLFÄRDSPOLITIK OCH LEGITIMITET

LENNART NILSSON

Valrörelsen 1994 präglades av debatten om budgetunderskottet och den växande statsskulden. Saneringsprogram och skarpa förslag följde slag i slag. Partierna bjöd över varandra med ansvarfulla besparingar och nödvändiga inkomstförstärkningar. Nya reformer och ökade satsningar lyste med sin frånvaro. Frågan gällde inte om utgiftsbegränsningar skulle genomföras utan i vilken omfattning och på vilka områden och om också skattehöjningar var nödvändiga.

Fyra år senare hade perspektivet förskjutits. Med en förbättrad ekonomi gällde det på vilka områden angelägna förstärkningar skulle göras efter en period av åstramning. Sysselsättningen samt vård, skola och omsorg var centrala teman i samtliga partiers budskap i valrörelsen. Skattefrågan med krav på omedelbara eller framtida skattesänkningar blev också ett inslag i debatten.

För medborgarna var sysselsättningen det viktigaste samhällsproblemet under valrörelserna 1994 och 1998. Sveriges ekonomi kom 1994 på andra plats. Cirka 30 procent ansåg att ekonomin var ett viktigt problem. Fyra år senare hade denna andel sjunkit till under 10 procent. Istället var det vård, skola och omsorg som var de mest angelägna frågorna efter arbetslösheten (Bennulf 1999).

År 2002 var vård, skola och omsorg fortsatt centrala frågor medan både ekonomi och sysselsättning av medborgarna uppfattades som mindre viktiga frågor än tidigare. Utgångspunkten för debatten har förskjutits med förändringar av den ekonomiska situationen. De ändrade ekonomiska förhållandena illustreras av Figur 1 *Den offentliga sektorns finansiella sparande 1994-2002*, som redovisar de offentliga inkomsterna minus utgifterna.

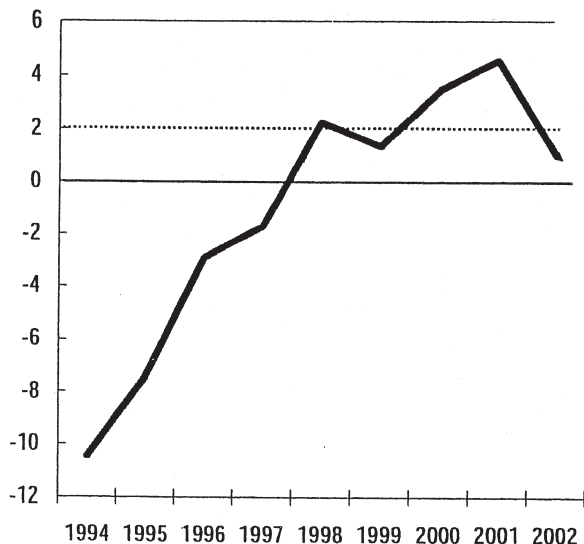
Tre år av sjunkande BNP, stigande arbetslöshet och sjunkande skattekvot medförde i början på 1990-talet ett snabbt växande gap mellan den offentliga sektorns inkomster och utgifter; för 1994 redovisades ett mycket stort negativt finansiella sparandet motsvarade över 10 procent av BNP. År 1998 översteg det finansiella sparandet 2 procent av BNP och över 4 procent 2001. År 2002 hade emellertid kurvan vänt och det strukturella sparandet minskade. Under valrörelsen blev Sveriges ekonomi ånyo ett inslag i den politiska debatten.

I Sverige bygger välfärdspolitiken i högre grad än i andra OECD-länder på den offentliga sektorn. Medborgarna nyttjar i stor omfattning tjänster och transferringar och förutsätts som skattebetalare vara med och betala. Många svenskar arbetar också inom den offentliga sektorn främst i kommuner och landsting.

Genomförandet av den svenska välfärdspolitiken förutsätter att det finns en upplutning bland medborgarna. I denna artikel skall opinionsstödet för den offentliga

sektorn och skatterna sedan mitten av 1980-talet analyseras. Underlaget för studien utgörs av data från de nationella SOM-undersökningarna 1986-2002.

Figur 1 Den offentliga sektorns finansiella sparande 1994-2002 (procent av BNP)

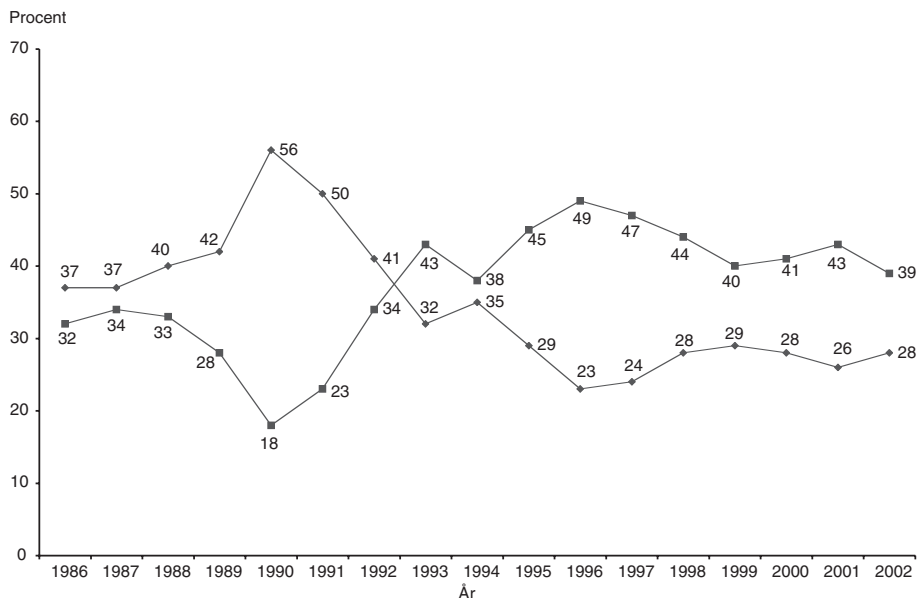

Källor: Statistiska centralbyrån och Finansdepartementet, Prop. 2002/03:100 bilaga 1, sid. 61.

Svenska folket och den offentliga sektorn

Under den senaste femtonårsperioden har stora opinionsförskjutningar ägt rum i synen på den offentliga sektorns gränser. Fram till 1988 var svenska folkets inställning till den offentliga sektorns storlek förhållandevis stabil och tudelad med ungefär lika många som ville bibehålla som minska den. I slutet av 1980-talet, då det förelåg ett överskott för den konsoliderade offentliga sektorn, rasade opinionsstödet. År 1990 var det tre gånger så många som ville skära ner som motsatte sig en minskning. Därefter vände trenden, och 1993 då underskottet i den offentliga sektorns finanser var som störst, var det för första gången i SOM-undersökningarna övervikt för andelen personer som motsatte sig en minskning. Under de följande åren ökade uppslutningen bakom den offentliga sektorn och 1996 var gapet mellan dem som vill bevara en stor offentlig sektor och dem som vill minska rekordstort. Med en förbättrad samhällsekonomisk situation minskade skillnaden därefter stegvis fram till 1999. Därefter har opinionsläget varit i huvudsak stabilt med små svängningar mellan åren (se figur 2).

Figur 2 Svenska folkets åsikter om den offentliga sektorn i SOM-undersökningarna 1986-2002 (procent)

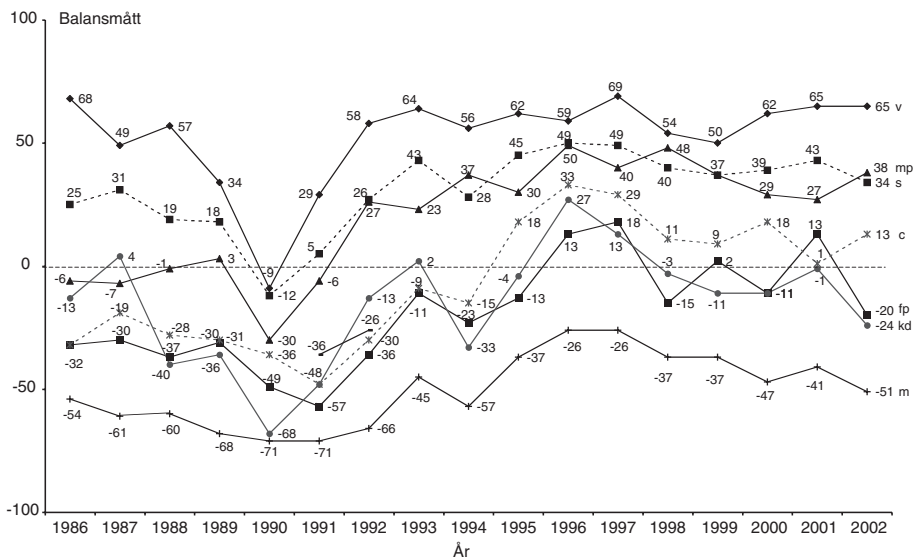
Kommentar: De svarande fick ta ställning till förslaget *Minska den offentliga sektorn* med svarsalternativen: *Mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag* och *mycket dåligt förslag*. Andelen som inte tagit ställning till detta förslag utgör andelen vet ej. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesvaren om aktuella förslag. Värdena för 1998 – 2002 avser den politikriktade undersökningen.

I denna centrala vänster-högerfråga har också spännvidden mellan de positioner som partiernas sympatisörer intagit varit betydande, men varierat över tid. Genomgående har vänsterpartiets sympatisörer varit mest positiva och moderata samlingspartiets mest negativa till den offentliga sektorn. Under perioden 1986-1988 var opinionen stabil också inom de olika partierna. Därefter försköts positionerna inom alla partier mot en mer negativ inställning till den offentliga sektorn. År 1990 var opinionsbalansen negativ inom samtliga partier. Det var främst sympatisörer till de partier som varit mest positiva till den offentliga sektorn som hade närmast sig de traditionella borgerliga väljarnas negativa positioner.

Efter 1990 vände trenden ånyo och blev mer positiv till den offentliga sektorn, först bland sympatisörer till v och s. Fram till 1996/97 blev samtliga partiets sympatisörer mer negativa till minskningar av den offentliga sektorn. Bland borgerliga sympatisörer var förändringarna mycket stora. Åren 1996-97 var det bara bland moderata samlingspartiets sympatisörer som det fanns en opinionsövertikt för att minska den offentliga sektorn. Därefter försvagades motståndet mot en minskning

något. Efter 1999 har dock spännvidden på nytt ökat genom att vänsterpartiets och moderata samlingspartiets sympatisörer gått åt vänster respektive åt höger, vilket medfört en ökad polarisering, medan balansmättet för samtliga svarspersoner uppvisat små variationer.

Figur 3 Partisypati och inställning till den offentliga sektorn i SOM-undersökningarna 1986-2002 (procent)

Kommentar: Balansmättet anger andelen dåligt förslag minus andelen bra förslag. Partisypati avser bästa parti generellt.

Mp:s sympatisörer har de tre senaste valåren 1994, 1998 och 2002 legat något till vänster om s-sympatisörerna för att åren mellan valen inta samma position eller något till höger om s. Skillnaderna är små men systematiska. Bland de borgerliga partiernas sympatisörer ligger moderaterna genomgående klart längst till höger medan centerpartisterna intagit positionen längst till vänster och det har bland c-sympatisörerna sedan 1995 funnits en övervikt emot en minskning av den offentliga sektorn.

Opinionen och privatisering

Avgörande för en indelning i offentligt eller privat är i vilken utsträckning det offentliga reglerar, finansierar och är ansvarig för produktionen (Lundqvist 2001).

Offentlig finansiering och produktion förutsätter reglering men reglering kan också ske av verksamhet som drivs i privat regi med privat finansiering. Privatisering i vid mening innebär att det offentliga inflytande i något eller några av dessa tre avseenden minskas, men används vanligen som benämning på en minskning av den offentliga finansieringen och/eller produktionen. Det är i denna senare betydelse som det kommer att användas här.

I SOM-undersökningarna har ingått frågor om förslag till privatisering sedan 1987 (Nilsson och Strömberg 1988). Områdena som här är av intresse är sjukvård, skola och äldreomsorg. Skola och äldreomsorg är centrala primärkommunala uppgifter medan sjukvården är den viktigaste landstingskommunala/regionala uppgiften.

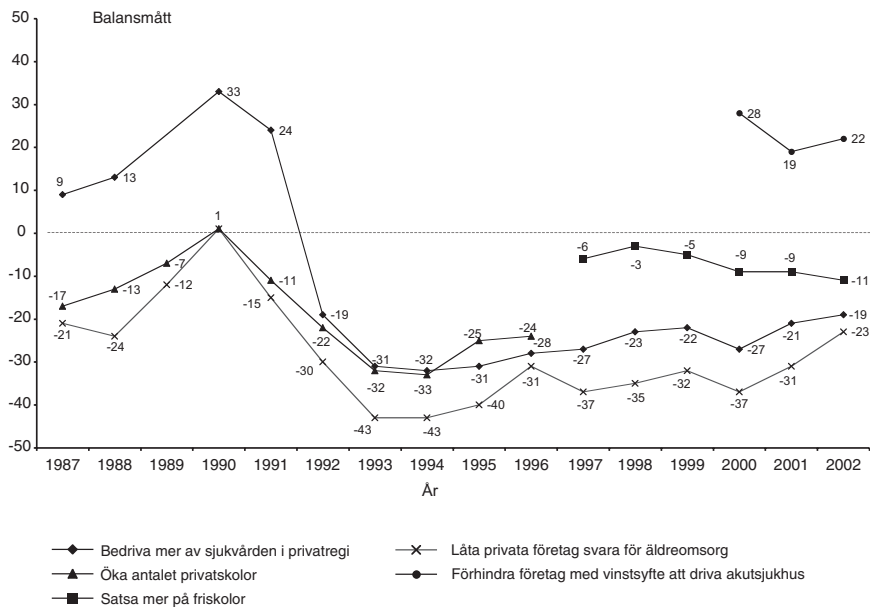
Fyra av frågorna avser en privatisering i betydelsen övergång till en ökad andel privat produktion:

- Bedriva mer av sjukvården i privat regi,
- Förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus (fr.o.m. 2000),
- Öka antalet privata skolor (t.o.m. 1996)/satsa mer på friskolor (fr.o.m. 1997),
- Låta privata företag svara för äldreomsorg.

Gemensamt för tre av förslagen är att de avser en förändring mot ökade privata inslag i produktionen av offentligt finansierade tjänster och ett avser att förhindra denna typ av privatisering men inte en övergång till en huvudsakligen icke-offentlig modell.

Förändringen av attityden till privatisering följer samma huvudmönster som inställningen till den offentliga sektorn som helhet. Motståndet mot privatiseringar minskade 1988-1990. År 1990 fanns ett klart stöd för privatiseringar inom sjukvården, medan det var lika många för som emot privatiseringar inom skola och äldreomsorg. Därefter rasade opinionsstödet för privata alternativ bland medborgarna. År 1993 var motståndet mot privata lösningar inom sjukvård, skola och äldreomsorg väsentligt större än 1987. På dessa tre områden tog en majoritet avstånd från ytterligare privatiseringar. För sjukvården var förändringen särskilt markant. Under perioden 1993-1996 minskade motståndet mot privatiseringar inom sjukvård, skola och äldreomsorg något. Därefter har förskjutningarna gått i olika riktning. Perioden 1997-2002 har läget varit oförändrat med en svag övervikt emot ökade satsningar på friskolor, men med stora skillnader mellan olika delar av landet (Carlsson 2002). För privat sjukvård har den svaga trenden i riktning mot minskat motstånd mot privata lösningar fortsatt med undantag för 2001. Attityden till privat äldreomsorg var mer negativ 1997 än året innan. Efter detta "hack i kurvan", som påverkades av mediernas kritiska behandling av fallet Polhemsgården (Nilsson 2000) har även på detta område motståndet mot privata lösningar stegvis minskat med undantag för år 2000.

Figur 4 Svenska folkets inställning till privatisering inom sjukvård, skola och äldreomsorg 1987-2002 (balansmätt)

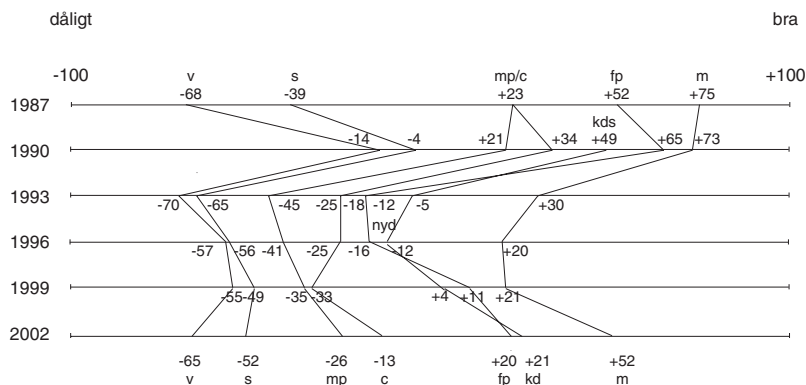
Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslagen som redovisas i figuren och svarsalternativen var: *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag* och *Mycket dåligt förslag*. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag. Värdena för 1998-2002 avser den politikinriktade riksundersökningen.

De samlade effekterna av de omfattande svängningarna i privatiseringsopinionen är mycket stora. Under tioårsperioden 1987-1999 i det närmaste halverades avståndet mellan vänsterpartiets och moderata samlingspartiets sympatisörer inom de fyra undersökta områdena och det minskade avståndet var resultatet av att både partierna till vänster och till höger förflyttade sig mot mitten. När det gällde att bedriva sjukvård och äldreomsorg var det främst de borgerliga partiernas sympatisörer som rörde sig mot mitten medan det var v- och s- sympatisörerna som förflyttade sig när det gällde skola.

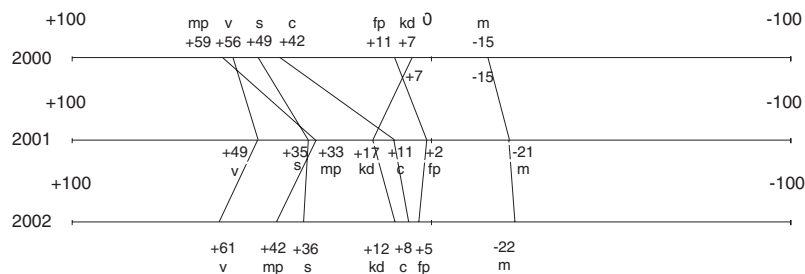
Efter 1999 gick moderata sympatisörer åt höger i samtliga frågor. Omvänt gick v-sympatisörer till vänster. För övriga partier var förändringarna mindre enhetliga. När det gäller förslaget att förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus fanns det år 2000 en klar majoritet för bland mp, v, s och c, en svag övervikt för bland fp och kd och en övervikt emot bland m. I den nya frågan om ”stopplagen” för akutsjukhus, som drivs med vinstintresse, består detta mönster under de två senaste åren men c-sympatisörer har intagit samma mittenposition som kd- och fp-sympatisörer. I denna fråga har mp två av åren legat till vänster om s.

Figur 5 Partisympati och inställning till privatisering inom sjukvård, skola och äldreomsorg 1987-2002 (balansmått)

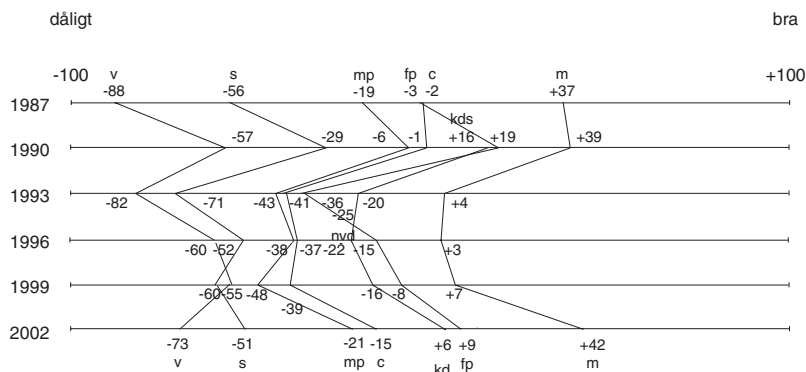
A.a Bedriva mer av sjukvården i privat regi

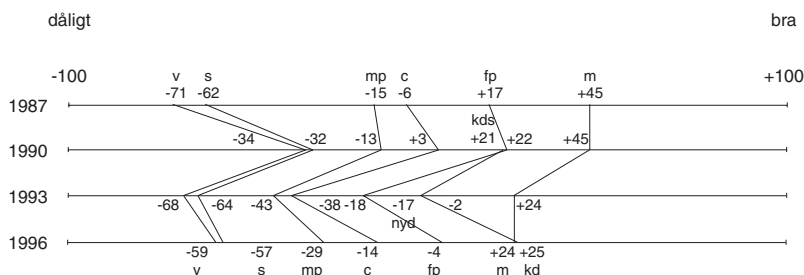
A.b Förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukvård 2000-2002

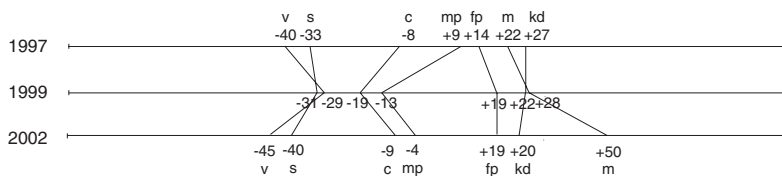
B. Låta privata företag svara för äldreomsorg

C.a. Öka antalet privatskolor

C.b. Satsa mer på friskolor

Kommentar: Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag och -100 (alla negativa) redovisas till vänster i figuren och $+100$ (alla positiva) till höger, utom för A.b., där $+100$ redovisas till vänster och -100 till höger. Partisympati avser bästa parti generellt.

I frågorna om privatisering av skola, omsorg och vård utkristalliserades efter 1999 ett huvudmönster med v- och s- sympatisörer klart emot privatiseringar och m-sympatisörer övervägande för medan övriga partiernas sympatisörer placerade sig mellan de två positionerna i varierande grupperingar. Mp- och c-sympatisörer har under senare år uppvisat en övervikt emot privatiseringar på dessa områden medan fp- och kd-sympatisörer genomgående varit för privatiseringar inom sjukvård och skola men med en övervikt emot att låta privata företag svara för äldreomsorg. År 2002 var de två partiernas sympatisörer för även inom äldreomsorgen. Medborgarnas attityder till privatisering är främst en fråga om ideologi och inte en fråga om missnöje med offentlig service (Nilsson 2001).

Skatter och service

I alla tider och i alla länder har människor klagat över skatter och andra pålagor. Skatterevolter har brutit ut och protestpartier har bildats. Det finns emellertid inget entydigt samband mellan skattenivå och skatteprotest. I välfärdsstater med en utbyggd service och omfattande transfereringar till hushållen är medborgarnas syn på avvägningen mellan betalningen i form av skatter och vad staten ger människorna central (Peters 1991). Svenska folkets inställning till skatterna har kartlagts i ett flertal undersökningar under efterkrigstiden. Svenskarna har visserligen allmänt sett ansett att skatterna är för höga; framför allt gällde det marginalskatterna före

den stora skattereformen. Mot slutet av 1960-talet ansåg en majoritet av svenska folket också att skatterna var för höga också i förhållande till förmånerna, medan majoriteten under 1980- och 1990-talen gjorde bedömningen att skatterna var rimliga i relation till förmånerna (Åberg 1993).

Valåret 1994, som präglades av budgetunderskott och ökande statsskuld, fanns en klar övervikt för att *höja skatterna hellre än att minska den offentliga service* (+15). Med en förbättrad ekonomisk situation förbyttes emellertid stödet för skattehöjningar hösten 1998 i en svag övervikt för att *inte* höja skatten i relation till offentlig service (-3). Partierna och deras sympatisörer intog i frågan sina traditionella positioner på vänster-högerskalan men under perioden 1994-1997 minskade spännvidden mellan partierna genom att såväl v- och s- som m-sympatisörer förflyttade sig mot mitten. Valåret 1998 fortsatte denna tendens på vänsterkanten medan motståndet mot skattehöjningar skärptes bland de borgerliga partiernas sympatisörer.

Mot bakgrund av den senare debatten ingick inte frågan i riksundersökningarna 1999-2001, men däremot en mer allmän fråga om att *sänka skatterna*. Om skatterna inte kopplas till service fanns bland svenska folket en klar övervikt för att sänka skatterna, år 1999-2001 (+53, +55 och +57). Det gällde också inom samtliga partier men spännvidden var också i skattesänkingsfrågan stor mellan de olika partiernas sympatisörer. Valåret 2002 minskade emellertid viljan att sänka skatterna markant, även om det fortsatt fanns en övervikt för att minska skatterna +39.

Det finns ett starkt samband mellan synen på den offentliga sektorn och inställningen till skatterna. Personer som vill minska den offentliga sektorn är också mer benägna att vilja sänka skatterna och personer som inte vill minska den offentliga sektorn är i mindre utsträckning beredda att höja skatterna. Detta samband gäller också inom partierna. Av dem som hade en bestämd uppfattning om båda förslagen ville år 2002 fyra av fem moderater både sänka skatterna och minska den offentliga sektorn, drygt 60 procent av dem som sympatiserar med kd och fp intog samma position och bland c-sympatisörer var det drygt 40 procent. Omvänt motsatte sig två tredjedelar av v-sympatisörerna både en minskning av den offentliga sektorn och en sänkning av skatterna medan ca 45 procent av s- och mp-sympatisörer gjorde detsamma.

I kommuner och landsting/regioner är skatten på ett påtagligt sätt relaterade relaterad till servicenivån. Hösten 2002 var en majoritet av svenska folket benäget att höja kommunal-/landstingsskatten för att undvika nedskärningar av offentlig service. Drygt hälften av de svarande med en bestämd uppfattning ansåg att man inte skulle minska den offentliga sektorn och höja kommunal-/landstingsskatten hellre än att minska servicen. Omvänt motsatte sig närmare 20 procent en skattehöjning men ville minska den offentliga sektorn, knappt 20 procent ville både höja skatten och minska den offentliga sektorn medan knappt 10 procent, varken ville göra det ena eller det andra.

Figur 6 *Inställningen till förslaget att höja kommunal-/landstingskatten hellre än att minska den offentliga servicen och till förslaget att minska den offentliga sektorn bland medborgare med en bestämd åsikt 2002 (procent)*

	Bra förslag att: <i>höja kommunal/ landstingskatten hellre än att minska servicen</i>	Dåligt förslag att: <i>höja kommunal/ landstingskatten hellre än att minska servicen</i>
Bra förslag att: <i>minska den offentliga sektorn</i>	19	18
Dåligt förslag att: <i>minska den offentliga sektorn</i>	55	8

Kommentar: Förslagets formulering framgår av figuren. Underlaget för procentberäkningen utgöres av dem som haft en bestämd åsikt om både förslaget att minska den offentliga sektorn och förslaget att höja skatterna hellre än att minska den offentliga servicen, dvs. svaret att förslagen varit mycket eller ganska bra/dåliga. Sammanlagt är det ca 45 procent av samtliga som besvarat frågorna som haft en bestämd uppfattning.

Partiernas sympatisörer intog också i detta avseende sina positioner på vänster-högerskalan och avstånden dem emellan var mycket stora. Av dem som sympatiserade med de i riksdagen samverkande partierna var det 85 procent av vänsterpartisterna med en bestämd åsikt som var emot en minskning av den offentliga sektorn och för en skattehöjning medan drygt 70 procent av mp- och s-sympatisörerna gjorde samma bedömning. Även en majoritet av centerpartisterna med en bestämd uppfattning intog samma position. Bland moderata sympatisörer motsatte sig 60 procent en skattehöjning och ville minska den offentliga sektorn, medan fp- och kd-sympatisörerna var starkt splittrade.

Den offentliga sektorn, skatterna och privatisering utgör centrala frågor i den politiska debatten och medborgarnas åsikter struktureras i hög grad av ideologi och partisympati. För de politiska partierna har de också varit viktiga frågor på den politiska agendan i beslutande församlingar och i den interna diskussionen inom partierna både nationellt samt i landsting/regioner och kommuner.

Figur 7 Partisympati och inställningen till förslaget att höja kommunal/landstingskatten hellre än att minska den offentliga servicen och till förslaget att minska den offentliga sektorn bland medborgare med en bestämd åsikt 2002 (procent)

	Bra förslag att: <i>höja kommunal/landstingskatten hellre än att minska servicen</i>	Dåligt förslag att: <i>höja kommunal/landstingskatten hellre än att minska servicen</i>
Bra förslag att: <i>minska den offentliga sektorn</i>	v 6 s 15 mp 13 c 22 fp 27 kd 37 m 20	v 3 s 6 mp 4 c 14 fp 35 kd 28 m 61
Dåligt förslag att: <i>minska den offentliga sektorn</i>	v 8 s 73 mp 72 c 56 fp 26 kd 28 m 9	v 6 s 6 mp 11 c 8 fp 10 kd 7 m 10

Kommentar: Förslagets formulering framgår av figuren. Underlaget för procentberäkningen utgöres av dem som haft en bestämd åsikt om både förslaget att minska den offentliga sektorn och förslaget att höja skatterna hellre än att minska den offentliga servicen, dvs. svaret att förslagen varit mycket eller ganska bra/dåliga. Parti avser bästa parti generellt.

Legitimitet och trovärdighet

I Sverige har kommuner och regioner/regioner huvudansvaret för offentligt finansierad service. I kommuner och landsting är det de valda politikerna som har att fatta beslut om service å den ena sidan och skatt och avgifter å den andra. Avvägningen mellan vilka förmåner och rättigheter som skall beviljas medborgarna och vilka uppoffringar och skyldigheter som skall belasta dem i form av skatter och avgifter tillhör det politiska mandatets kärna. Flernivådemokratien förutsätter att ansvariga politiska organ på respektive nivå skall göra dessa avvägningar. Om den

demokratiska processen fungerar väl skall den leda till att invånarna är nöjda med eller åtminstone accepterar resultatet av politiken givet de ekonomiska förutsättningarna, och det ankommer på väljarna att ta ställning.

Denna situation skapade ett dilemma för partier och politiker såväl på nationell som på regional och lokal nivå. Grovt förenklat kan åtgärder som påverkar den offentliga politiken klassificeras enligt följande.

		IDEOLOGISKT ÖNSKVÄRDA	
		JA	NEJ
EKONOMISKT NÖDVÄNDIGA	JA	I	II
	NEJ	III	IV

Matrisen utgår från de två dimensionerna ekonomisk nödvändighet och ideologisk önskvärdhet. Även om det inte finns en av alla omfattad objektiv bild av vad som är ekonomiskt nödvändigt, är politiker och andra aktörer överens om att den ekonomiska situationen lägger restriktioner på handlandet. Att definiera det möjliga handlingsutrymmet ingår som ett väsentligt element i det politiska arbetet, och vad som är politiskt önskvärt varierar med aktörernas politiska övertygelse. Att samarbeta och komma överens om åtgärder som för bägge parter faller inom fält I erbjuder inte några svårigheter. Inte heller bör det vara svårt att undvika att lägga fram förslag som hör hemma inom fält IV. Ur opinionssynpunkt är däremot de två övriga rutorna mera problematiska speciellt i en ekonomisk krissituation.

Dilemmat med avvägningen mellan det ekonomiskt nödvändiga och det ideologiskt önskvärda präglade i hög grad agerande i politiken på alla nivåer under de ekonomiska krisåren under 1990-talet första hälft. Med förbättrad ekonomi ökade emellertid graden av handlingsfrihet i rikspolitiken och på nytt restes krav på skattesänkningar och nya satsningar. På regional och kommunal nivå fortsatte emellertid den ekonomiska pressen med beslut om skattehöjningar och nedskärningar. Valåret 2002 representerade på nytt en omsvängning, där en förändrad ekonomisk situation på nationell nivå kunde skönjas, och partier och politiker kunde inte bara tävla om att lägga fram nya reformprogram och förslag om skattesänkningar.

Legitimitet förutsätter både stöd för program och kapacitet att genomföra (Rose 1984). I dessa avseenden har medborgarna att ta ställning till partiernas trovärdighet. I Sverige gäller det i hög grad välfärdspolitiken, där avvägningen mellan skatter och serviceprogram är central. Skattefrågan är viktig men det gäller i minst lika stor

utsträckning skatterna i relation till vad som skall genomföras. Trovärdighet är inte bara en fråga om en bedömning av rättigheter utan också av skyldigheter och framför allt avvägningen dem emellan. Det kom tydligt till uttryck i valrörelsen 2002. Ett andra utmärkande inslag var det splittrade ansvaret för välfärdspolitikens genomförande med skilda majoriteter på olika nivåer. En ökad polarisering mellan blocken resulterade i öppna motsättningar mellan de olika nivåerna som väljarna hade att ta ställning till.

Referenser

- Bennulf, Martin (1999) "Medborgarna och den hållbara utvecklingen." I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Ljusnande framtid*, SOM-rapport nr 22. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Carlson, Bengt R (2002) "Skolkvalitet för alla." I Nilsson, Lennart (red) *Flernivådemokrati i förändring*, SOM-rapport nr 27. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lundqvist, Lennart J (2001) "Privatisering – varför och varför inte." I Rothstein, Bo (red) *Politik som organisering. förvaltningspolitikens grundproblem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Nilsson, L (2000), "Opinionstrender och medieeffekter." I Fridolf, M (red), *Vem formar politiken i kommunerna?*. SNS Förlag
- Nilsson, L (2001) "Nöjda – missnöjda medborgare." I Johansson, Folke, Nilsson, Lennart och Strömberg, Lars, *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Liber.
- Nilsson, Lennart och Strömberg, Lars (1988) "Offentligt – privat, Svenska Folkets åsikter om privatisering och avreglering." I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *SOM-undersökningen 1987*, SOM-rapport nr 3. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Peters, Guy (1991), *The Politics of Taxation. A Comparative Perspective*. Blackwell.
- Proposition 2000/01:36, *Sjukhus med vinstsyfte*.
- Rose, Richard (1984) *Understanding Big Government. The Programme Approach*. Sage Publications.
- Åberg, Rune (1993), *Århundradets skattereform? Politik och opinion kring 1991 års skattereform*. Fritzes.

SVENSKARNA OCH DERAS ORO

CHRIS VON BORGSTEDE OCH LENNART J. LUNDQVIST

Debatten om kris, beredskap och säkerhet kretsade för inte så länge sedan mest kring frågan ”om kriget kommer”. Numera diskuteras främst det moderna samhällets sårbarhet för teknologiska, kemiska eller andra angrepp. ”Hackare” kan lamslå samhället genom att ta sig igenom brandväggarna i de IT-system som kontrollerar energiförsörjningen, radio och TV eller de kollektiva transportsystemen. Små grupper kan smugga in biologiska eller kemiska substanser och slå ut storstädernas vattenförsörjning. Ett fåtal tätt sammansvurna kan genom spektakulära dåd rikta katastrofala slag till och med mot en supermakt. Till detta kommer sådana mer diffusa och långsiktiga hot som ozonhållet och den ökande UV-strålningens hot mot folkhälsan. Där finns också klimatförändringarna som på sikt kan hota vitala delar av samhällets infrastruktur.

Att människor oroas av dessa nya diffusa hot är förståeligt. De oroar också ansvariga politiker och samhällsorgan. I januari 2003 sade försvarsberedningens ordförande att ”[O]m utgångspunkten för vår krishanteringsförmåga utgörs av det moderna samhällets sårbarhet, menar jag att det med automatik för med sig ett behov av ökat medborgerligt engagemang. De flesta medborgare skulle inte tveka att på ett ordnat sätt ställa upp för sitt land i ett krisläge ... det borde inte behövas ett rysshott för att inse värdet av medborgerligt engagemang i skyddet av vårt samhälle.” (Juholt 2003). Försvarsberedningen menar att ”[m]edborgarna har svårt att överblicka och värdera de risker som finns för allvarliga kriser i samhället. De har därför svårt att förbereda sig för egen del om offentliga organ inte gör riskbedömningar och förmedlar resultatet av dessa till allmänheten” (SOU 2001:41).

Dessa uttalanden riktar sökarljuset mot flera intressanta frågor. Spelar information och utbildning någon roll för synen på olika hot? Finns det något samband mellan människors förtroende för samhällsinstitutionerna och oron för framtiden? Kan medborgarna tänkas vilja ta ansvar för och ställa upp i krishantering utan tillförlitlig information och kunskap? Finns det ett sådant mått av förtroende och tillit till det offentliga bland medborgarna att de kan tänkas vilja delta i kollektivt handlande i krissituationer, så som försvarsberedningens ordförande tror?

I det följande ska vi först visa hur svenska folket uppfattar olika slags hot. Sedan analyserar vi vilka faktorer som kan tänkas påverka människors uppfattning om allvaret i de olika hotbilderna. Vi ska också försöka visa hur förtroendet för olika samhällsinstitutioner samspelar med hotuppfattningarna, liksom med viljan att engagera sig i samhällsfrågor och göra uppoffringar för det gemensamma bästa. Vår avsikt är att på det sättet ge ett bidrag till den diskussion om hotbilder och demo-

kratins beredskap som hittills främst förts på den ”gamla” säkerhetspolitiska arenan, som försvarsberedningen nu försöker vidga till att diskutera de ”nya” hotbilderna och samhällets/medborgarnas reaktioner på dessa.

Orons historia

I SOM-undersökningarna har genom åren frågor ställts om olika hot. Andelen av den svenska allmänheten som säger sig vara oroade av olika företeelser i Sverige och i omvärlden återges i Tabell 1. När människor skattar sin oro påverkas de av närhetsprincipen (*the recency effect*). Begreppet används inom psykologisk forskning om beslutsfattande och bygger på antagandet att människor minns det som ligger närmare i tid, vilket i sin tur påverkar deras bedömningar och beslut. Har gifter i maten nyss uppmärksammats i media tenderar människor att uppfatta just gifter i maten som mer oroande, trots att risken med gifter i maten objektivt sett funnits och finns hela tiden.

Tabell 1 Andel av svenska folket som anser att olika typer av samhällsföreteelser är mycket oroande inför framtiden, 1991-2002

Vad oroar inför framtiden?	1991	1993	1994	1996	2000	2001	2002
Terrorism	40	31	28	39	27	60	41
Miljöförstöring	59	52	50	57	38	39	43
Ekonomisk kris	40	37	31	30	9	17	24
Stor arbetslöshet	56	60	48	69	18	25	39
Ökat antal flyktingar	–	39	30	30	18	20	28
Fattigdom i tredje världen	–	–	–	38	38	35	33
Nynazism	–	–	–	–	56	54	55
Förändringar i jordens klimat	–	–	–	–	–	38	40
Organiserad brottslighet	–	–	–	–	–	45	48
Ett nytt världskrig	–	–	–	–	–	35	26

Kommentar: Frågan löd: ”Om Du ser till läget i dag, vad upplever Du själv som mest oroande inför framtiden?” Notera att man inte har frågat om samtliga samhällsfenomen varje år under mätserien. Analysen bygger på de svarande som angett att de är ”mycket oroade” inför framtiden av de olika typerna av samhällsfenomen.

SOM-undersökningen hösten 2001 genomfördes strax efter attacken mot World Trade Center i New York. Den visade att hela 60 procent av svenska folket var mycket oroade av terrorism som hot för framtiden. Detta visar närhetsprincipens betydelse. ”9/11”-händelserna fick oerhörd genomslagskraft i media samtidigt som oron för världsläget samtidigt blev mycket aktuell (Afghanistan, al Quaida). Fler svenskar upplevde situationen i världen som mer oroande än hög arbetslöshet och miljöförstöring.

I 2002 års mätning har oron för terrorism sjunkit och kommer efter sådana hot som nynazism, organiserad brottslighet och miljöförstöring. Nynazism ligger konstant mycket högt på svenska folkets orosskala; sedan 2000 är det den som flest svenskar säger sig vara mycket oroade för inför framtiden. Organiserad brottslighet ligger också högt, men har hittills bara mätts i två SOM-undersökningar. En undersökning genomförd av Styrelsen för psykologiskt försvar fann att brottslighet är det som oroar flest svenskar, och man fann också att nynazism uppfattades som det näst största hotet (Bennulf 2001). Oron för miljöförstöring var hög under 1990-talet, men förfaller nu ha sjunkit tillbaka.

Med tanke på de "gamla" hotbilderna om krig är det värt att notera dels att oron för ett nytt världskrig är mycket lägre än andra hotbilder, dels att flyktingfrågan hamnar långt ner på orosskalan. Vidare kan vi än en gång se närhetsprincipens genomslagskraft: De dåliga ekonomiska tiderna på 1990-talet gjorde svenska folket starkt oroat, medan den ekonomiska ljusningen vid millennieskiftet tenderade att minska den upplevda oron för ekonomiska kriser. Nu förefaller den oron åter vara på uppgång.

Hur dagens oro breder ut sig

Vilka företeelser oroar mest idag? Tabell 2 visar att alla de frågor eller problem som finns med i SOM-undersökningens "orosfråga" i hög grad oroar svenska folket. När oron mäts som medeltal ligger de flesta hoten över eller klart över alternativet "inte särskilt oroande". Organiserad brottslighet, miljöförstöring och nynazism är de problem som flest svenska medborgare är mycket oroliga för, följda av arbetslöshet, klimatförändringar och fattigdomen i tredje världen. Även här ser vi hur oron för världskrig och ökade flyktingströmmar, liksom för en ekonomisk kris, hamnar långt ner.

Tabell 2 Vad svenska folket oroar sig för inför framtiden (medelvärden)

Vad oroar inför framtiden?	Antal svarspersoner	Medelvärde	Standardavvikelse
Organiserad brottslighet	1703	3,31	,75
Miljöförstöring	1705	3,30	,71
Nynazism	1704	3,27	,92
Stor arbetslöshet	1712	3,20	,74
Förändringar i jordens klimat	1702	3,16	,81
Terrorism	1707	3,10	,90
Fattigdom i tredje världen	1698	3,10	,78
Ekonomisk kris	1701	2,92	,77
Ökat antal flyktingar	1695	2,80	,94
Ett nytt världskrig	1708	2,58	1,03

Kommentar: Frågan är ställd i Riks-SOM 1, 2002, och löd: "Om Du ser till läget i dag, vad upplever Du själv som mest oroande inför framtiden?" Skalan är fyragradig och går från (1) *Inte alls oroande*, till (4) *Mycket oroande*. Ju högre värde desto mer orolig är man. Samtliga svarande ingår i analysen. Bastalen skiftar beroende på att en del har hoppat över frågan eller svarat med dubbelkryss och därmed exkluderats från analysen.

Vem är mest eller minst orolig? De oroande företeelser som tas med i SOM-undersökningen skiljer sig åt väsentligt i vad de innebär för den svarande. Man kan här skilja på reella och subjektiva hot. Vad respondenten anser vara oroande inför framtiden kanske i egentlig mening inte är något större hot mot Sverige eller mot det svenska folket. Det finns tendenser att en viss grupp av respondenter är överlag mer oroliga. Men det finns också tendenser att vissa respondenter är mer oroliga för vissa samhällsfenomen och mindre oroliga för andra. Vi ska här först uppmärksamma bakgrundsvariabler som kan ha betydelse för hotuppfattningen, nämligen kön, ålder och utbildningsnivå.

Ett allmänt fenomen som framkommer i många studier är att kvinnor överlag skattar samtliga orosbilder som mer oroande än vad män gör. Det framkommer också i denna SOM-undersökning. Den enda skillnaden 2002 gäller oron för ökad mängd flyktingar, där något större andel män än kvinnor återfinns i gruppen med hög oro. I övriga fall är det en klar majoritet av kvinnor bland medborgare med hög oro.

Ett mönster framträder tydligt: Oron stiger med åldern. Siffrorna i Tabell 3 visar att medelvärdena för den äldsta åldersgruppen tenderar mot ”ganska eller mycket oroande”, medan de yngsta för flera av de utpekade problemen ligger kring värdet ”inte särskilt oroande”.

Tabell 3 Vad svenska folket oroar sig för inför framtiden efter ålder (medelvärden)

Vad oroar inför framtiden?	15-30 år	31-60 år	61-85 år	Skillnad äldsta/ yngsta gruppen
Terrorism	2,63	3,10	3,44	+0,81
Miljöförstöring	3,23	3,29	3,33	+0,10
Ekonomisk kris	2,62	2,93	3,14	+0,52
Ökat antal flyktingar	2,59	2,78	3,00	+0,41
Fattigdom i tredje världen	3,08	3,07	3,16	+0,08
Stor arbetslöshet	3,04	3,17	3,37	+0,33
Nynazism	3,01	3,27	3,51	+0,50
Förändringar i jordens klimat	3,08	3,16	3,21	+0,13
Organiserad brottslighet	2,92	3,30	3,66	+0,74
Ett nytt världskrig	2,39	2,51	2,77	+0,38

Kommentar: Frågan löd: ”Om Du ser till läget i dag, vad upplever Du själv som mest oroande inför framtiden?” Skalan är fyrgradig och går från (1) *Inte alls oroande*, till (4) *Mycket oroande*. Ju högre värde desto mer orolig är man.

Högsta medelvärdena bland de yngre återfinns för vad vi kan kalla globala framtidshot: miljöförstöring, klimatförändringar och fattigdom i tredje världen. Skillnaderna i medelvärden gentemot den äldsta gruppen är också minst för dessa hotbilder. Den äldsta gruppen betonar mera vad vi skulle kunna kalla hot mot in-

dividen och/eller mot samhällsordningen: organiserad brottslighet, nynazism, terrorism och stor arbetslöshet. Här är skillnaderna i medelvärde för upplevt hot tydliga. Äldre är också markant mer oroade för ekonomisk kris och ökat antal flyktingar, medan unga människor inte är särskilt oroade för dessa företeelser.

Tabell 4 Vad svenska folket oroar sig för inför framtiden, efter utbildningsnivå (medelvärden)

Vad oroar inför framtiden?	Utbildningsnivå			Skillnad hög-låg utb.-nivå	t ^a
	Låg	Medel	Hög		
Terrorism	3,34	2,93	2,89	-0,45	8,9***
Miljöförstöring	3,36	3,22	3,27	-0,09	2,3*
Ekonomisk kris	3,10	2,77	2,81	-0,29	6,6***
Ökat antal flyktingar	3,05	2,74	2,49	-0,56	10,8***
Fattigdom i tredje världen	3,08	3,11	3,12	+0,04	ej sign.
Stor arbetslöshet	3,37	3,13	3,02	-0,35	8,5***
Nynazism	3,43	3,19	3,11	-0,32	6,3***
Förändringar i jordens klimat	3,23	3,15	3,08	-0,15	3,1*
Organiserad brottslighet	3,52	3,19	3,11	-0,41	10,1***
Ett nytt världskrig	2,80	2,54	2,27	-0,53	9,1***

Kommentar: Frågan löd: "Om Du ser till läget i dag, vad upplever Du själv som mest oroande inför framtiden?" Skalan är fyrgradig och går från (1) *Inte alls oroande*, till (4) *Mycket oroande*. Ju högre värde desto mer orolig är man. ^aOberoende t-test utfördes på låg- och högutbildningsgrupperna för att undersöka om de två grupperna uppvisar signifikanta skillnader. * p < .05. ** p < .01. *** p < .001.

Ytterligare ett mönster är markant: Oron sjunker med stigande utbildningsnivå. Av tabell 4 framgår att avtrappningen är särskilt tydlig för sådana hot som ökat antal flyktingar, terrorism och organiserad brottslighet. Det finns intressanta skillnader mellan utbildningsnivåerna i rangordningen av hoten. Lågutbildade ser allvarligast på organiserad brottslighet, nynazism och stor arbetslöshet, medan högutbildade – relativt sett – är något mer oroade för de globala hoten fattigdomen i tredje världen och miljöförstöringen. Skillnaderna i hotuppfattning mellan låg- och högutbildade är störst när det gäller ökat antal flyktingar, terrorism samt organiserad brottslighet.

Frågan är hur de här skillnaderna kan karaktäriseras. Antyder de några bakomliggande faktorer som i sin tur kan tänkas påverka medborgarnas vilja att ta sådant ansvar för de nya hot och kriser som försvarsberedningen diskuterar? Det har i tidigare studier visat sig att man kunnat komma långt i förklaringarna av orons utbredning med hjälp av den s.k. *kulturteorin om livsmönster*. Den hävdar att människor kan delas in i tre grupper när det gäller uppfattningar om risker och hot, nämligen de som fruktar ekonomisk instabilitet, de som oroar sig för ekologiska

kriser, samt de som främst är rädda för att den sociala ordningen ska bryta samman. Kulturteorin hävdar att dessa tre orosuppfattningar är systematiskt relaterade till människors uppfattningar om natur och samhälle, liksom till deras sociala relationsmönster (Jensen 1999)

De företeelser som ingår i frågebatteriet om svenskarna och deras oro kan relateras till denna teoretiskt härledda gruppering. Vissa kan förefalla mer direkt och kortsiktigt hotande för den personliga välfärden eller för den sociala ordningen, andra kan uppfattas som mera långsiktiga och ha en mer global karaktär.

Utifrån dessa antaganden har vi gjort en faktoranalys. Därvid framkommer två faktorer. I den första, som vi kallar den *globalt egalitära*, ingår oro för "miljöförstöring", "förändring i jordens klimat", "fattigdom i tredje världen", samt "nynazism" ($\alpha = .67$). I den andra, som vi – på basis av faktoranalysens resultat – kallar *individualistisk/hierarkisk*, ingår oro för "ekonomisk kris", "ökat antal flyktingar", "hög arbetslöshet", "organiserad brottslighet", "oro för terrorism", samt för "ett nytt världskrig" ($\alpha = .75$).

I den fortsatta analysen använder vi denna uppdelning för att komma närmare ett så långt möjligt välgrundat bidrag till diskussionen om medborgarnas vilja och möjligheter att engagera sig i åtgärder mot hot.

Oro, välgörenhet och politik

Så långt har vi funnit att företeelser som kan hota demokratin, t ex organiserad brottslighet, terrorism och nynazism ligger högt på medborgarnas oroslista. Vi har också funnit att medborgarnas syn på allvaret i hoten skiljer sig åt, om man utgår från kön, ålder och utbildningsnivå. Hur kan detta förenas med kravet på brett medborgerligt engagemang i samhällets hantering av hot och kriser (Juholt 2003)?

Svaret är långtifrån givet. Vi prövar i det följande några tänkbara faktorer, som skulle kunna ha samband med om medborgare engagerar sig i kollektivt handlande mot hot och kriser. Det gäller i första hand frågor om förtroende, dels för människor i allmänhet, dels för samhälleliga institutioner. Vi antar att det kan finnas ett samband mellan hotuppfattning och tillit till andra människor i så måtto, att den som har låg mellanmänsklig tillit förmodligen också med större sannolikhet ser allvarligt på hotbilder av främst individualistiskt/hierarkiskt slag. Det omvända skulle kunna gälla för de globalt/egalitära hoten. Vi antar vidare att det kan finnas ett komplicerat samband mellan olika hotbilder och förtroendet för samhällsinstitutionerna.

Men först ska vi undersöka medlemskap i olika föreningar och organisationer, vilket ju ansetts leda till allmänanda och ansvarstagande (Putnam 1993). En annan intressant indikator är medborgarnas vilja att ge stöd till hjälporganisationer. Ytterligare faktorer är graden av politiskt intresse samt uppfattningar hos medborgarna om hur viktiga vissa politiska frågor är som har bäring på olika hotbilder.

Inget i årets SOM-undersökning tyder på något samband mellan föreningsengagemang och hotuppfattningar. De enda signifikanta men mycket svaga sambanden finns mellan oro för ökat antal flyktingar och föreningsverksamhet ($r = -.086$) och mellan oro för förändringar i jordens klimat och engagemang i organisationer ($r = .058$).

Vi har även tittat på om medborgarnas offervilja – mätt som att ”skänka pengar eller på annat sätt stött någon hjälporganisation” – är kopplad till hotuppfattningar. Det visar sig att bland dem som ingen enda eller bara någon gång under de senaste 12 månaderna gett bidrag till hjälporganisationer är lågorosgruppen mest representerad, medan det bland mer flitiga bidragsgivare finns en högre andel med hög oro. Största skillnaderna återfinns i flyktingfrågan. Tre av fem med hög oro för ökande flyktingströmmar ger aldrig eller sällan bidrag, medan de med låg oro för flyktingströmmarna är jämnt fördelade mellan slöa och flitiga bidragsgivare.

Låt oss nu se på om och hur globalt/egalitära och individualistiskt/hierarkiska hotbilder samvarierar med politiskt intresse och med vilken vikt medborgare lägger vid olika politiska frågor.

Tabell 5 Oro, offervilja, politiskt intresse och syn på politiska frågors vikt (samband Pearsons r)

	Skänkt pengar ^a	Politiskt intresserad ^b	Viktigt: sysselsättning ^c	Viktigt: miljön	Viktigt: flyktingar	Viktigt: energi	Viktigt lag och ordning	Viktigt: Sveriges ekonomi
Global/egalitär ^d	,18**	,04	,17**	,47***	,21***	,30***	,17**	,16**
Individualistisk/hierarkisk	-,01	-,10**	,23***	,13**	,02	,25***	,42***	,32***

Kommentar: ^a Frågan löd: ”Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna skänkt pengar eller på annat sätt stött någon hjälporganisation”. Svaren angavs på en 7-gradig skala från (1) *Ingen gång till* (7) *Flera gånger i veckan*.

^b Frågan löd: ”Hur pass intresserad är Du i allmänhet av politik?”. Svaren angavs på en 4-gradig skala och är här vänd så att den går från (1) *Inte alls intresserad*, till (4) *Mycket intresserad*.

^c Frågan löd: ”Hur viktiga anser Du att följande politiska frågor är?”. Skalan angavs på en 5-gradig skala och är här vänd så att den går från (1) *Helt oviktig fråga*, till (5) *Mycket viktig fråga*.

^d De globalt/egalitära och individualistiskt/hierarkiska faktorerna bygger på de två index som är skapade efter att vi har gjort en faktoranalys. I den första faktorn ingår hoten: *miljöförstöring, fattigdom i tredje världen, nynazism och förändringar i jordens klimat*. I den andra faktorn ingår hoten: *terrorism, ekonomisk kris, ökat antal flyktingar, hög arbetslöshet, organiserad brottslighet* och *ett nytt världskrig*. Korrelationen är mycket hög och signifikant på .001 nivå ($r = ,41$). * $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

De samband vi kan se mellan vad människor oroar sig för inför framtiden och vad de anser vara viktiga politiska frågor är föga förvånande. Inte heller är det överraskande att den individualistiskt/hierarkiska orosfaktorn samvarierar med sysselsätt-

ning, lag och ordning samt Sveriges ekonomi, eller att den globalt/egalitära orosfaktorn samvarierar positivt med miljö och energi som politiskt viktiga frågor. Intressant i ljuset av försvarsberedningens resonemang är att globalt/egalitär oro samvarierar positivt och signifikant men återigen svagt med ”att skänka pengar”, medan det inte finns något samband mellan att skänka pengar och den individualistisk/hierarkiska orosfaktorn.

Oro och mellanmännisklig tillit

Sambandet mellan riskuppfattningar och förtroende för olika samhällsinstitutioner har tidigare varit föremål för studier (Sjöberg, 1999; Österman, 1999). Det förtroende människor känner för andra människor och för olika samhällsinstitutioner är relaterat till vilka attityder människor har till olika samhällsgrupper. Personer som har ett lågt mellanmänniskligt förtroende har också mest negativa attityder gentemot invandrare och handikappade (Österman, 1999). Det har vidare visat sig att vi i Sverige har ett relativt högt mellanmänniskligt förtroende – socialt kapital – jämfört med andra länder (Rothstein 2002). I 2002 års SOM-undersökning ställdes frågan ”Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?”. Medelvärdet för svenska folkets mellanmänniskliga tillit visar sig vara relativt högt ($M = 6,50$ med en standardavvikelse på 2,27) på en 11-gradig skala från (0) *Det går inte att lita på människor i allmänhet*, till (10) *Det går att lita på människor i allmänhet*. Frågan är om det finns en samvariation mellan graden av mellanmännisklig tillit och hög respektive låg oro.

Vi finner ett klart mönster (tabell 6). *Högre tillit* till andra människor kombineras med *låg oro* för det vi här kallat *individualistisk/hierarkiska* hot: terrorism, ekonomisk kris, stor arbetslöshet, ökade flyktingströmmar, organiserad brottslighet samt ett nytt världskrig, men med *hög oro* för det vi här kallat *globalt/egalitära* hot (miljöförstöring, klimatförändringar, fattigdom i tredje världen samt nynazism). Vi finner också det omvända: *Lägre tillit* till andra människor kombineras med *hög oro* för det vi här kallat *individualistisk/hierarkiska* hot, men med *låg oro* för *globalt/egalitära* hot.

Den kulturella teorin om risk- och hotuppfattningar och dess utsagor om vilka slags sociala relationer olika riskuppfattningar förknippas med får visst stöd i denna undersökning (Jensen 1999). Vi ser att det finns ett visst positivt om än svagt samband mellan globalt/egalitär orosbild och föreningsengagemang, medan det motsatta gäller för den individualistisk/hierarkiska uppfattningen. Läger vi till detta det mönster vi finner för mellanmännisklig tillit och orosbilder, kan vi dra en försiktig slutsats i relation till försvarsberedningens diskussion: Det är inte självklart att alla medborgare är lika beredda att ställa upp för samhället i krissituationer.

Tabell 6 Mellanmänsklig tillit: Medelvärden för olika slag av oro hos grupper med låg respektive hög mellanmänsklig tillit*Litar du på andra människor i allmänhet?^a*

Vad oroar inför framtiden?	Låg tillit	Hög tillit	Skillnad	t ^b
	Medelvärden för oro	Medelvärden för oro		
Terrorism	3,14	3,08	+ .06	1,3
Miljö	3,27	3,30	- .03	-,81
Ekonomisk kris	3,06	2,85	+ .21	5,2***
Flyktingström	2,97	2,70	+ .27	5,4***
Fattigdom i tredje världen	2,98	3,16	- .18	-4,2***
Arbetslöshet	3,26	3,16	+ .10	2,5**
Nynazism	3,17	3,32	- .15	-3,0**
Klimatförändringar	3,14	3,17	- .03	-,79
Brottslighet	3,40	3,26	+ .14	3,3***
Nytt världskrig	2,68	2,52	+ .16	2,9**

Kommentar: ^a Frågan löd: "Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?" Skalan är 11-gradig och går från (0) *Det går inte att lita på människor i allmänhet*, till (10) *Det går att lita på människor i allmänhet*. Lågtillitsgruppen inkluderar de som svarat från 0 upp till 5. De som ingår i högtillitsgruppen är de som svarat från 6 upp till 10. Ju högre värde i tabellen desto mer oro för de olika samhällsfenomenen.

^b Oberoende t-test utfördes på hög och lågorosgrupperna för att undersöka om de två grupperna skiljde sig åt signifikant. * p < .05. ** p < .01. *** p < .001.

Oro och förtroende för samhällets institutioner

Vi refererade i början till frågan om myndigheternas information och arbete i hot- och krisfrågor och hur detta påverkar medborgarnas förtroende, och därmed i förlängningen vilja att engagera sig i gemensamt handlande mot hot och kriser. Svaren på SOM-undersökningens fråga "Hur stort förtroende har Du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?" ska här användas för att ytterligare analysera dessa samband. Årets SOM-undersökning visar rent generellt att förtroendet för de olika samhällsinstitutionerna inte är särskilt högt. Det förefaller inte som om de som är mycket respektive mindre oroliga skiljer särskilt mycket åt när det gäller förtroendenivåer.

Samtidigt har vi funnit att lägre medelvärde för tillit till andra människor samvarierar med hög oro för samhällsfenomen av individualistisk/hierarkisk karaktär. Det verkar därför vara ett rimligt antagande att gruppen med hög oro för sådana företeelser också uppvisar lägre grad av förtroende för olika samhällsinstitutioner. Eftersom vi också funnit att högre medelvärden för mellanmänsklig tillit samvarierar med hög oro för globalt/egalitära, gör vi antagandet att gruppen med sådan hög oro genomgående hyser högre förtroende för samhällsinstitutionerna.

För att undersöka om sådana samband finns har vi skapat fyra förtroendeindex baserade på fyra faktorer (jfr Holmberg & Weibull 2002). I den första faktorn (*globalism*) ingår förtroende för bankerna, storföretagen, EU-kommissionen, Europaparlamentet och FN (alpha = .75). I faktor 2 (*svensk politik*) ingår förtroende för regeringen, riksdagen, de fackliga organisationerna, och de politiska partierna (alpha = .80). I den tredje faktorn (*ordning/välfärd*) ingår förtroende för polisen, sjukvården, försvaret, och grundskolan (alpha = .65). I faktor 4 (*media*) ingår förtroende för dagspressen och radio och tv (alpha = .67).

Tabell 7 Oro och förtroende för olika samhällsinstitutioner, 2002 (Pearson's *r*)

Vad oroar inför framtiden?	Förtroendekategori			
	<i>r</i> (globalism)	<i>r</i> (svensk politik)	<i>r</i> (ordning/välfärd)	<i>r</i> (media)
Terrorism	,044	-,027	,039	,048*
Miljöförstöring	-,044	,022	-,018	,019
Ekonomisk kris	-,074**	-,167***	-,105***	-,027
Ökat antal flyktingar	-,083***	-,185***	-,057**	-,032
Fattigdom i tredje världen	,065**	,188***	,078**	,082**
Stor arbetslöshet	-,079**	-,082**	-,070**	,020
Nynazism	-,013	,078**	,053**	,045
Förändringar i jordens klimat	-,061*	,037	-,019	,057*
Organiserad brottslighet	-,085**	-,083**	-,005	-,002
Ett nytt världskrig	,009	-,021	,026	,054**

Kommentar: ** $p < 0.01$ (2-tailed). * $p < 0.05$ (2-tailed).

En första analys där oron delas upp på globalt/egalitär respektive individualistisk/hierarkisk ger bara två starkt signifikanta korrelationer. Den ena finns mellan globalt/egalitär oro och förtroende för faktor 2 (*svensk politik*) och visar på ett *positivt* samband. Den andra finns mellan individualistisk/hierarkisk oro och svensk politik faktor. Här är sambandet *negativt*. Båda sambanden går således i förväntad riktning.

Korrelationsanalyser mellan de fyra förtroendefaktorerna och var och en av de tirosfrågorna ger tydligare resultat (Tabell 7). Flera av de företeelser som ingår i individualistiskt/hierarkiska högorosgruppen (ekonomisk kris, ökat antal flyktingar, stor arbetslöshet, organiserad brottslighet) samvarierar *negativt* med förtroende för olika institutioner (särskilt de under *svensk politik* och *ordning/välfärd*). Flera av de högorosföreteelser vi här kallat globalt/egalitära (främst fattigdom i tredje världen, men även nynazism) visar signifikanta *positiva* samband med förtroendefaktorerna.

Våra antaganden på basis av teorier om kultur och livsstil och om socialt kapital får därmed stöd. Människor med lägre mellanmännisklig tillit tenderar att vara mer oroliga för sådant som hotar den egna välfärden eller den sociala ordningen, samtidigt som de också uppvisar lägre förtroende för sådana samhällsinstitutioner som ansvarar för dessa frågor. Människor med högre mellanmännisklig tillit tenderar att varas mer oroliga för sådant som hotar den globala miljön och jämlikheten. Samtidigt visar de högre förtroende för institutioner som arbetar med dessa frågor.

En intressant avvikelse är dock värd att framhäva. Hög oro för miljöförstöring och förändringar i jordens klimat samvarierar negativt med förtroendefaktorn *globalism* (som står för finansiella och internationella institutioner). De aktuella problemen med att nå internationellt verkande överenskommelser – läs Kyoto-avtalet om en global klimatstrategi – kan här spela in.

Kan orosmolnen skingras?

Inledningsvis pekade vi på att politiker i ansvarig ställning oroas över samhällets ökade sårbarhet för nya hot och kriser. Samtidigt uttrycks från ansvarigt håll en viss optimism om att medborgarna ställer upp på ett ordnat sätt för sitt land om bara ansvariga organ ger god information om hotens allvar. Är en sådan optimism befogad? Kan orosmolnen skingras?

Vad som framträder är en splittrad bild. Alla medborgare ser inte lika allvarligt på hotande samhällsföreteelser. Oron stiger med åldern. Den är också högre bland människor med låg utbildning men sjunker med högre utbildningsgrad. Uppfattningarna om de olika hotens allvar fördelar sig inte lika. Två grupperingar förefaller betydelsefulla. Den *globalt/egalitära* hotgruppen innefattar övergripande, globala framtidsproblem som miljöförstöring, fattigdom i tredje världen, och förändringar i jordens klimat. Också nynazism tycks falla inom denna kategori. Den *individualistiskt/hierarkiska* hotgruppen innefattar delvis mera närliggande och för individen påtagbara företeelser som stor arbetslöshet, ekonomisk kris, ökat antal flyktingar, samt organiserad brottslighet. Även terrorism och ett nytt världskrig ligger inom denna kategori.

Det intressanta är att de två orosgrupperna visar sig ha samband med faktorer som spelar viktiga roller i såväl vetenskapliga som praktiskt-politiska sammanhang. Bland de med högre oro för globalt/egalitära hot finner vi en något mer aktiv bidragsgivning till hjälporganisationer. Den högorosgruppen karaktäriseras också av större mellanmännisklig tillit, och visar genomgående något högre förtroende för samhällsinstitutionerna. Den grupp som hyser högre oro för individualistiskt/hierarkiska hot uppvisar i vissa fall negativa samband med föreningsengagemang, genomgående något lägre värden för mellanmännisklig tillit, och i flera avseenden signifikant lågt förtroende för flera typer av samhällsinstitutioner.

Detta sammanfaller ganska väl med den aktuella diskussion som förs inom samhällsvetenskapen om kulturens och livsstilarnas betydelse för människors riskupp-

fattningar, liksom om betydelsen av tillit och förtroende (läs socialt kapital) för att få ett väl fungerande civilt samhälle och politiska institutioner (Rothstein 2003).

Våra resultat har också betydelse för hur samhällets beredskap för hot och kriser kan utvecklas. Medborgerligt engagemang kräver ett sådant mått av förtroende och tillit till det offentliga bland medborgarna att de kan tänkas vilja delta i kollektivt handlande i krissituationer. Vad vi funnit indikerar att detta sannolikt är lättare att åstadkomma om och när hotbilder som förknippas med en global/egalitär orosuppfattning realiserar. De som hyser mest oro för sådana saker är de som samtidigt hyser högre tillit till andra och högre förtroende för samhällets institutioner. Det motsatta tycks gälla för personer som är mest oroad för individualistiskt/hierarkiska hot. För samhällets krisberedskap framträder här ett dilemma: De mest närliggande orosmolnen tycks vara mest skrämmande för människor hyser mindre tillit till andra och lägre förtroende för samhällets institutioner och som är svårare att engagera i kollektivt handlande.

Referenser

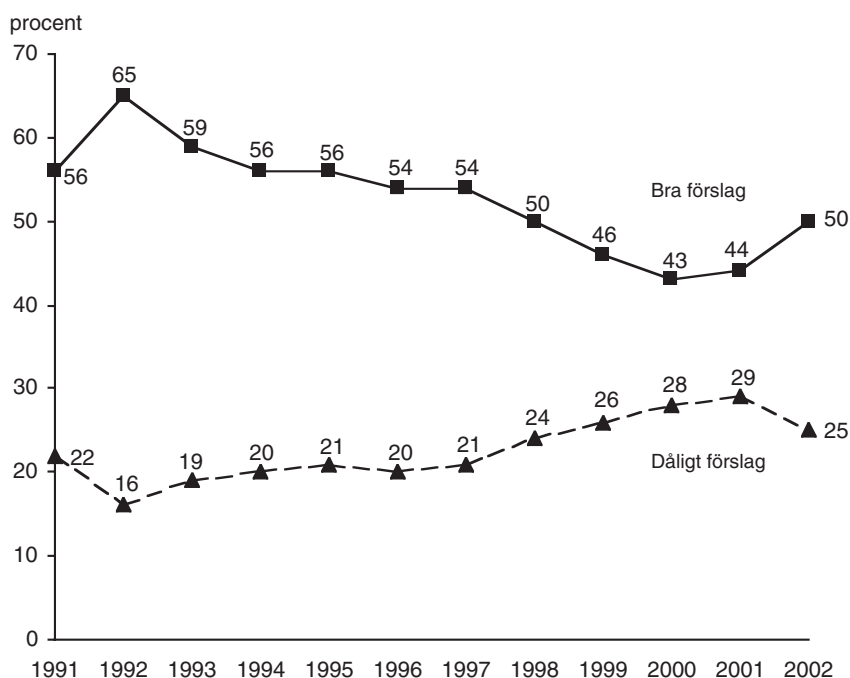
- Bennulf, Martin (2001) *Opinion 2001 Nya hot och risker: Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret*. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvar, Meddelande 160.
- Jensen, Torben K. (1999) "Risk Perceptions among Members of Parliament: Economy, Ecology and Social Order", s. 385-405 i Esaïsson, Peter & Heidar, Knut (eds.), *Beyond Westminster and Congress. The Nordic Experience*. Columbus, Ohio: Ohio University Press.
- Juholt, Håkan (2003) "Den nya krisberedskapen – vad behöver vi ändra på?", Tal vid *Folk och Försvars* rikskonferens i Sälen 2003.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2002) "Institutionsförtroende", i Holmberg, Sören & Weibull, Lennart, (utg.), *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-institutet, Rapport 30.
- Putnam, Robert (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rothstein, Bo (2002) "Socialt kapital – ett genombrott för en ny samhällsvetenskaplig teori", s. 309-315 i Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (utg.), *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-institutet, Rapport 30.
- Rothstein, Bo (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.
- Sjöberg, Lennart (1999). "Perceived competence and motivation in industry and government as factors in risk perception", i Cvetkovich, G. & Löfstedt, R. (eds.) *Social Trust and the Management of Risk*. London: Earthscan.
- SOU 2001:41 *Säkerhet i en ny tid*. Stockholm: Försvarsdepartementet.
- Österman, Torsten (1999) *Förtroende*. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvar. Meddelande 148.

TRENDBROTT I FLYKTINGFRÅGAN – OCH POLARISERINGEN HAR ÖKAT

MARIE DEMKER

Fler vill nu minska flyktinginvandringen. Sedan 1992, då 65 procent för-
språkade en betydligt mer restriktiv flyktinginvandring, har motståndet mot
flyktinginvandring sjunkit successivt till som lägst 43 procent. Men redan förra året
bröts den sjunkande trenden och år 2002 anser nu 50 procent att flyktinginvand-
ringen bör minska.

Figur 1

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra respektive mycket eller ganska dåligt om förslaget. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Resultaten visar att motståndet mot att ta emot flyktingar i Sverige ökat sedan förra mätningen och nu är på samma nivå som 1998.

Skillnaderna mellan olika grupper har ökat sedan 2001. Kvinnor är mindre negativa till flyktingmottagning än män, och skillnaden gentemot männen är större 2002 än 2001. Pensionärer har tillsammans med yngre medelålders blivit mer negativa till flyktingmottagning, medan generationen under 30 år inte alls påverkats av opinionsklimatets förändring. De yngre har närmast blivit mer positiva till att ta emot flyktingar, de anser 2002 i högre utsträckning att det är ett dåligt förslag att minska antalet flyktingar än de gjorde år 2001.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter kön och ålder (procent)

Förslag: Ta emot färre flyktingar i Sverige

	Bra förslag			Dåligt förslag		
	2001	2002	Diff	2001	2002	Diff
Samtliga	43	50	+7	28	25	-3
Kön						
Män	45	54	+9	26	22	-4
Kvinnor	40	46	+6	31	27	-4
Ålder						
15-29 år	42	43	+1	32	36	+4
30-49 år	39	49	+10	32	25	-7
50-64 år	45	50	+5	26	24	-2
65-85 år	44	56	+12	21	14	-7

Kommentar: Se figur 1.

Flyktingpolitiken har länge varit en starkt partiskiljande fråga. I tidigare undersökningar har moderata väljare varit de som varit mest negativa till flyktingmottagning medan folkpartiets väljare oftast varit mest "flyktingvänliga". Det är ett mönster som helt förändrats i år. Folkpartiet intar visserligen den mest flyktingpositiva positionen bland de borgerliga partierna, men den särställning som partiet haft är borta.

Resultaten visar att miljöpartiets väljare är minst intresserade av att minska flyktinginvandringen, medan moderaternas väljare – tillsammans med väljare som tycker bäst om partier utanför riksdagen – är mest intresserade av att minska flyktinginvandringen. Det parti vars väljargrupp uppenbarligen förändrats mest är folkpartiets. De folkpartistiska väljarna hade fram till och med 2001 en klart mar-

kerad flyktingvänlig profil, men har nu en profil som är mer nära genomsnittet bland befolkningen. Vänsterpartiets och miljöpartiet väljare är de enda där det finns en övervikt mot förslaget att ta emot färre flyktingar (51 respektive 47 procent anser det vara ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar). Miljöpartiets väljare bibehåller därmed sin starka flyktingpositiva profil, liksom moderaternas väljare sin flyktingnegativa profil. När motståndet ökar i hela befolkningen, ökar naturligtvis också nivån på motståndet inom partierna. Men vi ser också att polariseringen ökar mellan de väljargrupper som är positiva och de som är negativa till minskad flyktingmottagning.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter partisympati (procent)

Förslag: Ta emot färre flyktingar i Sverige

	Bra förslag		Förändring
	2001	2002	
Samtliga	44	50	+6
Vänsterpartiet	37	34	-3
Socialdemokraterna	40	49	+9
Miljöpartiet	33	25	-8
Centerpartiet	41	53	+12
Folkpartiet	25	45	+20
Kristdemokraterna	40	53	+13
Moderaterna	55	67	+12
Övriga partier	57	69	+12

Kommentar: Se figur 1.

Även när vi tittar på den traditionella vänster-högerskalan återfinner vi år 2002 samma mönster som tidigare; Ju mer till vänster en person anser sig vara desto större sannolikhet för en positiv attityd till flyktingmottagning. I gruppen ”klart till vänster” är det t ex 48 procent som anser att det är ett dåligt förslag att minska flyktingmottagningen medan färre, 34 procent, anser det vara ett bra förslag. I gruppen ”klart till höger” är förhållandet det omvända, 70 procent anser det vara bra att minska antalet flyktingar och bara 14 procent anser det vara ett dåligt förslag.

Vi vet genom arbetet med SOM-undersökningarna sedan slutet av 1980-talet att utbildning har en tydlig effekt på attityden till flyktingmottagning, ju högre utbildning desto mer positiv attityd. Det sambandet består även i 2002 års SOM-undersökning. Av dem med hög utbildning (examen från universitet) anser 33 procent

att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, medan bland dem med lägre utbildning (högst två-årigt gymnasium eller folkhögskola) anser 55 procent att det vore bra att minska antalet flyktingar.

Men även inriktningen på utbildningen kan tänkas ha betydelse för attityden till flyktingmottagning. I en kategorisering av utbildningar i elva underkategorier visar det sig att bland de grupper som har en utbildning inom det pedagogiska och humanistiska området är inställning till flyktingmottagning betydligt mer positiv än bland de personer som utbildats inom jordbruk, teknik, ekonomi eller hotell och restaurangområdet. Sambandet gäller även om vi betänker att vissa områden har högre frekvens av universitetsutbildningar än andra. Personer med universitetsutbildning inom tekniska områden är t ex betydligt mer villiga (46%) till att minska antalet flyktingar än de med universitetsutbildning inom sociala yrken (20%) eller naturvetenskap (30%).

Tabell 3 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter utbildningsområde (procent).

Förslag: Ta emot färre flyktingar i Sverige

	Bra förslag	Män	Kvinnor	Skillnad mellan kvinnor och män
Samtliga	50	54	46	+12
Naturvetenskap	36	41	29	+12
Pedagogik	31	55	29	+26
Ekonomi/Handel	53	52	54	+2
Estetik	46	56	38	+18
Hotell/Restaurang	54	61	52	+9
Samhällsvetenskap	38	37	39	-2
Sociala området	47	60	44	+16
Hälsovård	45	47	45	+2
Humaniora	31	21	35	-14
Jord/Skogsbruk	57	58	54	+4
Teknik	57	59	41	+18

Kommentar: Se figur 1.

Tabellen visar att könsskillnaden påverkas av yrkesområde, d v s att trots att män generellt är mer negativa till flyktingmottagning än kvinnor är det större sannolikhet att en manlig humanist är positiv till flyktingmottagning än en kvinnlig ekonomutbildad. Men vi ser också att det är inom vissa yrkesområden som könsskillnaderna är starka men inte inom andra. Kvinnor är mer positiva till att ta emot flyktingar inom alla yrkesområden utom samhällsvetenskap och humaniora. Inom

flera områden är könsskillnaderna mycket större än könsskillnaden i befolkningen.

Vid en kontroll för andelen män och kvinnor inom utbildningsområdena återfinns skeva fördelningar inom flera, dock finns det inget samband mellan dessa skeva fördelningar och stora eller små skillnader mellan könen. Det är alltså inte endast inom de utbildningsområden med stark övervikt av ena könet som könsskillnaderna är stora. Vid en kontroll för utbildningsnivå återfinns också skeva fördelningar, men inte heller där finns det något samband mellan de områden som har stark överrepresentation av högutbildade och de stora skillnaderna mellan könen. Det är alltså inte endast inom områden som t.ex. har många högutbildade män som könsskillnaderna går på "fel håll" jämfört med befolkningen. En tentativ slutsats är att valet av yrkesområde har samband med politiska attityder, men att dessa samband är olika för män och kvinnor.

Av många förknippas synen på mottagning av flyktingar med politiskt missnöje. Och politiskt missnöje anses ofta handla om att man upplever sig trängd och marginaliserad på olika sätt i samhället. Om vi undersöker sambandet mellan synen på den egna ekonomins utveckling under de senaste tolv månaderna och attityden till att minska antalet flyktingar så är sambanden mycket svaga, likaså om vi undersöker sambanden med förväntningarna under de närmaste tolv månaderna. Visserligen anger en något större andel av dem som anser sig fått det sämre eller tror att de kommer att få det sämre att de vill minska antalet flyktingar, men sambandet är inte signifikant. Däremot finns det ett samband när vi tittar på bedömningen av den egna livssituationen på lång sikt. Av dem som tror att de närmaste fem-tio åren kommer att förbättra den egna livssituationen anser endast 41 procent att Sverige bör ta emot färre flyktingar, men av dem som anser att framtiden innebär en försämring av den egna livssituationen på längre sikt anser hela 64 procent att vi bör minska antalet flyktingar. Det missnöje som har samband med synen på antalet flyktingar som Sverige bör ta emot är således inte ett kortsiktigt ekonomiskt missnöje, utan snarare ett missnöje som tar sig uttryck en brist på långsiktig framtidstro för den egna livssituationen.

Bland dem som anser att flyktingfrågor, invandring eller rasism vara ett av de viktigaste samhällsproblemen är andelen som vill ta emot färre flyktingar lite större än bland befolkningen som helhet, 60 procent. Samtidigt anser 27 procent att det är ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar, alltså fler än i befolkningen som helhet. Endast tolv procent av dem som uppgivit något invandrarrelaterat problem som ett av de viktigaste samhällsproblemen tar inte ställning till förslaget om minskad flyktingmottagning, jämfört med 25 procent i befolkningen som helhet.

Slutsatsen är således att de personer som har uppfattningen att invandring eller flyktingfrågor är ett stort samhällsproblem också har en mer bestämd uppfattning om flyktingmottagning än befolkningen som helhet. Uppfattningen att i stort sett alla dem som anger invandring eller flyktingfrågor som ett stort samhällsproblem också är negativa till flyktingmottagning är däremot felaktig. Sannolikheten för att

en person som anger flyktingfrågor eller invandrare som ett viktigt samhällsproblem också vill minska flyktingmottagningen är visserligen större än i befolkningen som helhet, men sannolikheten för att denne person *inte* vill minska antalet flyktingar är också större. Slutsatsen är därför att frågan om flyktingmottagning, bland dem som anger den som ett samhällsproblem, är starkt polariserad mellan anhängare och motståndare till minskad flyktingmottagning.

Sammanfattningsvis visar årets undersökning av attityder till mottagande av flyktingar att frågan har polariserats när motståndet mot flyktingar ökar. Folkpartiets profil är den som förändrats mest när väljarunderlaget ökat, och folkpartiet har idag en flyktingprofil som ligger nära genomsnittet i befolkningen. Samtidigt har både vänsterpartiets och miljöpartiets väljare blivit mer flyktingvänliga.

Att hög utbildning är en viktig förklaring till en positiv attityd till flyktingar vet vi sedan länge men att även inriktningen på utbildningen har stor betydelse är tydligt. Personer med utbildning inom ekonomi, teknik, jordbruk och hotell/restaurang är mer negativa till att ta emot flyktingar än personer med utbildningar inom det pedagogiska, naturvetenskapliga, samhällsvetenskapliga och humanistiska områdena. Till någon del kan detta förklaras med att de förstnämnda områdena domineras av korta eller gymnasiala utbildningar, men de flesta skillnaderna mellan grupperna kvarstår om man tittar t ex enbart på universitetsutbildade inom de olika sektorerna.

Man kan försiktigtvis fråga sig om den starka kopplingen mellan utbildning och åsikt om flyktingar bättre kan förklaras genom att se både val av utbildningsinriktning och åsikt om flyktingar som två av varandra oberoende faktorer vilka kan bättre förklaras av grundläggande värden i livet. En indikation på att så är fallet är att det endast finns svaga samband mellan kortsiktiga ekonomiska bedömningar och synen på flyktingar men däremot betydligt starkare samband mellan långsiktiga bedömningar av den egna livssituationen och synen på flyktingar. Personer med en grundläggande pessimistisk hållning till den egna framtiden tenderar att vilja minska antalet flyktingar.

Kanske är uppfattningen om hur många flyktingar Sverige bör ta emot snarast en fråga om människors grundläggande hållning till livet och sig själva. Vi kanske inte har de attityder vi har för att vi genomgått en viss utbildning, arbetat i föreningar eller tillhör ett politiskt parti utan det är precis tvärtom. Vi valde kanske att göra alla de där sakerna för att vi är de vi är och har de attityder vi har.

KÄRNKRAFTSANHÄNGARNA VINNER TERRÄNG

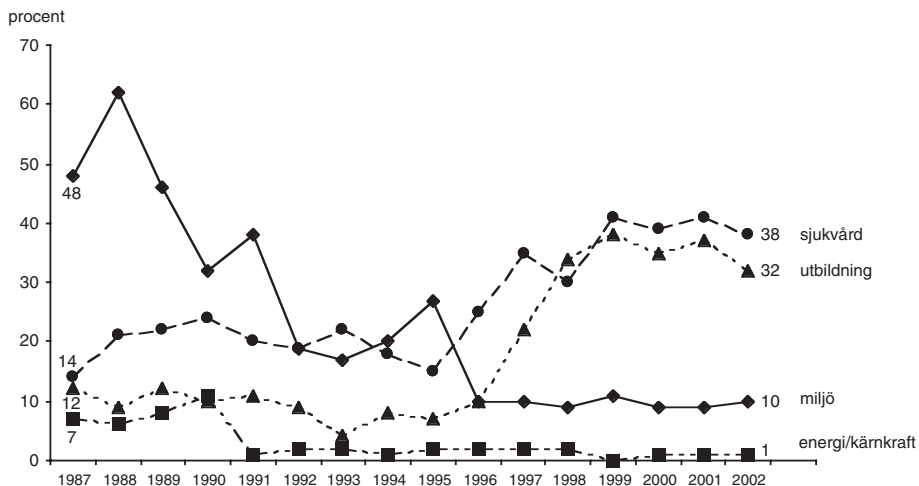
SÖREN HOLMBERG

Ända sedan kärnkraftsfrågan politiserades i Sverige på 1970-talet har det bland allmänheten funnits en opinionsövertikt för att på lång sikt avveckla kärnkraften i Sverige. De som har velat använda kärnkraften, inte avveckla den, har befunnit sig i minoritet, ofta i en mycket klar minoritet (Holmberg, Westerståhl och Branzén 1977, Petersson 1977). Men sedan några år tillbaka har opinionsläget blivit allt jämnare och nu, för första gången, är läget helt lika. SOM-studiernas äldsta mätserie i kärnkraftsfrågan visar år 2002 att andelen som vill avveckla kärnkraften på lång sikt är exakt lika stor som andelen som vill använda den – i båda fallen 39 procent med 22 procent som inte har någon åsikt (se tabell 1 och figur 2). Vid tiden för folkomröstningen 1980 var andelen som långsiktigt önskade se en kärnkraftsavveckling 66 procent mot 30 procent som ville använda kärnkraften (Holmberg och Asp 1984:288). Efter Tjernobylyolocken steg andelen som ville bli av med kärnkraften ytterligare till hela 75 procent 1986 samtidigt som andelen som föredrog att utnyttja kärnenergin sjönk till bottenrekordet 12 procent. Sedan dess har dock kärnkraftsanhängarna långsamt knaprat in på motståndarnas försprång för att sent omsider hinna ikapp senhösten 2002.

Kärnkraftsanhängarnas opinionsframgångar under det senaste decenniet har inträffat samtidigt som energi- och kärnkraftsfrågorna blivit allt mindre framträdande på medborgarnas dagordning över viktiga samhällsfrågor. Under 1970-talet när kärnkraften var som mest omstridd och kärnkraftsmotståndarna var starka i opinionen låg kärnkraften mycket högt upp på allmänhetens dagordning. Vid valet 1979 till exempel var det hela 26 procent av väljarna som angav energi/kärnkraft som viktiga frågor för partivalet (Holmberg 1981). Det var en högre andel än för någon annan sakfråga i det valet. Så sent som i slutet av 1980-talet uppfattades kärnkraften som ett viktigt samhällsproblem av nästan lika många medborgare (7-11 procent) som uppfattade sjukvården (14-24 procent) eller utbildningen (9-12 procent) som problem. Sedan dess har energi- och kärnkraftsfrågorna uppmärksamats av allt färre samtidigt som vård, omsorg, skola (sjukvårds- och utbildningsfrågorna) ryckt fram på medborgarnas agenda.

Som framgår av resultaten i figur 1 har under de senaste tio åren endast cirka 1-2 procent av SOM-studiernas svarspersoner angivit energi/kärnkraftsfrågor som viktiga problem. Motsvarande andelar som anger sjukvården eller utbildningen som viktiga frågor har för var och en varit cirka 35-40 procent under senare år. Det är helt klart att kärnkraften inte längre intar en plats högt upp mot toppen av medborgarnas dagordning över viktiga samhällsfrågor. Kärnkraften har liksom miljön förlorat mark. Båda frågeområdena hade sina storhetstider under 1970- och 1980-talen.

Figur 1 Medborgarnas dagordning 1986 – 2002. Andel som anger energi/kärnkraft, miljö, sjukvård eller utbildning som viktiga frågor (procent)

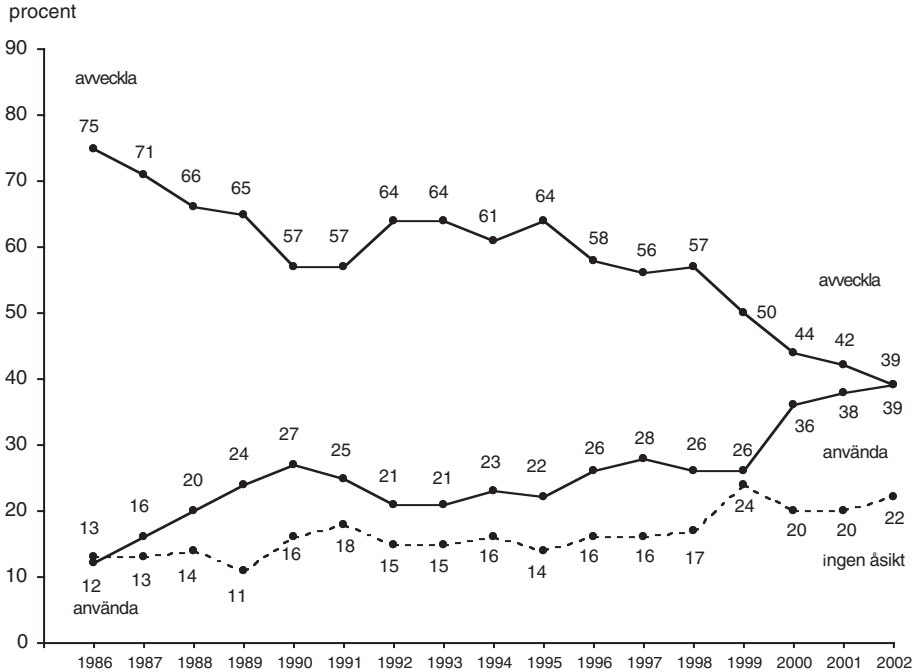
Kommentar: Enkätfrågan gäller viktiga samhällsproblem och har ställts helt öppet. Samtliga personer som besvarat SOM-enkäterna ingår i procentbasen. Se också kapitel 1.

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige (procent)

fråga: ”Vad är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?”

åsikt	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
avveckla kärnkraften senast till år 2010	22	19	17	16	15	14	12
avveckla kärnkraften, men använd de kärnkraftsreaktorer vi har tills de har tjänat ut	31	32	40	34	29	28	27
använd kärnkraften och förnya efterhand kärnkraftsreaktorerna, men bygg inga fler	18	19	21	19	26	29	28
använd kärnkraften och satsa på fler kärnkraftsreaktorer i framtiden	6	7	5	7	10	9	11
ingen bestämd åsikt/ej svar	23	23	17	24	20	20	22
summa procent	100	100	100	100	100	100	100
antal personer	1779	1754	1740	1703	1704	1739	1777
andel avveckla	53	51	57	50	44	42	39
andel använda	24	26	26	26	36	38	39
övertikt avveckla	+29	+25	+31	+24	+8	+4	±0

Kommentar: Frågeformuleringen år 2000-2002 skiljer sig något åt från formuleringen åren 1996-1999.

Figur 2 Avveckla eller använda kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen 1986-2002 (procent)

Kommentar: Se tabell 1 för enkätfrågans utformning år 2002. Svartalternativ 1-2 har definierats som 'avveckla' medan svartalternativ 3-4 klassificerats som 'använda'. Åren 1986-1997 respektive 1996-1999 användes delvis annorlunda enkätfrågor. I figur 1 används den äldre femdelade enkätfrågan för åren 1986-1997 och den nya fyrdelade därefter.

Den nedåtgående kurvan för kärnkraftsmotståndet märks också tydligt när det gäller en av kärnbeståndsdelarna i motståndet, nämligen bedömningarna av kärnkraftens risker (Hedberg 2002). Resultaten i tabell 3 visar att svenska folkets riskvärderingar är på en klart lägre nivå idag än de var vid tiden för folkomröstningen 1980 eller strax efter Tjernobylyolyckan. Vi har mätt olika kärnkraftsrisker på en skala mellan 1 (mycket liten risk) och 10 (mycket stor risk). Tolkningen av resultaten är att ju högre medeltal vi får desto större bedöms risken vara.

Risken att kärnkraften leder till att allt fler länder skaffar kärnvapen fick värdena 6,2 1980 och 6,8 1986, men endast 5,1 år 2002. Olycksrisken med ett större radioaktivt utsläpp i ett kärnkraftsverk i Sverige erhöll medelvärdet 4,8 såväl 1980 som 1986. I SOM-undersökningen 2002 hade motsvarande riskbedömning minskat till 3,4. Även riskbedömningarna när det gäller en säker slutförvaring av kärnavfallet och om länderna i Östeuropa kan hantera sin kärnkraft på ett säkert sätt har blivit mindre.

Tabell 2 Avveckla kärnkraften på lång sikt (procent)**påstående:** ”Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften?”

	SOM 1998	SOM 1999	SOM 2000	SOM 2001	SOM 2002
mycket bra förslag	22	21	22	19	17
ganska bra förslag	25	23	22	21	23
varken bra eller dåligt förslag	21	22	21	23	23
ganska dåligt förslag	16	16	18	17	17
mycket dåligt förslag	13	13	12	14	14
ej svar	3	5	5	6	6
summa procent	100	100	100	100	100
antal personer	3561	3503	1842	3638	3606
andel bra	47	44	44	40	40
andel dåligt	29	29	30	31	31
övertikt, bra förslag	+18	+15	+14	+9	+9

Tabell 3 Riskbedömningar i kärnkraftsfrågan 1980-2002 (medeltal)**fråga:** ”Vad anser Du om följande risker som har diskuterats i samband med kärnkraften? Hur stor är risken för...”

Hur stor är risken för:	80	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
att kärnkraften leder till att allt fler länder skaffar sig atomvapen?	6,2	6,8	6,5	5,8	5,7	5,5	5,9	5,7	5,9	5,8	5,6	5,9	5,2	5,2	5,5	5,0	4,9	5,1
att vi i Sverige inte kan hantera och slutförvara kärnkraftens avfall på ett säkert sätt?	---	6,1	6,1	5,9	5,7	5,2	5,4	5,3	5,1	5,3	4,8	5,2	4,5	5,0	4,6	4,8	4,6	4,6
en större olycka med radioaktivt utsläpp i ett kärnkraftverk i Sverige?	4,8	4,8	4,4	3,9	3,9	3,5	3,7	3,7	4,0	3,9	3,6	3,9	3,7	3,6	3,6	3,5	3,5	3,4
att länderna i Östeuropa inte kan hantera sina kärnkraftverk och sitt kärnavfall på ett säkert sätt?	---	---	---	---	---	---	---	---	---	8,8	8,7	8,9	8,4	8,5	8,5	8,5	8,1	8,0

Kommentar: Medeltalen kan variera mellan 1,0 (mycket lite risk) och 10,0 (mycket stor risk). Siffrorna för 1980 är hämtade från Kampen om kärnkraften av Sören Holmberg och Kent Asp (1984: 476).

Svenska folket upplever inte kärnkraften som lika farlig längre. Det är en av huvudorsakerna bakom det minskade motståndet. Kärnkraftsolyckan i Harrisburg 1979 och Tjernobylnkatastrofen 1986 börjar bli historia. De hände ju på 1900-talet! Och några nya större olyckor har inte hänt med kärnkraften sedan dess.

De stora opinionsförskjutningarna i kärnkraftsopinionen har dock inte ändrat de gamla välkända mönstren när det gäller vilka social eller politiska grupper som tenderar att vara mest positiva eller mest negativa till kärnkraften. Precis som under 1970-talet är kvinnor, yngre personer och landsbygdsbor fortfarande de grupper som är mest emot att utnyttja kärnkraften. Flest kärnkraftsanshängare hittar vi bland män, bland äldre personer och i storstäderna. Det partipolitiska mönstret är också fortfarande detsamma som för 20-30 år sedan. Nu som då återfinns störst andelar kärnkraftsmotståndare bland sympatisörer till vänsterpartiet, miljöpartiet och centerpartiet, medan kärnkraftsanshängarna har klarast övervikt bland moderata sympatisörer och i viss mån också bland folkpartister. Socialdemokratiska och kristdemokratiska sympatisörer är delade mitt itu.

Om vi jämför med opinionsläget 2001 har sympatisörer till v, mp och c blivit något mer kärnkraftsnegativa medan anhängare till s, fp, kd och m blivit mer positiva. Den partipolitiska polariseringen har med andra ord ökat något. Det märks också på eta-värdet, som mäter graden av statistiskt samband mellan väljarnas partisympatier och kärnkraftsåsikter. Eta, som kan variera mellan .00 och 1.00, har värdet .38 år 2002, upp från .33 år 2001. En något ökad polarisering alltså. Men sett över alla SOM-mätningar sedan 1986, ett inte särskilt unikt samband. Eta-sambandet mellan partisympati och kärnkraftsåsikt har under de senaste åren hållit sig mellan .33 och .40.

Partistruktureringen av kärnkraftsopinionen har varit i huvudsak konstant och inte avtagit under senare år trots att kärnkraftsopinionen förskjutits och att kärnkraften inte längre uppfattas som en viktig fråga av många människor. I fullständighetens namn bör kanske nämnas att eta-värdet för kopplingen mellan parti och kärnkraftsåsikt var klart högre, kring .45-.50, under åren kring folkomröstningen 1980 när kärnkraftsfrågan var som mest omstridd. Jämfört med de åren är opinionens partipolariseringen mindre dramatisk idag.

Kärnkraftsfrågans opinionsmässiga förvandling från en egen oberoende åsiktsdimension på 1970-talet till en konfliktfråga med en påtaglig koppling till den dominerande vänster-högerdimensionen märks tydligt 2002. Korrelationen (r) mellan väljarnas kärnkraftsåsikter och ideologiska vänster-högerposition som höll sig omkring .00 vid tiden för kärnkraftsomröstningen och kring -.15/- .20 under slutet av 1980-talet, har under senare år uppvisat värden kring -.30. Korrelationskoefficienten var -.29 år 2002. Korrelationen är beräknad så att höga minusvärden indikerar ett samband mellan vänsterståndpunkt och kärnkraftsmotstånd. De allt högre negativa korrelationerna visar alltså att vänster och kärnkraftsmotstånd liksom höger och stöd till kärnkraften kommit att falla samman allt mer i folkopinionen.

Tabell 4 Avveckla eller använda kärnkraften på lång sikt efter social grupptillhörighet och partisympati (procent)

	avveckla	använd	ingen åsikt	summa procent	antal personer	övervikt avveckla
kön						
man	34	52	14	100	870	-18
kvinna	44	27	29	100	907	+17
ålder						
18-30	38	31	31	100	388	+7
31-60	40	41	19	100	940	-1
61-85	36	44	20	100	448	-8
utbildning						
grundnivå	37	37	26	100	446	± 0
mellannivå	37	40	23	100	747	-3
universitet/högskola	44	42	13	100	524	+2
bostadsort						
landsbygd	50	32	18	100	259	+18
tätort	41	36	23	100	411	+5
stad	36	42	22	100	804	+6
storstad	35	45	20	100	248	-10
partisympati						
v	60	18	22	100	156	+42
s	39	37	24	100	684	+2
c	60	21	19	100	94	+39
fp	32	52	16	100	286	-20
m	20	66	14	100	197	-46
kd	40	43	17	100	110	-3
mp	68	19	13	100	78	+49
övrigt parti	27	50	23	100	56	-23
inget parti	29	23	48	100	116	+6
samtliga	39	39	22	100	1777	± 0

Kommentar: Intervjufrågan om kärnkraften redovisas i tabell 1. Resultaten gäller för år 2002.

Kärnkraftens ändrade karaktär från en ideologiskt oberoende fråga som engagerade många till en vänster-högerfråga som engagerar färre, innebär inte att förtroende och information behöver betyda mindre än tidigare för opinionsbildningen. Och det visar sig också att förtroendenaspekten är minst lika viktig idag som under 1980-talet. Sambandet mellan människors kärnkraftsåsikter och grad av förtroende för centrala aktörer i kärnkraftsdebatten ser i allt väsentligt likadant ut 1986 som 2002. Korrelationen mellan graden av förtroende för kärnkraftsindustrin och åsikterna om kärnkraften var -.48 1986 och -.45 2002. Motsvarande korrelationer mellan graden av förtroende för miljöorganisationer och kärnkraftsåsikterna var +.46 respektive +.38 år 1986 och 2002. Korrelationernas olika tecken visar att människor

med förtroende för kärnkraftsindustrin tenderar att vara positiva till kärnkraften medan människor som har tilltro till miljörelsen tenderar att vara negativa till kärnkraften. Det finns ett klart samband mellan inställning till budbäraren och villigheten att acceptera budskapet. SOM-undersökningarnas tidsseriemätningar av förtroendet för olika aktörer i kärnkraftsfrågan säger något väsentligt. Opinionsbildning handlar inte bara om budskap och mottagare. Budbärarna är viktiga också.

Resultaten i tabell 5 visar på en viss parallellitet i trenderna för budskap och budbärare i kärnkraftsfrågan. Förtroendet för miljöorganisationer har gått ned något under de senaste tio åren samtidigt som graden av förtroende för kärnkraftsindustrin har ökat. Och det sammanfaller i tiden med att kärnkraftsmotståndarna blivit färre och kärnkraftsanhängarna fler.

Tabell 5 Förtroende för olika aktörer i energi- och kärnkraftsfrågan. Andel svarspersoner som anger ett mycket stort eller ganska stort förtroende (procent)

fråga: "Hur stort förtroende har Du för följande grupper när det gäller information om energi och kärnkraft?"

	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
miljöorganisationer	57	65	63	64	61	64	69	68	65	71	67	59	59	65	59	55	61
kärnkraftsindustrin	36	46	47	49	58	52	45	48	42	45	45	41	52	53	52	54	52
regeringen	52	52	49	37	36	44	36	43	46	39	38	28	43	42	44	54	52
forskare	81	89	88	85	87	83	80	83	81	81	85	81	82	85	87	85	85
journalister	16	21	28	26	20	24	28	30	26	28	29	26	26	30	29	22	25
statliga myndigheter	40	40	44	35	36	38	36	45	42	41	40	33	45	47	56	58	60
kommunstyr. där Du bor												26	35	36	33	37	39
elbolagen																29	27

Kommentar: Frågan innehöll också svarsalternativen ganska litet respektive mycket litet förtroende. Personer som ej besvarat förtroendefrågorna (mellan 4-10 procent genom åren) är inte medtagna i procentbasen.

Andra iögonfallande resultat i tabell 5 är att förtroendet för forskare fortsatt är mycket högt och stabilt. Mellan 80 till 89 procent av medborgarna säger genom åren att de har ett mycket stort eller ganska stort förtroende för forskarnas information i energi och kärnkraftsfrågor. Förtroendet för journalister är mycket lägre, kring 25 procent, och det har inte ökat över tid. Något som däremot har ökat mycket påtagligt är förtroendet för statliga myndigheter, från tilltrosiffror kring 40 procent på 1980- och 1990-talen till 60 procentsnivån idag. Även regeringens förtroende har stärkts under senare år, men inte mer än man nätt och jämnt lyckats komma tillbaka till samma förtroendenivåer som under åren 1986 och 1987.

Den positiva opinionstrend för kärnkraften som vi har iakttagit bland svenska folket är inte ett unikt fenomen som enbart återfinns på massnivå. Vi kan se samma trend på elitnivå, bland de valda riksdagsledamöterna. I de riksdagsundersökningar vi har genomfört 1985, 1988, 1994, 1996, 1998 och 2002 återfinns samma opinionsförskjutning som bland väljarna (Esaïasson och Holmberg 1996, Brothén 2002). Riksdagsopinionen har blivit mindre negativ till kärnkraft, precis som väljaropinionen. Andelen ledamöter som i våra enkätundersökningar tyckte det var ett *dåligt* förslag att ”Behålla kärnkraften, även efter år 2010”, det vill säga som var negativa till att använda kärnkraften på sikt, har minskat från 54 procent 1985 och 62 procent 1988 till 54 procent 1994 och 38 procent 1996. Motsvarande andelar kärnkraftsmotståndare har också minskat bland väljarna men på en lägre nivå, från 48 procent 1985, 44 procent 1988, 36 procent 1994 till 28 procent 1996. Opinionsen bland medborgarna har gått före och riksdagen har följt efter – ett snyggt exempel på en representationsprocess ledd nedifrån, från folket.

Mönstret med en riksdagsopinion som är något mer kärnkraftsnegativ än folket går igen också i våra senaste riksdagsundersökningar 1998 och 2002 (se tabell 6). Enkätfrågan om kärnkraften gäller nu om Sverige på lång sikt bör avveckla kärnkraften.

Tabell 6 Åsiktsöverensstämmelse mellan riksdagens ledamöter och väljare i fråga om kärnkraftens långsiktiga avveckling (procent)

Fråga: ”Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften.”

svarsalternativ	riksdagsledamöter		väljare	
	1998	2002	1998	2002
mycket bra förslag	41	30	22	22
ganska bra förslag	28	30	30	27
varken bra eller dåligt förslag	8	13	15	16
ganska dåligt förslag	10	13	17	16
mycket dåligt förslag	12	12	13	13
vet ej	1	2	3	6
summa procent	100	100	100	100
antal personer	329	327	1 818	2 091
andel bra förslag	69	60	52	49

Kommentar: Riksdagsundersökningarna genomfördes senhösten 1998 och 2002 under ledning av Martin Brothén. Väljardata kommer från valundersökningarna. Resultaten för väljarna omfattar samtliga svarspersoner, d v s även icke-röstare. Frågan ingick också i 1998 års SOM-undersökning med följande resultat: andel bra förslag 47 procent, andel varken eller 21 procent, andel dåligt förslag 29 procent och andel inget svar 3 procent. Motsvarande resultat i SOM 2002: andel bra förslag 40 procent, varken eller 23 procent, dåligt förslag 31 procent och andel inget svar 6 procent.

Stödet för avvecklingstanken har minskat i riksdagen från 69 procent som tyckte det var ett mycket eller ganska bra förslag 1998 till 60 procent 2002. Andelen kärnkraftsmotståndare mätta på samma sätt minskade också bland medborgarna från 52 till 49 procent mellan 1998 och 2002.

Folket går alltså fortfarande före när det gäller nedgången i kärnkraftsmotståndet. Väljarna leder de valda i avvecklingen av den långsiktiga avvecklingstanken; ett resultat som skulle passa i den bästa skolbok om representativ demokrati. Att sedan kärnkraftsavvecklingen redan har inletts i Barsebäck mot en tydlig folkopinion är en annan historia. Alla SOM-mätningar under sent 1990-tal visade att stängning-
en av reaktor I i Barsebäck hösten 1999 inte hade något brett folkligt stöd (Holmberg 2000). Klara opinionsövertiker var emot.

Kärnkraftsfrågan lever vidare. Fortsättning följer!

Referenser

- Brothén, Martin (2002) *Riksdagsenkät 2002*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Hedberg, Per (2002) Kärnavfall. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-institutet.
- Esaiasson, Peter and Holmberg, Sören (1996) *Representation from Above*. Aldershot: Dartmouth.
- Holmberg, Sören (1981) *Svenska väljare*. Stockholm: Liber Förlag.
- Holmberg, Sören, Westerståhl, Jörgen och Branzén, Karl (1977) *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Liber Förlag.
- Holmberg, Sören (2000) Kärnkraften – en stridsfråga även under 2000-talet? I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.) *Det nya samhället*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Asp, Kent (1984) *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Liber Förlag.
- Petersson, Olof (1977) *Väljarna och valet 1976*. Stockholm: SCB

KULMEN NÅDD FÖR VINDKRAFTENS MEDVIND?

PER HEDBERG

I Sverige sker en satsning på vindkraft. En omfattande utbyggnad är planerad. Aktuella lokaliseringsområden är fjällen, Vänern och framförallt södra Sveriges kuster. Den planerade utbyggnaden har väckt debatt, inte minst på lokal nivå. Exempelvis anordnade Skurups kommun en folkomröstning i samband med valet 2002 om en kustlokaliserad vindkraftsetablering. Resultatet blev ett mycket knappt nej.

Frågan är hur svenska folket ser på vindkraften och utbyggnaden av den? I vilka sociala och politiska grupper finner vi mest respektive minst stöd för en vindkrafts-satsning och kan vi finna förändringar i opinionen under de senaste åren? Har det ökade lokala engagemanget i vindkraftsfrågan påverkat riksopinionen? Det är frågor som kortfattat skall behandlas här.¹

I SOM-undersökningarna har de fyra senaste åren ställts en fråga om hur mycket vi i Sverige bör satsa på vattenkraft, vindkraft, solenergi, kärnkraft, biobränslen, fossil-/naturgas, kol och olja. Resultaten redovisas i tabell 1.

De energikällor svenska folket framförallt vill satsa mer på är solenergi och vindkraft (77 respektive 68 procent 2002). Därefter följer biobränslen och vattenkraft (45 respektive 44 procent 2002). Energikällor som svenska folket absolut inte anser vi bör satsa på i den närmaste framtiden är kol och olja (2 procent för båda energislagen 2002). Kol anser en tredjedel (33 procent) av befolkningen att vi helt bör avstå ifrån. När det gäller den svenska kärnkraften vill 12 procent att vi bör satsa mer än vi gör idag, medan 16 procent menar Sverige att helt bör avstå från kärnkraften som energikälla.²

Vindkraftsopinionen är alltså övervägande positiv och har så varit vid samtliga fyra mätstillfällena. Men sedan 1999 har vindkraftens popularitet vikit något. Andelen som vill satsa mer på vindkraft har sjunkit med 6 procentenheter, från 74 procent till 68 procent. Samtidigt har andelen som anser att vi skall satsa ungefär som idag ökat med 5 procentenheter, från 14 procent till 19 procent. Bland de få som anser att vi skall satsa mindre på vindkraft finner vi en svag ökning från 3 till 5 procent.³

Vindkraftsopinionen kan även studeras när det gäller lokaliseringsproblematiken. Sedan 1994 har de medverkande i SOM-undersökningarna tillfrågats om deras syn på etablering av några energirelaterade verksamheter i den egna kommunen, däribland vindkraftverk. I tabell 2 redovisas andelen negativa till etablering i den egna kommunen 1994-2002.

Tabell 1 Vilka energikällor bör Sverige satsa på? (procent)

Fråga: ”Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5-10 åren?”

energi­källor och undersök­ningsår	Svarsalternativ					summa procent	opinions­balans	antal personer
	satsa mer	satsa ungefär som idag	satsa mindre än idag	helt avstå från energi­källan	ingen åsikt			
vattenkraft								
1999	41	44	6	1	8	100	+34	1599
2000	39	48	6	1	6	100	+32	1583
2001	40	46	7	1	6	100	+32	1625
2002	44	45	4	1	6	100	+39	1620
vindkraft								
1999	74	14	3	1	8	100	+70	1609
2000	72	17	4	2	5	100	+66	1599
2001	71	16	5	2	6	100	+64	1633
2002	68	19	5	2	6	100	+61	1631
solenergi								
1999	77	11	2	1	9	100	+74	1605
2000	77	14	2	1	6	100	+74	1595
2001	75	14	3	1	7	100	+71	1620
2002	77	14	2	1	6	100	+74	1628
kärnkraft								
1999	9	34	26	20	11	100	-37	1592
2000	11	34	30	19	6	100	-38	1573
2001	11	36	29	18	6	100	-36	1611
2002	12	37	29	16	6	100	-33	1624
biobränslen								
1999	29	27	13	3	28	100	+13	1584
2000	44	28	10	3	15	100	+31	1559
2001	46	29	8	2	15	100	+36	1602
2002	45	32	8	1	14	100	+36	1610
fossil-/natargas								
1999	21	26	17	5	31	100	-1	1583
2000	30	32	17	4	17	100	+9	1565
2001	31	32	16	4	17	100	+11	1608
2002	32	35	14	3	16	100	+15	1608
kol								
1999	1	9	39	34	17	100	-72	1590
2000	2	10	39	37	12	100	-74	1570
2001	2	11	38	38	12	100	-74	1614
2002	2	13	41	33	11	100	-72	1624
olja								
1999	2	17	48	18	15	100	-64	1585
2000	2	20	52	16	10	100	-66	1568
2001	2	19	51	17	11	100	-66	1620
2002	2	22	50	16	10	100	-64	1626

Kommentar: Resultaten omfattar enbart svars personer som kryssat för något svarsalternativ. Andelen personer som hoppar över de olika delfrågorna varierar mellan 6-9 procent genom åren. Måttet för opinionsbalansen är beräknat genom att dra andelen som vill satsa mindre på energi källan eller helt avstå från den från andelen som anser att Sverige bör satsa mer på energikällan.

Tabell 2 Andel motståndare till etablering av energirelaterad verksamhet i den egna kommunen 1994-2002 (procent)

Fråga: "Hur ställer Du Dig till en etablering av följande verksamheter i den kommun där Du bor?"

etablering av:	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
vindkraft	7	9	8	11	9	9	11	11	12
oljeraffinaderi	62	59	59	57	58	73	64	65	63
kärnkraftverk	64	65	65	59	58	68	67	64	65
anläggning för miljöfarligt avfall	69	69	67	70	66	75	68	69	65
slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall	74	74	76	72	67	75	72	69	68
gasnät för fossil- och naturgas	--	--	--	--	--	38	34	30	27

Kommentar: Svarsalternativen i frågan var: mycket positiv, ganska positiv varken positiv eller negativ, ganska negativ och mycket negativ. Här redovisas andelen ganska negativa och mycket negativa. Personer som inte besvarade frågan ingår ej i procentbasen.

Under mitten av 1990-talet var befolkningen i landet mest negativ till etablering av ett slutförvar för kärnkraftens högaktiva avfall i den egna kommunen. Resultaten från den senaste mätningen 2002 visar att svenska folket nu i stort sett är lika negativt inställda till etableringar av oljeraffinaderi (63 procent), kärnkraftverk (65 procent) och anläggningar för miljöfarligt avfall (65 procent) som till etablering av slutförvar för det högaktiva kärnavfallet i den egna kommunen (68 procent).

När det gäller vindkraften ser bilden helt annorlunda ut. Etableringar av vindkraftverk i den egna kommunen väcker inte alls lika ont blod som t ex etablering av ett slutförvar. Endast en av tio svenskar är negativt inställda till etablering av vindkraftverk i den egna kommunen. Men liksom i frågan om vi bör satsa mer på vindkraften i framtiden återfinns också här en svag tendens som talar för ett något vikande stöd för vindkraften. I 1994 år mätning var 7 procent emot etablering av vindkraftverk i den egna kommunen. Motsvarande siffra 2002 var 12 procent. De tre högsta siffrorna återfinns de tre senaste åren. Ser vi istället till andelen positiva till etablering av vindkraftverk finner vi en tillbakagång från 74 procent 1994 till 66 procent 2002. Resultaten i tabell 2 visar också att andelen som är negativa till natur-/fossilgas minskar något, från 38 procent 1999 till 27 procent 2002.⁴

Vill vi komma åt vad geografisk närhet innebär för människors åsikter om etablering av olika typer av energirelaterad verksamhet fungera sannolikt frågan om etablering i den egna kommunen bättre för verksamheter av t ex kärnteknisk karaktär än för vindkraften. När det gäller kopplingen mellan geografisk närhet och inställning till en vindkraftsetablering är frågan om etablering i den egna kommunen ett något trubbigt mätinstrument. I ett sådant sammanhang borde frågeställ-

ningen snarare söka begränsas till människors omedelbara närområde, där en tilltänkt vindkraftsetableringen placeras som granne eller i människors direkta blickfång. I en tidigare SOM-undersökning ställdes därför frågan om hur man ställde sig till etablering av vindkraftverk i närheten av den egna bostaden. Andelen positiva sjönk då med 31 procentenheter.⁵

Vi har sett att stödet för vindkraften minskat något bland befolkningen. Frågan är om denna tillbakagång återfinns bland samtliga grupper i samhället eller är tillbakagången mer påtaglig i speciella samhällsgrupper? I tabell 3 redovisas andelen som vill satsa mer på vindkraft i framtiden bland olika sociala grupper och bland personer med olika partisympati.

Tabell 3 Andel positiva till att satsa mer på vindkraften efter social grupptillhörighet och partisympati 1999-2002 (procent)

	1999	2000	2001	2002	differens 1999-2002
kön					
Man	72	71	70	66	-6
kvinn	75	73	73	69	-6
ålder					
15-30	69	74	69	67	-2
31-60	76	73	77	70	-6
61-85	72	68	63	62	-10
bostadsort					
ren landsbygd	80	82	80	72	-8
mindre tätort	77	72	71	70	-7
stad, större tätort	70	70	70	67	-3
de tre storstäderna	74	65	69	65	-9
utbildning					
grundnivå	71	71	67	66	-5
mellannivå	74	73	71	68	-6
universitet/högskola	74	72	79	68	-6
partisympati					
v	86	81	85	80	-6
s	72	72	70	66	-6
c	80	90	80	79	-1
fp	84	81	79	70	-14
m	63	59	62	48	-15
kd	72	69	72	69	-3
mp	87	84	87	86	-1
summa	74	72	71	68	-6

Kommentar: Personer som ej besvarat frågan ingår ej i procentbasen. Frågeformulering återfinns i tabell 1.

Oavsett social grupptillhörighet finner vi en övervägande positiv inställning till vindkraften. Resultaten i tabell 3 visar att sociala bakgrundsfaktorer som kön, ålder, utbildning och bostadsort i stort sett saknar betydelse för inställning i frågan om det skall satsas mer på vindkraften i framtiden. Resultaten från den senaste SOM-undersökningen 2002 visar att kvinnor endast är något mer positiva än män, att äldre över 61 år inte är fullt lika positiva som personer under 61 år och att personer boende på ren landsbygd är något mer positiva till vindkraft jämfört med personer som bor i större städer. Utbildningsnivå saknade 2002 helt betydelse för åsiktsbildningen om vindkraften. Trenden mot ett svagt vikande stöd för vindkraften mellan åren 1999 – 2002 är likartad i alla sociala grupper. Det är inte någon särskild social grupp som uppvisar ett speciellt starkt stöd för vindkraften i jämförelse med genomsnittet. En något starkare vikande trend kan skönjas bland äldre personer (-10 procentenheter) jämfört med ungdomar (-2 procentenheter), men vi talar då endast om en skillnad på fyra procentenheter åt ena eller andra hållet jämfört med riksgenomsnittet.⁶

Vindkraften uppskattas överlag bland de olika partiernas sympatisörer. Men det finns skillnader i graden av förtjusning. Resultaten i tabell 4 visar att de ”gröna partiernas” sympatisörer ser något mer positivt på en vindkraftssatsning än sympatisörer för övriga partier och mest påtagligt i jämförelse med moderaternas sympatisörer. Bland miljöpartiets, vänsterpartiets och centerpartiets sympatisörer var det i SOM-undersökningen 2002 86, 80 respektive 79 procent som ansåg att Sverige bör satsa mer på vindkraft. Motsvarande siffror bland folkpartiets, kristdemokraternas och socialdemokratiska sympatisörer var 70, 69 respektive 66 procent. Bland moderaterna återfinns det svagaste stödet för vindkraften, 48 procent. Det är första gången i mätserien som ett partis väljargrupp inte uppvisar en majoritet för en satsning på vindkraften.

Vindkraftsopinionen stärks inte bland något partis sympatisörer mellan 1999 och 2002. Stödet för vindkraften har under perioden varit förhållandevis stabilt bland sympatisörer till miljöpartiet, centerpartiet och kristdemokraterna. Däremot har andelen som vill satsa på vindkraften minskat något framförallt bland moderat- och folkpartisympatisörer, och särskilt mellan åren 2001 till 2002 (-14 respektive -9 procentenheter). En del av förklaringen till att folkpartiets sympatisörer inte är fullt lika positiva till vindkraften som tidigare kan förklaras av det tillskott av tidigare moderata väljare som gick till folkpartiet under 2002.

Vi har tidigare sett att personer på ren landsbygd är något mer positiva till en vindkraftssatsning än personer boende i städerna. Men spelar var i landet man bor någon roll för inställningen i vindkraftsfrågan, finns lokala variationer i opinionen? Aktuella områden för vindkraftsutbyggnad finns naturligtvis främst där det blåser mycket. I debatten har framförallt kustområdena i södra Sverige diskuterats, men även en utbyggnad i fjällvärlden har varit på tal. I tabell 4 redovisas vindkraftsopinionen inom några större geografiska områden i landet.

Tabell 4 Andel positiva till att satsa mer på vindkraften efter geografisk indelning och län 1999-2002 (procent)

	1999	2000	2001	2002	Genomsnitt 1999-2002 procent	Differens 1999-2002
område						
Övre Norrland	82	83	81	75	80	-7
Norra Mellansverige	76	77	77	71	75	-5
Mellersta Norrland	81	79	72	68	75	-13
Västssverige	75	74	75	70	74	-5
Östra Mellansverige	73	70	74	69	72	-4
Stockholms län	69	66	71	68	68	-1
Småland/Gotland	75	73	69	64	70	-9
Sydsverige	69	68	58	60	64	-9
län						
Norrbottens	87	82	83	71	81	-16
Västerbottens	78	84	79	78	80	±0
Värmlands	72	80	77	86	77	+14
Kopparbergs	76	84	80	67	77	-9
Västra Götalands	76	77	77	71	75	-5
Örebro	86	67	74	74	75	-12
Västernorrlands	80	76	72	73	75	-7
Jämtlands	85	86	71	58	75	-27
Södermanlands	82	61	82	70	74	-12
Östergötlands	68	70	77	72	72	+4
Jönköpings	77	78	72	60	72	-17
Kalmar	78	77	68	64	72	-14
Blekinge	71	73	69	66	70	-5
Uppsala	71	69	72	65	69	-6
Västmanlands	63	80	67	66	69	+3
Gävleborgs	80	65	75	57	69	-23
Stockholms	69	66	71	68	68	-1
Kronobergs	71	68	61	72	68	+1
Skåne	69	68	56	59	63	-10
Hallands	68	57	62	66	63	-2
Gotlands	50	43	73	40	52	-10
Samtliga	74	72	71	68	71	-6

Kommentar: Antalet svarspersoner är begränsat i många län. Minst antal svarspersoner återfinns för Gotlands län där endast 5 till 11 personer ingår i de olika SOM-undersökningarna. Personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen. Frågeformulering återfinns i tabell 1. I Övre Norrland ingår Västerbottens och Norrbottens län; i Norra Mellansverige ingår Värmlands, Kopparbergs och Gävleborgs län; i Mellersta Norrland ingår Västernorrlands och Jämtlands län; i Västssverige ingår Hallands och Västra Götalands län; i Östra Mellansverige ingår Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Örebro och Västmanlands län; i Småland/Gotland ingår Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län och i Sydsverige ingår Blekinge och Skåne län.

I tabellen har en grov geografisk indelning gjorts. Resultaten visar att en vindkraftsutbyggnad har stöd av befolkningen i samtliga områden. Men på en del håll är det något starkare än på andra. Mest positiv har opinionen för en utbyggnad av vindkraften varit i Övre Norrland medan den varit svagast i Sydsverige. I samtliga geografiska områden finner vi en svag, men något varierande tillbakagång, i stödet till en vindkraftsutbyggnad mellan åren 1999 och 2002. I Mellersta Norrland har andelen som förespråkar en utbyggnad av vindkraften sjunkit med 13 procentenheter, från 81 procent 1999 till 68 procent 2002. Resultaten visar även på en mindre positiv opinion i Sydsverige (-9 procentenheter) och i Småland, Gotland och Öland (-9 procentenheter).

Vi finner alltså inte bara att vindkraftsopinionen är minst positiv i Sydsverige, utan också att stödet för vindkraften minskat mer där än i riket som helhet. Läger vi därtill signalerna från den kommunala folkomröstningen i Skurup och lokala debatter på andra håll i landet kan vindkraftsindustrin ha en lokaliseringsproblematik under uppsegling.

När det gäller den länsvisa redovisningen i tabell 4 måste resultaten tolkas med stor försiktighet. Antalet svars personer är i vissa län mycket få. Minst antal svars personer återfinns i Gotlands län där endast 5 till 11 personer ingår i de olika SOM-undersökningarna. Men vi kan notera att i botten av listan över opinionen för en vindkraftsutbyggnad finner vi fyra län i södra Sverige; Kronobergs län (68 procent), Skåne län (63 procent), Hallands län (63 procent) och Gotlands län (52 procent).

I den svenska opinionen har vindkraften seglat i kraftig medvind och gör det fortfarande. Men det finns tecken på att vinden mojnats något. Under den senaste fyraårsperioden har opinionsstödet avtagit med 6 procentenheter. Resultaten från SOM-undersökningarna visar att den svaga tillbakagången återfinns inom alla sociala grupper i samhället. Projektering av vindkraftsparker i kustnära områden blir allt mer påtagbar och verklig för lokalinnevånarna. Det har väckt lokala opinioner som även uppmärksammats på riksplanel. Sannolikt är det här svaret finns på frågan om varför stödet för vindkraften viker något. Om den något avtagande medvinden för vindkraften handlar om ett tillfälligt eller mer varaktigt vindskifte får framtida studier visa.

Noter

- ¹ Undersökningen om den svenska vindkraftsopinionen ingår i forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* som finansieras av Energimyndigheten.
- ² Om den svenska kärnkraftsopinionen se Sören Holmbergs kapitel ”Kärnkraften vinner terräng”.

- ³ En energikälla som tar små steg fram i opinionen är fossil-/naturgas. Opinionsbalansmättet visar en svag uppgång från -1 1999 till +15 2002. Se Hedberg 2000 och 2001 för tidigare redovisningar av SOM-undersökningarnas resultat vad gäller den svenska vindkraftsopinionen
- ⁴ En frågställning är vilken inställning svenska folket har till en satsning på vindkraften, en annan hur energisatsningsprofilerna ser ut bland personer som vill satsa på vindkraften jämfört med personer som vill satsa mindre eller helt avstå från vindkraften som energikälla. Resultat från SOM-undersökningen 2002 visar att personer som vill satsa på vindkraften också är positiva till en satsning på framförallt solenergi (opinionsbalansmått +93), men också på vattenkraft (+47) och biobränsle (+43) samt i viss mån natur-/fossilgas (+20). De få personer (177 i SOM-undersökningen 2002) som anser att vi skall satsa mindre på eller helt avstå från vindkraften är även mindre benägna att i övrigt vilja satsa på andra energikällor. Mest positivt inställda var den vindkraftsnegativa gruppen till solenergi (+36) och kärnkraft (+29). Vi finner även en övervikt för en satsning på vattenkraft (+18) och biobränslen (+10). Både positivt inställda och negativt inställda till en vindkraftsatsning anser med lika stort eftertryck att Sverige inte bör satsa på olja och kol i framtiden.
- ⁵ Se Hedberg, 2001.
- ⁶ En svag tillbakagång i stödet för vindkraften kan noteras i de tre storstäderna. Det är framförallt i Malmö som invånarna inte är lika positiva till vindkraften som tidigare. Tillbakagången skedde främst mellan 1999 och 2000, då andelen positiva till en satsning på vindkraft sjönk från 72 procent till 49. I SOM-undersökningen 2002 var andelen som ville satsa mer på vindkraft 63 procent i Stockholm, 74 procent i Göteborg och 56 procent i Malmö.

Referenser

- Hedberg, Per 2000 "Kärnavfall och vindkraft i den egna kommunen". I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det ny samhället*. SOM-rapport 24. Göteborg: SOM-institutet.
- Hedberg, Per 2001 "Vindkraft i medvind". I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*. SOM-rapport 30. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 2003 "Kärnkraften vinner terräng". I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*. SOM-rapport 33. Göteborg: SOM-institutet.

MER FORSKNING

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Vetenskaplig forskning, mer vetenskaplig forskning, ses sällan som en kvick fix, men allt oftare som en avgörande långsiktig fix för det moderna informations-samhällets överlevnad. Budskapet är, mer forskning behövs och den är bra för allt. Forskning behövs för att rädda välfärden, öka tillväxten, fixa jobben och göra oss alla lyckligare, men också för att få oss att leva längre och kunna förflytta oss ut i rymden. Som forskare är det svårt att inte hålla med. Vi behövs och vi är uppenbarligen nyttiga.

Det intressanta är antagandet att vetenskaplig forskning är relativt viktigare för det nya framväxande informations- och kunskapssamhället än för många tidigare samhällsformationer. Ytterligare framsteg kräver mer forskning än tidigare. Utveckling kommer inte automatiskt eller gratis.

Huvudpoängen i resonemanget är att framtidens samhälle kommer att vara alltmer forskningsberoende. Vad läs- och skrivkunniga präster var för det medeltida samhället och tekkunniga ingenjörer var för industrisamhället, kommer forskarkunniga vetenskapsmän att vara för informationssamhället.

Om det ligger något i resonemang av detta slag – och det tror vi det gör – blir de många människornas kunskaper och stöd till vetenskap och forskning en viktig resurs i alla samhällen, speciellt i demokratier där medborgarna via valsedeln kan påverka hur mycket som satsas och på vad. I demokratiska informationssamhällen är det inte bara forskare och olika andra elitgrupper och finansiärer som bestämmer vad som skall forskas på. Också väljarna har en roll att spela.

Denna insikt ligger bakom att den ideella föreningen *Vetenskap & Allmänhet* grundades förra året med ett brett stöd från bland annat flera olika forskningsråd. Syftet är att befrämja allmänhetens intresse och kunskaper om forskning. I samarbete med SOM-institutet initierade *Vetenskap & Allmänhet* ett forskningsprojekt med målsättningen att upprätta långsiktiga mätserier över svenska folkets förtroende, kunskaper och önskemål när det gäller vetenskaplig forskning. Projektet har fått namnet *Vetenskapen i samhället (Vis)* och genomförde sina första mätningar inom ramen för den nationella SOM-undersökningen 2002.

Six olika saker mättes i den första datainsamlingen – (1) medborgarnas subjektiva uppfattningar om de egna kunskaperna inom ett antal vetenskapsområden, (2) uppfattningar om i vilken utsträckning olika områden är att betrakta som vetenskapliga, (3) förtroende för forskningen inom olika vetenskapsområden, (4) förtroende för yrkesgruppen forskare, (5) åsikter om på vilka områden Sverige bör satsa

på internationell spetsforskning och (6) bedömning av om de senaste decenniernas vetenskapliga utveckling har varit positiv eller negativ för vanliga människor. Mätningarna under punkt nummer 2, om vilka områden som kan bedömas som vetenskapliga, möjliggör skapandet av ett mått som säger något om människors objektiva kunskap om vad som konventionellt brukar betraktas som vetenskap.

Kunniga medborgare?

I det följande kommer några grundläggande huvudresultat att redovisas på alla dessa sex områden följd av en kort analys av en av Vis-projektets centrala frågor. I vilken utsträckning är svenska folkets bredvillighet att satsa på forskning på världsbäst-nivå kopplat till kunskaper och förtroende för forskarsamhället? Vår hypotes är att det i första hand är relativt kunniga medborgare med förtroende för forskning som är villiga att satsa offensivt. Och om det är så är det fördelaktigt för Sverige att satsa på mer kunskaper om forskning bland medborgarna och på en förtroendefull relation mellan forskning och allmänhet. Det skulle betala sig genom att medborgarna skulle bli mer villiga att stödja de nödvändiga forskningssatsningarna. Vi förväntar oss alltså att kunniga och förtroendefulla medborgare skall vara mer positiva till att satsa på framtida spetsforskning än okunniga och misstroende medborgare.

Vi börjar resultatredovisningen med att se på hur svenska folket bedömer sin grad av kunnsighet inom olika vetenskapsområden. Resultaten i tabell 1 visar på relativt stora skillnader mellan olika områden. Svenska språket ansåg de flesta att de var relativt kunniga i medan det var klart färre som tyckte sig vara kunniga i IT/data.

Tabell 1 *Bedömning av egen kunnsighet (medeltal)*

Fråga: ”Hur kunnig anser Du personligen att Du är inom följande områden?”

område	medeltal
Svenska språket	71
Djur/Natur	56
Samhällskunskap	54
Historia	52
Matematik	52
Hälsa/Medicin	49
IT/Data	41

Kommentar: Ju högre medeltal, desto kunnigare. Skalan kan variera mellan 0 (helt okunnig) och 100 (mycket kunnig). Frågeskalans värden mellan 0 - 10 har multiplicerats med 10 för att få en skala mellan 0 - 100. Personer som ej besvarade kunnsighetsfrågorna (4 - 6 procent) är ej medtagna i analysen.

Tabell 2 Svenska folkets uppfattningar om vad som är vetenskap (procent)

Fråga: ”I vilken utsträckning bedömer Du följande områden som vetenskapliga?”

område	inte alls vetenskapligt (1,2)	mittsvar (3)	i högsta grad vetenskapligt (4,5)	ingen åsikt	summa procent
Astronomi	9	17	57	17	100
Parapsykologi	49	16	14	21	100
Nationalekonomi	12	23	52	13	100
Astrologi	56	13	13	18	100
Teologi	43	21	18	18	100
Biologi	3	9	77	11	100

Kommentar: Undersökningspersonerna fick besvara enkätfrågan med hjälp av en skala mellan 1 (inte alls vetenskapligt) och 5 (i högsta grad vetenskapligt). Den vanligaste uppfattningen är inringad. Andelen personer som inte besvarade de olika frågorna höll sig kring 6 procent.

Områden som hälsa/medicin och matematik hamnade något högre upp på den subjektiva kunskapslistan än IT/data, men något lägre än samhällskunskap och djur/natur. Män ansåg sig något kunnigare än kvinnor när det gäller matematik, samhällskunskap, historia och IT/data. Kvinnor, å andra sidan, uppfattade sig mer kunniga än männen när det gäller hälsa/medicin, djur/natur och svenska språket. Sammanlagt uppfattade männen sig som något mer kunniga än kvinnorna. Åldersmässigt tyckte de allra yngsta (15-19 år) och människor i yngre medelåldern att de var något kunnigare än framförallt äldre personer.

Om resultaten i tabell 1 säger något om hur kunniga svenska folket tror sig vara inom olika vetenskapsområden avslöjar resultaten i tabell 2 något om hur kunniga de *de facto* är. Och det är inte ett odelat positivt avslöjande. Någon klar konsensus om vad som är respektive inte är vetenskap existerar inte bland medborgarna. Resultaten visar i vilken utsträckning svarspersonerna bedömde olika kunskapsområden som vetenskapliga. Utfallet är väl i de flesta fall rimligt men andelen personer som anger de konventionellt riktiga svaren är ofta inte imponerande högt. Exempelvis utpekar endast 57 procent astronomi som vetenskapligt och endast 56 procent astrologi som *inte* vetenskapligt. Att beskedliga 49 procent uppfattar parapsykologi som *inte* vetenskapligt samtidigt som hela 14 procent ser det som vetenskap lyser något i ögonen. Lite bättre är det väl att 77 procent anger biologi som en vetenskap, men någon riktigt hög andel är det inte. De mycket splittrade resultaten för teologi och nationalekonomi med en övervikt som ser teologi som icke-vetenskapligt medan endast en knapp majoritet uppfattar nationalekonomi som en vetenskap visar att båda områdena har ett imageproblem. Deras varumärken som vetenskaper är otydliga.

Kunnigheten konventionellt definierad som att känna till att astronomi och biologi är vetenskaper medan astrologi inte är det, är genomsnittligt något högre bland män än bland kvinnor och bland medelålders personer än bland ungdomen och de äldsta, och klart högre bland universitetsutbildade än bland lågutbildade. Skillnaderna kan illustreras med resultaten för astrologi. Det rätta svaret att astrologi *inte* är en vetenskap angavs av 64 procent av männen mot 47 procent av kvinnorna, av 64 procent av 40-49 åringar mot 40 och 36 procent bland 15-19 åringar respektive 80-85 åringar, av 77 procent av universitetsutbildade mot endast 39 procent bland lågutbildade. Det riktigt felaktiga svaret att astrologi är en vetenskap angavs av relativt få – i genomsnitt av 13 procent av svarspersonerna. Högsta andel helt felaktiga svar av detta slag återfanns hos tonåringarna (15-19 år); hela 28 procent bland dem uppfattade astrologi som ”i högsta grad vetenskapligt”. Resultatet avspeglar en slags kunskapsrelativism som inte minst journalistiken kan ha bidragit till.

Det finns ett samband mellan den subjektivt upplevda kunnigheten och den objektiva kunskapen såsom vi har mätt dem. Korrelationen mellan sammanfattande index för respektive kunskap är +.38 (r), ett inte speciellt starkt samband, men dock klart positivt. Personer som subjektivt uppfattar sig som relativt kunniga tenderar också att vara relativt kunniga på vårt objektiva kunskapsindex.¹ En grupp som bidrar till att korrelationen inte är högre är de yngsta svarspersonerna mellan 15-19 år som tenderar att tro att de är kunniga, men som hamnar bland de mest okunniga på vårt objektiva mått. De har en kaxig attityd men täckningen är svag.

Förtroende för forskning

När det gäller förtroendemätningen valde vi ut fem fakultetsområden och frågade om förtroendet för den forskning som bedrivs inom Sverige inom respektive område.

Tabell 3 Förtroende för forskning inom olika områden (procent)

Fråga: ”Allmänt sett, vilket förtroende har Du för den forskning som bedrivs inom Sverige inom följande områden?”

område	mycket/ganska stort förtroende	varken eller	mycket/ganska litet förtroende	ingen uppfattning	summa procent
Medicin	84	9	2	5	100
Teknik	71	16	2	11	100
Naturvetenskap	63	22	1	14	100
Samhällsvetenskap	58	33	3	16	100
Humaniora	37	29	5	29	100

Kommentar: Andelen svars personer som hoppade över att besvara förtroendefrågorna varierade mellan 4-7 procent.

Medicin fick klart högst tillitssiffror, hela 84 procent angav att de hade ett mycket eller ganska stort förtroende. Teknik och naturvetenskap följde därefter med förtroendesiffror på 71 respektive 63 procent. Samhällsvetenskap (58 procent) och speciellt humaniora uppnådde sämre resultat. Endast 37 procent uppgav att de hade mycket eller ganska stort förtroende för humanistisk forskning. En delförklaring till det svaga resultatet för humaniora är att förhållandevis många svarspersoner (29 procent) inte hade någon uppfattning. Det humanistiska varumärket humaniora är dåligt känt som vetenskapligt område.

Män uppvisade ett något högre förtroende för medicin, naturvetenskap, samhällsvetenskap och speciellt teknik än kvinnor, som i sin tur hade större förtroende för humaniora än män. De genomsnittliga förtroendeskillnaderna mellan män och kvinnor är dock små. Åldersskillnaderna är också överlag små, men de yngsta svarspersonerna uppvisade lägst genomsnittligt förtroende. Även bland de olika partiernas sympatisörer var de genomsnittliga förtroendeskillnaderna blygsamma. Dock uppvisade sympatisörer till fp, m och kd de högsta siffrorna medan mp-sympatisörer uppvisade klart lägst förtroenderesultat.

Förtroenderesultaten uppvisar ett samband med människornas kunskaper om vetenskap. Och det är *inte* personer med sämst kunskaper som har störst förtroende. Sambandet är det omvända. Svarspersoner med relativt goda kunskaper, såväl subjektivt som objektivt, hyser ett större förtroende för olika vetenskapsområden än personer med mer bristfälliga kunskaper. Korrelationerna är dock inte imponerande, +.15 med subjektiv kunskap respektive +.22 med objektiv kunskap. Det är uppenbart att förtroende i detta sammanhang byggs upp av många andra faktorer än kunskap.

De relativt höga förtroendesiffrorna för många vetenskapsområden förvånar inte. Vi vet från tidigare studier att yrkesgruppen forskare åtnjuter ett mycket högt förtroende liksom att institutionen universitet/högskola konkurrerar med sjukvården om att toppa svenska folkets förtroendelista. I SOM-undersökningen 2002 var det 67 procent av svarspersonerna som angav att de hade ett mycket eller ganska stort förtroende för forskare. Sjukvårdens personal fick en högre siffra (85 procent), men forskare kom på andra plats före poliser och lärare, och klart före rikspolitiker och journalister. Forskare och universitet är fortfarande starka varumärken.

Forskning på världsbestänivå

Svenska folkets åsikter om vilken slags forskning som skall prioriteras upp till världsbestänivå varierade mycket mellan de olika områden vi frågade om. Cancerforskning tyckte de allra flesta att Sverige borde satsa på. Miljö och energi hade också många förespråkare medan genteknik, transportteknik och framförallt historia stöddes av klart färre (se tabell 4).

Tabell 4 Svenska folkets uppfattningar om vilka områden som skall forskningsprioriteras (procent)

Fråga: ”Hur viktigt anser Du det vara att det i Sverige satsas på forskning på världsbästanivå inom följande områden?”

område	mycket viktigt	ganska viktigt	inte särskilt viktigt	inte alls viktigt	ingen uppfattning	summa procent
Cancer	78	17	3	0	2	100
Miljö	57	34	5	0	4	100
Energi	54	35	5	1	5	100
Pedagogik/undervisning	35	44	12	2	7	100
Informationsteknik/IT	28	44	17	2	9	100
Genteknik	27	30	26	9	8	100
Transportteknik	26	45	20	1	8	100
Historia	10	29	42	11	8	100

Kommentar: Personer som hoppade över frågan (mellan 4 – 6 procent) är uteslutna från analysen.

Män var i genomsnitt något mer positiva till vetenskapssatsningar än kvinnor. De prioriterade energi, transporter, genteknik, IT och historia mer än kvinnor. Kvinnorna satsade mer än männen på miljö, cancer och pedagogik/undervisning. Medelålders människor var mer intresserade av forskningsatsningar än såväl yngre som äldre personer. Ett område där dock de äldsta var mest måna om en satsning är cancerforskningen. Yngre människor var å andra sidan mer intresserade än äldre av att satsa på mer forskning kring undervisning. Sambanden är inte dramatiska, men man kan misstänka kopplingar till svarspersonernas erfarenheter och egenintresse.

Prioriteringarna skiljer sig föga åt mellan de olika partiernas väljargrupper utom på ett område – miljöforskningen, som främst stöds av sympatisörer till mp, c och v och har svagast uppbackning av m-sympatisörer. Här syns ett tydligt avtryck av att miljöfrågan är partipolitiserad.

Studerar man närmare i vilken utsträckning som graden av forskningsprioritering är relaterade till människors kunskaper och förtroende för vetenskap visar det sig att det finns ett klart samband. Det är i första hand människor med förtroende och kunskaper som vill satsa på spetsforskning i Sverige. Sambanden är hyfsat starka. En regressionsanalys med förtroende, tillsammans med subjektiv och objektiv kunskap och formell utbildningsnivå som oberoende variabler, förklarar 18 procent av variansen i svarspersonernas grad av forskningsprioritering. Förtroendevariabeln uppvisar den klart starkaste direkteffekten på prioriteringsviljan. Subjektiv och objektiv kunskap har båda effekter oberoende av varandra, med en något starkare effekt för subjektiv kunskap. Svartspersonernas utbildningsnivå har ingen självständig effekt på graden av forskningsprioritering. Hög eller låg formell utbildning är inte centrala faktorer i sammanhanget.

Förtroende är en nyckelfaktor

Med andra ord, förtroende är en nyckelfaktor om man skall kunna övertyga de många människorna om vikten av att satsa på svensk spetsforskning. Kunskaper är också viktiga i sammanhanget, men inte lika avgörande. Och än så länge spelar partiideologiska faktorer en mycket begränsad roll. Forskningens prioriteringsfrågor är ännu inte partipolitiserade i någon nämnvärd grad bland svenska väljare.

När det sedan gäller den grundläggande förtroendefrågan om vetenskapen är bra eller dålig för människorna är svaret ett överväldigande ja bland svenska folket. Vår konkreta fråga lød: "Anser Du att den vetenskapliga utvecklingen de senaste årtiondena har gjort livet bättre eller sämre för vanliga människor?" Hela 78 procent svarade mycket/något bättre mot endast 3 procent som angav mycket/något sämre. Övriga svarspersoner sade "varken eller" (13 procent) eller hade ingen uppfattning (6 procent). Könsskillnaderna är mycket små, men vissa ålderskillnader finns. De allra yngsta mellan 15-19 är mindre benägna att säga mycket/något bättre (63 procent) än äldre personer som i genomsnitt anger mycket/något bättre oftast (cirka 80 procent). Partipolitiskt finns en också ett visst samband. Anhängare till moderaterna och folkpartiet gör den mest positiva bedömningen av forskningens inverkan på vanligt

folk medan främst mp-sympatisörer är minst övertygade. Bland m- och fp-sympatisörer svarar 87 respektive 80 procent att vetenskapens utveckling under senare årtionden gjort livet mycket eller något bättre för vanliga människor. Bland miljöpartiets sympatisörer är motsvarande andel 65 procent. Forskningens välsignelse är alltså inte helt okontroversiell bland väljarna, även om det i alla partiläger finns mycket klara majoriteter för en positiv syn.

Men huvudpoängen kvarstår. Förtroende är nyckelfaktorn. Ökade satsningar på vetenskaplig forskning kräver ett brett folkligt stöd. Och det stödet förutsätter förtroende. Utan förtroende och folkligt stöd får forskningen svårt att försvara vad man har, och än svårare att få fram medel för framtidssatsningarna. Forskning och förtroende hänger intimt samman.

Noter

- ¹ Det subjektiva indexet bygger på hur svarspersonerna har besvarat de sju frågorna som redovisas i tabell 1. Det objektiva indexet sammanväger svaren på frågorna i tabell 2 om huruvida Astronomi (ja), Biologi (ja) och Astrologi (nej) är att betrakta som vetenskaper.

JAG FÖRÄNDRAS, ALLTSÅ FINNS JAG?

ÅSA NILSSON

Vilket parti skulle Du rösta på om det var val i dag? Läste Du en morgontidning i går? Vilket förtroende har Du för svenskt näringsliv? Hur ofta använder Du internet? Vad är Din åsikt om det svenska medlemskapet i EU? Vilken tandkräm använder Du just nu? Vad anser Du om förslaget om sextimmars arbetsdag?

Vi känner alla igen dem. Frågorna. Eller vem har aldrig blivit ombedd att svara på frågor i en opinionsundersökning eller att beskriva sina konsumtionsvanor i en marknadsundersökning? Kommersiella eller inte, så är ju denna typ av studier något som blivit väldigt vanligt i dagens samhälle. Många olika aktörer försöker på det här viset göra nedslag i nuet och mäta vart vinden blåser – inte sällan med syftet att direkt eller indirekt kunna slå fast vilken aktör som har vinden i ryggen och vem som har den mot sig. Och så länge människor kan tänka sig att ställa upp kommer de med all största sannolikhet att fortsätta få frågor – om sina vanor, sina konsumtionspreferenser, sina åsikter och attityder i olika samhällsfrågor.

Kastbyar och passadvindar

SOM-institutet har sedan 1986 på årlig basis inom ramen för Riks-SOM-undersökningen¹ gjort denna typ av nedslag i opinionsvindar och samhällsklimat, men framför allt med syftet att kunna studera hur vindarna blåser i ett längre perspektiv. Hur förändras sådant som våra medievanor, vårt förtroende för samhällsinstitutioner, vårt intresse för politik, vår uppfattning av offentlig service, vår syn på oss själva, på våra medmänniskor och på framtiden? Och hur kan de förändringar vi ser relateras till en föränderlig omvärld? Förändringsvindarnas riktning och styrka varierar naturligtvis beroende på vad man studerar: På olika områden blåser vindarna starkare än på andra, ibland växlar vindarna efter vissa mönster – och ibland är det förbluffande kav lugnt.

Hur samhället och vi samhällsvarerler förändras är ofta ämne för debatt; störst uppmärksamhet får nog sådana förändringar som går fort. Den övergripande bilden av dagens samhälle är en bild av ett samhälle i snabb förändring (ibland säger vi utveckling). Men hur förhåller vi oss *själva* till denna bild? I Riks-SOM-undersökningen 2002 beslöt vi att undersöka hur människor själva uppfattar styrkan i förändringens vindar – det vill säga förändringarna *inom sig själva*.

Förändringar på gott och ont

När jag lyssnar på människor omkring mig anar jag ofta en rätt normativ syn på förändring. Man *bör* förändras. Visst, vi gnäller lite då och då över att allt går så fort, att vi är stressade, inte hinner med – men i slutändan hänger nog de flesta av oss ändå i för allt vad vi orkar utifrån något slags förhoppning: Jag förändras, alltså finns jag! Eller hur ska jag någonsin *bli* någon om jag inte *utvecklas*..? Den dag man stannar upp, och *stelnar*, då kan man nog lika gärna lägga sig ner, ge upp, och ...dö? Kanske något överdrivet, men vi är nog flera som tenderar att läsa in något positivt i ett ord som förändring: en antydning om att saker och ting går framåt, utvecklas – och det till det bättre. Tänk bara på hur vi ibland talar om någon annan som vi upplever som *rädd* för förändring – det är inte ofta i särskilt positiva eller ens särskilt förstående ordalag. För varför vara rädd, förändringar är ju en del av livet! Brukar det sägas. Och vi har ju så många mål att uppfylla, så många livsplaner att förverkliga. Vilket helst inte får ta för lång tid; är det två år det sägs att man kan stanna på en arbetsplats innan man börjar riskera att tappa tempo..?

Medieakademin i Göteborg ställde i en undersökning för ett par år sedan frågan om vad man tycker om tempot i dagens samhälle jämfört med för 5–10 år sedan. Mer än hälften svarar att det är *mycket* högre! Och 9 av 10 att det är åtminstone något högre (Holmberg & Weibull, 2000). Bilden av ett samhälle som rör sig i snabb takt är alltså tämligen utbredd. I första hand hänfördes det förhöjda tempot till arbetslivet, men också till fritiden. Om vi reagerar på det ökade tempot i termer av stress är förändringar kanske trots allt inte bara av godo.

Det bör alltså rimligen göras skillnad på förändring och förändring. En del förändringar söker vi frivilligt, andra försöker vi hantera bäst vi kan, ytterligare andra försöker vi spjärna emot. En förändring som de flesta av oss verkar tycka rätt illa om och till och med ha svårt för att acceptera är det väldigt enkla faktum att vi åldras. Ser vi till innehållet i kvällstidningarnas bilagor och i TV-såpor till exempel verkar det i alla fall inte vara en process vi omhuldar och tar emot med öppna armar. Om det inte handlar om försök att fördröja processen förstås, att *bromsa* förändringarna...

Men åldras gör vi. Det faktum att vi lägger år till år till både kropp och själ är inget som tarvar någon direkt forskarinsats – just det väldigt konkreta förloppet har vi redan tillräckligt många empiriska fakta kring: människor föds, lever, blir äldre och dör. Det händer. Men hur upplever vi oss själva i samband med själva åldrandet? Och då menar jag inte hur vi upplever insikten att vi bor i en åldrande kropp: att vi hittar en rynka här, ett högre hårfäste där – utan hur vi förändras på andra områden allteftersom åren går, områden som är mer eller mindre naturligt relaterade till det enkla faktum att vi och vår kropp blir äldre.

För att söka några svar på denna fråga ställdes i Riks-SOM-undersökningen 2002 frågan om i vilken utsträckning man själv bedömer att man förändrats på en rad olika områden under de senaste fem åren. Svaren från människor i olika åldrar – i

undersökningen ingår personer mellan 15 och 85 år – möjliggör att teckna ett mönster av var i livet vi tenderar att uppfatta att förändringar sker på olika områden.² Frågan respondenterna ombads att besvara lyder: ”I vilken utsträckning anser Du själv att Du har förändrats de senaste 5 åren?”; för varje område som räknas upp görs bedömningen med hjälp av en numerisk skala som löper från -3 till +3 om man har blivit mindre..., blivit mer..., eller inte förändrats alls. De enskilda områdena som ingick i frågebatteriet framgår av tabell 1. Tabellen rangordnar områdena efter i vilken utsträckning människor svarat att de förändrats i dessa avseenden samt i vilken mån det handlar om förändringar i ”positiv” eller ”negativ” riktning.

Tabell 1 Andel som anser att de förändrats på olika områden de senaste fem åren, totalt och per förändringsriktning, 2002 (procent)

Område	Förändring i någon riktning	Blivit mer...	Blivit mindre...
Stressad i min vardag	66	49	17
Noga med vad jag äter	64	60	4
Orolig för framtiden	60	52	8
Intresserad av att gå på pub/bar/dansställe	60	16	44
Intresserad av att lära mig nya saker	60	50	10
Nöjd med det liv jag lever	59	44	15
Orolig för min hälsa	56	51	5
Intresserad av att hänga med i nyheterna i press, radio och TV	53	49	4
Reflekterande över livets mening	51	46	5
Intresserad av att träffa nya människor	50	39	11
Mån om att följa program/serier i TV	48	16	32
Intresserad av att umgås med vänner	47	36	11
Intresserad av ny teknik	47	35	12
Optimistisk	46	30	16
Intresserad av att läsa böcker	42	31	11
Intresserad av politik	41	25	16
Intresserad av att titta på TV	41	22	19
Mån om mitt yttre	41	28	13
Intresserad av att lyssna på radio	40	25	15
Bunden av mina vanor	40	26	14
Övertygad i min politiska uppfattning	38	20	18
Intresserad av lokala frågor	35	25	10

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning anser Du själv att Du har förändrats de senaste 5 åren?'. De 22 områden som ingår och hur dessa är formulerade framgår av tabellen. Procentandelarna baseras på dem som besvarat respektive delfråga, som lägst 1 699 personer.

De områden bland de undersökta där vi noterar att flest upplevt att de förändrats handlar om stress, förhållandet till mat, synen på framtiden, synen på livet och den egna hälsan samt intresset för uteliv och att lära sig nytt – det vill säga flera områden som kan sägas vara kopplade till en livskvalitetsdimension. Här upplever drygt hälften till två tredjedelar av befolkningen att de förändrats i någon riktning. Omkring hälften upplever att de förändrats vad gäller nyhetsvanor, följa program/serier i TV, intresset för ny teknik, intresset för sociala kontakter, funderingar kring livets mening och allmän livsinställning. Cirka 40 procent upplever att de förändrat sitt intresse för bokläsning, TV-tittande, radiolyssnande, politik liksom vad gäller hur mån man är om sitt yttre och hur bunden man är av sina vanor. Något färre, en dryg tredjedel, upplever att de förändrats beträffande sin politiska övertygelse och intresset för lokala frågor – här är det alltså vanligare att man inte upplever någon förändring alls. Allt det här handlar alltså om förändringar i sig, inte om vilken nivå intresset eller vanan ligger på.

På många av dessa områden har vi i andra sammanhang kunnat visa på totalt sett tämligen stabila nivåer vad gäller sådant som människors intresse för politik, medievanor och livstillfredsställelse (Holmberg & Weibull, 2003). Det tycks därmed finnas visst utrymme för en generell tolkning att vi gärna vill se på oss själva som lite mer förändringsorienterade än vad vi verkligen är. Om det sedan handlar om att vi gärna vill beskriva oss själva utifrån något slags positiv förändringsnorm eller inte ska vara osagt. Men kanske tenderar vi att bättre komma ihåg och fokusera tillfällena, perioder, detaljer och sammanhang i livet när vi förändrat oss än när vi förhållit oss mer konstanta.

Av tabell 1 framgår att förändringarna på de flesta områden i första hand handlar om att människor upplever att de blivit *mer* ...intresserade, måna, oroliga etc. Det finns möjligen en metodrelaterad felkälla bakom detta resultat i det att människor skulle tendera att utifrån ett engagemang i en viss fråga svara att deras engagemang därtill har stegrats i termer av ett ökat intresse, en ökad oro etc. Uppfattningen om hur man förändrats bakåt i tiden kan på så sätt påverkas av ens *aktuella attityd* till en viss företeelse eller vana. I och med att attityder tenderar att följa vissa rådande normer, finns därmed samtidigt en risk för prestigefar, i det att man tenderar att överskatta en egen förändring i en riktning som man uppfattar vara i linje med rådande normer. Att över huvud taget fråga om graden av intresse innebär en viss risk för prestigefar, då det finns en viss social prestige i vara/verka intresserad av sin omvärld. I den mån attityder är relaterade till en önskan om hur man vill vara, eller bli, kan svaren möjligen också inkludera en bild av hur man önskar förändra sig *framöver*. Endast i två avseenden överstiger andelen som blivit *mindre* intresserade/måna andelen som blivit *mer*, nämligen rörande intresset för att gå på pub/bar/dansställe och att vara mån om att följa program/serier i TV.

Förändringar hos unga och gamla

Resultaten sammantagna visar att vi upplever olika grad av förändring beroende på hur gamla vi är. Gör vi ett index som adderar grad av förändringstendens oavsett vilket område det handlar om och vilken riktning förändringen rör sig i³, kan vi se hur de yngsta i undersökningen framstår som de generellt mest förändringsorienterade. Om vi utifrån indexvärdet skapar ett mått på *hög förändringstendens* i betydelsen att det omfattar en fjärdedel av de svarande totalt, utgör andelen med hög förändringstendens hos personer mellan 15 och 19 år drygt hälften, 52 procent. Hos gruppen 20–29-åringar är andelen en dryg tredjedel, 38 procent; hos gruppen 30–39-åringar en knapp fjärdedel, 23 procent. Bland dem mellan 40 och 75 år ligger andelen jämnt fördelad på en knapp femtedel. Hos de allra äldsta, 76–85-åringarna, är andelen med hög förändringstendens större än genomsnittet, 32 procent.

Det finns alltså en generell åldersfaktor av betydelse för hur vi uppfattar oss själva i förändringshänseenden – där de yngre och de allra äldsta i högre utsträckning än övriga bedömer att de förändrats de senaste åren. Vi kan också notera en könsfaktor: kvinnor upplever i högre grad än män att de förändrats. Andelen med hög förändringstendens hos kvinnor är 30 procent, hos män 19 procent. Skillnaden mellan kvinnor och män härvidlag gäller både unga och gamla, men skillnaden varierar något i storlek. Hos kvinnor i åldrarna 15–29 år är andelen med hög förändringstendens 50 procent (hos män i samma ålder 31 procent); hos män i åldrarna 50–64 år är andelen 13 procent (hos kvinnor i samma ålder 24 procent).

Med hänsyn tagen till förändringens riktning och med siktet inställt på de olika områden som ingår i frågan, hittar vi den största åldersvariationen ifråga om intresset för uteliv, 'att gå på pub/bar/dansställe' (se tabell 2). Medelvärde för gruppen 15–19-åringar är för detta område +0,9 (skalan -3 – +3); bland 76–85-åringarna -1,9. Totalt sett hamnar medelvärdet på -0,6; det generella mönstret är alltså ett (upplevt) *minskat* intresse för uteliv under de senaste fem åren. Denna generella uppfattning om ett något minskat intresse återspeglas vagt i en tendens till försvagad utelivsvana de senaste åren – eller åtminstone ett trendbrott relativt en tidigare tilltagande vana – som vi kan utläsa av i resultaten från SOM-undersökningens årliga mätningar av hur ofta människor uppger att de senaste 12 månaderna 'gått på restaurant/bar/pub på kvällstid' (dvs. inte fullt jämförbart med formuleringen i förändringsbatteriet). Om ett svar på en fråga om hur man uppfattar att man förändrats under senare tid till viss del kan tolkas som en aktuell attityd till ett beteende skulle det möjligen finnas anledning att förvänta sig ett fortsatt "avtagande" uteliv under de närmast kommande åren.

På andra- och tredjeplats vad gäller åldersvariationens storlek kommer 'stressad i min vardag' samt 'intresserad av att lära mig nya saker'. Den största genomsnittliga stressökningen hittar vi hos gruppen 20–29-åringar (+1,2), den största genomsnitt-

liga stressminskningen bland de som uppnått pensionsåldern (-0,7). Medelvärde för samtliga ligger på +0,6, dvs. skulle vi bortse från åldersfaktorn kan vi tala om en generell upplevelse av att vardagsstressen tilltagit något under senare år (jfr. resultaten från Medieakademin som refereras till ovan). När det gäller intresset för att lära sig nya saker, är den generella bilden att intresset ökat hos alla utom dem som passerat pensionsåldern. Mest har det ökat hos gruppen 20–29-åringar (medelvärde +1,4); hos 76–85-åringarna är medelvärdet tvärtom negativa -0,6. Ytterligare två områden där åldersfaktorn är av relativt stor betydelse är intresset för ny teknik samt intresset för att träffa nya människor, där framför allt yngre personer upplever att intresset ökat medan de äldre inte upplever någon större skillnad och de allra äldsta till och med att det minskat.

Ser vi till åldersskillnaderna mer generellt kan vi utifrån medelvärdet i tabell 2 snabbt konstatera att yngre i högre utsträckning än äldre tenderar att uppleva att de förändrats i ”positiv” riktning – i första hand handlar det om att de uppger att de blivit mer intresserade av olika saker, såsom av uteliv, att lära sig nya saker, ny teknik, att träffa nya människor, vänner, av politik – där äldre i stället tenderar att uppge mindre ”positiva” förändringar och ibland tvärtom ”negativa”. Men även om den åldersrelaterade tendensen framstår tydligt när vi rör oss längs tabellens åldersledd, ska yngres förändringsupplevelser inte överdrivas: medelvärdet i den yngsta redovisade gruppen uppgår som mest till +1,4.

Oavsett ålder uppger de tillfrågade generellt att de blivit lite mer noga med vad de äter, oroliga för hälsan, oroliga för framtiden⁴, reflekterande över livets mening samt intresserade av att hänga med i nyheterna (medelvärdet för befolkningen som helhet mellan +0,7 och +1,1).

Föränderliga medievanor

Resultaten beträffande två temaoområden – medier respektive samhälle/politik – presenteras nedan i figur 1 respektive figur 3 i syfte att mer lättöverskådligt illustrera hur (upplevda) förändringar i attityder och vanor tenderar att förhålla sig till livscykel. Dessa förändringar relateras också till skillnader mellan åldersgrupper i *absoluta* nivåer för vanor/attityder, relevanta att jämföra med i sammanhanget (figur 2 och 4).

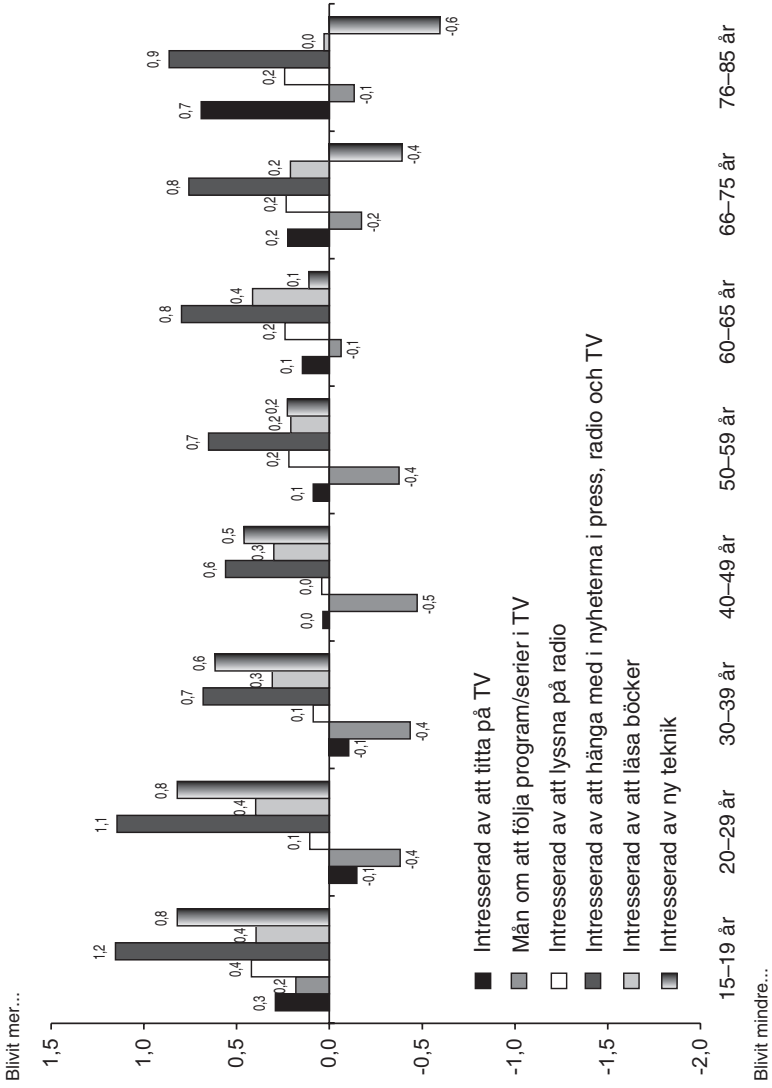
Med fokus först inställt på medievanor (figur 1) kan vi konstatera att radiointresset generellt tycks upplevas som tämligen stabilt, med tendenser till en svagt positiv trend hos de yngsta samt i viss mån hos dem över femtio). Intresset för TV rent allmänt följer samma mönster i åldershänseende, men med skillnaden att intresseförändringen bland dem mellan 20 och 39 är svagt negativ i stället för svagt positiv och att de allra äldsta uppger en relativt stor intresseökning (+0,7). Oavsett ålder är det få som uppger att de blivit mer måna om att följa program/serier i TV – tvärtom upplever människor generellt att de blivit mindre vanemässiga härvidlag; i åldrarna 20–59 år är medelvärdet som lägst, kring -0,4. Bokmediet har generellt

Tabell 2 Upplevd förändring på olika områden under de senaste fem åren, per åldersgrupp och totalt (medelvärde)

	15-19 år	20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-65 år	66-75 år	76-85 år	SAMTLIGA
Noga med vad jag äter	1,1	1,2	1,1	1,0	1,2	1,3	1,1	1,0	1,1
Intresserad av att hänga med i nyheterna i press, radio och TV	1,2	1,1	0,7	0,6	0,7	0,8	0,8	0,9	0,8
Orolig för min hälsa	0,5	0,7	0,8	0,8	0,9	0,7	0,6	0,9	0,8
Orolig för framtiden	0,9	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,7
Reflekterande över livets mening	0,8	0,9	0,7	0,7	0,7	0,6	0,8	0,7	0,7
Intresserad av att lära mig nya saker	1,3	1,4	1,0	0,8	0,4	0,4	0,0	-0,6	0,6
Stressad i min vardag	0,9	1,2	1,1	1,1	0,7	-0,2	-0,7	-0,7	0,6
Nöjd med det liv jag lever	0,7	0,8	0,7	0,4	0,3	0,5	0,4	0,2	0,5
Intresserad av att umgås med vänner	1,2	0,7	0,5	0,4	0,3	0,4	0,2	0,2	0,4
Intresserad av att träffa nya människor	1,4	0,9	0,4	0,4	0,3	0,2	0,1	-0,2	0,4
Intresserad av ny teknik	0,8	0,8	0,6	0,5	0,2	0,1	-0,4	-0,6	0,3
Intresserad av att läsa böcker	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,4	0,2	0,0	0,3
Mån om mitt yttre	0,9	0,5	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,0	0,2
Bunden av mina vanor	0,3	0,4	0,2	0,1	0,2	0,2	0,0	0,3	0,2
Optimistisk	0,3	0,4	0,3	0,2	0,1	0,2	0,0	-0,2	0,2
Intresserad av lokala frågor	0,1	0,1	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2
Intresserad av att lyssna på radio	0,4	0,1	0,1	0,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Intresserad av att titta på TV	0,3	-0,1	-0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,7	0,1
Intresserad av politik	0,6	0,5	0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,2	0,1
Övertygad i min politiska uppfattning	0,4	0,3	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,0
Mån om att följa program/serier i TV	0,2	-0,4	-0,4	-0,5	-0,4	-0,1	-0,2	-0,1	-0,3
Intresserad av att gå på pub/bar/dansställe	0,9	0,0	-0,7	-0,4	-0,6	-1,0	-1,5	-1,9	-0,6
Medelvärde	0,7	0,6	0,4	0,3	0,3	0,3	0,1	0,1	0,3
Lägsta antal svar	98	236	266	291	346	175	182	96	1 699

Kommentar: Medelvärdet kan variera mellan skalans poler: -3 – +3. Rangordningen följer storleken på positiv förändring hos samtliga.

Figur 1 *Upplevd förändring beträffande intresset för medier och teknik under de senaste 5 åren, per åldersgrupp (medelvärde)*

Kommentar: Medelvärdet kan variera mellan skalans poler: -3 (blivit mindre) – +3 (blivit mer).

vunnit ett visst ökat intresse – det gäller alla åldersgrupper utom de allra äldsta, där synförsämringar på äldre dar rimligen kan tänkas utgöra en del av förklaringen. Den tydligaste åldersvariansen återfinns beträffande intresset för ny teknik. Det är de yngsta som står för den största intresseökningen (+0,8), därefter avtar den positiva förändringen för att någonstans vid inträdet i pensionsåldern bli negativ. I gruppen 76–85-åringar är medelvärdet -0,6.

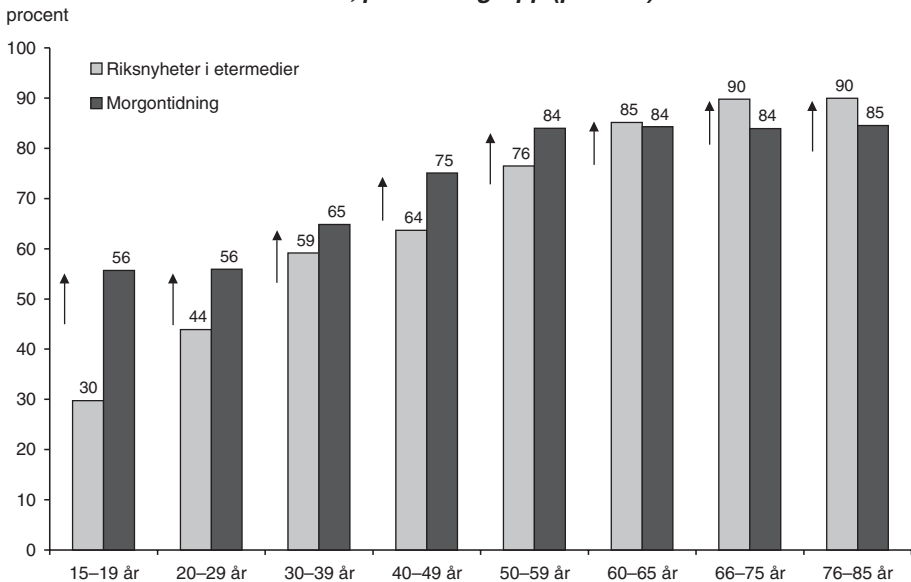
När det gäller specifikt nyhetsintresset visar resultaten att människor i alla åldrar tenderar att uppleva ett ökat intresse för att hänga med i nyhetsflödet; tydligast är ökningen bland 15–29-åringarna, därefter minskar ökningen något när man är inne i "familjeansvarsåldern", cirka 30–49 år, för att åter tillta något när man passerar sextiostrecket. Nyhetskonsumtionen har dock enligt SOM-undersökningarnas tids-serier legat på en tämligen konstant nivå under de senaste åren, både vad gäller morgontidningsläsning och att konsumtionen av eternyheter (se Holmberg & Weibulls kapitel "Fåfångans marknad" i denna volym). Vi kan visserligen se en viss ökning i nyhetskonsumtion via etern under (hösten) 2001, rimligen åtminstone delvis en effekt av händelserna i New York den 11 september, men 2002 har nivån sjunkit igen. Slutsatsen måste därmed rimligen bli att antingen tenderar vissa grupper att missbedöma sina förändringar härvidlag, till exempel genom att låta enskilda avvikande perioder väga in orimligt mycket, eller så avspeglas inte *intresset* för nyheter helt i *nyhetskonsumtionen*, i den konkreta medievanan. Vi vet däremot att nyhetskonsumtionen generellt ökar med stigande ålder; detta innebär att vissa grupper rimligen kan utgå från sin nyhetskonsumtion när de beskriver sitt ökade intresse.

Vilka åldersgrupper gör då en rimlig bedömning av sitt nyhetsintresse alternativt låter förändringar i intresse tydligast följas av förändringar i konsumtion? Figur 2 redovisar två typer av mått på nyhetskonsumtion för olika åldersgrupper: dels konsumtion av nationella eternyheter via åtminstone *någotdera* av riksradios ekosändningar, SVT:s Rapport- eller Aktuelltsändningar och/eller TV4:s Nyheterna, dels morgontidningsläsning – i båda fallen är frekvensgränsen satt till minst fem dagar per vecka. Andelarna avser hösten/vintern 2002; det generella åldersmönstret och nivåerna per åldersgrupp är dock mycket likt fem år tillbaka i tiden. Detta gör att vi grovt kan tänka oss förflyttningar av generationer mellan staplarna. Pilarna i figuren indikerar i vilken utsträckning man i varje åldersgrupp generellt bedömer att intresset har tilltagit (uppåtriktad pil), är stabilt (vågrät pil) eller har avtagit (nedåtriktad pil); beträffande nyhetsintresset är den generella uppfattningen i varje åldersgrupp alltså den att intresset har vuxit (uppåtriktade pilar); (jfr. tabell 2).

Som framgår av resultaten är det åldersvariationerna i konsumtionen av eternyheter – vilken generellt ökar fram till någonstans i sjuttioårsåldern – som tydligast förmår validera den i alla åldersgrupper generella uppfattningen om ett tilltagande nyhetsintresse. Även om de allra äldstas upplevda intresseökning inte på samma sätt kan spåras i en åldersrelaterad förändring av vanan, talar resultaten allmänt för rimligheten i att tolka åldersskillnaderna i nyhetskonsumtionen som utslag av en livscykeffekt. Beträffande morgontidningsläsningen är åldersvariationen inte fullt

lika uttalad. Morgontidningsläsningen hos gruppen 20–29-åringar är i princip densamma som hos de lite yngre; det finns därför inget direkt skäl att tolka denna grupps syn på ett ökat nyhetsintresse under senare år som något de också omsatt i morgontidningsläsningspraktiken. Detsamma gäller de personer som nått femtioårsaldern eller däröver. Att ålderskillnader i etermediekonsumtionen bättre återspeglar den generella synen på förändringar i nyhetsintresse jämfört med morgontidningsläsning är ett rimligt resultat mot bakgrund av att morgontidningsläsning rimligen bottenar i mer än ett rent nyhetsintresse, då en morgontidning normalt innehåller en hel del material utöver typiska nyheter.

Figur 2 *Andel som konsumerar någon form av nationella eternyheter (Ekot, Aktuellt, Rapport, TV4 Nyheterna) respektive läser en morgontidning minst 5 dagar/vecka, 2002, samt indikation (pilar) på hur intresset för att ta del av nyheter i press, radio och TV upplevs ha förändrats under de senaste fem åren, per åldersgrupp (procent)*

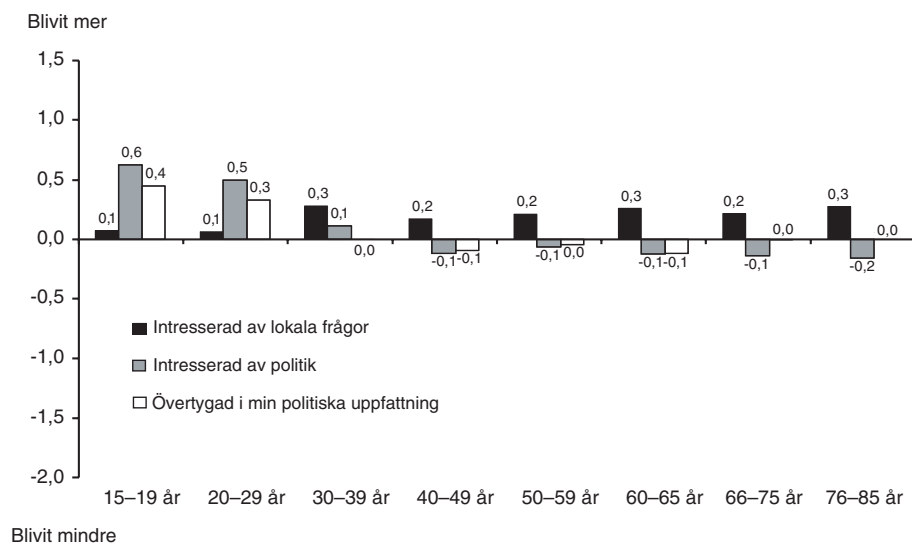
Kommentar: Pilarna indikerar riktning och relativ omfattning för hur man i åldersgruppen generellt anser att man förändrats under de senaste fem åren. En uppåtriktad pil innebär att man upplever att man blivit mer intresserad av att ta del av nyheter.

Föränderligt samhällsengagemang

När det gäller intresset för politik och intresset för lokala frågor (figur 3), indikerar resultaten att förändringsfaserna skiljer sig något åt genom livet för dessa två aspekter av samhällsengagemang: I unga år tilltar intresset för politik generellt för att

sedan stabiliseras eller till och med avta vid trettio-, fyrtioårsåldern. Intresset för lokala frågor upplevs tvärtom som tämligen konstant i unga år – för att öka något vid trettioårsåldern och fortsätta öka i långsam takt resten av livet. De här två något omvända förhållanden kan tyckas vara något paradoxalt med tanke på politikens betydelse för diskussionen av och besluten i lokala frågor. Kanske något för politikererna att beakta: med en tydlig lokal förankring i politiken kanske intresset för politiken består eller till och med växer ju äldre vi blir?

Figur 3 *Upplevd förändring i samhällsengagemang under de senaste fem åren, per åldersgrupp (medelvärde)*

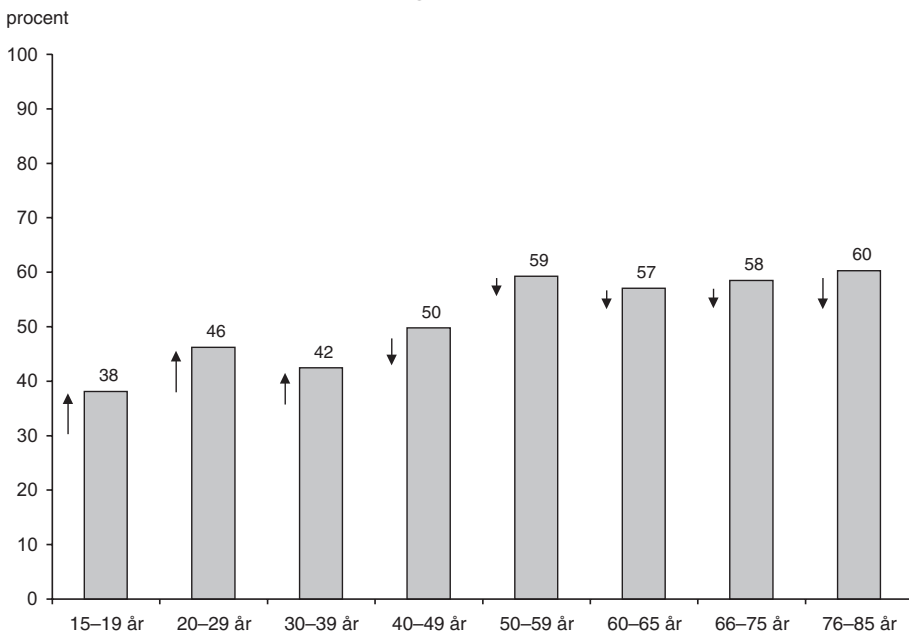

Kommentar: Medelvärdet kan variera mellan skalans poler: -3 (blivit mindre) – +3 (blivit mer).

Andelen människor som uppger sig vara mycket eller ganska intresserade av politik har sedan 1986, då politikintresset började mätas i SOM-undersökningen, motsvarat ungefär hälften av befolkningen; den variation som kan noteras mellan 1986 och 2002 rör sig inom spannet 46 till 58 procent. Sedan 1997 har nivån på intresset varierat mellan 48 och 55 procent. Året 1998 – ett valår; något som generellt tenderar att höja intresset något (se t. ex. Pettersson & Ribbhagen 2002) – låg nivån som högst, 55 procent, därefter sjönk den fram till 2001, då andelen var 48 procent. Valåret 2002 lyftes åter nivån till 52 procent. Det var framför allt de yngsta, 15–29 år, som stod för denna ökning relativt föregående år. Det är också de yngre som i första hand upplever att de förändrat sitt intresse under de senaste fem åren. Detta förhållande talar för att det var valårets ökade intresse för politik som

de yngre grupperna tenderade att förhålla sig till när de hösten 2002 generellt bedömer att deras intresse ökat under femårsperioden. Vid valåret fyra år tidigare var dock politikintresset ungefär lika utbrett som 2002. Men det ska samtidigt sägas att 1997 var nivån bland de yngre den lägsta sedan 1986; så ur ett femårsperspektiv har intresset verkligen ökat, om än inte i någon linjär mening. De äldre gruppernas uppfattning om att deras intresse förhållit sig förhållandevis stabilt kan valideras av de relativt små förändringarna mellan de övre åldersgrupperna de senaste åren.

Figur 4 *Andel ganska/mycket intresserade av politik 2002 samt indikation (pilar) på hur intresset för politik upplevs ha förändrats under de senaste 5 åren, per åldersgrupp (medelvärde)*

Kommentar: Pilarna indikerar riktning och relativ omfattning för hur man i åldersgruppen generellt anser att man förändrats under de senaste fem åren. En uppåtriktad pil innebär att man upplever att man blivit mer intresserad av politik, en nedåtriktad att man blivit mindre intresserad av politik.

Politisk övertygelse kan växa fram ur ett politiskt intresse; det är i alla fall bland dem som är mycket intresserade av politik som vi hittar störst andel partipolitiskt övertygade. Men samtidigt finns det många politiskt intresserade som inte är övertygade om sin (parti)politiska ståndpunkt. Vi vet från bland annat SOM-undersökningarna att det är bland dem över sextio år vi har störst chans att hitta politiskt övertygade individer (se t. ex. Ribbhagen & Pettersson 2002). Men såväl i denna grupp som hos befolkningen som helhet pekar trenden totalt sett på en vikande

övertygelse under det senaste decenniet (ibid; Holmberg 2000 talar om en förslitning av partiidentifikationen). Det finns dock ett tydligt utslag av valårseffekt i det att övertygelsen stärks varje år som det är riksdagsval, något som är särskilt påtagligt hos de yngsta, gruppen 15–29-åringar – som annars uppvisar minst övertygelse. Det är också i denna grupp som vi oftast finner en upplevelse av att övertygelsen gått i en positiv riktning den senaste femårsperioden. Men även hos de unga har alltså övertygelsen totalt minskat under det senaste decenniet; återigen tycks alltså det senaste årets förhållanden – i det här fallet valrörelsen och övrig uppmärksamhet i samband med riksdagsvalet 2002 – ha ett stort inflytande på hur man upplever att man förändrats under de senaste åren. Bland dem över 30 år tycks däremot inte den politiska uppfattningen enligt den egna självbilden stärkas eller försvagas något nämnvärt. I förhållande till hur stabilt åldersmönstret faller ut över tid i SOM-undersökningarnas tidsserier – där andelen övertygade växer linjärt med stigande ålder hela mätperioden 1986–2002 – torde detta trots den allmänt vikande övertygelsen innebära att vi har att göra med grupper av människor i de övre åldersskikten som inte reflekterar över att de *de facto* blivit mer övertygade under de senaste åren. Kanske är orsaken just den att de i tankarna dras med av den vind som på senare tid ofta hörs ljuda oroat om ett försvagat partipolitiskt underlag ute i stugorna?

Förändringarnas dimensioner

Det finns alltså skäl att tolka upplevelserna av förändringar hos oss själva med viss försiktighet; det handlar just om upplevelser, och liksom vad gäller alla upplevelser finns där ett väsentligt mått av selektivitet i varseblivning och minne som inte kan bortses ifrån. Samtidigt finns det som vi sett mönster i uppfattningen om de egna förändringarna som väl låter sig valideras med reella förändringar hos befolkningen över tid. Utifrån svaren på hur man som enskild individ upplever förändringar på olika områden framkommer också några mönster av hur förändringar på dessa olika områden tenderar att förhålla sig till varandra. Genom en faktoranalys går det att urskilja fem förändringsdimensioner (tabell 3).

En första dimension fångar upp något om hur man förhåller sig till vad som kanske kan benämnas att "vara i svängen": att träffa nya människor, umgås med vänner, gå på lokal, lära sig nya saker, intressera sig för ny teknik, vara mån om sitt yttre. En annan dimension fångar upp det reflekterande hos människan, hur vi förhåller oss till oss själva och till vår omvärld; här hittar vi en samvariation beträffande förändringar i graden av tankar kring livets mening, den egna hälsan, vad man äter och intresset för att orientera sig via nyheter. En tredje dimension avser förändringar i medieintresset; en fjärde i samhälls-/politikintresset. En femte dimension utgör ett slags njutningsdimension – hur man förhåller sig till oro och stress vilket i viss mån tycks samspela med förändringar i allmän livssyn och livsnöjdhet. Tillsammans fångar dessa fem dimensioner upp hälften av variationerna i individers förändringsupplevelser.

Tabell 3 Dimensioner i upplevda förändringar (faktoranalys)

	I svängen	Reflektion	Radio & TV	Samhälle	Njutning
Intresserad av att träffa nya människor	0,74	0,19	0,01	0,07	0,16
Intresserad av att gå på pub/bar/dansställe	0,71	-0,22	-0,01	0,04	-0,12
Intresserad av att lära mig nya saker	0,65	0,17	-0,04	0,28	0,03
Intresserad av att umgås med vänner	0,61	0,26	0,13	-0,06	0,22
Mån om mitt yttre	0,58	0,26	0,10	-0,06	0,06
Intresserad av ny teknik	0,57	-0,11	0,06	0,16	-0,01
Noga med vad jag äter	0,08	0,66	0,02	0,03	0,14
Reflekterande över livets mening	0,17	0,61	0,00	0,17	-0,08
Orolig för min hälsa	-0,05	0,53	0,21	-0,04	-0,41
Intresserad av att hänga med i nyheterna i press, radio och TV	0,12	0,42	0,38	0,36	0,16
Intresserad av att titta på TV	-0,01	-0,04	0,83	-0,02	0,02
Mån om att följa program/serier i TV	0,15	-0,07	0,76	-0,07	-0,07
Intresserad av att lyssna på radio	0,05	0,12	0,46	0,19	0,09
Bunden av mina vanor	-0,05	0,34	0,45	0,06	-0,16
Intresserad av politik	0,09	0,03	0,05	0,82	-0,11
Övertygad i min politiska uppfattning	0,07	-0,04	-0,01	0,74	0,00
Intresserad av lokala frågor	0,03	0,18	0,19	0,47	0,16
Intresserad av att läsa böcker	0,15	0,28	-0,10	0,33	0,05
Nöjd med det liv jag lever	0,21	0,19	0,03	0,06	0,67
Optimistisk	0,39	0,08	0,07	0,18	0,65
Stressad i min vardag	0,31	0,18	-0,03	0,13	-0,58
Orolig för framtiden	0,03	0,47	0,16	0,04	-0,54
Förklarad varians (R ²)	0,13	0,09	0,09	0,09	0,09
Korrelation med ålder (Pearson's r)	-0,47	0,03	0,09	-0,17	0,14

Kommentar: Faktornlösningen bygger på en varimaxrotering. Antalet faktorer har fastställts utifrån Kaisers kriterium. Total förklarad varians: 0,49.

Med utgångspunkt i den bild som tecknats i detta kapitel beträffande vårt åldrande ska det poängteras att det bara är en av dimensionerna beskriva ovan som har en tydlig ålderskoppling: nämligen den som rör det att hänga med, att vara i svängen – där vi tenderar att dra oss ur svängen allteftersom vi blir äldre. Vad gäller förändringar på andra områden finns däremot ett tydligt utrymme för individuella variationer oavsett var i livscykel vi befinner oss. Att bli äldre är något man kan bli på många sätt. Och vi själva kan nog avgöra *hur* i större utsträckning än vi ibland tror. Egentligen vet vi nog alla vad det handlar om: att våga förändras – men ibland också att våga låta bli.

Noter

- ¹ Se kapitlet ”Den nationella SOM-undersökningen 2002” sist i denna volym.
- ² Frågebatteriet är delvis finansierat av den statliga äldreutredningen, som samarbetar med SOM-institutet inom ramen för projektet SENIOR 2005.
- ³ Indexet summerar det absoluta värdet (mellan 0 och 3) som angetts på av varje ingående område (22 stycken) och kan därmed variera mellan 0 och 66. I indexet ingår endast de individer som besvarat varje item i frågan (1 583 av de 1 766 personer som besvarat åtminstone delar av frågan).
- ⁴ Jfr. resultaten i Chris von Borgstede och Lennart J. Lundqvists kapitel i denna volym.

Referenser

- Holmberg, Sören (2000) *Välja Parti*. Norstedts juridik, Stockholm.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2000) *MedieAkademiens förtroendebarmeter 2000*. www.fb.se/medieakademin/dbfiles/18.pdf. MedieAkademin, Göteborg.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.) (2003) *Swedish Trends 1986–2002*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Ribbhagen, Christina & Pettersson, Maria (2002) ”Förutsättningar för ett brett medborgerligt deltagande”. I Oscarsson, Henrik (red.) *Demokratitrender*, SOM-rapport nr. 32, SOM-institutet, Göteborgs universitet.

MEDIA – ETT HOT MOT MILJÖN?

SVERKER C. JAGERS OCH JERKER THORSELL

Giftskandaler, skövling av regnskog, försurning, ozonhål och en begynnande växthuseffekt: konsekvenserna av vår livsstil är med rätta omdebatterade och har parkerat miljöfrågan på den politiska dagordningen*. Sedan miljön först etablerades som politisk fråga på 1960-talet, har mycket hänt med både frågornas karaktär, politikens form och människors engagemang. I det här kapitlet tittar vi närmare på utvecklingen av medborgarnas attityder till miljöfrågan med tonvikt lagd på de senaste 5-6 åren.

Kräftgång för miljöintresset

Under år 2002 hölls den tredje stora miljö- och utvecklingskonferensen i FN:s regi. Trettio år efter Stockholmskonferensen och tio år efter det banbrytande Riomötet återsamlades världens länder i Johannesburg för att med nya tag söka finna vägar att hantera några av vår tids största ödesfrågor. Samtidigt, i den svenska valrörelsen, tog samtliga riksdagspartier upp växthuseffekten i sina valmanifest, ofta beskriven som en av de största utmaningar mänskligheten står inför.

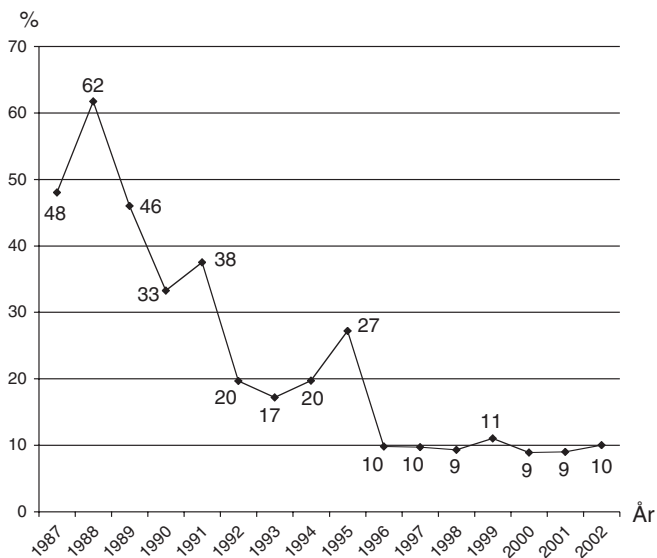
Trots omfattande nationellt och internationellt miljöarbete har svenska folkets intresse för miljöfrågor svalnat. Under slutet av 1980- och början av 90-talet sågs miljörelaterade problem och utmaningar som akuta och var högt prioriterade. Sedan dess har engagemanget sjunkit drastiskt, dock utan att helt försvinna. Frågan har istället stabiliserat sig med relativt låg profil. Vad har egentligen hänt?

Inom ramen för SOM-undersökningarna har svenska folkets miljöengagemang mätts kontinuerligt sedan 1987. Ett urval medborgare har varje år angivit vad de anser vara de viktigaste samhällsfrågorna. Frågan är öppen, och de svarande får själva skriva ned vilka tre sakfrågor som de anser vara viktigast. Svaren är kodade, systematiserade och sammanslagna till 20 sakområden. De exakta resultaten redovisas i kapitel 1.

Miljöfrågan kommer idag på åttonde plats, efter sjukvård, skola och ekonomin, men före t ex skatterna, EMU och försvarsfrågan. Det är ungefär tio procent av svenska folket som rankar miljön som en av de tre viktigaste samhällsfrågorna. Hur detta ska tolkas är inte självklart, men tillsammans med ett begränsat antal samhällsfrågor tycks ändå miljön vara en fråga som stadigt återfinns i människors medvetande. Det har dock sett annorlunda ut tidigare. I Figur 1 redovisas svenska folkets viktighetsbedömning av miljöfrågan över tid.

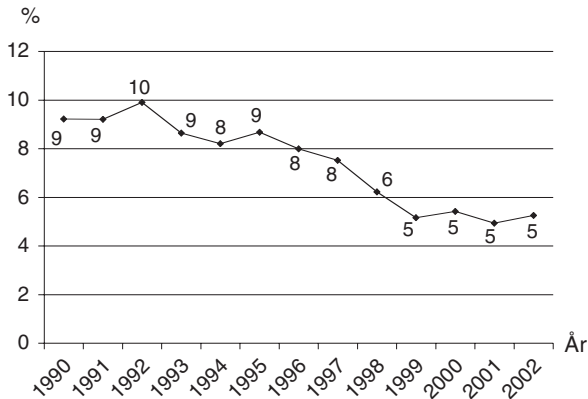
* Det här kapitlet har skrivits inom ramen för det av Naturvårdsverket finansierade forskningsprogrammet COPE (Communication, Organisation, Policy Instruments, Efficiency)

Figur 1 Andel medborgare som bedömer miljö som viktig samhällsfråga 1987 – 2002 (procent)

Kommentar: Figuren visar antal procent av det totala antalet svarande som nämnde miljö som svar på frågan "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor / samhällsproblem."

Som tydligt framgår har miljöengagemanget en ganska turbulent historia bakom sig. Senast denna fråga kommenterades mer ingående i SOM sammanhang karaktäriserades utvecklingen som "ett av de mest omfattande rasen i svensk opinionshistorik" (Bennulf 2000:73). På lite drygt tio år, från 1988 till 1999, hade andelen svenskar som angav miljö som en av de viktigaste samhällsfrågorna minskat från 62 till 11 procent.¹ Få andra frågor har uppvisat så snabb och stor förändring. Från att länge varit en aktuell fråga, till att 1988 dominera hela samhällsdebatten och inte minst det årets valrörelse, till att vara något som hamnar tämligen långt ner i prioriteringslistan. En intressant utveckling. År 1997 sjunker andelen medborgare som anger miljö som en viktig samhällsfråga ned till tidigare aldrig skådade nivåer. Men därefter har nivån legat anmärkningsvärt stilla runt tio procent. Det är tydligt att miljöfrågan har stabiliserat sig. Trots börskrascher och terrorhot har dock frågan behållit en viss position i människors medvetande. Är denna utplaning en tillfällighet? Beror det bara på att folk inte riktigt vet vad de svarar på? Låt oss jämföra med någonting betydligt mer handfast, nämligen andelen svenskar som anger att de är medlemmar i någon miljöorganisation. Rimligen svarar man bara ja, givet att man faktiskt är medlem i någon sådan organisation.

Figur 2 Medlemskap i miljöorganisation (procent)

Kommentar: Figuren visar andelen procent av svenska folket som på frågan "Ange nedan vilken/vilka föreningar du är medlem i samt hur aktiv Du är i dessa föreningar." svarat att de är "medlem i miljöorganisation, men har inte deltagit på möten under de senaste 12 månaderna", "medlem som har deltagit i möten under de senaste 12 månaderna" samt "medlem och dessutom har någon typ av uppdrag".

Vi finner även här en utveckling som stämmer väl överens med den som viktighetsbedömningen genomgått sedan mitten av 1990-talet. Under perioden strax innan och efter det 'stora fallet' 1997, minskar även antalet svenskar som anger att de är mer eller mindre aktiva medlemmar i miljöorganisationer (från knappt 8 procent till 5 procent). Sedan 1999 ligger dock medlemskurvan stabilt kring fem procent. Att miljöfrågan engagerat svenska folket mindre under senare år står alltså tämligen klart. Frågan är bara vad som kan förklara denna utveckling.

Vad har hänt?

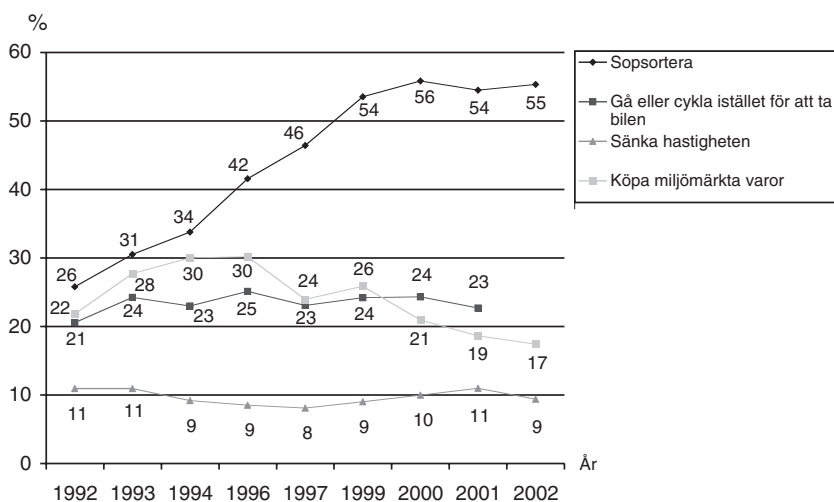
En vanlig förklaring till varför politiska frågor avtar i betydelse och/eller stabiliserar sig på en lägre nivå än tidigare, är att andra frågor helt enkelt tar överhanden. En populär hypotes i SOM-sammanhang har t ex varit att människor tenderar att främst bry sig om miljön i ekonomiskt goda tider, när de så att säga "har råd", medan andra prioriteringar börjar dominera när det blir ekonomiskt kärvare tider (Bennulf 1997). Plånboken talar sitt tydliga språk. I SOM-undersökningarna såg det också länge ut som att de ekonomiska frågorna faktiskt *hade* tagit över miljöfrågan som överordnad fråga, särskilt under den ekonomiska krisen som härjade i Sverige under början och mitten av 1990-talet.

När tiderna sedan blev bättre borde vi, givet dominanshypotesen, ha kunnat förvänta oss att miljöfrågan återigen skulle bli en av de viktigare samhällsfrågorna på

medborgarnas dagordning – något som emellertid aldrig hände. Trots att frågor som arbetslöshet och Sveriges ekonomi sjönk på prioriteringslistan steg inte intresset för miljön. De senaste sex årens stabila men relativt låga vikt för miljöfrågan kan alltså inte förklaras av den ekonomiska utvecklingen.

En annan förklaring till att en politisk frågas betydelse tenderar att plana ut med tiden, är att den *institutionaliseras* (Cracknell 1993). Alltså att människor och institutioner helt enkelt tar till sig frågan och arbetar med den, men med tiden utan att egentligen reflektera över att de faktiskt gör det. Något ligger det säkert i denna förklaring. Att tänka på miljön har blivit ett naturligt inslag i svenskarnas vardag. Till skillnad från för bara ett tiotal år sedan bedriver praktiskt taget alla företag, myndigheter och organisationer idag någon form av miljöarbete eller har en miljöpolicy. I takt med att kunskapen om miljöns begränsningar ökar och fler och fler varor blir miljömärkta, förändras också medborgarnas beteende och vanor. Kan miljöfrågans utplaning förklaras av att miljö helt enkelt blivit ett naturligt inslag hos medborgarna och att de, trots att endast ett fåtal av dem numera anger den som en viktig samhällsfråga, likväl fortsätter värdesätta miljön genom sitt beteende. Om institutionalisering skall ha någon förklaringskraft, bör utvecklingen av svenskarnas miljöbeteende antingen varit oförändrat, eller till och med ha ökat under de senaste 5-6 åren.

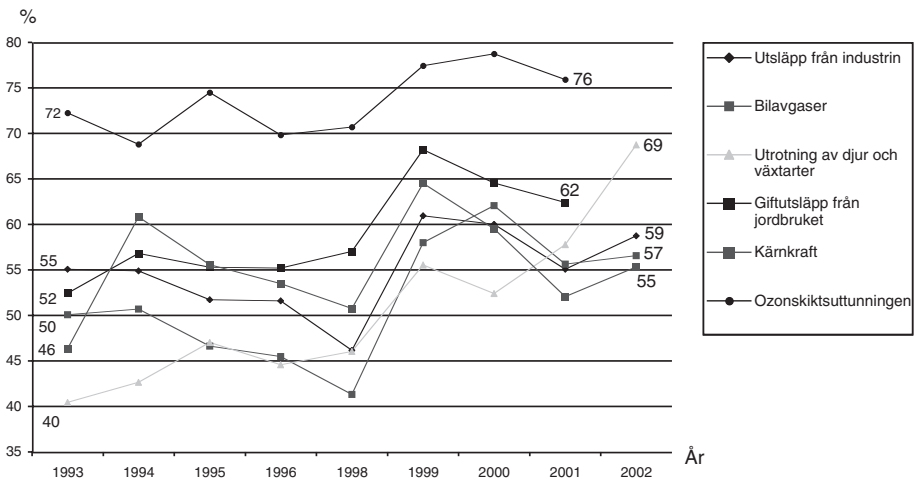
Figur 3 Svenska folkets miljöbeteende (procent)

Kommentar: Figuren visar andelen procent av svenska folket som på frågan "Hur ofta gör du personligen nedanstående saker?" anger att de ganska eller mycket ofta "Sorterar hushållsavfall", "Väljer att gå eller cykla istället för att ta bilen", "Av miljöskäl, sänker hastigheten vid bilkörning", samt "Handlar miljömärkta varor".

Kurvorna i figur 3 ger en blandad bild. Såväl andelen som väljer att sänka hastigheten till förmån för miljön som de som väljer att gå eller cykla istället för att köra bil, ligger oförändrade under perioden. Anmärkningsvärt nog sjunker andelen som köper miljömärkta varor under slutet av 1990-talet. Med tanke på att utbudet av sådana varor har ökat, borde vi snarare kunnat vänta oss en ökning. Samtidigt ökar andelen människor som sopsorterar fram till år 2000 varefter kurvan planar ut. Eftersom kommunerna under samma tidsperiod byggt ut systemen för återvinning kraftigt och dessutom gjort det ekonomiskt lönsamt att sopsortera kan detta dock inte enbart ses som ett utslag av miljöhänsyn. Sammanfattar vi figur 3 tycks det som att det svenska folkets praktiska miljöbeteende delvis följer den nedgång som bedömningen av miljöfrågans viktighet genomgått sedan 1997 men med viktiga undantag. Det gör att institutionalisering som förklaring till varför miljöfrågan planat ut under senare år får ses som ganska svag, dock utan att helt kunna avfärdas.

Figur 4 Uppfattat miljöhot över tid (procent)

Kommentar: Figuren visar andelen procent av svenska folket som på frågan "Nedanstående lista omfattar ett antal miljöproblem. Hur allvarliga hot mot miljön i Sverige anser Du att dessa problem är?" svarat 7,8,9 eller 10 på en skala där 1 är "Mycket litet hot" och 10 "Mycket stort hot". Notera att skalan startar från 35%. Detta har gjorts för att skillnaderna mellan frågorna skall bli tydligare.

En tredje tänkbar förklaring till den stagnerade utvecklingen finns i det faktum att *somliga* miljöproblem om än kanske inte blivit lösta men väl blivit mindre akuta än de var för 10-15 år sedan. Den uppbromsade ozonskiktstunningen är ett sådant exempel. Även vissa punktutsläpp såsom luftföroreningar i städer och kvaliteten på

dricks- och badvatten har blivit bättre i takt med att samhället tagit sig an problemen. Om det är så att flera miljöproblem börjat ses som lösta bland allmänheten under senare år, är det inte heller så konstigt om miljöfrågans viktighet planat ut. För att försöka fånga denna möjliga förklaring redogör vi i figur 4 för hur svenska folket bedömer olika miljöhot över tid. För att *miljöhotshypotesen* skall kunna förklara miljöfrågans utplanande utveckling bör rimligen hotbilden ha avtagit eller förblivit oförändrad under de senaste fem åren.

Som framgår i figur 4, är variationen i hotbilder relativt stor. Riskbedömningen av kärnkraften, bilavgaser, giftutsläpp från jordbruk och industri växlar ganska mycket under perioden 1997 till 2002, medan hotbedömningarna av ozonskiktstuntning och utrotning av växter och djur i huvudsak ökar under samma period. Den sammanlagda trenden är dock att människor idag upplever flera miljöhot som större jämfört med för fem år sedan. Vi kan därför inte säga att utplaningen av miljöfrågans viktighet har sin huvudsakliga förklaring i att svenska folket känner sig tryggare med sin miljö idag jämfört med tidigare. Något som inte är så konstigt. Även om vissa miljöproblem *har* mildrats sedan mitten av 1980-talet, står Sverige och övriga världen inför fortsatta utmaningar i form av växthuseffekt, globala orättvisor och genteknologi som är precis lika eller till och med mer aktuella nu som när dessa enkätfrågor en gång började ställas.

Fullt möjligt är att exemplen med växthuseffekten, fattigdomen och genteknologin pekar på en helt annan förklaring till varför miljöns viktighet sjunkit. Gemensamt för flera av 2000-talets större miljöutmaningar är nämligen att de är såväl *globala* som *diffusa* till sin karaktär. De är dessutom av sådant slag att de inte kan lösas endast innanför Sveriges gränser. Internationellt samarbete krävs för att komma åt dess verkliga orsaker. Att de mest aktuella miljöfrågorna gått från att vara påtagliga, synliga och direkta hot, som döda fiskar och försurade sjöar, till att handla mer om osynliga problem som koldioxidutsläpp, artutrotning och sociala och ekonomiska orättvisor (*Global Environmental Outlook 3*, 2002), innebär också att svenska folkets personliga erfarenheter av miljöproblemen har avtagit. Hur erfär gemene man en begynnande klimatförändring, de oklara ägandeförhållandena i tredje världen eller det globalt sett ojämlika utfallet av dagens handelssystem? Det låter sig helt enkelt inte göras. Även om data saknas för att närmare pröva denna förklaring, bör det ändå ligga en del i det faktum att miljöfrågorna kommit att bli allt mer komplexa med tiden.

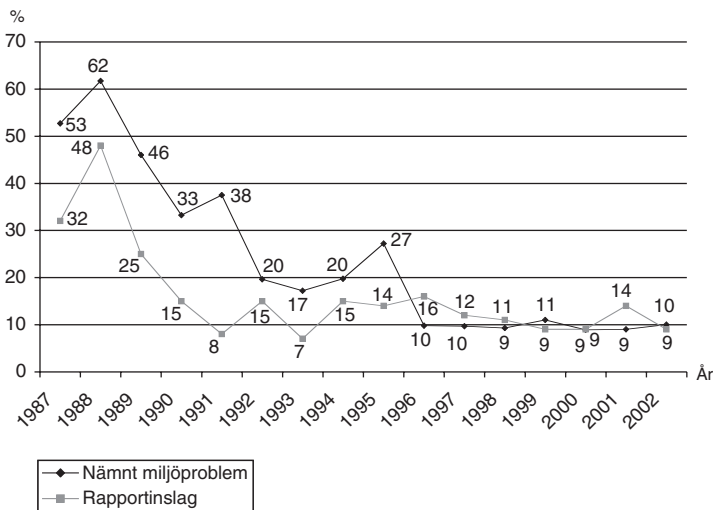
Medias dagordning

Varken relationen mellan miljö och ekonomi/sysselsättning, hypotesen att miljöfrågan institutionaliserats i takt med att miljöproblemen lösts eller att hotbilden skulle ha mildrats tycks ge oss några särskilt goda förklaringar till varför miljöfrågans viktighet har planat ut sedan mitten av 1990-talet. I stället vänder vi oss till en förklaring som också nämnts i tidigare SOM-sammanhang (Bennulf 1997; jmf även

Djerf-Pierre 1996) men då framförallt som en tänkbar förklaring till varför miljöopinionen dalade så radikalt i mitten av 1990-talet.

Denna förklaring tar sin utgångspunkt i den så kallade *agenda-setting* forskning och innebär att de politiska frågor som människor anser vara viktiga i stor utsträckning kan härledas tillbaka till vilka nyheter massmedierna förmedlar. Främst handlar det inte om att massmedierna bestämmer vilka åsikter människor har, utan snarare vad människor har åsikter om (Asp 1986). Den här ganska enkla synen på media och dess inflytande över medborgarna har blivit hårt kritiserad. Det har hävdats att det inte räcker att bara jämföra massmedias agenda med allmänhetens, utan att det är nödvändigt att också kontrollera för inverkan från andra faktorer (Erbring, Goldenberg & Miller 1980; Asp 1986). Två ofta föreslagna faktorer har relevans i vår studie: *omvärldsförändringar* och *den politiska agendan*.

Figur 5 Medierapportering och miljöintresse (procent).

Kommentar: Figur 5 visar antal procent av det totala antalet svarande som nämnde miljön som första, andra eller tredjehandsalternativt svar på frågan ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag. Den andra kurvan visar antalet nyhetssändningar i SVT:s Rapport som tar upp miljöfrågan, exklusive telegram. Rapportbevakningen, ledd av journalistprofessor Kent Asp, har systematiskt genomförts inom Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet sedan 1979.

Omvärldsförändringar handlar om ”den objektiva verkligheten”, som vi delvis redan avhandlat. Om miljöproblemen de facto har lösts eller i varje fall har mildrats avsevärt, är det inte konstigt att miljön inte hamnar högt vare sig på medborgarnas eller medias agenda. Som vi sa tidigare finns det kanske *visst* fog att resonera så

beträffande somliga miljöproblem som till exempel vissa punktutsläpp och ozonskiktstunningen. Samtidigt anses andra miljöproblem, såsom växthuseffekten, tillhöra kategorin ödesfrågor vars lösningar ligger långt fram i tiden och vars fulla konsekvenser vi i princip ännu bara kunnat se antydligt i komplexa datorsimuleringar. Som vi tidigare slog fast är alltså en avtagande problem- eller hotbild knappast någon bra förklaring till varför miljöfrågornas viktighet planat ut under senare år.

Den politiska agendan handlar om vilka frågor politikerna lyfter fram och anser vara viktiga. Hur påverkar de medias och medborgarnas dagordningar, och hur påverkas politikerna av media och medborgarna? På dessa frågor finns inga givna svar. Viss forskning pekar på att politikerna påverkar media som i sin tur påverkar medborgarna, dvs att media snarast är att betrakta som en mellanliggande variabel i en kedja där politikerna påverkar medborgarna (Asp 1986). Annan forskning hävdar att det är massmedias dagordning som påverkar vad medborgarna anser vara viktigt, vilket senare, av naturliga skäl, får genomslag hos de folkvalda politikerna (Dearing & Roberts 1996).

Oavsett i vilken ordning man tror att dessa storheter påverkar varandra, ger oss agendaforskningen anledning att närmare studera såväl massmedias miljöagenda över tid, som hur Sveriges folkvalda politiker behandlat miljöfrågan under samma period. Låt oss titta närmare på relationen mellan medierapportering och miljöintresse.

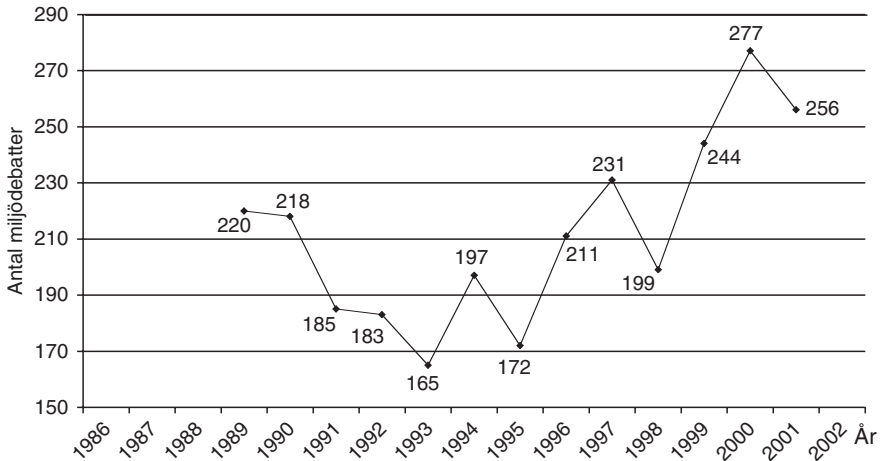
I figur 5 jämförs andelen människor som anger miljöfrågan som ett av de viktigaste samhällsproblemen med andelen nyhetssändningar i Rapport som tar upp miljöfrågan.² Som vi ser följer kurvorna varandra slående väl. Om vi fokuserar på den utplaning som skett i medborgarnas viktighetsbedömning från 1997 och framåt, ser vi en motsvarande utplaning ungefär fem år tidigare i Rapportinslagen. En utplanande bevakning av miljöfrågor i Rapport följs alltså så småningom av ett utplanande intresse för frågan hos medborgarna. Om vi ser till tidigare förda resonemang är denna utveckling kanske inte så konstig. För det första har miljöfrågorna blivit allt mer diffusa och därmed svåra för allmänheten att erfara personligen. För det andra, när media dessutom slutar rapportera om miljöns utveckling, bör dessa två saker sammantaget rimligen medföra att medborgarnas åsikter om miljöfrågans viktighet med tiden avtar. Det är tydligt att mediernas och medborgarnas agendor hänger tätt ihop, fast med en viss tidsförskjutning. Frågan om *politikens roll* kvarstår emellertid. Kan medierapporteringens ursprungliga utplaning förklaras av att politikernas miljödiskussioner och beslut stagnerade vid samma tid, eller till och med något tidigare?

I figur 6 redovisas antalet riksdagsdebatter med inriktning på miljö över tid.

Om vi koncentrerar oss på perioden 1997 och framåt ser vi att medan miljöfrågan vid det laget stagnerat bland såväl media som medborgarna, ökar istället antalet gånger miljöfrågor diskuteras i riksdagen. Om vi kopplar dessa resultat till den tidigare frågan om vems agenda som påverkar vems, står det tämligen klart att politikernas agenda knappast har påverkats av *vare sig* medias eller medborgarnas dag-

ordningar eller vice versa. Medan media och svenska folket låtit miljöfrågan sjunka undan och bli en av många andra frågor, intensifieras diskussionen alltmer i riksdagens plenar.

Figur 6 Riksdagsdebatter om miljö (antal)

Kommentar: I figuren redovisas antal gånger miljöfrågor³ diskuteras i Riksdagen under perioden 1989 - 2001.

Att man allt oftare tycks diskutera miljö i riksdagen kan bero på flera saker och behöver inte *nödvärdigtvis* peka på att man generellt uppmärksammar miljöfrågor mer i riksdagen än bland media och medborgare. Kanske finns där plötsligt några som skriker väldigt högt. Har till exempel miljöpartiets samarbete med regeringen under mandatperioden 1998-2002 givit dem ett oproportionellt stort inflytande över debatten? Under samma period antogs dessutom miljömåls- och klimatpropositionerna, politiska mål som kommer att vara styrande för lång tid framöver och därför säkert genererat en hel del debatt. Regeringen valde också tidigt att prioritera miljöfrågorna under det svenska ordförandeskapet i EU (2001), något som troligen avspeglat sig i riksdagsdebatten. Det är för tidigt att säga om riksdagens ökade miljöintresse är en trend eller om det vi ser är orsakat av tillfälligheter som kommer att minska i betydelse under de kommande åren.

Vad vi kan konstatera utifrån de data som här använts är att de dagordningsteorier som lägger störst vikt vid att mediernas agenda även styr medborgarnas dagordning får i vårt fall ett visst stöd. Resultaten pekar på en *dagordningseffekt*, dvs. att först sjunker men framförallt planar medias miljörapportering ut, vilket med tiden även medför att andelen medborgare som anger miljön som ett viktigt samhällsproblem sjunker för att sedan plana ut på motsvarande sätt.

Vad är det då hos medierna som gjort att en fråga som både rent faktiskt och tydligen även praktiskt inte minskat i betydelse, ändå belyses i mindre utsträckning idag jämfört med perioden mellan slutet av 1980-talet och mitten av 1990-talet?

Mediologik och hållbar utveckling

Det är naturligtvis omöjligt att urskilja en enkel orsak till denna utveckling, men en sak är värd att reflektera över. Mycket kan antas handla om ren mediologik. Samma orsaker som nämnts ovan om miljöfrågans ökande komplexitet, dess diffusare, globalare och mer osynliga karaktär, gör att den också blir mindre intressant att förmedla rent medialt – den konkreta ”miljön” har bytt skepnad och handlar idag om en betydligt mer mångfacetterad ”hållbar utveckling”.

Tidsmässigt, kulturellt och rumsligt avstånd brukar tas upp som avgörande publiceringsfaktorer tillsammans med i vilken utsträckning något kan presenteras på ett enkelt sätt, kan ses som en sensation eller är ovanligt på något annat sätt (Hadenius och Weibull 1997). Det är ganska lätt att se att många av dagens mest aktuella miljöfrågor inte passar särskilt väl in i denna mall. Till exempel är klimatförändringar osäkra och långsamma processer med konsekvenser först långt fram i tiden – varken särskilt dramatiskt eller visuellt effektfullt att förmedla, åtminstone inte ännu. Snarare är ännu så länge det mest påtagliga beviset på en hotande klimatförändring de internationella förhandlingar som pågår – ett förhandlingsförfarande som är praktiskt taget omöjligt att begripliggöra för allmänheten vare sig man är journalist, politiker eller forskare. Ungefär samma sak gäller för sociala och ekonomiska orättvisor, genteknik och artutrotning.

Det är uppenbart att miljöfrågan under 1990-talet tappat sin position som en av de absolut viktigaste samhällsfrågorna. Det gäller för medborgarna såväl som för media. Samtidigt har miljöfrågan stabiliserat sig som en fråga som alltid finns på dagordningen, inte minst inom politiken. Och ser man till svenska folkets miljöbeteende tycks man, åtminstone delvis, fortsätta värna om miljön, även om man inte säger att det är en så viktig fråga. Miljön har sjunkit så långt in i människors medvetande att den inte så enkelt låter sig plockas fram som exempel på särskilt viktiga samhällsproblem. En förklaring till denna utveckling tycks vi kunna finna hos medierna som i stor utsträckning slutat rapportera om dessa frågor. Bäst låter sig kanske denna utveckling förklaras av enkel mediologik. Miljöfrågorna har blivit allt mer komplexa, osynliga och allt oftare internationella till sin karaktär. Växthus-effekt, minskad biodiversitet och globala orättvisor är svåra att se, de går inte att ta på och är därför svåra att göra rubriker på. Våra moderna miljöutmaningar har svårt att få plats i ett mediasystem som behöver snabba och enkla nyheter som berör direkt.

Noter

- ¹ I den artikeln (Bennulf 2000) angavs fallet vara från 62 till 4 procent, men där den senare siffran visat sig vara ett räknefel som nu är korrigerat till 11 procent i senare datamängder.
- ² Rapports miljöbevakning kan antas överensstämma ganska väl med övriga medias bevakning av miljöfrågan. Till exempel antyder tidigare forskning genomförd av Kent Asp (1986; 1988) att Rapports politiska innehåll stämmer väl överens med andra svenska medier. Se även Djerf-Pierre (1996) och Bennulf (1997).
- ³ Dessa siffror har fått fram genom summera antalet gånger begreppen *miljö*, *hållbar utveckling*, *växthuseffekt*, *miljövård* och *utsläpp* ger träff på sökning i riksdagens debatter från riksdagsåret 1989/90 fram till idag (riksdagsåret 2001/02).

Referenser

- Asp, K. (1986) *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm, Akademilitteratur.
- Asp, K. (1988) "Politisk journalistik. Studier i mediers partiskhet och makt". I Carlsson, U (red) *Forskning om journalistik*. Göteborgs universitet: Nordicom-Nytt/Sverige 4.
- Bennulf, M. (1997): "Miljöengagemanget i graven?" I Holmberg, S. & Weibull, L. (red) *Ett missnöjt folk?* Rapport nr 18, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bennulf, M. (1998) "Trafikanterna och miljöfrågorna." I Holmberg, S. & Weibull, L. (red) *Opinionssambället* Rapport nr 20, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bennulf, M. (2000) "Medborgarna tycker om miljön." I Holmberg, S. & Weibull, L. *Det nya samhället*. Rapport nr 24, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Cracknell, J. (1993) 'Issue arenas, pressure groups and environmental agendas' ur Hansen, Anders (ed.) *The Mass Media and Environmental Issues*. Leicester, London, New York: Leicester University Press
- Dearing, J.W. & Roberts, E.M. (1996) *Communication Concepts 6: Agenda Setting*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Djerf Pierre, M, (1996) *Gröna nyheter*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Erbring, L. & Goldenberg, E och Miller, A.H. (1980): Front-Page Mews and Real-World Issues: A New Look at Agenda-Setting by the Media. *American Journal of Political Science*, 24.
- Hadenius, S. & Weibull, L. (1997) *Massmedier*. Stockholm: Bokförlaget Bonnier Alba AB
- United Nations Environmental Programme (2002) *Global Environment Outlook 3*. London: Earthscan Publications Ltd.

VAD VÄGER MISSNÖJE?

JOHAN MARTINSSON

I ett demokratiskt politiskt system är såväl allmänhetens agenda som folkligt missnöje viktiga och centrala företeelser. Allmänhetens agenda i form av medborgarnas viktighetsbedömningar av olika politiska frågor visar vad de vill prioritera eller vilka företeelser de uppfattar som de mest angelägna samhällsproblemen. Utbrett folkligt missnöje med enskilda politiska frågor eller den politik som bedrivs på vissa områden är en viktig signal som kan tjäna som information till de styrande att någonting bör förändras.

Ett utbrett folkligt missnöje ligger troligtvis även de styrande i fatet när de så småningom ställs inför folkets dom i de allmänna valen. En viktig mekanism genom vilken allmänna val kan bidra till att folkviljan omsätts i praktisk politik är att medborgarna får en möjlighet att säga ifrån och kasta ut de styrande om folket finner att de har misskött sig eller inte förmår tillvarata dess intressen. En annan sådan mekanism är naturligtvis att de återkommande valen stärker incitamenten för de styrande att agera i linje med allmänhetens intressen. På samma sätt kan allmänhetens agenda och prioriteringar av vilka frågor som är viktiga visa de styrande inom vilka områden de anser att de viktigaste problemen i samhället finns.

Båda dessa begrepp har studerats relativt länge inom den samhällsvetenskapliga opinionsforskningen. En del tidigare studier har även försökt väga samman de båda begreppen (Holmberg och Asp 1984; Oskarson 1996). Emellertid behöver nu relationen mellan de båda begreppen utforskas. Är politiskt missnöje och en frågas viktighet verkligen två skilda begrepp? Eller är det kanske så att frågor som uppvisar stort missnöje också är viktiga frågor i allmänhetens ögon? Varför skulle en fråga upplevas som viktig för en individ om denne inte samtidigt på ett eller annat sätt var missnöjd med hur den hade hanterats av de ansvariga? En inbyggd negativitet kanske gäller i det politiska livet.

Å andra sidan kan det mycket väl tänkas att människor kan vara missnöjda med hur en viss fråga har hanterats av regeringen eller med den politik som bedrivs inom ett visst politiskt område, utan att de automatiskt bedömer frågan eller området som viktigt. En individ kan hysa uppfattningen att ett område, exempelvis skolan och utbildningen, är gravt misskött samtidigt som hon anser att andra frågor är viktigare och mer akuta att hantera just nu. Det kan då till exempel handla om mer kortsiktigt potentiellt livsavgörande frågor som kampen mot terrorism eller att förhindra ett krigsutbrott.

Det finns alltså en osäkerhet och okunskap kring hur relationen mellan de båda begreppen ser ut. I teorin kan olika varianter tänkas. Resonemanget hittills visar att

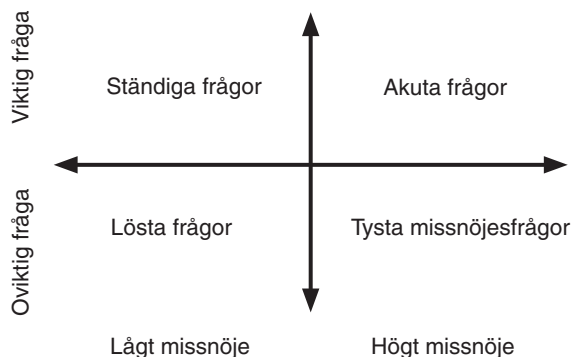
relationen mellan den vikt allmänheten tillmäter olika politiska frågor och det befintliga missnöjet med dessa frågor behöver utforskas ytterligare. Den *hypotes* jag väljer att arbeta med här är att det finns ett positivt samband mellan att en fråga upplevs som viktig och missnöje med samma fråga. Mer precis än så finns det ingen anledning att bli på det här stadiet givet våra magra förkunskaper om relationen mellan de två begreppen. Den positiva samvariationen mellan viktighetsbedömningar och missnöje torde återfinnas på såväl aggregerad nivå som på individnivå.

Teoretiskt föreställer vi oss att frågor som är både viktiga och där folk hyser stort missnöje rimligen har större konsekvenser för deras beteende och därmed även för det politiska systemet. Huruvida det verkligen förhåller sig på det sättet eller ej är dock en empirisk fråga.

Två frågor står i centrum för vårt intresse. För *det första* relationen mellan politiska frågor vikt i allmänhetens ögon och allmänhetens missnöje med samma frågor. Vi kommer att se huruvida viktighet och missnöje verkligen är två skilda begrepp samt om de går att empiriskt skilja åt eller kan sägas vara två aspekter av samma sak eller en funktion av varandra. För *det andra* kommer ett brett spektra av politiska sakområden i Sverige att analyseras och vi kommer att undersöka vilka frågor och områden som är viktiga för medborgarna samt vilka områden de är mest missnöjda med och hur olika politiska frågor skiljer sig åt med avseende på hur de bedöms på de båda skalorna. Kort sagt: vi kommer få se var det viktiga missnöjet finns i Sverige.

En något förenklad kategorisering av de möjliga kombinationer en politisk fråga kan uppvisa på de båda dimensionerna viktighet och missnöje kan utgå ifrån en tudelning där frågorna indelas i viktiga och oviktiga frågor respektive frågor med högt eller lågt missnöje. Klassificeringen av frågorna på de båda dimensionerna ska då inte ses som något absolut utan som relativt andra politiska frågor och är därmed beroende av vilka frågor som inkluderas i analysen. Den teoretiska indelning vi får kan ses i figur 1.

Figur 1 Teoretisk indelning av politiska frågor på två dimensioner

I figuren har de fyra kategorierna även givits illustrativa beteckningar. De akuta frågorna är sådana som både bedöms som viktiga av medborgarna och samtidigt är de frågor där det finns ett utbrett missnöje. Dessa frågor har således stor potential att påverka medborgarnas politiska beteende, deras åsikter och eventuellt få dem att utkräva ansvar av de politiker som bedöms som ansvariga om inte frågorna åtgärdas. Förhoppningen i ett demokratiskt politiskt system är rimligen att dessa signaler uppfattas av de styrande och att de förmår åtgärda upplevda missförhållanden så att dessa frågor inte stannar kvar i denna kategori i figur 1 alltför länge. Om detta inte sker kan på sikt legitimiteten för det politiska systemet undermineras – systemet förmår inte leverera vad medborgarna efterfrågar.

Nere till vänster i figuren har vi frågor som vare sig många väljare upplever som viktiga eller med vilka det finns något större missnöje. Det kan då vara frågor som är relativt oproblematiska eller rent utan kan vägas vara lösta. Åtminstone är de för tillfället oskadliggjorda i den mening att de jämfört med andra frågor inte besitter något utbrett missnöje och att de inte heller anses som viktiga av särskilt många. Det är därmed frågor som överskuggas av andra mer angelägna frågor och bör heller inte rimligen vara de som exempelvis regeringen ägnar större delen av sin tid eller kraft åt. De ständiga frågorna å andra sidan upplevs som viktiga av medborgarna samtidigt som det inte finns något utbrett missnöje. De tysta missnöjesfrågorna däremot uppvisar ett utbrett missnöje med sakernas tillstånd men bedöms inte som bland de viktigaste.

Om det visar sig att det föreligger ett mycket starkt samband mellan medborgarnas viktighetsbedömningar och missnöjet kommer de flesta frågor sannolikt hamna i två av kategorierna: akuta frågor och lösta frågor. Om det å andra sidan visar sig att sambandet är svagt eller obefintligt kommer även de två andra kategorierna befolkas av politiska frågor och vi får se en större spridning som täcker in en större del av fältet de två dimensionerna i figur 1 formar.

Sambandet mellan viktighetsbedömningar och missnöje kan undersökas på flera olika sätt och på flera olika nivåer. I föreliggande studie kommer sambandet att studeras såväl på aggregerad nivå som på individnivå. Både jämförelser mellan olika frågor och jämförelser över tid inom en och samma fråga kommer att göras.

Det har nu blivit dags att gripa sig an den empiriska analysen. För detta ändamål kommer ett par unika frågebatterier att utnyttjas som har ställts i SOM-undersökningarna sedan 1998.¹ Det unika med detta material är att respondenterna har ombetts ange vad de tycker om den politisk som bedrivs i Sverige på olika politiska områden samtidigt som de även har fått ange hur viktiga frågorna är enligt deras uppfattning. Båda dessa enkätfrågor har ställts med fem fasta svarsalternativ.

Först kommer vi att titta på hur viktighetsbedömningarna och missnöjesbedömningarna har utvecklats för ett antal frågor där båda frågorna har funnits med fem år i rad. Detta kommer visa oss huruvida det finns ett samband över tid mellan hur viktig en fråga är bland allmänheten och hur utbrett missnöjet på detta område är.

Tabell 1 Missnöje och vikt hos allmänheten för olika politiska frågor 1998-2002 (procent)

		1998	1999	2000	2001	2002	Tidsserie- korrelation*
<i>Arbetslösheten</i>	andel missnöjda	56	47	34	43	46	0,79
	andel viktig fråga	70	71	60	70	69	
<i>Miljön</i>	andel missnöjda	25	21	26	26	29	-0,08
	andel viktig fråga	31	53	49	47	50	
<i>Äldreomsorgen</i>	andel missnöjda	57	63	66	70	58	0,33
	andel viktig fråga	65	76	76	68	70	
<i>Skolan</i>	andel missnöjda	48	55	60	61	52	0,56
	andel viktig fråga	64	78	75	79	81	
<i>Flyktingar/invandring</i>	andel missnöjda	44	44	48	60	64	0,78
	andel viktig fråga	22	25	31	28	37	
<i>Energikärnkraft</i>	andel missnöjda	39	37	42	43	40	-0,21
	andel viktig fråga	29	38	32	35	40	
<i>Lag och ordning</i>	andel missnöjda	39	42	39	37	36	0,39
	andel viktig fråga	49	66	63	58	59	
<i>Barnomsorgen</i>	andel missnöjda	34	33	37	34	32	-0,05
	andel viktig fråga	47	59	59	55	60	
<i>Hälsa- och sjukvård</i>	andel missnöjda	51	56	58	58	47	0,44
	andel viktig fråga	72	83	82	82	81	

Kommentar: Andel missnöjda anger andelen respondenter som antingen betecknat sig som mycket missnöjda eller ganska missnöjda med den politik som bedrivs inom området. Andelen viktig fråga anger andelen respondenter som angett frågan som mycket viktig. Korrelationskoefficienterna visar sambandet mellan de båda tidsserierna för varje enskild fråga. * = Inga korrelationskoefficienter är statistiskt signifikanta på 95%-nivån eller högre. Den genomsnittliga korrelationen för de nio frågorna är 0,33.

Som vi ser av tabell 1 skiljer sig de olika frågorna kraftigt åt när det gäller sambandet mellan deras viktighet och missnöjet med desamma. I de flesta fall ser vi dock att sambandet går i hypotesens riktning. När missnöjet med en viss fråga blir mer utbrett upplevs den också som viktig av fler medborgare. Den genomsnittliga korrelationskoefficienten för alla nio frågorna är 0,33.² Några områden där vi ser en relativt stark korrelation är arbetslösheten och flykting-/invandringsfrågorna. De uppvisar båda korrelationer som närmar sig 0,8.

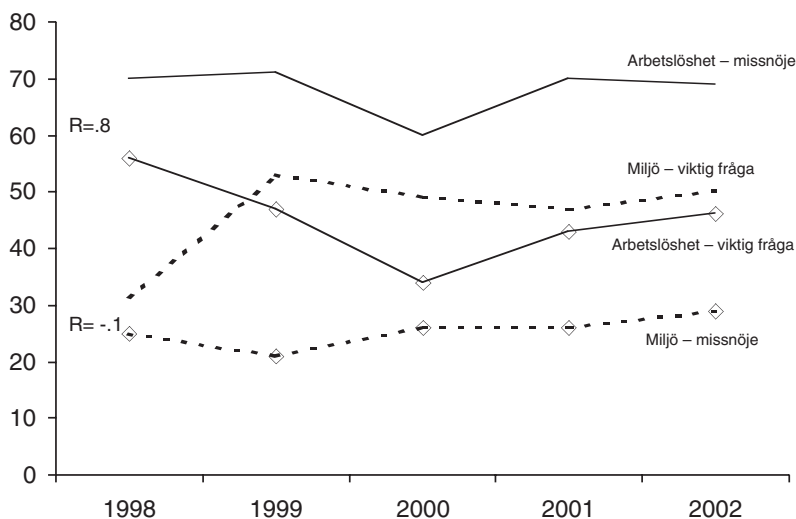
I tabellen ses detta även av att när missnöjet med arbetslöshetspolitiken minskade mellan 1998 och 2000 sjönk även andelen som bedömde frågan som mycket

viktig från omkring 70 % till 60 % för att sedan när missnöjet åter ökade 2001 åter stiga till samma nivå som tidigare. Även för flyktingfrågan ser vi att andelen som bedömer frågan som mycket viktig med undantag för 2001 stadigt har ökat i takt med andelen som är missnöjda med politiken på området.

På andra områden som barnomsorgen och miljöfrågorna tycks det däremot inte finnas något sådant samband och för energi/kärnkraft går resultatet istället mot hypotesens riktning och vi ser ett negativt samband. Nu bör vi naturligtvis hålla i minnet att de redovisade korrelationsmått inte är signifikanta och blir väldigt känsliga för slumpvariation då vi endast har fem tidpunkter och förändringarna över tid ibland är relativt små. Vi ser även att de flesta bedömningar är någorlunda stabila inom varje fråga över den femåriga tidsperioden som undersöks.

I det följande illustreras grafiskt hur samvariation över tid respektive avsaknad av sådan kan se ut med hjälp av arbetslöshetsfrågan och miljön.

Figur 2 Illustration av sambandet mellan politiska frågors vikt och missnöje över tid. Arbetslöshet och miljö 1998-2002

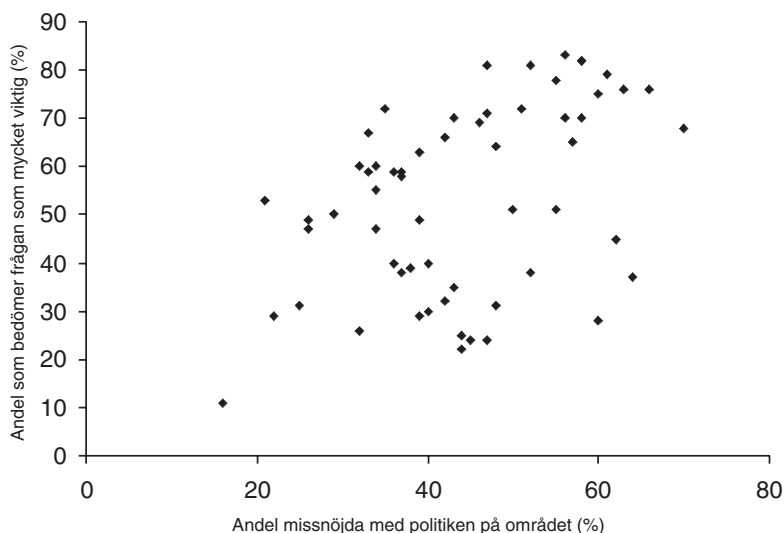

Kommentar: De heldragna linjerna visar missnöjet respektive viktighetsbedömningarna av arbetslöshetsfrågan. De streckade linjerna visar missnöjet respektive viktighetsbedömningarna av miljöfrågan. R-värdena anger korrelationskoefficienten för respektive serie, överst arbetslösheten och underst miljö.

Vi kan i figur 2 se hur viktighets- och missnöjesbedömningarna för arbetslösheten i flera fall följer varandra åt och går åt samma håll, exempelvis från 1999 till 2000 och sedan till 2001 medan de båda serierna för miljöfrågan ibland går kraftigt skilda vägar som mellan 1998 och 1999.³

Vi ska nu istället för att analysera hur politiska frågor utvecklas över tid undersöka hur olika frågor ligger till på de båda dimensionerna i förhållande till varandra. Är det så att frågor med större missnöje även är viktigare frågor för människor? Även här kan korrelationsanalys användas. Sambandet kommer även att grafiskt illustreras med ett punktdiagram. Analysenheterna utgörs av medborgarnas viktighets- och missnöjesbedömningar för varje enskild fråga vid en viss tidpunkt. Det handlar således här om en tämligen abstrakt analys av ett urval politiska frågor. Vissa frågor har endast funnits med i båda frågebatterierna samtidigt ett fåtal eller ett enstaka år, medan andra har funnits med alla fem åren. Sammantaget blir antalet analysenheter med detta tillvägagångssätt 59.

Figur 3 Sambandet mellan missnöje och viktighetsbedömning av politiska frågor på aggregerad nivå 1998-2002

Kommentar: Antalet analysenheter är 59. Analysenheterna utgörs av politiska frågor per år.

Vi kan med blotta ögat skönja ett visst samband i figur 3 mellan en frågas vikt och missnöjets utbredning. Korrelationen uppgår till 0.44⁴ och är signifikant på 99%-ig statistisk säkerhetsnivå. Ett mittemellanresultat således. Som korrelationsmåt betraktat är det inte särskilt högt för att gälla aggregerade data, men påvisar ändå tydligt att ett samband föreligger mellan variablerna. Vi ser även av den grafiska figuren att det finns en någorlunda stor spridning utmed de båda dimensionerna, de två begreppen skiljer sig åt och vi ser att många olika kombinationer av viktighet och missnöje faktiskt förekommer.

Naturligtvis finns det många frågor som varken uppvisar något större missnöje eller upplevs som viktiga av allmänheten. Teoretiskt sett är antalet tänkbara politiska frågor näst intill oändligt. Urvalet av politiska frågor som ingår i surveyundersökningar av vårt slag utgörs som oftast av frågor som av en eller annan anledning intresserar forskare eller allmänhet. Därmed snedvrids urvalet av frågor naturligt till förmån för frågor som är omdiskuterade och följaktligen har större chans att uppfattas som viktiga av allmänheten. Med ett annat, mera slumpmässigt, urvalsförfarande när det gäller vilka frågor som ingår i frågebatterierna skulle sambandet mellan viktighets- och missnöjesbedömningar potentiellt kunna bli starkare. Det kan låta abstrakt, men för att inse detta behöver vi bara föreställa oss ytterligare tre-fyra punkter på ungefär samma position som punkten längst ned till vänster i figur 3.⁵

Det har nu blivit dags att gå över till att mer i detalj studera hur sambandet mellan viktighetsbedömningar och missnöje ser ut på individnivå. Vi kommer att se hur utbrett missnöjet är inom grupper med olika viktighetsbedömningar av olika frågor. För detta ändamål har en ny viktighetsbedömningsvariabel skapats som är en kombination av den slutna frågan som har använts ovan och en öppen fråga utan svarsalternativ där respondenterna själva fritt får ange vilka frågor de tycker är de viktigaste samhällsproblemen i Sverige, upp till tre svar kan ges. Ett enkelt additivt index har skapats där respondenterna tilldelas en ”poäng” om de anger frågan som mycket viktig på den slutna frågan och en ”poäng” om de har angett samma fråga som ett av de viktigaste samhällsproblemen på den öppna frågan. På så vis erhåller vi en tregradig skala från noll till två för samtliga svars personer och varje sakfråga.

Även här ser vi att styrkan i sambandet mellan viktighetsbedömning och missnöje skiljer sig åt betydligt mellan de olika frågeområdena. I vissa fall ser vi relativt starka samband som exempelvis när det gäller skatterna, tillgången på bostäder, företagets villkor och flera andra. I andra fall däremot är sambandet svagt eller näst intill obefintligt. Det gäller till exempel EU-politiken, Sveriges ekonomi och arbetslösheten. Vi ser dock klart och tydligt att den inledningsvis utmålade hypotesen om ett positivt samband mellan missnöje och viktighetsbedömning även här överlag finner stöd.

I den kategori som bedömer frågorna som viktigast (värde 2 på viktighetsskalan), är antalet respondenter i vissa fall mycket begränsat. Trots det konstaterar vi att sambandet är tydligt på individnivå och att procentskillnaderna ibland är mycket stora och talande. Bland dem som bedömer en fråga som viktigare än vad andra gör uppger sig oftast en långt större andel även vara missnöjda med politiken på området.

När det till exempel gäller skattefrågan, där sambandet är starkast, ökar andelen missnöjda i takt med viktighetsbedömningen från 36 över 64 till hela 91 procent av de svarande. När det gäller frågor med blygsammare sambandsmått som arbetslösheten ökar den istället från 39 över 45 till 53 procent, även det är statistiskt signifikanta skillnader som går i hypotesens riktning. Tabell 2 visar tydligare än tidigare aggregatdataanalyser att det finns ett klart samband mellan missnöje och viktighetsbedömning.

Tabell 2 Sambandet mellan viktighetsbedömningar och missnöje. Andel missnöjda med politiken på området efter viktighetsbedömning (procent)

	Frågans vikt (0-2)			Tau-C
	0	1	2	
Jämställdheten	27	52	80	.244
Miljön	19	28	49	.157
Äldreomsorgen	48	66	77	.208
Skolan	37	51	71	.276
Företagens villkor	26	58	93	.279
Flyktingar\invandring	42	64	87	.268
Energikärnkraft	34	52	75	.176
Lag och ordning	24	43	67	.279
Barnomsorgen	22	41	69	.246
Hälso- och sjukvård	36	50	67	.234
Sveriges ekonomi	27	36	43	.083
Skatterna	36	64	91	.339
EU-politiken	43	49	53	.051
Tillgången på bostäder	45	73	95	.299

Kommentar: Samtliga sambandsmått är signifikanta på minst 99%-nivån utom EU-politiken som är signifikant på 95%-nivån. Antalet respondenter inom varje kategori anges inom parentes.. Tau-C är ett sambandsmått som kan variera mellan -1 och +1.⁶

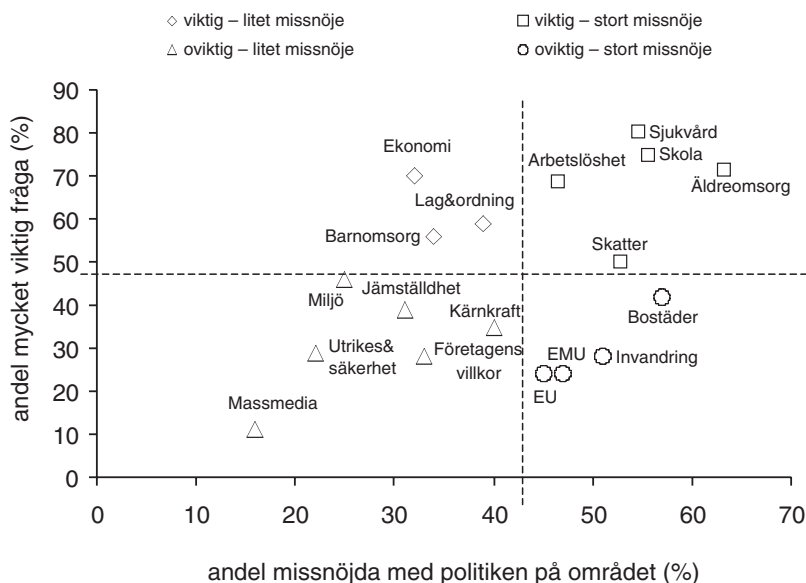
Turen har nu kommit till att undersöka vilka politiska frågor som befinner sig var på viktighets- och missnöjeskartan i dagens Sverige. Det kommer göras genom en sammantagen analys av åren 1998-2002 liknande den i figur 3, med en viktig skillnad: här kommer varje politiskt område betraktas som en observation över alla de år området har funnits med i båda frågebatterierna i SOM-undersökningarna. Det handlar således om medelvärden över hela den aktuella perioden.⁷

Det visar sig att sjukvården, skolan och äldreomsorgen tillhör toppskiktet av de akuta frågorna där medborgarna både uppvisar utbredd missnöje samt bedömer frågorna som mycket viktiga (jämför Hvitfelt and Nord 1999). Även arbetslösheten och skatterna kvalar in i denna grupp av brännande politiska frågor. Att just de tre förstnämnda är akuta frågor torde inte förvåna med tanke på att de stämmer bra överens med de politiska partiernas budskap och det välkända mantrat vård, skola, omsorg.

Bland frågorna som befinner sig i skymundan på politikens skuggsida i figurens nedre vänstra hörn återfinns utrikespolitiken och massmedia. Men även frågor som jämställdhet, miljö, kärnkraft och företagens villkor. Bland det tysta missnöjet finner vi tillgången till bostäder, invandring- och flyktingfrågorna samt EU och EMU.

Detta är frågor där det finns ett relativt utbrett missnöje, men som samtidigt inte bedöms som särskilt viktiga jämfört med andra frågor. Förklaringarna till detta kan vara många, men ligger utanför denna artikels räckvidd.

Figur 4 Viktigt och oviktigt missnöje i Sverige 1998-2002

Kommentar: De streckade linjerna i figuren anger medelvärdet för andelen missnöjda respektive andelen som anger frågan som mycket viktig och tjänar här som avgränsning för indelningen i de fyra kategorierna av frågor.

Bland de ständiga frågorna ser vi ekonomin och lag och ordning samt även barnomsorgen. Alla tre ligger rätt nära de akuta frågorna och uppvisar någorlunda högt missnöje även de. Vi bör dock lägga märke till att det är relativt få frågor som befinner sig i detta fält och att de som gör det alla ligger utmed kanten mot mitten. Det tycks därmed som att det är svårt för politiska frågor att vara riktigt viktiga om de inte samtidigt besitter ett någorlunda stort missnöje. Även detta illustrerar sambandet mellan missnöje och viktighetsbedömningar. Som vi tidigare sett föreligger alltså ett, om än begränsat, empiriskt samband mellan de båda begreppen i enlighet med hypotesen om ett positivt samband mellan grad av missnöje och grad av viktighet för politiska frågor. Samtidigt får vi en klart bättre och mer informationsrik bild av de olika frågornas politiska geografi och ställning bland allmänheten om vi mäter både missnöje och viktighet.

Noter

- ¹ Det ena frågebatteriet som handlar om olika politiska frågors viktighet för medborgarna initierades av ett forskningsprojekt under ledning av Håkan Hvitfelt och Lars Nord. Frågorna har sedan fortsatt ställas med finansiering av forskningsprojektet *Arbetsmarknadens politik* under ledning av Sören Holmberg, Maria Oskarson och Bo Rothstein.
- ² Fem analysenheter är givetvis för få för att denna teknik ska vara riktigt användbar i sammanhanget. Dock ger korrelationskoefficienterna en bra överblick över hur de två begreppen samvarierar över tid som är svår att uppnå utan dessa.
- ³ Här bör vi dock tänka på korrelationskoefficienten Pearsons' R inte baseras på förändringsriktning mellan tidpunkter utan på avvikelser från medelvärdet för observationerna som ingår i tidsserierna.
- ⁴ Av figuren ser vi även att en fråga sticker ut från de övriga vid ett tillfälle och placerar sig längst ned till vänster i figuren. Det är frågan om massmedier som inkluderades i frågebatterierna år 2000. Massmedier, som politikområde betraktat, är uppenbarligen ingenting som engagerar flertalet – den bedöms inte som viktig av särskilt många och inte heller finns det särskilt många som säger sig vara missnöjda med politiken som bedrivs på området. Om denna fråga utesluts ur analysen blir korrelationskoefficienten istället 0.39. Något lägre än i den ursprungliga analysen, men ingen märkbar skillnad.
- ⁵ Om vi på konstgjord väg skulle imputera ytterligare fyra observationer på exakt samma plats som massmedier i figur 1, med exakt samma värden på de båda variablerna, ökar korrelationen till 0.583.
- ⁶ Korrelation ger ungefär samma resultat som Tau-C i detta fall, dock generellt sett (marginellt) starkare samband.
- ⁷ Som vi sett i tabell 1 har viktighetsbedömningarna och missnöjets utbredning inte förändrats markant för de flesta frågor under åren 1998 till 2002 med några få undantag. Att studera förändringar över tid och frågors förflyttningar på kartan från år till år är svårt med enbart som mest fem mätpunkter. I den mån det är möjligt lämnas det, liksom förklaringar till de olika politiska områdenas karaktär och placering på kartan till framtida forskning. Här finns utrymme för många spännande framtida forskningsprojekt.

Referenser

- Holmberg, Sören and Kent Asp. 1984. *Kampen om kärnkraften. En bok om väljare, massmedier och folkomröstningen 1980*. Stockholm: Liber.
- Hvitfelt, Håkan and Lars Nord. 1999. "Segrarna i uppstickarnas val" i Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet.
- Oskarson, Maria. 1996. "Väljarnas vågskålar" i Mikael Gilljam och Sören Holmberg (red) *Ett knappt ja till EU*. Stockholm: Norstedts.

PRESS PÅ DAGSPRESSEN

RUDOLF ANTONI

Den samlade dagspressens upplaga minskar. Detta är i sig ingen nyhet. Det har den gjort de senaste tretton åren med undantag för år 2000 då upplagan tillfälligt ökade med 0,2 procent. Efterföljande år minskade den dock återigen med 0,8 procent och år 2002 bekräftas den stadiga nedgången med en ytterligare minskning på 0,2 procent. (TS-tidningen nr 1, 2003) Det är visserligen ytterst små skillnader från år till år, men på längre sikt har denna nedgång inneburit en minskad upplaga på drygt 15 procent. År 2002 ser vi att nedgången ännu inte helt har avstannat. I dagens täta medielandskap krävs det allt mer av medierna för att de skall få den tid och uppmärksamhet de eftersträvar. En stadigt minskande upplaga i detta klimat kan egentligen bara tyda på en sak; att dagspressen förlorar mark i förhållande till andra medier.

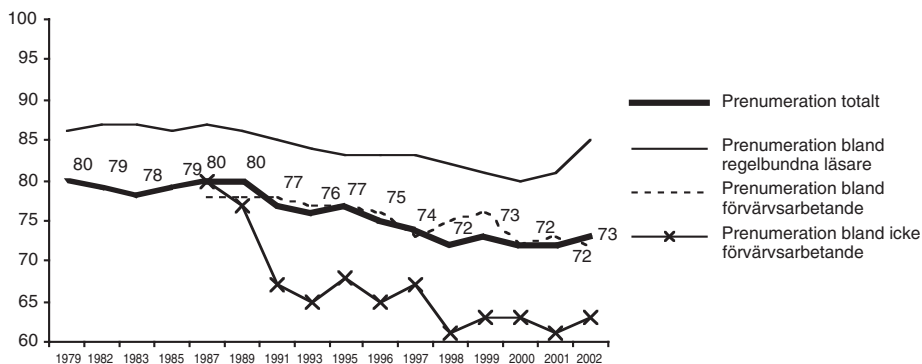
Men det finns andra sätt att se på dagspressens ställning på den svenska mediemarknaden. Det handlar inte bara om att nå ut, vilket mäts genom upplagesiffror. Det handlar även om att faktiskt tränga sig fram till läsaren. Bara för att en tidning blir såld innebär det inte att dess innehåll faktiskt kommer alla läsare tillgodo. På motsatt sätt gäller att även om det säljs allt färre tidningar så behöver det inte innebära färre läsare; varje tidningsexemplar kan också få fler läsare. Detta kapitel kommer att fokusera på denna viktiga aspekt av dagspressens värde idag. I vilken utsträckning samt på vilket sätt nås de svenska läsarna av dagspressen 2002? Hur värderar de tidningarnas innehåll och vad är de egentligen intresserade av att läsa? Till grund för detta ligger en jämförelse som över tid sträcker sig drygt 20 år tillbaka.

Prenumeration

En fråga som är närbesläktad dagspressens upplagestatistik är den uppgivna andelen hushållsprenumerationer. Dagspresskollegiet har sedan 1979 ställt frågan om hurvida det finns en dagstidningsprenumeration i hushållet. Detta innebär att prenumerationen inte nödvändigtvis behöver vara knuten till den person som besvarar frågan, men bekräftar dock tillgången till en eller flera dagstidningar i hemmet. Under 1980-talet stod sig dagstidningsprenumerationen stark i runt 80 procent av hushållen och därefter har den i stort sett följt den sjunkande upplagekurvan fram till år 2000. Därefter sker dock en svag ökning av andelen hushållsprenumerationer medan upplagan fortsätter att sjunka. Mest ökar andelen hushållsprenumerationer bland de regelbundna läsarna, ett samband som kanske inte är så uppseendeväck-

ande, men en anmärkningsvärd skillnad står att finna mellan singelhushåll och hushåll bestående av gifta/samboende. Endast 56 procent av singelhushållen har en dagstidningsprenumeration mot 78 procent av de gifta/samboende.

Figur 1 Andel prenumeranter totalt och efter sysselsättning samt andelen prenumeranter bland de regelbundna läsarna 1979-2002 (procent)

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år. Som regelbundna läsare avses de som läser morgontidning minst någon gång per vecka. Som icke förvärvsarbetande avses de som är arbetslösa, studerar eller är sysselsatta i arbetsmarknadspolitiska åtgärder.

Nästän var femte prenumerant har dock funderat någon gång på att avsluta sin prenumerations och var tionde prenumerant har funderat på det flera gånger. Trots det verkar prenumerationsengagemanget bland svenskarna mycket stark. Sedan 1993 har andelen prenumeranter som inte alls funderar på att avsluta sin prenumerations legat strax över 70 procent. Den viktigaste anledningen till att man funderar på att avsluta sin prenumerations brukar vara ekonomisk. Man tycker att man inte har råd med tidningen eftersom allt annat har blivit så dyrt, eller för att tidningsprenumerationen har gått upp i pris. En annan viktig faktor som kan kopplas till prenumerationskurvan är det allmänna ekonomiska klimatet. Vid lågkonjunktur tenderar fler att avstå från- eller säga upp sina prenumerations. (se Antoni och Eriksson 2002) Detta stämmer även väl överens med att andelen prenumeranter är lägre bland de ekonomiskt svagare singelhushållen.

De regelbundna läsare som inte har någon prenumerations i hushållet måste rimligen ha tillgång till sin tidning någon annanstans eller på något annat sätt. Hälften av dessa läsare läser tidningen på arbetet eller i skolan och 18 procent köper lösnummer. 2002 är det dessutom 16 procent av de regelbundna läsarna som läser tidningen på Internet och ytterligare 16 procent som läser på kollektivtrafiken. I båda fallen innebär det en ökning med två procentenheter jämfört med året innan. Att läsa tidningen på Internet har under de senaste fyra åren ökat med 11 procent,

vilket kan tyda på att en ny vana håller på att växa fram bland de svenska dagstidningsläsarna.

Vanor vid frukostbordet

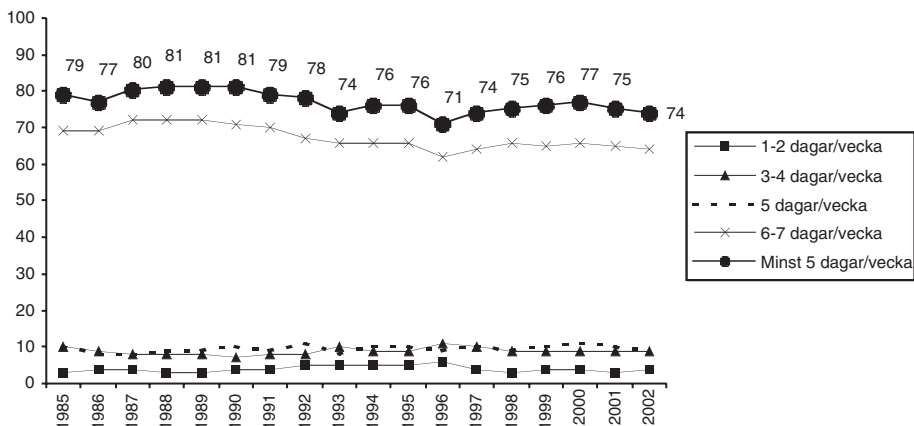
I genomsnitt ägnar vi 28 minuter åt att läsa en tidning 2002 och de flesta av oss gör detta på morgonen. 56 procent av de som läser en dagstidning minst en dag per vecka brukar göra det före klockan åtta på morgonen. Det är den lägsta noteringen på 24 år. Andelen morgonläsare brukar annars ligga på- eller strax över 60 procent. En möjlig förklaring till detta vore att diverse TV-kanalers frukostsändningar till viss del har börjat konkurrera med morgontidningen. En tredjedel av läsarna brukar dock läsa sin tidning på förmiddagen, mellan klockan åtta och klockan tolv och drygt 40 procent läser en tidning efter klockan 17. Dessa siffror är förhållandevis stabila över åren.

Tabell 1 *Andel regelbundna läsare vid olika tidpunkter under dagen, antal lästillfällen och genomsnittlig lästid 1979-2002 (procent, medelvärde och minuter)*

	1979	1983	1987	1991	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Före klockan 8	66	68	64	62	60	60	60	61	57	61	61	56
Mellan klockan 8 och 12	25	31	30	28	32	31	32	34	33	37	33	34
Mellan klockan 12 och 17	15	18	16	14	15	16	12	14	17	17	16	15
Efter klockan 17	50	57	46	42	45	42	43	43	44	43	42	42
Genomsnittligt antal lästillfällen	1,56	1,74	1,56	1,46	1,52	1,49	1,47	1,52	1,51	1,58	1,52	1,47
Genomsnittlig lästid (minuter)	30,1	31,7	30,7	28,6	29,4	28,2	29,0	29,7	29,3	30,7	29,1	28,1
Antal svar	2135	2126	1530	1474	1466	1413	1399	1392	1688	1429	1429	1574

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år. Med regelbunden läsning avses läsning minst 1 dag/vecka.

Det regelbundna morgontidningsläsandet, vilket innebär att man läser minst fem dagar per vecka, har sakta men säkert gått ner de senaste åren; från 77 procent 2000 till 74 procent idag. Det är visserligen små skillnader från år till år, men med tanke på hur jämna kurvorna är för tidningsläsande i Sverige bör även små variationer beaktas, speciellt om dessa sker gradvis över tid.

Figur 2 Regelbundenhet i morgontidningsläsning 1985-2002 (procent)

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år.

Totalt sett har det regelbundna morgontidningsläsandet sjunkit med 7 procentenheter sedan 1990. Den absolut lägsta noteringen för morgontidningsläsande var 1996 (71 procent). Detta var dock ett riktigt bottenår för dagstidningsläsande överlag och alltså inte en rättvisande måttstock för dagens siffror. (se Jansson 1998) Som ni ser i figur 2 har den gradvisa återhämtning som följde åren efter 1996 vänt neråt igen efter år 2000. Bland de mindre frekventa morgontidningsläsarna, som läser färre än fem dagar per vecka är dock läsarandelen i stort sett oförändrad under de senaste sex åren.

Trots att man kan ana vissa svikande tendenser för morgontidningsläsandet är det ändå ett förhållandevis lugn som råder under ovanstående artonårsperiod. Människor är i stort sett sin vana trogen och läser sin morgontidning trots stora förändringar i medielandskapet. Det finns dock ganska markanta skillnader mellan olika befolkningsgrupper.

Man finner, som i tabell 2, enkelt två grupperingar av morgontidningsläsare genom att fördela befolkningen efter vissa demografiska egenskaper som ålder, utbildning, klass och civilstånd. Det är dels lågfrekventa läsare och dels högfrekventa läsare. Det vill säga de som ligger en bra bit under respektive över genomsnittet på 74 procent. De lågfrekventa läsarna består av unga, låg- och medelhögt utbildade, arbetare och ensamstående. De högfrekventa läsarna är helt enkelt deras motsats – äldre, högutbildade, tjänstemän och akademiker, samt gifta och samboende. De största variationerna under de senaste åren ser vi i den yngsta åldersgruppen, 15-29 år, bland arbetare, samt bland ensamstående. Även om morgontidningsläsningen generellt har gått ner sedan år 2000 så är det minskade läsandet tydligare i dessa grupper. Detta kan möjligen härledas till att de utgör ett ekonomiskt svagare skikt i samhäl-

let. Man bör även beakta att gratistidningen Metro inte ingår i statistiken. Om den hade gjort det hade läsfrekvensen, framförallt bland unga, varit högre. (jfr Wadbring 2003)

Tabell 2 Morgontidningsläsning minst 5 dagar/vecka i olika grupper 1986-2002 (procent)

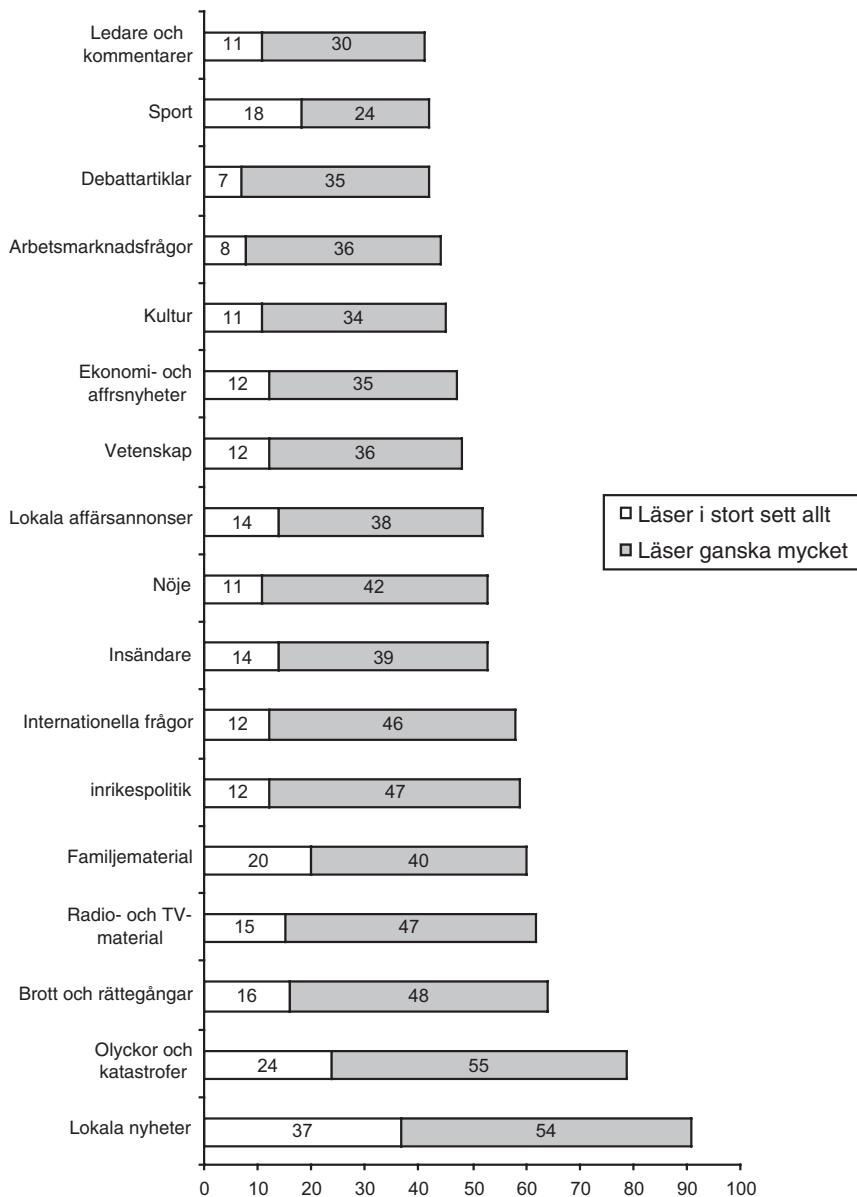
	1986	1988	1990	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Totalt	77	81	81	78	76	76	71	74	75	76	77	75	74
Kön													
Man	78	82	80	78	74	77	72	74	74	76	75	75	73
Kvinna	76	80	81	76	77	76	69	73	76	75	78	76	75
Ålder													
15-29 år	67	68	69	64	61	61	54	61	59	61	60	60	57
30-49 år	80	84	83	79	76	77	70	72	74	74	75	73	71
50-64 år	84	88	87	86	86	87	82	83	84	84	85	84	85
65-75 år	81	88	85	81	85	82	84	84	85	84	87	86	84
Utbildning													
Låg	74	80	79	76	76	74	72	73	73	76	77	76	73
Medel	79	79	76	75	72	74	68	73	70	72	73	70	70
Hög	81	86	82	81	82	82	73	74	83	79	80	79	79
Subjektiv klass													
Arbetare	73	76	79	70	69	71	66	66	68	70	71	70	68
Tjänsteman	83	84	86	81	83	81	79	80	82	80	82	82	80
H t.j.m./akad.	92	92	85	90	86	87	84	84	89	85	88	84	83
Egen företagare	78	83	81	81	75	78	76	77	77	80	79	79	75
Civilstånd													
Ensamstående	73	71	75	65	64	68	62	66	63	66	67	64	61
Sambo/gift	79	86	83	82	82	80	76	77	81	79	81	80	79

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år.

Morgontidningens innehåll och egenskaper

Som vi såg tidigare i tabell 1 har lästiden minskat, inte mycket men ändå med ett par minuter. Samtidigt har tidningarna med åren blivit tjockare. (se t.ex. Høst och Severinsson, 1997; Nilsson och Severinsson, 2001) Vi har alltså inte mer än ungefär en halvtimme per dag att ägna åt en tidning som allt mer sväller i omfång. Då gäller det att nyttja sin urskilningsförmåga, att gallra och att ögna för att snabbt kunna navigera sig igenom tidningen med största möjliga behållning. Så vad läser man?

Figur 3 Läsning av olika typer av innehåll i den lokala morgontidningen, hösten 2002 (procent av de som läser morgontidning minst 1 dag/vecka)

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år.

Vissa delar av den lokala morgontidningen läser i stort sett alla, medan läsningen av annat helt och hållet bestäms av läsarens intresse och referensramar. Det är föga förvånansvärt att det innehåll som de allra flesta läser är det lokala materialet. I det täta medieklimatet är det just närheten till läsaren, till det lokala, som är morgontidningens främsta konkurrensmedel. Riksenheter och internationella nyheter kan vi få från TV eller Internet, men när det gäller vår egen stad eller kommun är det lokalbladet som vet bäst.

Utöver lokala nyheter är det innehåll som behandlar olyckor och brott, utrikesnyheter, radio- och TV-material, samt familjematerial som läses av majoriteten av läsarna. Det som läses minst är material som på sätt och vis ställer högre krav på sin läsare. Kultur, debattartiklar, ledare och kommentarer kräver till viss del ett specialintresse hos läsaren för att locka till läsning. Detta leder visserligen till att färre läser material av den här typen, men banar väg för ett mindre antal mer engagerade läsare.

Morgontidningens viktigaste egenskap, som kan ses i tabell 3, är att den är lätt att hitta i. Detta är inte så underligt om man håller i åtanke att den genomsnittlige läsaren endast har strax under en halvtimme på sig att läsa den, samt att den sakta men säkert växer i omfång. Läsarna är alltså fullt medvetna om att de inte rakt av "läser" tidningen utan snarare navigerar sig genom den för att plocka ut den information de söker. Enkelhet och tydliga vägvisare är således det 92 procent vill ha av sin morgontidning.

Tabell 3 Viktiga egenskaper hos morgontidningen, hösten 2002 (procent bland de som läser morgontidning minst 1 dag/vecka)

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Varken viktigt eller oviktigt	Ganska oviktigt	Helt oviktigt	Balansmätt
Är lätt att hitta i	47	45	6	1	1	+90
Alltid kommer i tid på morgonen	61	28	6	3	2	+84
Har något läsvärt på varje sida	28	46	17	7	2	+65
Har ett lagom stort format	28	45	17	6	3	+64
Skriver om ungdomar	17	41	32	7	3	+48
Skriver om äldre	16	41	33	7	3	+47
Har ett modernt format	20	37	28	10	6	+41
Känns modern	14	38	30	11	6	+35
Har mycket sport	12	24	24	20	19	-3
Har en bra nyhetstjänst på Internet	6	21	21	24	28	-25

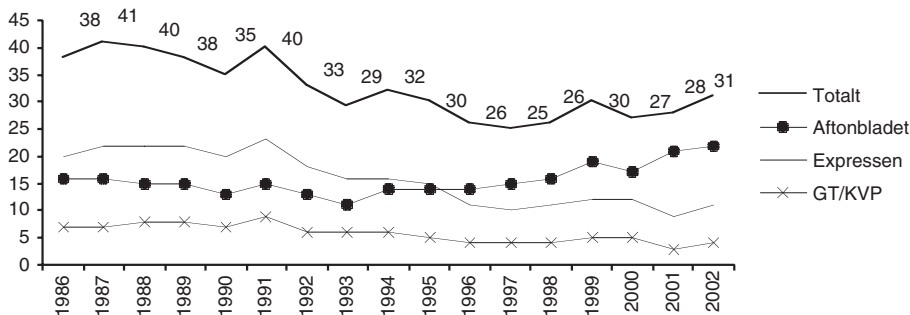
Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år. Balansmättet anger differensen mellan den procentandel som har svarat mycket viktigt eller ganska viktigt och den procentandel som har svarat ganska oviktigt eller helt oviktigt. Om alla respondenter svarar mycket viktigt blir balansmättet +100 och om alla svarar helt oviktigt blir mättet -100. Personer som svarat varken viktigt eller oviktigt har räknats med i balansmättet.

Den näst viktigaste egenskapen enligt läsarna är att tidningen kommer i tid på morgonen. Detta bekräftar det rituella i läsarnas beteende. Morgonen blir helt enkelt förstörd om inte tidningen ligger och väntar på en när man vaknar. Två tredjedelar av läsarna ser dessutom gärna att tidningen har något läsvärt på varje sida och att den har ett lagom stort format. Av de fyra egenskaper läsarna bedömer som viktigast är det alltså bara en som behandlar tidningens innehåll. Övriga: att den finns där på morgonen, att den är lagom stor att bläddra i och att det är lätt att hitta det man söker i den, är väldigt praktiska värden. Det man främst vill ha är helt enkelt en pålitlig och funktionell tidning.

Kvällspress

Medan dagspressens upplaga överlag går ner ökar kvällspressen. Rättare sagt är det Aftonbladet som av alla dagstidningar ökar mest i upplaga och bekräftar sin ställning som Sveriges största tidning. I tidningsstatistiken för år 2002 visar Aftonbladet på en ökning med hela 8,5 procent medan Expressen, GT och Kvällsposten gemensamt minskar med 3,5 procent. (TS-tidningen, 2003)

Figur 4 Regelbundna kvällstidningsläsare 1986-2002 (procent)

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15-75 år. Med regelbunden läsning avses läsning minst tre dagar i veckan.

Även för den regelbundna läsningen ser kvällstidningarna en ökning på några procentenheter, vilket faktiskt innebär att den totala kvällstidningsläsningen når till sin högsta notering sedan 1994. Oavsett upplagestatistiken är denna uppgång förhållandevis jämnt fördelad mellan Aftonbladet, Expressen och GT/Kvällsposten. Sett över tid har dock Expressens, GT:s och Kvällspostens läsandel tillsammans minskat med 12 procentenheter sedan 1986 medan Aftonbladet har ökat sin andel läsare av allmänheten. Man får heller inte glömma att dessutom nästan en femtedel

läser Aftonbladet på nätet minst tre dagar per vecka, vilket är tre gånger fler än de som läser på Expressen-tidningarnas hemsida.

Kravet för regelbunden kvällstidningsläsning, minst tre gånger per vecka, är lägre än det är för morgontidningsläsning. Detta har visat sig rimligt då de båda måtten räckvidd och vana jämförs. (Weibull och Wadbring 1996) Vanan att läsa morgontidning är starkt förknippad med prenumeration medan kvällstidningar säljs i lösnummer. Kvällstidningsläsningen påverkas därför i större utsträckning av exempelvis stora händelser, katastrofer och sensationella rubriker, vilket spontant kan locka läsare.

Tabell 4 Regelbunden kvällstidningsläsning i olika grupper 1987-2002 (procent)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Totalt	41	40	38	35	40	33	29	32	30	26	25	26	30	27	28	31
Kön																
Man	44	43	42	36	45	36	31	34	31	28	27	30	31	29	30	35
Kvinna	37	35	35	34	36	30	26	28	25	22	21	22	27	23	25	26
Utbildning																
Låg	*	40	*	40	43	39	31	36	32	27	29	31	34	29	31	32
Medel	*	41	*	40	46	33	32	31	31	29	23	28	31	29	30	36
Hög	*	33	*	28	29	22	19	22	19	18	14	15	19	19	19	22
Subj.klass																
Arbetare	46	46	45	41	44	38	35	38	34	29	31	33	37	32	34	35
Tjänsteman	42	38	38	34	42	30	27	30	28	24	18	22	27	24	23	29
Högre tjänsteman	25	27	25	17	29	18	11	18	12	14	16	16	16	16	16	18
Egen företagare	43	39	44	38	40	36	33	32	28	29	28	27	29	32	32	33
Ålder																
15-29	47	45	42	39	47	39	29	34	32	25	25	25	32	30	30	37
30-49	39	42	40	34	42	34	31	33	30	29	27	26	30	27	29	30
50-64	44	34	38	36	39	33	29	29	30	25	24	28	31	27	25	31
65-85	28	24	28	29	32	23	21	25	18	18	17	23	21	19	22	24
Civilstånd																
Ensamstående	*	41	36	37	40	36	27	32	29	24	23	25	30	27	27	28
Gift/sambo	*	38	40	35	41	32	30	31	28	25	24	26	28	28	27	31

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år. * Frågan ej ställd på jämförbart sätt.

Den regelbundna kvällstidningsläsaren är på många sätt morgontidningsläsarens motsats. Män läser mer kvällstidningar än kvinnor, låg- och medelhögt utbildade mer än högutbildade, arbetare mer än tjänstemän och akademiker och unga mer

än äldre. En möjlig förklaring till detta (med undantag av könsaspekten) är ännu en gång ekonomiska faktorer. De resurssvaga grupperna i samhället kanske hellre köper ett lösnummer när det är någonting de vill läsa om, än binder upp sig för en kostsam prenumeration. Detta är en förklaring. Men det finns även andra faktorer att väga in i resonemanget. Människor bygger gärna upp bilden av sig själva gentemot andra med hjälp av vissa värdeladdade ting eller företeelser. Olika saker vi har eller gör säger i sin tur någonting om vilka vi är (se t.ex. Bourdieu 1987) Huruvida man läser morgon- eller kvällstidning är en väldigt tydlig sådan markör. Morgontidningar förknippas i högre grad med tyngre texter och mer krävande innehåll, som till exempel politik och kultur. Kvällstidningarna har å andra sidan en mer lättsam profil med fokus på sport, nöjen och mycket bilder. Därför är det tänkbart att människor med högt kulturellt kapital, som högutbildade, akademiker och högre tjänstemän, väljer bort kvällstidningen då de inte trivs med vad den säger om sin läsare.

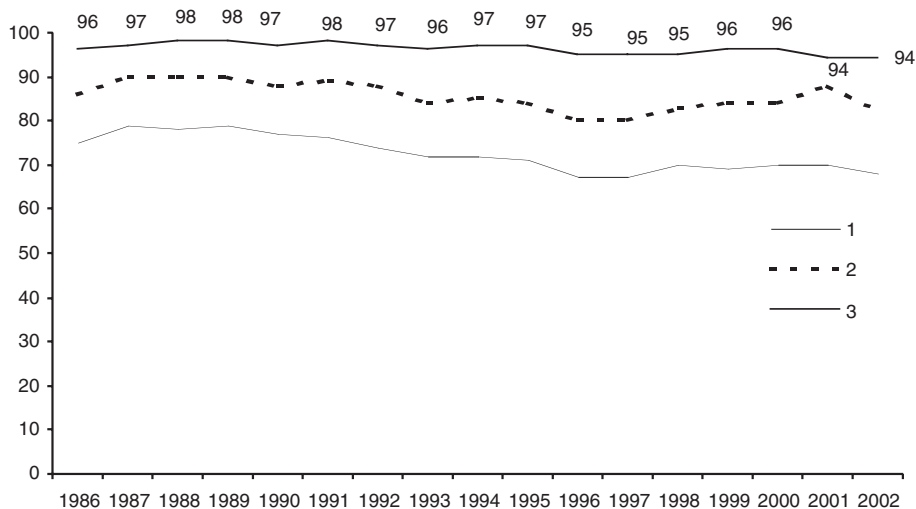
I tabell 4 noteras även att kvällstidningsläsningen det senaste året visserligen har ökat överlag, men att denna ökning är betydligt mer markant i vissa grupper. Vid en första överblick är det lätt att dra slutsatsen att läsningen ökar mest i de grupper där den redan var som starkast. Detta stämmer dock inte riktigt. Visst ser vi en betydligt ökad läsning bland män och unga mellan 15-29, men den saknas bland arbetare och lågutbildade. Kvällstidningsläsandet ökar däremot markant bland medelhögt utbildade, samt bland tjänstemän.

Dagspressens ställning

Den samlade dagstidningsläsningen, både morgon- och kvällspress, är mycket stabil över åren. Vid det absolut lägsta kravet på regelbunden läsning, det vill säga att man läser minst en morgontidning och/eller kvällstidning per vecka, blir i stort sett alla svenskar mellan 15 och 75 år regelbundna läsare. Så har det sett ut de senaste 17 åren. Även med högt ställda krav på vad som kallas regelbunden dagstidningsläsning är kurvan mycket jämn. (se figur 5) De som läser morgontidning minst sex dagar per vecka och/eller kvällstidning lika ofta är huvudsakligen sin vana trogen. Sedan 1987 har dock andelen högfrekventa dagstidningsläsare sakta men säkert minskat med 9 procent.

Om man i figuren nedan följer kurvan för det mest rimliga måttet på regelbunden dagstidningsläsning, det vill säga de som läser morgontidning minst fem dagar per vecka och/eller kvällstidning minst tre dagar per vecka, blir en sak tydlig. Här är variationen större. De tre kurvorna, för låg- medel- och högfrekvent läsning, följer i stort sett varandra över åren. Det sker samma förändringar på mediemarknaden och samma lågkonjunkturer, men det får större genomslag bland de medelfrekventa läsarna. Det senaste året ser vi även en drastisk nedgång av det medelfrekventa läsandet jämfört med föregående år. Faktum är att denna förändring från ett år till ett annat är större än den var mellan 1995 och det hittills sämsta dagstidningsåret

1996. (se Jansson, 1998) Detta är dock främst ett resultat av att läsandet var ovanligt högt förra året. Om denna nedgång 2002 är en tillfällig svacka eller visar en begynnande tendens är för tidigt att sia om.

Figur 5 Andel dagstidningsläsare (morgon- och/eller kvällstidning) 1986-2002 (procent)

- 1 = Högfrekventa läsare: Morgontidning minst 6 dagar/vecka och/eller kvällstidning minst 6 dagar/vecka
 2 = Medelfrekventa läsare: Morgontidning minst 5 dagar/vecka och/eller kvällstidning minst 3 dagar/vecka
 3 = Samtliga regelbundna läsare: Morgontidning minst 1 dag/vecka och/eller kvällstidning minst 1 dag/vecka

Kommentar: Svenska medborgare mellan 15 och 75 år.

Visserligen ser dagstidningsläsandet förhållandevis stabilt ut över åren, men det råder ingen tvekan om att den explosionsartade utvecklingen på mediemarknaden under 1990-talet, samt det ekonomiska dagsläget har satt press på dagspressen. Det senaste årets förändringar, både i läsvanor och tidningsupplagor, pekar mot en långsam försvagning av både morgon- och kvällspressen. Det finns dock ett undantag. Aftonbladet, som har funnit sin roll som den främsta Internet-integrerade tidningen, stärker varumärket på samtliga fronter. Läsningen ökar på nätet och så även andelen läsare av pappersutgåvan. Det är möjligt att detta är ett tecken i tiden, en tid då den traditionella dagspressen har fått möta en rad nya motståndare. Aftonbladet var tidigt ute med att anpassa sig, både efter de nya hinder och efter de möjligheter som dykt upp under de senaste tio åren och det verkar som om talesättet stämmer: ”If you can’t beat them, join them”

Samtidigt är det slående att inte *mer* har hänt med dagspressen. Med tanke på vad som har hänt i mediavärlden i övrigt kunde man förvänta sig en mycket större

effekt på detta område. Så är det inte. Dagspressen är djupt rotad i det svenska samhället och om mediekonkurrensen på allvar skall kunna hota dess ställning krävs antingen ett tydligt generationsskifte eller ytterligare innovationer.

Referenser

- Antoni, Rudolf och Eriksson, Therese (2002) *Läsvanestudien – en tabellrapport*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Bourdieu, Pierre (1987) *Kultursociologiska texter*. Salamander förlag, Lidingö
- Høst, Sigurd och Severinsson, Ronny (1997) *Avisstrukturen i Norge og Sverige – 1960-1995*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Jansson, André (1998) *Dagstidningsläsningen går upp – men ändå inte*, i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM-institutet
- Nilsson, Åsa och Severinsson, Ronny (2001) *Trender och traditioner i svensk morgonpress 1987-1999*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- TS-tidningen (2003) nr 1
- Wadbring, Ingela (2003) *En tidning i tiden – Metro på den svenska dagstidningsmarknaden*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (1996) *Räckvidd och läsvana 1986-1995. En nivåjämförelse mellan två tidningsläsningsmått*, i Carlsson, Ulla (red) *Rapport från 1996 års mediebarometerseminarium*. Göteborg: Nordicom

EN NY DAGSTIDNING FÖR NYA LÄSARE?

INGELA WADBRING

När den gratisdistribuerade dagstidningen Metro såg dagens ljus i Stockholm i februari 1995 var det starten på något helt nytt inom tidningsvärlden. Den var redan från starten uppbyggd av korta nyheter, gratisutgiven och distribuerad av Storstockholms lokaltrafik. Inte många dagstidningar har startats i Sverige i efterkrigstiden och nått framgång. Att dessutom satsa på en ny tidning tryckt på papper vid precis den tidpunkt då internet var det som var nytt, intressant och spännande kan synas som en paradox. Men så skedde.

Och Metro växte och expanderade. Våren 2003 finns tidningen i Metro Internationals tappning på 25 platser världen över. Många andra företag har också startat dagliga gratisdistribuerade tidningar, på flera håll i världen, och det finns även exempel på betalda dagstidningar som gått över till gratisdistribution.¹ Men hela historien om dagliga gratisdistribuerade tidningar startade alltså i Stockholm 1995.

Skälet till att det är möjligt att distribuera Metro gratis är bland annat att man slipper den kostsamma distributionen som hembärning till prenumeranterna på morgonen innebär. Det som prenumeranter betalar i prenumerationsavgift motsvarar ungefär vad hembärningen kostar. Den andra viktiga intäktsdelen för ett medieföretag är annonsintäkter. Tillräckligt stora annonsintäkter i kombination med att slippa en stor kostnad var viktiga faktorer som gjorde Metro möjlig att lansera. Detta visste de tre grundarna till Metro: Pelle Anderson, Robert Braunerhielm och Monica Lindstedt. De lyckades få ett kontrakt med Storstockholms lokaltrafik, som kom att distribuera tidningen. De fick också kontakt med Kinnevikssfären som kom att finansiera utgivningen.

För att kunna leva på annonsintäkter – som en gratisdistribuerad tidning alltså måste göra, vare sig den är daglig eller inte – krävs det att den har läsare. Man kan säga att det som säljs till annonsörerna är mängden läsare och läsarnas uppmärksamhet av annonsbudskapen.² Vad som krävdes redan från starten var således att man kunde visa att det fanns människor som läste den nya tidningen. Hur läsningen av Metro har utvecklats sedan starten är vad som står i fokus i detta kapitel.³

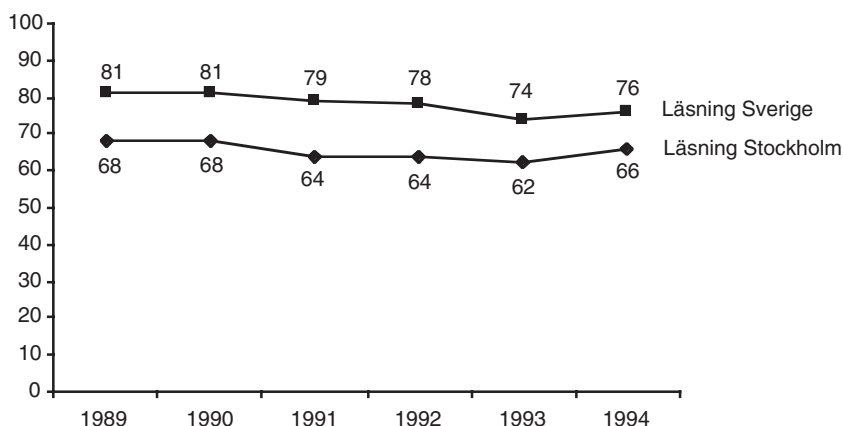
Stockholm innan Metro

Tidningsmarknaden i Stockholm har ofta beskrivits som innehållande ett 'svart hål' i förhållande till hur det ser ut i Sverige i övrigt. Skälet är att dagstidningar, och då framför allt morgontidningar, nått färre i Stockholm än annorstädes.⁴ En viktig

förklaring till att så varit fallet är att ju större en stad är, desto mer differentierad blir dess kultur och därmed blir det svårare för en dagstidning att nå alla. De lokala nyheterna – som är basen för Sveriges morgontidningar – kan i en storstad inte vara lokala på samma sätt som de kan vara det i en mindre stad.

I figur 1 finns läsningen för såväl Stockholmsregionen som landet som helhet inlagda, fram till 1994, för att få en uppfattning om hur situationen såg ut innan Metro startade.

Figur 1 Regelbunden läsning av morgontidningarna i Stockholmsregionen respektive landet som helhet, 1989-1994 (procent)

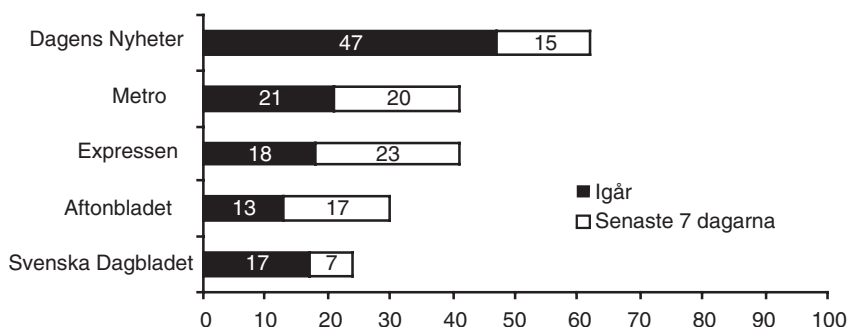
Kommentar: Med regelbunden läsning avses läsning minst 5 dagar/vecka. Antalet svarande är för Stockholmsregionen cirka 300, för Sverige som helhet cirka 1.800 personer.

Källa: Riks-SOM-undersökningen respektive år.

Det skiljde ungefär 10 procentenheter ifråga om regelbunden läsning av morgontidningar mellan Stockholmsregionen och landet som helhet i början av 1990-talet. Två tredjedelar av befolkningen i Stockholmsregionen läste regelbundet en morgontidning, och tre fjärdedelar av svenskarna i allmänhet. Detta svarta hål trodde sig alltså grundarna och ägarna till Metro kunna fylla med den nya tidningen. Och de hade rätt.

Man valde på Metro att göra sin första officiella undersökning via *Stockholmsmätningen 1995*, en undersökning som gjordes av Delfi Marknadsservice och var en undersökning där det fanns flera intressenter, bland annat andra medier. Undersökningen gjordes i mars 1995, alltså strax efter starten av *Metro* i februari samma år (figur 2).

Figur 2 Dags- och veckoräckvidd för olika dagstidningar i Stockholmsregionen, mars 1995 (procent)

Kommentar: Sammanslagningen av läsning igår och de senaste 7 dagarna blir veckoräckvidd. Antalet svarande är 2.454 personer. Frågan är ställd som hjälpt erinran.

Källa: Stockholmsmätningen 1995.

På en månad hade Metro blivit Stockholms näst största tidning med en dokumenterad daglig räckvidd på cirka 20 procent och en veckoräckvidd på cirka 40 procent. Det innebar att nästan hälften av de boende i Stockholm läste tidningen åtminstone någon gång i veckan, och att var femte läste den dagligen. Läsarna synes således ha varit intresserade av en ny daglig morgontidning.

Expansionen i Sverige

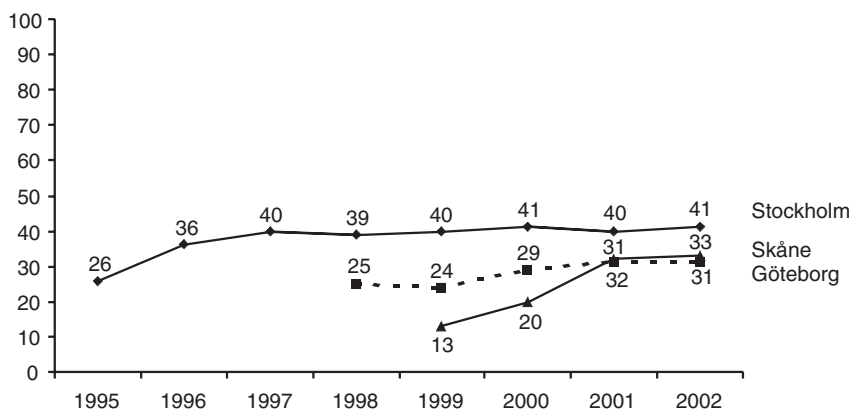
I Göteborg startade Metro den 16e februari 1998. På Göteborgsmarknaden dominerade Göteborgs-Posten på ett helt annat sätt än Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet i Stockholm. På Göteborgsmarknaden fanns vid tidpunkten för Metros start också Arbetet, som dock hade en svag ställning. Arbetet var starkare i Malmöregionen, även om Sydsvenska Dagbladet var den dominerande tidningen. I Malmöregionen startade Metro den 13e september 1999, och den lanserades då som en regiontidning på ett annat sätt än i Stockholm och Göteborg. Förhållandet i Malmöregionen var inte helt olik Stockholmsregionens, där förstetidningen nådde knappa 50 procent av befolkningen och andratidningen ungefär 20; en viktig skillnad var dock förstås andratidningens politiska färg. Göteborgsregionen däremot, karaktäriserades av mer monopol än de båda andra. 'Alla' i Göteborgsregionen läste GP, även om en viss skiktning mellan olika samhällsgrupper fanns också här.⁵

Det finns således likheter och skillnader mellan de tre orter där Metro är verksam. En av de allra viktigaste skillnaderna dock, är att när tidningen startade i Göteborg

och Skåne så var fenomenet Metro inte längre nytt, utan ganska väl beprövat och känt från Stockholm.

Efter den första undersökningen som gjordes i Stockholm 1995, valde Metro att gå med i den stora branschmätningen, Sifos Orvesto, som görs regelbundet. Tredje tertialet 1995 mättes Metro i Stockholm för första gången i Orvesto (figur 3), och sedan årligen på de tre platser i Sverige där den utkommer.⁶

Figur 3 Räckvidd för Metro i Stockholms-, Göteborgs- och Malmöregionerna från respektive start och framåt (procent)

Källa: Orvesto respektive år (helår).

Det som mäts i Orvesto är estimerad räckvidd, vilket är detsamma som **sannolik läsning**. Det är ett mått som inte riktigt stämmer överens med hur ofta människor anger att de brukar läsa olika tidningar, och inte heller alltid korresponderar med ett vanligt räckviddsmått, dvs. om man läste en tidning igår. Estimerad räckvidd är ett mått där även de sporadiska läsarna tas hänsyn till och beräknas som sannolika läsare i viss utsträckning. Men över tid är det naturligtvis gjort på samma sätt, och fungerar därför ändå bra som ett mått på den sannolika läsningen av tidningen.

Sett till helårsbasis nådde Metro redan 1995 ungefär en fjärdedel av stockholmarna. Om endast tredje tertialet redovisas blir räckvidden något högre för Metro, 30 procent. Redan 1997 nådde tidningen den nivå den sedan hållit; en estimerad räckvidd om ungefär 40 procent i Stockholm. Efter något mer tveksamma inledningar i Göteborg respektive Skåne har tidningens estimerade räckvidd där kommit att hamna på ungefär 30 procent. Uppgången i Skåne kan i viss mån hänföras till den socialdemokratiska morgontidningen Arbetets nedläggning hösten 2000.⁷

Det finns förstås inte ett enstaka skäl till att Metro lyckats; det finns flera. Skälen kan delas in i exempelvis sådana faktorer som har med tidningen som sådan att göra, och sådana som har med läsarna att göra.

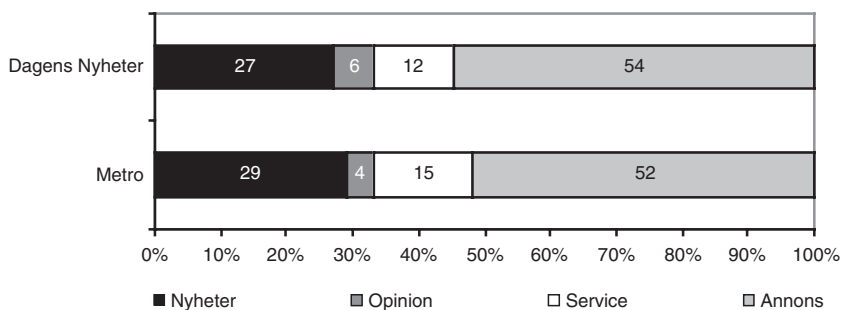
Metro som koncept

Exempel på tidningsfaktorer som är viktiga för Metros framgång är att den är gratis, har ett smidigt format, ett tillräckligt bra innehåll och att den distribueras där mycket folk rör sig. Dessa faktorer samverkar naturligtvis. En tidning som är gratis men som har ett uselt innehåll får inga läsare. Och en tidning som har dålig distribution kan ha ett hur bra innehåll som helst, men ändå inte få några läsare. Distributionen via kollektivtrafiken är viktig, men inte avgörande för hur läsningen av Metro ser ut; det är inte bara kollektivtrafikåkare som läser Metro även om de är i majoritet. Det är alltså enskilda faktorer *i samverkan* som är viktiga.

När väl distributionsfrågan för Metro var löst, var innehållet i tidningen en viktig del att arbeta med. Metro består i stor utsträckning av notiser från nyhetsbyråer, huvudsakligen TT. Men det finns exempelvis också krönikor och ett större reportage dagligen. Den innehållsmätning som redovisas här, är hur fördelningen av olika slags material såg ut i DN respektive Metro vid tidpunkten för Metros start (figur 4).

En vanlig uppdelning är att endast skilja mellan redaktionellt material och betalt annonsmaterial, men jag har valt att redan här göra en något mer finfördelad uppdelning, genom att också skilja ut servicematerial respektive opinionsmaterial. Servicematerial är sådant som börsresultat, sportresultat, väder, TV-tablåer etc. Opinionsmaterial innebär inte enbart ledare, debatt och insändare, utan också exempelvis recensioner. Det handlar, kort sagt, om material där skribenten primärt har en uttalad uppfattning om någonting som förmedlas till läsarna. Det kan vara såväl en sportkrönika som en ledarartikel eller en recension av böcker.

Figur 4 Innehållsprofil i Dagens Nyheter och Metro Stockholm, 1995 (procent)

Kommentar: Totalt antal kvadratcentimeter material är i DN 1.122.065 och i Metro 115.000. Mätningen är gjord en höstvecka för respektive tidning, inklusive bilagor. SLs sida räknas som annonsmaterial.

Vid *Metros* start 1995 var skillnaden gentemot *Dagens Nyheter* ifråga om fördelningen av de fyra övergripande materialtyperna relativt marginell. Annonser var ungefär hälften av innehållet i båda tidningarna och traditionella nyheter knappt 30 procent av innehållet; resterande var service- och opinionsmaterial.

Men skenet bedrar, på sitt sätt. Sett till mängden material i tidningar – alltså antalet uppmätta kvadratcentimetrar – var skillnaden snarare enorm. *Dagens Nyheter* innehöll ungefär sju gånger så mycket material **per dag**, med hänsyn tagen till tidningarnas utgivningstäthet och storlek. Om man på det sättet jämför antalet redaktionella sidor, och gör det i tabloidformat, fick en *DN*-läsare 42 redaktionella sidor en genomsnittlig dag (eller 21 sidor fullformat), medan en *Metro*-läsare fick sex rena nyhetssidor i tabloidformat en vanlig dag.

Idén med *Metro* var från start att den skulle kunna läsas på kort tid. Sätillvida skulle tidningen vara mindre omfattande än en traditionell morgontidning, vilket den alltså faktiskt var. Strukturellt var den ändå på en övergripande nivå lik en vanlig tidning.

Läsarna och den nya tidningen

Merparten av dem som läser *Metro* läser också en traditionell dagstidning och *Metro* kan därför i stor utsträckning sägas vara ett komplement till en annan tidning. Men *Metro* har också skapat nya läsare, sådana som tidigare inte läst någon dagstidning alls. Det finns många möjligheter att analysera var de nya läsargrupperna finns. Här ska emellertid endast en faktor få belysa hur läsarmarknaden ser ut, och det är den faktor som nog är allra viktigast för vilka medievanor vi har: hur gamla vi är. Unga och gamla använder medier på olika sätt.

Och unga läser morgontidningar i lägre utsträckning än äldre. Men, tvärtemot vad som ofta hörs i debatten, läser unga inte morgontidningar i lägre utsträckning idag än för 10 eller 20 år sedan. De unga ligger på en relativt låg, men mycket konstant nivå ifråga om läsning av morgonpress. Om vi följer Nordicoms *Mediebarometer* bakåt i tiden och jämför 15-24-åringar med befolkningen som helhet, så ligger de unga på en räckvidd på cirka 60 procent och befolkningen som helhet på en räckvidd på cirka 75 procent. Så var det för tjugo år sedan, och så är det idag.⁸

När *Metro* startade var den både lik och olik en traditionell morgontidning. Tidpunkten för utgivning var densamma, fördelningen av olika slags material och den allvarsamma tonen utan sensationer likaså. Men mycket skiljde sig också åt. Nyheterna var kortare, presenterade i ett mindre format, distributionen var löst på ett helt annorlunda sätt än för traditionell morgonpress och, inte minst, priset var annorlunda. Unga som inte hunnit skaffa sig stabila vanor och ett välbetalt arbetet har mindre ekonomiska möjligheter att ha en prenumeration i hushållet – i de fall de flyttat från föräldrahemmet – och därför torde priset vara av klart intresse. För även om de unga skulle ha råd i någon slags objektiv mening, kan prioriteringar göra att en morgontidning får stryka på foten för annat. För ungdomar borde

Metro således vara en perfekt produkt. Men å andra sidan är ju frågan om unga är intresserade av nyheter och nyheter i papperstidningsform? Eller om det är andra medier som de unga prioriterar även om en morgontidning kan fås gratis?

Starten av Metro har visat att unga inte är ointresserade av nyheter i papperstidningsform. Ett exempel som visar att så är fallet är här hämtat från Göteborgsregionen. Skälet att data hämtats härifrån är att SOM-institutet mätt läsningen av Metro sedan 1998, vilket gör att tidsserien för Göteborgsregionen är komplett medan den inte är det för Stockholmsregionen.⁹

Även om de unga står i fokus är också andra åldersgrupper inlagda i tabellen för att få en relief till de unga resultaten. Den regelbundna tidningsläsningen som helhet är det vi finner på de första raderna i tabell 1. Såväl differenserna – beroende på om Metro räknas med som morgontidning eller inte – som nivån på tidningsläsningen är av intresse att studera.

Tabell 1 Regelbunden läsning av olika tidningar bland olika åldersgrupper i Göteborgsregionen, 1997-2002 (procent)

Läser:	15-29 år						30-49 år						50-64 år						65-80 år					
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	1997	1998	1999	2000	2001	2002	1997	1998	1999	2000	2001	2002	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Minst någon Morgontidning, exkl. Metro	59	53	54	50	55	51	73	72	69	70	68	63	83	81	81	82	84	81	86	80	86	87	83	83
Minst någon morgontidning, inkl. Metro	-	65	64	65	70	68	-	77	74	77	77	73	-	85	85	86	88	86	-	82	87	89	86	87
Differens	-	12	10	15	15	17	-	5	5	7	9	10	-	4	4	4	4	5	-	2	1	2	3	4
GP	55	48	49	46	51	47	70	67	66	66	65	60	79	77	76	78	81	78	82	77	82	83	80	81
Arbetet	3	4	3	-	-	-	4	5	5	-	-	-	6	6	5	-	-	-	4	6	5	-	-	-
Metro	-	24	24	25	30	30	-	12	12	16	19	21	-	9	12	13	15	16	-	4	5	7	9	9
GT	9	9	10	8	8	8	9	9	11	8	10	9	8	11	12	13	11	12	5	5	8	7	6	8
Antal svar	469	395	474	448	428	419	667	615	698	652	716	738	419	387	478	487	529	531	270	251	325	355	350	376

Kommentar: Med regelbunden läsning menas läsning minst fyra dagar per vecka. Från och med år 2000 är personer i åldern 80-85 år med i urvalet.

Källa: Väst-SOM-undersökningen respektive år.

Till att börja med kan konstateras att differenserna är betydligt större bland unga än bland äldre: år 2002 är skillnaden mellan andelen morgontidningsläsare om Metro inkluderas respektive exkluderas bland de unga 17 procentenheter och bland de äldsta fyra procentenheter. Metro som tillskott är således betydligt större bland de unga, även om tidningen har relativt många läsare i samtliga åldersgrupper.

Samtidigt är nivån lägre bland de yngre, dvs. det är en betydligt större andel som inte är att betrakta som regelbundna tidningsläsare, särskilt om Metro inte inkluderas som morgontidning. Drygt hälften av de unga mot över 80 procent bland de äldsta är regelbundna morgontidningsläsare om vi inte räknar med Metro. Skillnaderna blir förvisso mindre om Metro räknas med, men är ändå relativt stora; samtidigt är det viktigt att påpeka att ungas relativt sett låga nivå ifråga om regelbunden tidningsläsning generellt sett alltså inte är ett nytt fenomen.¹⁰

Läsningen av de enskilda tidningarna i regionen är också värda att uppmärksamma. I samtliga åldersgrupper kunde en nedgång i den regelbundna läsningen av Göteborgs-Posten märkas direkt efter att Metro startat i regionen; nedgången var dock störst bland de yngsta. Läsningen av Metro har ökat i samtliga åldersgrupper sedan starten, om än måttligt. Andelen regelbundna läsare är störst bland de unga och minst bland de äldsta.

Även om Metros läsekrets ökat i samtliga åldersgrupper över tid, finns det i de två äldsta åldersgrupperna inte någon långvarig nedgång för Göteborgs-Posten som kan knytas till Metro; nedgången som kunde ses omedelbart efter starten av Metro återtog av Göteborgs-Posten året efter. Nedläggningen av Arbetet spelade en måttlig roll i Göteborgsregionen, bland annat därför att dubbelläsningen var stor, men någon procentenhets roll uppåt för Göteborgs-Posten bör nedläggningen ha lett till, och då kanske särskilt bland de äldre.

En viss betydelse har Metro således haft på Göteborgsmarknaden, särskilt bland de unga. Och till unga får vi här räkna också de som kan karaktäriseras som unga medelålders; ett visst tidningsbyteri finns här, ett byteri som drabbat Göteborgs-Posten, som varande regionens största tidning. Samtidigt är det viktigt att poängtera att i den yngsta åldersgruppen är den *totala nivån* på regelbunden läsning högre efter Metros start än före, och inte i någon av de andra tre åldersgrupperna har den totala nivån på regelbunden tidningsläsning gått ned.

Ingen fåfång tidning

Från ett samhälls- och publikperspektiv är Metro i huvudsak någonting positivt, genom att den ökat tidningsläsandet som sådant. Ett ökat tidningsläsande leder till såväl större omvärldskunskap som bättre språkkunskap. Huruvida de som börjat läsa Metro senare kommer att övergå till andra tidningar är dock en fråga som är svårare att besvara, men som tidningsutgivare gärna skulle vilja ha ett svar på. Det mesta tyder på att sett ur ett branschperspektiv så är Metro huvudsakligen någonting positivt också. Tidningen ökar tidningsläsandet och intresset för papperstidningen som fenomen, och andra tidningar bör på sikt vinna mer än de förlorar. Men, och det är viktigt att påpeka, tidningen har ännu funnits för kort tid för att sådana analyser ska kunna göras med någon större säkerhet.

Det kan konstateras att det tryckta mediet som sådant inte är något som ratas av unga och inte heller av andra, i tidningssammanhang, resurssvaga grupper.¹¹ Det

är uppenbarligen andra faktorer som gör att dessa grupper tidigare inte tagit del av dagstidningar i så stor utsträckning. Faktorer som är viktiga är naturligtvis priset, men också innehållet och distributionssättet spelar stor roll. Att få en gratis, lättfattlig – åtminstone i betydelsen kortfattad – tidning vid en tidpunkt på dygnet då man inte har så mycket annat att göra är ett koncept som fungerar. Och den är inte fåfång.

Noter

- ¹ För en internationell översikt se Price (2002). Se också *Newspaper Techniques* (2002).
- ² Se t.ex. Picard (1989) för en översikt.
- ³ Kapitlet är huvudsakligen en sammanfattning av ett kapitel i avhandlingen *En tidning i tiden? Metro och den svenska dagstidningsmarknaden* (Wadbring 2003) som dock är uppdaterat med 2002 års data från de olika undersökningar som använts.
- ⁴ Se exempelvis Kratz (1995); *Mediebarometern* (respektive år).
- ⁵ Se exempelvis Bendz och Wadbring (1997); Lithner och Wadbring (1998).
- ⁶ SOM-institutet började inte mäta läsningen av Metro förrän 1998.
- ⁷ Se Wadbring (2002).
- ⁸ *Mediebarometern 2001* (2002).
- ⁹ Frågan om läsning som ställs i SOM-undersökningarna bygger på att människor anger hur ofta de brukar ta del av olika tidningar. Den är alltså inte jämförbar med tidigare redovisade Orvestodata (som är estimerad räckvidd), utan regelbunden läsning i SOM-undersökningarna ligger ungefär 10 procentenheter under Orvestos redovisade räckvidd. Så länge de båda undersökningarna inte jämförs med varandra utan bara inbördes är det inte något problem. Vilken nivå som är den mest korrekta kan förstås diskuteras.
- ¹⁰ Se *Mediebarometern 2001* (2002).
- ¹¹ Se Wadbring (2003) för ytterligare analyser.

Referenser

- Bendz, Anna och Wadbring, Ingela (1997) Medborgaren och morgontidningen. I Nilsson, Lennart (red) *Nya landskap*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Kratz, Charlotta (1995) Storstad och landsort. I Weibull, Lennart och Kratz, Charlotta (red) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Lithner, Anders och Wadbring, Ingela (1998) Morgontidningen i en föränderlig verklighet. I Nilsson, Lennart (red) *Mångfald – bilder av en storstadsregion*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Mediebarometern* (löpanden) Göteborg: Nordicom-Sverige
- Newspaper Techniques* (2002) Ifra, no 12.
- Picard, Roberg G. (1989) *Media Economics. Concepts and Issues*. Newbury Park: Sage Publications
- Price, Carly L. (2002) *Threats and Opportunities of Free Newspapers*. Dallas: INMA
- Wadbring, Ingela (2002) Arbetets prenumeranter efter Arbetet. I Wadbring, Ingela; Weibull, Lennart och Bergström, Annika (red) *Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet
- Wadbring, Ingela (2003) *En tidning i tiden? Metro och den svenska dagstidningsmarknaden*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet

RADIOLYSSNANDET MINSKAR

JAN STRID

En av fördelarna med radio som medium är att det är snabbt. När någon stor händelse ägt rum kan man alltid slå på radion och få de senaste nyheterna. Dessutom har man framhållit fördelen med att radion är mobil, man kan ha den med sig som transistor på stranden eller walkman på stan eller man kan ha den i bilen. Man kan dessutom både få information och underhållning (främst musik) i samma medium och inte sällan i samma kanal. Informationen kan dessutom vara av lokal karaktär liksom den kan gälla inrikes och utrikes händelser.

Frågan är hur alla de förändringar som skett under de senaste 20 åren både inom radiomediet och andra medier har påverkat radiolyssnandet? Vad hände när radiomediet utökades med kommersiella kanaler, hur påverkar alla nya TV-kanaler och hur påverkar Internet? Televisionen är idag nästan lika snabb som radion – och Internetnyheter kan man få när man själv efterfrågar dem. Svar på dessa frågor kan ge perspektiv på vad den förändring som står för dörren nämligen digitaliseringen av radio och TV kan få för konsekvenser. Digitaliseringen innebär att vi kan få tillgång till mångdubbelt fler kanaler och vi kan också få tillgång till nya tjänster om vilka vi endast kan spekulera (SOU 2002:38). Samtidigt kan vi få allt mer av detta i en och samma apparat men kommer det att bli radio, TV, telefon eller persondator? Kommer det ens att bli meningsfullt att tala om olika medier, spelar det någon roll genom vilken teknik vi tar emot visst innehåll? Bild, ljud och text, allt separat eller allt i ett?

För att kunna besvara dessa frågor måste vi nog veta hur situationen ser ut just nu och hur den vuxit fram. SOM-undersökningarna har nu undersökt svenska folkets vanor sedan 1986 för att försöka spåra tendenser och hitta förklaringar. De görs med hjälp av postala enkäter där frågorna är desamma och de riktar in sig på vad människor uppger sig ha för vana att göra.

De årliga undersökningarna ha sedan mitten av 1990-talet visat på en stor stabilitet. Det är i huvudsak de yngre som växlar mellan olika kanaler medan de äldre håller sig till en eller två kanaler. Genomsnittet för hela befolkningen är ca två kanaler trots att utbudet ökat. Vilka kanaler man väljer att lyssna på förklaras nästan helt av ålder och det förefaller vara den situation man befinner sig i ålderscykeln som bestämmer medan generationsförklaringar möjligen påverkar talade kanaler och kanaler med klassisk musik (jfr t ex Strid 1996, 1999a, 1999b och 2002).

Föreliggande artikel presenterar situationen hösten 2002 dels för beskrivning dels för att finna tendenser som kan hjälpa oss att förstå hur radiomediet används och kanske kommer att användas. Den första frågan gäller hur ofta man tar del av olika radiokanaler.

Kanalval

Den klart mest avlyssnade kanalen är P4 i Sveriges Radio. Det är naturligtvis fel att kalla den en kanal eftersom det är olika lokala stationer över hela Sverige men det finns en gemensam nämnare för kanalens stationer. Bland alla radiokanalerna är det den enda som kan sägas vara lokal, med en blandning av tal och musik. Det är hela 80 procent av svenska folket som åtminstone någon gång lyssnar till kanalen. Ett litet problem i mätningen är att lokala P4 stationer inte sänder på nätter och helger (då gemensamma program sänds på samma frekvens från Stockholm med undantag för vissa lokala eller regionala nyheter) och vid vissa tider på dagen då man sänder gemensamma program från Stockholm tillsammans med P3 varför P4:s siffror blir lägstanivå och P3:s möjligen något för höga.

På andra plats i det dagliga lyssnandet kommer P1 i Sveriges Radio. P1 har också tillsammans med P4 den mest trogna publiken, ungefär hälften av deras totala lyssnarskar per vecka är dagliga lyssnare. Samtidigt är det ungefär hälften av det svenska folket som aldrig lyssnar på P1. Kanalen är i huvudsak en talad kanal och är den som har den tydligaste profilen. Det är det som blev kvar av den klassiska enkanalsradion från 1940- och 1950-talen (jfr Djerf-Pierre och Weibull 2001).

Tabell 1 Andel som brukar ta del av olika radiokanaler mer eller mindre regelbundet, hösten 2002 (procent)

Kanal	Dagl	5-6 d/v	3-4 d/v	1-2 d/v	Mer sällan	Aldrig	Antal svar	Summa procent
P1 i Sveriges Radio	12	3	4	6	26	48	3606	100
P2 i Sveriges Radio	2	1	3	5	29	59	3606	100
P3 i Sveriges Radio	7	4	9	13	32	35	3606	100
P4 i Sveriges Radio	31	9	10	11	19	20	3606	100
Radio Rix	6	4	7	9	18	56	3606	100
Radio City	2	3	3	5	16	71	3606	100
NRJ/Energy	3	3	5	8	18	63	3606	100
Mix Megapol	4	3	5	10	20	58	3606	100
Lugna Favoriter	3	2	4	6	12	73	3606	100
Annan privatradio	4	3	4	4	13	72	3606	100
Närradio	3	2	2	4	20	69	3606	100

Med undantag för närradion kan de övriga kanalerna sägas vara musikkkanaler, alltifrån P2 i Sveriges radio med klassisk musik (samt en del invandrarprogram) till Energy med den mest moderna populärmusiken. Ingen av dessa når upp till 10 procent dagligt lyssnande. P3 är den största av dessa men det är också den enda, liksom P2, som når hela svenska folket. De övriga är kommersiella kanaler som i nätverk täcker större delen av befolkningen med undantag för de olika kanaler som

i tabellen är samlade under rubriken Annan privat radio som har ett varierat utbud med musik och nyheter i varierande grad. Om vi tar detta med tillgång i beaktande är det troligt att Radio Rix numera är större än P3 bland dem som har tillgång till denna kanal.

Närradion är lite speciell. Den startade 1979 som en lokal föreningsradio med särskilda förbehåll som t ex begränsat sändningsområde, reklamförbud och att endast ideella föreningar fick sända. Detta innebar att vissa ideella föreningar, främst religiösa, kom att dominera och lyssnandet var lågt och koncentrerat till äldre lyssnare. Men i samband med att kommersiell radio infördes kom reklamförbudet i närradion att upphävas. Även sändningsområdet har av olika anledningar vidgats och föreningsdefinitionen har likaså vidgats. Den är för närvarande utsatt för en utredning och Radio- och TV-verket har genomfört en granskning (april 2003). Granskningen har sin upprinnelse i att det kommersiella inslaget har påstått öka kraftigt, något som granskningen inte håller med om. Radio- och TV-verket gör bedömningen att kommersialiseringen inom närradion inte har avstannat. ”Någon dramatisk ökning kan dock inte anses ha skett.” (Radio- och TV-verket 2003)

Detta innebär att närradion ökar något och dessutom når ungdomar. Ett annat inslag i närradion är att den på några platser uppfattas som lokal radio liknande uppfattningen av lokalt gratisutdelade annonsblad. Här kan vi möjligen se embryot till ett nytt fenomen inom radio.

Utvecklingen har medfört att vi i princip har tre olika närradioformer: en traditionell föreningsradio, en mera kommersiell föreningsradio och en föreningsradio inriktad mot invandrare. Den sistnämnda har för övrigt en lyssnarandel som är jämförbar med P2:s andel av invandrarna trots närradios begränsade sändningsområden.

Tabell 2 Andelen dagliga lyssnare på de olika radiokanalerna 1994-2002 (procent)

Kanal	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
P1 i Sverige Radio	17	13	12	12	13	12	13	13	12
P2 i Sveriges Radio	4	3	3	2	3	3	3	3	2
P3 i Sveriges Radio	15	12	9	8	8	8	7	7	7
P4 i Sveriges Radio	32	34	30	29	31	31	31	34	31
Radio Rix	4	4	5	5	6	7	6	6	6
Radio City	4	4	4	2	3	2	2	2	2
NRJ/Energy	4	6	6	5	4	5	5	3	3
Mix Megapol	-	-	3	4	5	4	5	4	4
Lugna Favoriter	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Annan privat radio	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Närradio	4	3	4	3	3	3	3	4	3
Antal svarande	1704	1777	1779	1754	1821	1800	1842	1899	3606

De kommersiella kanalerna, alltså den privata lokalradion, startade 1993 så låt oss se vad som inträffat efter det att dessa startade. Vi kan då hålla i minnet att det från politiskt håll utlovades mångfald till stöd för demokratin (Jfr Hadenius och Weibull, 2003). Olika röster skulle komma till tals, det lokala kulturlivet skulle få ett tillskott och debatten skulle vidgas.

Vi kan här konstatera att P4 inte verkar ha påverkats av den privata lokalradions utveckling överhuvud taget, den har under hela perioden från 1994 legat stadigt på ca 30 procent. P1 fick initialt en minskning men har därefter legat ganska stabilt kring 12 procent. Den stora förloraren var P3 som efter hand har fått sitt dagliga lyssnande halverat, den kanal som i sitt utbud mest liknade de kommersiella kanalerna.

När väl den kommersiella radion etablerat sig har de kommit att ligga mellan två och sex procent i sitt dagliga lyssnande. Men vi skall tillägga att under perioden har ett antal kommersiella kanaler lagts ner och en del bytt namn och format. Även närradion har varit stabil under perioden.

Det som bidragit till P1 staka ställning är att ingen privat lokalradio har drivit någon talad kanal som kunnat konkurrera med P1 utan all konkurrens har kommit från musikkanaler. Den mångfald som utlovades när Sveriges Radios monopol upphörde blev inte pluralism i åsikter och opinioner utan en mångfald på musikens område. Men den mångfalden nådde inte alla. Vi kan också se att en majoritet av svenska folket aldrig lyssnar på de kommersiella kanalerna alltifrån 56 procent upp till 73 procent. Eftersom de flesta lyssnarna på de kommersiella kanalerna kombinerar sitt lyssnande med andra kommersiella kanaler är de trogna lyssnarna mycket få (Strid, 2002).

Radiolyssnande – från starten en fråga om ålder

Om vi ser till andelen som lyssnar mera sällan på de kommersiella kanalerna är ett rimligt antagande att den skulle minska över tid men tidserien visar dock att så inte är fallet. Ett av skälen till detta torde vara att de i huvudsak är ungdomskanaler och medan musikgenren i huvudsak följer musikmakens växlingar så gör inte individerna det allteftersom de blir äldre. Att de verkligen är ungdomskanaler visas tydligt av tabell 3.

Om vi utgår från ett mera övergripande perspektiv på radiolyssnandet i olika åldrar kan vi urskilja i princip tre åldersgrupper med olika radioprofiler. Mellan 15 och 30 år dominerar de kommersiella kanalerna, mellan 30 och 50 år blandas Sveriges Radios kanaler med de kommersiella medan åldrarna över 50 håller sig till Sveriges Radios kanaler. Vi har dessutom samma mönster under hela perioden från 1994 (Strid 1999a, 2001). Detta torde visa att det som avgör är den situation vi befinner oss i ålderscykeln och inte generationen. Möjligen kan vi se ett generationsfenomen gällande P1 och P2 men skillnaden är liten och för P2 är siffrorna för små.

Tabell 3 Andelen dagliga lyssnare på olika radiokanaler efter ålder, 2002 (procent)

Kanal	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-75	76-80
P1 i Sveriges Radio	1	1	2	7	8	14	25	32
P2 i Sveriges Radio	0	0	1	1	1	2	5	11
P3 i Sveriges Radio	7	12	12	11	7	4	3	7
P4 i Sveriges Radio	4	4	6	15	27	44	53	46
Radio Rix	20	6	10	9	8	3	0	0
Radio City	5	2	2	4	3	0	0	0
NRJ/Energy	19	2	8	2	2	0	0	0
Mix Megapol	9	3	8	9	5	1	0	0
Lugna Favoriter	5	2	5	5	3	1	1	2
Annan Privat Lokalradio	4	7	5	5	6	3	2	2
Närradio	3	1	1	2	3	3	4	5
Antal svarande	239	235	248	577	613	692	765	239

Även om mönstret förefaller stabilt finns det dock en ny tendens i svenskt radiolyssnande: att lyssnandet går ner. Det går dessutom ner i alla åldrar och är vidare inte litet. I tabell 4 har jag svarspersonerna slagits samman till de tre som tidigare nämndes och jämfört lyssnandet mellan 1998 och 2002.

Tabell 4 Andelen dagliga lyssnare på respektive kanal 1998 och 2002 uppdelade på tre åldersgrupper (procent)

	15 till 29 år		30 till 49 år		50 till 75 år	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002
P1	3	1	7	7	21	19
P2	1	0	1	1	4	3
P3	13	10	10	9	4	3
P4	5	5	23	21	50	48
Rix	12	12	8	8	1	1
City	5	3	4	3	0	0
NRJ	10	10	4	2	0	0
Megapol	10	7	6	7	0	0
Annan privat	7	5	5	5	2	2
Närradio	1	2	3	2	4	3
Totalt	67	55	71	65	86	79
Skillnad 1998-2002	-12		-6		-7	

Här kan vi se att det dagliga lyssnandet gått ner med 12 procent bland de unga, 6 procent bland de medelålders och 7 procent bland de äldre. Om vi tar med Lugna Favoriter som inte fanns 1998 och någon av de som då fanns inte togs upp av Annan blir minskningen i den yngsta gruppen 8, i den medelålders 4 och i den äldsta gruppen 5 procent. Två invändningar kan göras. Den ena är att det kan vara dubbellyssnandet som minskat men en kontroll för detta visar att så inte är fallet. En andra invändning är att man kan lyssna på radio via datorn och därför inte uppge detta när man besvarar frågan. Det skulle då innebära att man inte lyssnar på någon kanal utan på datorn och att man då inte skulle uppge kanal när man besvarar frågan. Detta låter emellertid inte troligt men går inte att helt kontrollera.

Radion – det jämställda mediet

Radion har kallats det jämställda mediet (Strid 1999b) på grund av att det knappast är några skillnader i lyssnandet på olika kanaler mellan kvinnor och män. Men om man studerar siffrorna närmare kan man faktisk spåra två olika mönster som kan vara värda att fundera på inför digitaliseringen av radion. Den ena får illustreras av P3 på vilken männen lyssnar i något högre grad jämfört med kvinnorna och den andra av Energy och Megapol där kvinnorna lyssnar i högre grad. Skillnaderna är marginella och inte statistiskt säkerställda men de representerar en tendens som bör observeras.

Dessutom måste vi ha i minnet att det främst är ungdom som lyssnar på de tre kanalerna vilket innebär att skillnaderna blir större bland ungdomarna än vad som visas i tabell 5.

Tabell 5 *Andelen dagliga lyssnare på de olika kanalerna uppdelade på kvinnor och män. Hösten 2002 i procent*

Kanal	Män	Kvinnor
P1 i Sveriges Radio	12	12
P2 i Sveriges Radio	2	2
P3 i Sveriges Radio	8	6
P4 i Sveriges Radio	31	30
Rix	5	6
City	1	2
NRJ/Energy	1	4
Megapol	2	5
Annan privat kanal	4	4
Närradio	3	3
Antal svar	1712	1897

Att männen i högre grad lyssnar på P3 torde bero på att P3 främst på kvällarna har ett utbud av längre program som endast innehåller en speciell musiksmak såsom punk, heavy metal och liknande. Också männen förefaller ha en starkare identifiering med sin musiksmak än kvinnorna.

Kvinnorna däremot förefaller föredra modern musik när den är ny. De lyssnade i ännu högre grad på Energy när den kom och det är också den kanal som spelar den nyaste musiken. Även Megapol spelar en nyare musik och samma skillnad fanns när den startade. City är ju en äldre kanal, startade i själva verket som närradio redan 1979, och spelar inte lika ny musik. Rix som är tidningsägd startade som en något mer seriös kanal med nyheter, som kanalen lade ner efter ett tag, spelar inte heller den mest moderna musiken vilket inte heller Lugna Favoriter gör.

Om vi enbart skulle se på åldrarna mellan 15 och 29 år så är männens övervikt för P3 tre procentenheter och kvinnornas övervikt för Energy och Megapol åtta respektive fem procentenheter.

Digitalisering av en mättad radiomarknad?

Vi har för närvarande en situation på radioområdet där ca 20 procent aldrig lyssnar på radio, där vi trots det stora utbud som finns håller oss till två kanaler och beroende på ålder väljer antingen musik eller information. Båda delarna kan vi dessutom få via andra medier såväl fasta som mobila.

Den enda tendens som kan spåras gäller det lokala och här är det möjligen närradion som står för förnyelse. På hela etermediesidan gäller för närvarande centralisering såväl Sveriges Radio och de kommersiella radiokanalernas nätverk är koncentrerade till Stockholm. Kanalen P4 är visserligen begränsat lokal liksom ett antal kanaler som i framställningen gått under namnet Annan kanal men de förefaller inte som om digitaliseringen i första hand tänker på dessa. Och hur skall kostnaderna täckas, den del av reklamkakan som faller på radion har ju inte på långt när nått upp till de höjder som förespeglades när radion kommersialiserades.

Det som skulle behövas är inte en diskussion om vilken teknik som skall användas utan vilket innehåll som radiolyssnarna efterfrågar. Vilket utbud vi än sänder ut så är det lyssnarna som avgör. Fler kanaler ut ger inte fler kanaler in varierat utbud ger inte automatiskt varierat intag åtminstone inte i samma medium.

I ett delbetänkande av digitalradiokommitten konstaterar författaren att intresset för digital radio är svalt och att inte många digitalradiomottagare har införskaffats av mottagarna (SOU 2002:38). Förhoppningen att digitalradio skall öka radions möjligheter har kanske inte så mycket med teknik att göra som innehåll anpassat för just radiomediet.

Referenser

- Djerf-Pierre, Monica och Weibull, Lennart (2001): *Spegla, granska, tolka*. Stockholm: Prisma.
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart (2003) *Massmedier*. Åttonde upplagan. Stockholm: Albet Bonniers Förlag
- Radio- och TV-verket* (2003): Årsbok
- Strid, Jan (1996) Göteborgs radiolyssnare 1996. I Nilsson, Lennart (red): *Nya Landskap*. Göteborg. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Strid, Jan (1999a) Radiovanor – en fråga om ålder. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*. Göteborg. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Strid, Jan (1999b) Radion – det jämställda mediet. I Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*. Göteborg. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Strid, Jan (2002) Radiolyssnandet 2001 – en uppdatering. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): *Det våras för politiken*. Göteborg. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- SOU 2002:38 *Digital Radio. Kartläggning och analys*.

INTERNET – EN BERG- OCH DALBANA

LOWE HEDMAN OCH ANNIKA BERGSTRÖM

I mars 2000 gick luften ur den sk IT-aktiebubblan, hävdas det. När den mätning, som vi nu kommer att rapportera resultaten från, genomfördes hade det gått ca två och ett halvt år sedan bubblan sprack. Detta skedde inte, som vid många andra liknande händelser, ”över en natt”, utan var snarare en långdragen process. Vi vet att det tar tid för en förändring av det aktuella slaget att skapa återverkningar i samhället i stort. Vi kan bara anta att konsekvenserna slår igenom, även i de delar av samhället som kanske inte var särskilt berörda av vare sig den snabba tillväxten på aktiesidan, de något upphaussade diskussionerna kring IT eller marknadens senare kollaps.¹ Samtidigt med den snabba utvecklingen på IT-området har vi under den här perioden sett en mängd nya medier och kommunikativa – till viss del interaktiva – tjänster växa fram (se bl a Hedman, 2002a och b). Mediemarknaden har varit, minst sagt, föränderlig.

Vad skulle vi då kunna förvänta oss för effekter bland allmänheten av dessa utvecklingstendenser? Det är inte helt orimligt att tänka sig att utvecklingen på IT-marknaden, både av ekonomiska och känslomässiga skäl, skulle stagnera. Det skulle exempelvis kunna ta sig uttryck i att färre hushåll än tidigare skaffar sig datorer och internetuppkopplingar. Redan i förra årets SOM-bok motsvarande denna antydde Annika Bergström (2001:245) i rubriken, ”Är svensken mätt på Internet?”, att IT-bubblans uppgående i det blå hade haft vissa effekter. I det här kapitlet skall vi, förutom att studera årets Internetdata, titta lite närmare på hur utvecklingen har sett ut under perioden efter att Internet etablerades i Sverige.

Medieteknologin fortsätter att spridas

Om vi knyter an till Sören Holmbergs och Lennart Weibulls inledningskapitel och figuren om teknologinnehav i hushållen, kan vi för de nyare informations- och kommunikationsteknologierna notera stigande kurvor. Marknaden för ”nya” teknologier är definitivt inte mättad. Däremot ser vi spåren av något som ser ut som en mättnadskurva för några specifika tekniker, exempelvis persondatorer. Det senaste året skedde dock en tillväxt med hela åtta procent och det är betydligt mer än utvecklingen för mer etablerade tjänster.

Det är när vi kommer till innehav av persondatorer och Internet som vi ser skillnaden mellan olika sociala grupper i samhället. De högutbildade och de högre tjänstemännen är de som i större utsträckning än andra har tillgång till dator, Internet (både i hemmet och på arbetsplatsen, se tabell 1), skrivare och handdator (se

bokens inledningskapitel). En betydligt större andel av de högre tjänstemännen har också tillgång till Internet via någon form av bredbandsuppkoppling (vilket framgår av att de har Internet till en fast månadskostnad), vilket möjliggör snabbare överföring av större mängder data/information. Liknande skillnader förekommer inte när det gäller äldre tekniker.

Tabell 1 Tillgång till Internet och typ av uppkoppling, hösten 2002 (procent av befolkningen respektive av dem som har tillgång till Internet i hemmet)

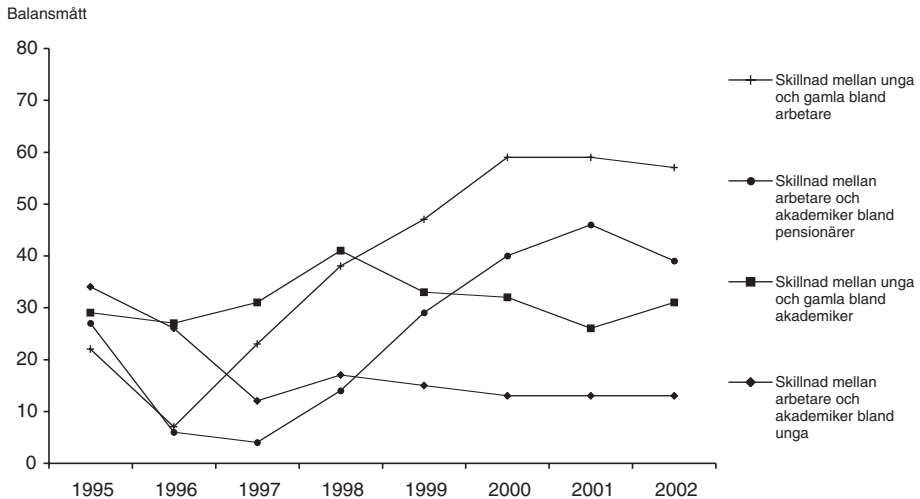
	Alla	Kön		Ålder				Social klasstillhörighet			
		M	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	Arb.	Ltj	Htj	Efö
Internet någonstans	74	75	73	94	90	76	24	67	81	91	80
- i hemmet	64	66	62	76	80	66	21	55	72	82	74
- på arbetsplats/skola	46	45	46	64	60	46	2	35	58	69	46
- på annan plats	5	3	6	14	3	2	2	6	4	3	2
Antal svar	3594	1722	1872	721	1188	999	697	1536	898	503	279
Typ av anslutning bland dem som har tillgång till Internet i hemmet:											
- rörlig telefontaxa	65	63	66	56	65	68	85	68	66	60	56
- fast månadskostnad	35	37	34	44	35	32	15	32	34	40	44
Antal svar	2039	1012	986	493	839	547	124	716	589	374	173

De yngre, de högutbildade och de högre tjänstemännen är alltså de grupper i det svenska samhället som i större utsträckning än andra har valt att skaffa sig datorer och koppla upp sig på Internet. Innehavet av dator kanske är mindre viktigt än möjligheten att koppla upp sig på nätet för att leta information och skaffa sig kunskap på olika områden. Vi kan konstatera att här har det skett en viss, om än marginell, utjämning över tid (se figur 1). Det är också vad man kan förvänta sig, om man studerar den historiska utvecklingen för olika medier och andra tjänster.

År 1995, när den första mätningen i den här serien gjordes, hade ungefär en fjärdedel (23 %) av de yngre, 15-29 år, från arbetarfamiljer tillgång till Internet. Sju år senare hade den andelen ökat till drygt två tredjedelar (69 %). Fortfarande är det en viss skillnad i tillgång i förhållande till de yngre som kommer från familjer klassificerade som "högre tjänstemän" eller akademiker. Bland dessa hade 2002 åtta av tio (82 %) tillgång till Internet (1995, 57 %). Skillnaden på 13 procentenheter har varit konstant sedan år 2000. Däremot går utjämningen inte lika fort bland de äldre, framför allt inte i gruppen 65 till 80 år. Internetinnehavet har bland dessa med arbetarbakgrund ökat från en procent 1995 till tolv procent 2002. Det är således fortfarande en mycket liten andel i denna kategori som har tillgång till nätet och i jämförelse med utvecklingen bland de yngre med samma bakgrund ger det en mycket flackare utvecklingskurva. Bland äldre högre tjänstemän har andelen ökat

från en fjärdedel (28 %) till hälften (51 %). Här ser vi ingen större skillnad i utvecklingen om vi jämför med de yngre.

Figur 1 Skillnaden i Internettillgång mellan unga och gamla samt arbetare och akademiker, 1995-2002 (balansmätt)

Kommentar: Värdena i figuren är balansmätt för respektive år. Balansmättet utgör skillnaden i Internetinnehav i hushållen i form av procentenhetsdifferens mellan unga och gamla i respektive socialklass samt mellan arbetare och akademiker i respektive åldersgrupp. Unga är personer mellan 15-29 år, gamla mellan 65-80 år. Social position bygger på respondenternas subjektiva uppfattning om social klasstillhörighet.

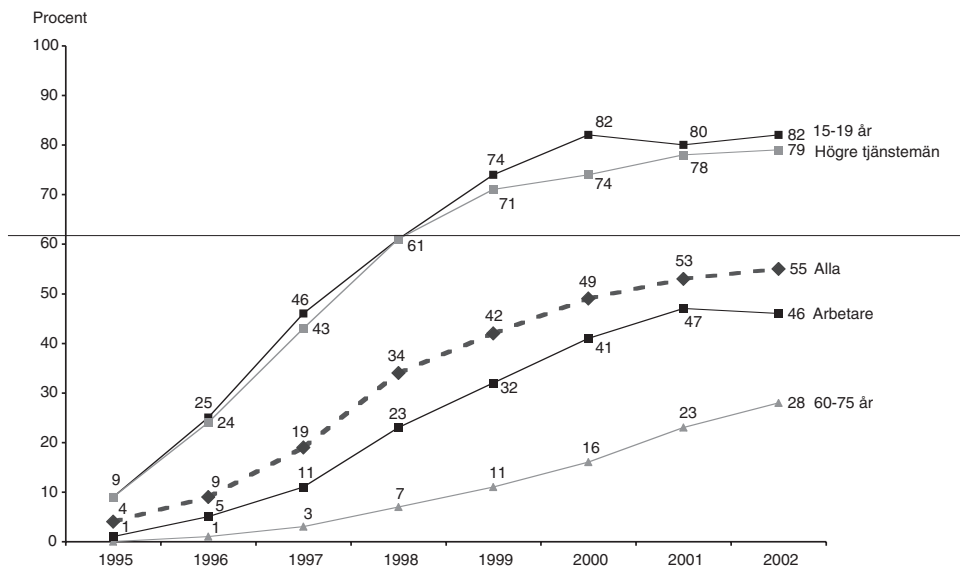
Skillnaden mellan arbetare och akademiker bland pensionärer har dock, för första gången, minskat något mellan 2001 och 2002. Det gäller också skillnaden mellan unga och gamla bland arbetare. Den enda skillnaden som går i icke förväntad riktning är den mellan unga och gamla akademiker, vilket beror på att de yngre i ännu större utsträckning än de äldre nu har tillgång till Internet.

Regelbunden Internetanvändning

Sedan vissa genombrott på teknikens område gjorde Internet till en möjlig service för en bredare allmänhet under 1994, har Internet spridits mycket snabbt i flera samhällen, inklusive Sverige eller, kanske framför allt i Sverige. Redan någon gång under 2000 hade mer än hälften av den svenska befolkningen gjort nätet till en del av vardagen. Det var alltså sex år efter teknikens genombrott på marknaden. År 2002 använde en dryg majoritet av svenska folket Internet minst en gång i veckan.

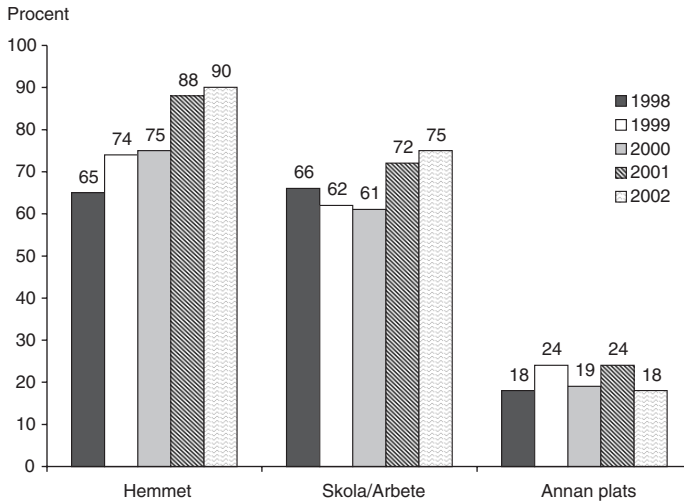
Utvecklingen gått olika snabbt i olika åldersgrupper och bland dem med olika social bakgrund. Snabbast att ta till sig den nya tekniken har, som tidigare påpekats, varit de yngre och de högre tjänstemännen. I den yngre gruppen tog det tre år, fortfarande räknat från 1994, för Internet att nå en fjärdedel av gruppen och ytterligare ett drygt år att nå nästa fjärdedel, medan det tog åtta år att nå en fjärdedel av de äldre (figur 2).

Figur 2 *Andelen regelbundna internetanvändare – minst någon gång varje vecka – i hela befolkningen och i några olika grupper, 1995-2002 (procent av befolkningen)*

De redovisade uppgifterna ger inte vid handen hur lång tid man är inne på nätet och hur många aktiviteter som genomförs vid varje tillfälle. Allt talar för att tiden man lägger ner och antalet uppgifter som utförs ökar över tid (jfr Kempe, 2003). När det gäller användningstid har det, inte oväntat, skett en stagnation de senaste åren (jfr Internetbarometern 2002). Internetaktiviteter ska samsas med andra etablerade medie- och vardagsaktiviteter och dygnets timmar är fortfarande begränsade.

I huvudsak är det i hemmet Internet används (figur 3). Så har det varit sedan 1998, som alltså var det sista året då merparten av Internetverksamheten ägde rum på arbetsplatsen eller i skolan. Som vi ser av figuren har användningen i hemmet ökat, medan användningen i skolan/arbetsplatsen minskade något under några år för att sedan återigen öka. Det hela tyder mest på att penetrationen i sig har ökat något, vilket också tidigare uppgifter har visat, även om ökningen har varit förhållandevis marginell.

Figur 3 Användningsplats för Internet 1998-2002 (procent)

Kommentar: 1998 och 1999 är basen för procentberäkningen de som använt Internet det senaste året. 2000, de som använt Internet den senaste månaden och 2001 samt 2002, de som använt Internet den senaste veckan.

Användningen på skolor och arbetsplatser skiljer sig åt vid en jämförelse mellan olika grupper. Naturligt nog är den minst utbredd bland pensionärer. Därutöver är skillnaderna mellan arbetare och tjänstemän stor. Runt 65 procent av de internet-användande arbetarna använder nätet på skola/arbete medan motsvarande siffra för lägre och högre tjänstemän är ca 85 procent. Möjligheten att gå ut på nätet på arbetet torde rent allmänt vara större i tjänstemannayrken – något som kan komma att ha betydelse för hur användningen mer specifikt ser ut.

Syftet med Internetanvändningen

Internet, som en del av ny informationsteknologi, kan användas på många sätt och av många användare för att lösa olika typer av problem (se bl a Bradley, 2001). I det här sammanhanget är det allmänheten som får komma till tals och informera om varför de använder sig av Internet. De vanligast förekommande svaren på den frågan² har hela tiden varit att man söker viss information – drygt åtta av tio som använder Internet varje vecka refererar till detta ändamål (tabell 2) – och att man vill kommunicera via e-post – en nästan lika stor andel anser detta vara det viktigaste. Många – sex av tio – använder sig också av Internet för att göra sina bankärenden.

Tabell 2 Syftet med den privata Internetanvändningen i olika grupper, hösten 2002 (procent av dem som använder Internet varje vecka)

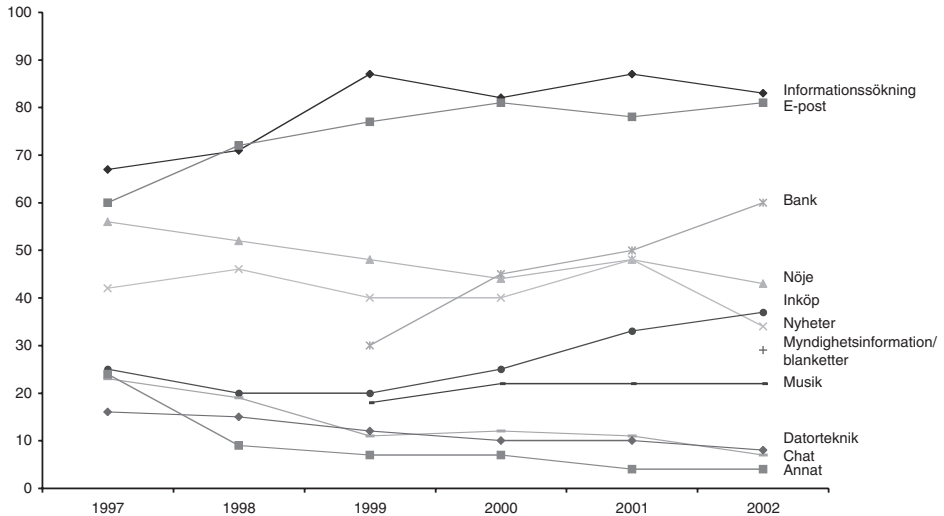
Syfte	Alla	Kön		Ålder				Social klasstillhörighet			
		M	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	Arb.	Ltj	Htj	Efö
<i>Information:</i>											
Info.sökning*	83	81	86	86	86	78	76	81	85	89	70
Nyheter	34	38	30	37	36	27	30	32	36	37	37
<i>Nöjesanvändning:</i>											
Förströelse, spel	43	42	45	65	41	26	30	55	38	33	37
Musik	22	22	21	43	17	9	0	30	13	17	20
<i>Kommunikation:</i>											
E-post	81	78	84	88	79	76	85	78	81	88	79
Diskussion/chat	7	9	6	14	7	2	3	10	3	6	9
<i>Service:</i>											
Beställa varor/tjänster*	37	39	35	43	41	28	15	38	33	44	31
Bankärenden	60	67	52	44	70	61	54	53	65	66	60
Hämta myndighetsinfo/ blanketter	29	32	25	22	33	31	12	21	31	39	30
Datorteknisk anv./ göra hemsidor	8	10	6	7	9	8	3	7	9	8	6
Annat	4	4	4	4	5	3	9	5	4	4	6
Antal svar	979	491	488	279	394	276	33	333	302	205	81

Syftet med internetanvändningen följer vid det här laget välbekanta mönster. Nöje och chat är ungdomarnas användningsområden och beställningar och inköp är också mer utbrett i de yngre leden. I övrigt är användningen likartad i olika åldersgrupper. En jämförelse mellan män och kvinnor visar också främst på likheter. De största skillnaderna finns för bankärenden och myndighetsinformation som framför allt är männens områden. Sociala skillnader finns framför allt för de redan nämnda, ”unga”, användningsområdena: nöje och chat är vanligare bland arbetare än bland tjänstemän. Att besöka bank och myndigheter på webben är däremot mer utbrett bland tjänstemän. Övriga användningsområden är också mer förekommande bland internetanvändande tjänstemän än bland arbetare men här är skillnaderna mindre.

Över tid ser vi att det har blivit allt vanligare att utföra bankärenden via nätet (figur 4). Här har uppenbarligen bankerna varit skickliga i att få svenska folket att göra det arbete som bankkassörskorna tidigare gjorde. Andelen som utnyttjar denna möjlighet har nästan fördubblats på tre år. Även att handla på nätet har blivit vanligare. Däremot har det allmänna ”chattandet” på nätet minskat, i varje fall som huvudsaklig anledning till att utnyttja Internet. Det gäller också utnyttjandet av Internet av tekniska skäl, renodlad nöjesanvändning och, framför allt, ny-

hetsanvändning. Det senare skall vi återkomma till. Resultaten kan tyda på att det inte enbart är de enskilda personernas behov och intressen som styr utvecklingen av tjänster på Internet, utan att andra krafter, framför allt kommersiella sådana, får allt större betydelse.

Figur 4 Huvudsakliga syften med privat Internetanvändning, 1997-2002 (procent av regelbundna användare)

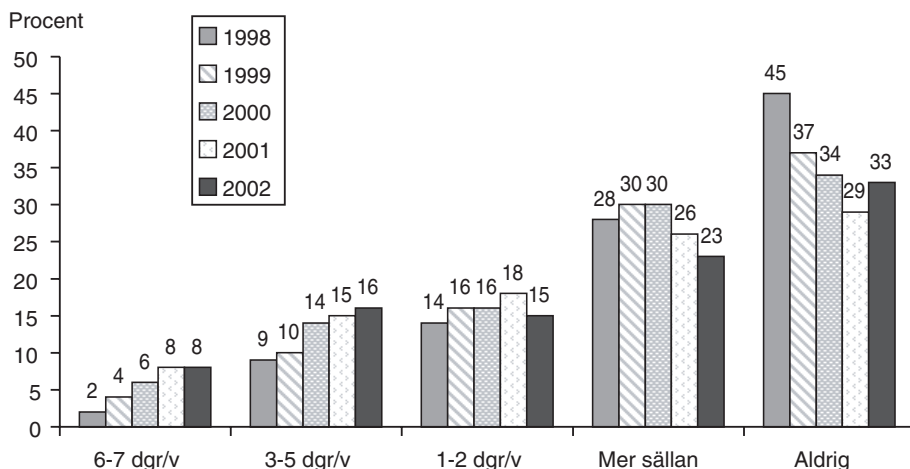
Nyheter på nätet

Vi kunde ovan konstatera att andelen som använder Internet för att ta del av nyheter/nyhetstjänster har minskat rätt rejält under det senaste året, faktiskt en minskning med hela 30 procent. Det är svårt att finna en bra förklaring till detta. Som frågan är utformad, dvs att man skall svara vilket som är det främsta syftet med interanvändningen, kanske minskningen är naturlig. Andra saker har helt enkelt blivit viktigare orsaker till att man går in på nätet. När man väl är inne kanske man väljer att läsa nyheter som en sekundär aktivitet. Ett sätt att skaffa sig nyheter på är att läsa dagstidningar på nätet. Vad har då hänt på den fronten? Är utvecklingen densamma, dvs har dagstidningsläsandet på nätet också minskat?

Av figur 5 framgår att nästan var tionde internetanvändare läser dagstidningar på nätet så gott som varje dag. Det betyder ungefär sex procent av hela den vuxna svenska befolkningen. Totalt sett har andelen som säger sig läsa tidningar på nätet sjunkit mellan åren 2001 och 2002. Det kan vara värt att påpeka även om skillnaden är liten och inte är statistiskt signifikant. Det tyder på att vi nått någon form av stagnation. De flitiga läsarna fortsätter att läsa i samma utsträckning som tidi-

gare, medan de som läser relativt sällan uppenbarligen har börjat tröttna och har lämnat nättidningen. Andelen som aldrig läser tidningar på nätet har ökat från 29 procent 2001 till 33 procent 2002. Detta sker samtidigt som nyhetsläsningen på nätet (som huvudsakligt skäl till att använda Internet) gick ner från 48 procent till 34 procent under samma period. Det är inte lätt att hitta bra förklaringar till denna nedgång. En förklaring skulle dock kunna vara det ökade ointresset för IT-fenomenen, där nättidningar kan tänkas vara ett sådant. Det skulle förklara varför intresset var som högst 2000/2001 och nu har svalnat.

Figur 5 Andelar som i olika utsträckning läser dagstidning på Internet, 1998-2002 (procent av dem som använt Internet under de senaste tolv månaderna)

Kommentar: Bastalen för respektive år är: 1766 (1998), 1059 (1999), 1050 (2000), 1285 (2001) och 1270 (2002). De utgörs 1998, 1999, 2001 och 2002 av dem som använt Internet de senaste tolv månaderna och 2000 av de som använt Internet den senaste månaden.

Det intressanta är att de grupper som har varit de flitigaste läsarna av dagstidningar på nätet, de yngre och de högutbildade, är de som i större utsträckning än andra hoppar av (tabell 3). Frågan är om de förra har hittat andra webbsidor än nättidningars, vilka ger dem bättre eller intressantare information än vad tidningarna ger.

Generellt gick den samlade nättidningsläsningen 2002 ned med fem procentenheter. Redan 2001 kunde man se att ökningen var lägre än tidigare år och att männen, som var och fortfarande är, de flitigaste nätläsarna av tidningar, minskade sitt läsande (från 73 % till 70 %). Detta kompensades med att kvinnorna blev mer flitiga att använda nättidningar (från 57 till 63 %). Både kvinnor och män mins-

kade sitt läsande 2002, med tre respektive sex procentenheter. Differensen mellan könen blev därmed lika stor som 1998. Den enda grupp som inte minskade sitt nättidningsläsande 2002 var de över 60 år och de med medelhög formell utbildning.

Tabell 3 Andelen som läser dagstidningar på nätet bland män och kvinnor respektive i olika ålders- och utbildningsgrupper, 1998-2002 (procent av dem som använt Internet det senaste året*)

	Alla	Kön		Ålder			Utbildning		
		Män	Kv	15-30	31-60	61-85	Låg	Medel	Hög
1998	54	59	48	55	54	51	53	52	55
1999	61	66	55	64	62	55	58	62	62
2000	65	73	57	72	63	61	62	64	70
2001	67	70	63	76	65	52	61	65	74
2002	62	67	57	69	59	54	54	65	67

***Kommentar:** För år 2000 utgörs basen av dem som använt Internet den senaste månaden. Dessutom är den äldsta ålderskategorin förlängd ytterligare fem år, till 85 år. Åldersintervallerna var 1998-2000: 15-29, 30-49 och 50-80 år. Gruppen som läser dagstidningar på nätet har avgränsats utifrån en fråga om och vilka tidningar man läser på Internet.

Vilka nättidningar och andra nättjänster är det man läser? Vi har konstaterat det tidigare i Sverige (Hedman, 2001:268f) och i andra länder (Tewksbury, 2002:5), att Internetanvändarna i första hand använder sig av de traditionella mediernas sajter. De nya webbsidorna och portalerna med nyheter och annan information har svårt att slå igenom, i varje fall som nyhetsorgan. En intervjuundersökning med nätnyhetsanvändare visar också på tidningens dominans i nätnyhetsssammanhang. Man jämför nyheter på Internet med i första hand dagstidningar, och man vill också att nätnyheter ska likna papperstidningen rent visuellt (Bergström, kommande).

Av de svenska dagstidningarna på nätet är det framför allt *Aftonbladet.se* som läsarna tar del av (tabell 4). Nästan fyra av tio regelbundna nätanvändare, vilket i det här sammanhanget betyder att man använder Internet åtminstone någon gång under veckan, tar del av *Aftonbladets* nätversion. Den har ökat i popularitet under hela tiden mätningar av det här slaget har pågått. Så har det också varit med *Expressens* nättidning, men på en mycket lägre nivå. 14 procent läser regelbundet tidningen i fråga. *Dagens Nyheters* och framför allt *Dagens Industris* nätupplagor ökade något under 1999, men föll sedan tillbaka.

Aftonbladet.se lockar i större utsträckning än *Expressen.se* till sig de yngre människorna, 46 procent av dem mellan 15 och 29 år och 40 procent av dem mellan 30 och 40 år. Motsvarande andelar för *Expressen.se* är 13 och 16 procent. *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* återfinns sina läsare i första hand bland de äldre.

Nättidningarnas publik liknar, med avseende på läsning av morgon- respektive kvällstidning, pappersutgåvornas publik (jfr Antoni och Eriksson, 2002).

Tabell 4 Procentandelar som använder vissa webbplatser, 2002 (procent av dem som använder Internet varje vecka)

Webbplats	Alla	Kön		Ålder				Social klasstillhörighet			
		M	Kv	15-29	30-49	50-64	65-85	Arb.	Ltj	Htj	Efö
Minst någon gång per vecka:											
Aftonbladet	38	41	36	46	40	30	24	41	41	33	31
Expressen	14	14	13	13	16	10	15	12	17	12	11
Dagens Nyheter	10	14	7	11	11	9	15	5	14	15	12
Svenska Dagbladet	5	7	4	4	5	5	12	6	6	9	4
Dagens Industri	8	13	3	5	19	8	3	4	19	13	11
Lokal morgontidning där jag bor	14	16	11	16	13	12	15	16	13	14	11
Lokal morgontidning på annan ort	4	5	4	5	5	3	6	5	6	5	2
SVT	10	10	8	10	9	10	9	10	10	10	9
TV4	11	12	10	16	10	8	12	13	11	8	10
Andra Internetnyheter	8	11	4	9	6	8	9	7	8	10	5
Antal svar	979	491	488	279	394	276	33	333	302	205	81

Kommentar: "Arb" står för arbetarfamilj; "Ltj" står för lägre tjänstemannafamilj; "Htj" för högre tjänstemannafamilj och "Efö" för egen företagarefamilj.

De kanaler som traditionellt har en stor nyhetspublik – Svt och Tv4 – har en mycket begränsad skara nyhetsanvändare på sina webbplatser – något som ytterligare befäster tidningens ställning på nätet. Besöksstatistik på olika mediasajter visar förvisso på ett stort antal besökare, framför allt på Tv4.se (se t.ex. www.nielsennetratings.com). De här resultaten pekar dock mot att besökarna har andra ärenden än nyheter på Tv4.se.

Inställningen till Internet

Inställningen till Internet och Internetbaserade tjänster har inte förändrats mycket över tid, även om det går att iakttä en något mer positiv attityd 2000 än omkringliggande år. År 2000 menade en dryg majoritet (55 %) att "Internet är någonting man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen" (se tabell 5). Det var nästan dubbelt så stor andel som två år tidigare. Två år senare hade andelen sjunkit med fem procentenheter. Andelen som tycker att Internet aldrig kan ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok var den lägsta år 2000 i jämförelse med både två år tidigare och två år senare.

Tabell 5 Procentandelar som instämmer i vissa påståenden om Internet bland dem som använt Internet under de senaste tolv månaderna, 1998-2002

	1998	1999	2000	2001	2002
Internet är någonting man måste ha i sitt hem för att hänga med i utvecklingen	29	46	55	-	50
Internet kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en papperstidning eller en bok	82	82	77	78	85
Den som har Internet behöver inte ha någon dagstidningsprenumeration	19	18	21	24	19
Inom en tioårsperiod kommer tidningar att förmedlas över Internet och dagstidningar på papper att försvinna	16	17	17	-	14
Antal personer	959	1059	1067	1285	1270

Det är färre som tror på Internet som ersättare av andra funktioner 2002 än tidigare, exempelvis att tidningar kommer att förmedlas över Internet och att man inte behöver ha någon prenumeration på en dagstidning om man har Internet. Resultaten stämmer, om inte i alla avseenden så åtminstone till stor del, med teorin om att inställningen till olika IT-frågor var som mest positiv i slutet av 1990-talet och fram till och med 2000.

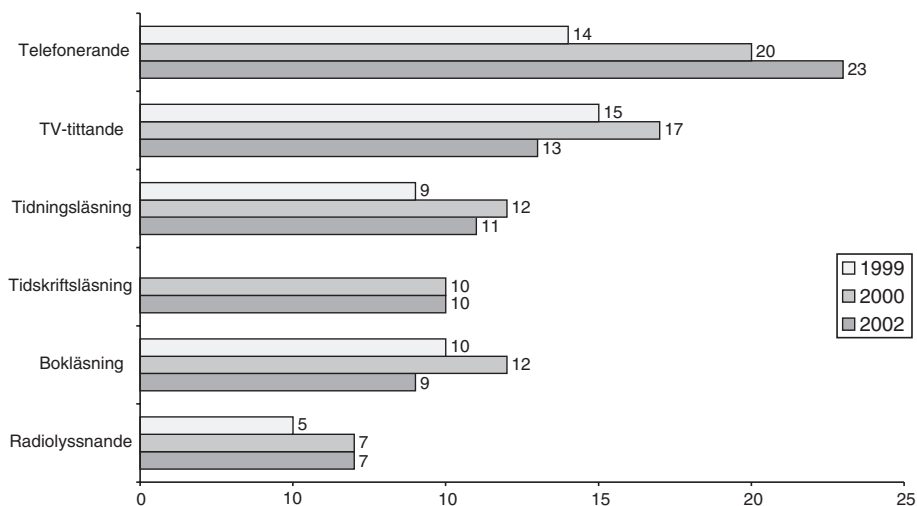
Konsekvenser av internetanvändningen?

Det har, sedan Internets genombrott till allmänheten, pratats om hur användningen skulle påverka annan medieanvändning. Som visades ovan är Internet i förhållande till papperstidningen inte speciellt stark. Frågan är hur det ser ut i praktiken. Har vi förändrat vårt tittande, läsande eller lyssnande i och med internetanvändningen? Figur 6 visar hur det ser ut för några medieaktiviteter och vad som hänt mellan 1999-2002.

Radion är uppenbarligen ingen stor konkurrent till Internet. Det beror väl i första hand på att lyssna på radio kan man göra samtidigt som man företar sig en

hel del andra saker, inklusive sådana aktiviteter som har med Internet att göra, exempelvis leta information, svara på e-postmeddelanden, effektuera bankärenden etc. Någon nämnvärd förändring över tid kan vi heller inte se. Det omvända gäller telefonerandet. Ätminstone upplever en allt större andel av de som använder Internet regelbundet att de har minskat sitt användande av telefonen. Det är nog en riktig iakttagelse, eftersom framför allt e-postandet på Internet lätt kan ersätta telefonerandet. 2002 var det faktiskt närmare en fjärdedel av internetanvändarna (23 %) som ansåg att så hade skett, mot 14 procent 1999. Det är framför allt kvinnor, yngre och högutbildade som hävdar att telefonerandet har minskat på grund av internetanvändandet.

Figur 6 *Upplevd minskad användning av andra aktiviteter som konsekvens av internetanvändning, 1999-2002 (procent av dem som använder Internet varje vecka)*

Av de konventionella medieaktiviteterna tycks det främst vara TV-tittandet som påverkas av den ökade internetanvändningen, men samtliga vanor tycks ha förändrats över tid, i varje fall upplever de regelbundna internetanvändarna att så är fallet. Männerna och de yngre upplever i större utsträckning än andra grupper att TV-tittandet har minskat. I övrigt är det inga stora skillnader mellan grupper med olika bakgrundskaraktäristika. Möjligen kan det vara intressant att påpeka att de högutbildade i något större utsträckning än andra säger sig ha minskat sin tidnings-, tidskrifts- och bokläsning som en konsekvens av ökad internetpenetration.

En fråga som många nyhetsproducenter ställer sig är i vilken utsträckning den information som finns att få tag på via Internet konkurrerar med den egna produktionen. Av de som läser nyheter på Internet uppger en femtedel att de har minskat

sitt läsande av nyheter i dagspress, en av tio (13 %) att de har minskat sitt lyssnande på radionyheter och nästan lika många (9 %) att de har minskat sitt tittande på TV-nyheter på grund av att de använder sig av de nyheter de finner på Internet.

Det blir mer av Internet

Avslutningsvis kan vi konstatera att spridningen av datorer och internetuppkopplingar i Sverige är stor. Sverige räknas – fortfarande kanske man skall säga efter all diskussion som har varit i och omkring den s k IT-bubblan. Det är rimligt att anta att tillväxten nu kommer att avta. Så många fler hushåll och så många fler uppkopplingar på nätet kommer vi sannolikt inte att få se. Många av de kvarvarande hushållen har antingen inte råd, inte kunskap eller inte intresse av att koppla upp sig. Orsakerna till detta är kända. Vi kan notera aktiviteterna på nätet blir alltmer tjänstestyrda. Det görs fler och fler besök på nätet för bankärenden och inköp och allt färre besök för att läsa nyheter och dagstidningar på nätet samt för att chatta och andra mer nöjesinriktade aktiviteter. Frågan är om vi är på väg mot ett mer nyttonät än nöjesnät.

Även om den framtida tillväxten när det gäller datorer och internetuppkopplingar inte kommer att bli lika omfattande som tidigare, kommer vi att kunna notera hur trafikintensiteten kommer att öka. Detta fenomen kan konstateras redan i dag och i en undersökning från vintern 2003 konstateras att trafiken på Internet kommer att fördubblas varje år, åtminstone fram till år 2007. Under 2002 var trafiken 180 miljoner gigabit och kommer 2007 att ha ökat till 5000 miljoner gigabit. Den avgörande orsaken och möjligheten till denna ökning i trafikintensitet har att göra med överförandet av internettrafiken på s k bredband (Kempe, 2003). Bredbandsöverföringarna, i varje fall om man inkluderar ADSL-överföring bland dessa, ökar i antal, om än inte så snabbt som många trodde i slutet av 1990-talet. När de är mer spridda kommer vi att få se en ökad användning av Internet både mätt i frekvens och tid.

Det visar sig nu också vara möjligt att ta betalt för vissa tjänster på nätet, även för dagstidningar.³ Det kan komma att förändra utbudet på Internet. Går det att ta betalt för specifika tjänster, kanske tidningar (och även andra medieföretag) blir intresserade att göra lite mer av den elektroniska versionen av tidningen, än enbart en kopia av papperseditionen (jfr Alström & Hedman, 2002). Det kan bli en spännande utveckling på mediemarknaden.

Noter

- ¹ Trots all negativ information om IT- och Telekomutvecklingen klarar sig Sverige mycket bra i en internationell jämförelse. Enligt analysföretaget European Information Technology Observatory (Eito) ligger Sverige längst fram i Europa när det gäller IT- och telekominvesteringar (Computer Sweden, 2003-02-25). På den ranking som görs i The Global Information Technology Report 2002-2003 hamnar Sverige på fjärde plats, när det gäller att ha de mest utvecklade nätverken och de bästa möjligheterna att utnyttja IT för att stärka samhällets ekonomi och levnadsstandard (Svidén, 2003).
- ² Frågan lyder ”Vilket/vilka är Dina främsta syften med Din privata Internetanvändning?”. Tio fasta och ett öppet svarsalternativ fanns att välja mellan och det var möjligt att kryssa i flera alternativ.
- ³ Financial Times började i maj 2002 ta betalt för sin webbsida, FT.com, dock med undantag för de dagliga nyheterna. Tidningen har i dag 53 000 prenumeranter som betalar mellan £70 och £195 beroende på vad de vill ha tillgång till i form av olika tjänster (Byrne, 2003).

Referenser

Tryckta källor

- Antoni, Rudolf och Eriksson, Therese (2002) ”Läsvanestudien. En tabellrapport”. Göteborg. JMG, Göteborgs universitet.
- Alström, Börje och Hedman, Lowe (2002) ”Landsortstidningens framtida affärsidé” i Alström, Börje och Hedman, Lowe (red), *Dagens medieföretag – morgondagens affärsidé*. FSCN-rapport R-02-41, Mitthögskolan, Sundsvall. Sid 139-146.
- Bergström, Annika (2002) ”Är svensken mätt på Internet?” i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Det våras för politiken*. SOM-rapport nr 30. SOM-Institutet. Göteborgs universitet. Göteborg. Sid 245-258.
- Bergström, Annika (kommande) ”Nyheter online” (prel titel). Göteborg; JMG, Göteborgs universitet
- Bradley, Gunilla (ed.) (2001) *Humans on the Net. Information & Communication Technology (ICT), Work Organisation and Human Beings*. Prevent. Stockholm.
- Hedman, Lowe (2001) ”Nättidningen – komplement till papperstidningen?” i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red), *Det våras för politiken*. SOM-rapport nr 30. SOM-Institutet. Göteborgs universitet. Göteborg. Sid 259-274.
- Hedman, Lowe (2002a) ”Vision 2011: Medier. Medieföretagens tjänsteutbud och industristruktur” i SOU 2002:25, *Vårt digitala tjänstesambälle – vision 2011+. Visioner och reflektioner om önskvärda framtider – rapport från IT-kommissionens hearing 24.25 september 2001*. IT-kommissionens rapport 3/2002a. Sid 269-274.

Hedman, Lowe (2002b) ”Nätnyheter med gamla och nya aktörer” i Nygren, Gunnar och Hvitfelt, Håkan (red), *På väg mot medievärlden 2020. Utveckling, teknik, marknad*. Studentlitteratur. Lund. 2002b. Sid 59-81.

Internetbarometern 2002 (2003) Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.

Svidén, Henrik, ”Sverige fyra i nätverkstoppen”, *Computer Sweden*. 2003-03-07.

Tewksbury, David, *Online news viewing patterns in a national sample of Internet users*. Paper to be presented at the annual meeting of the International Communication Association; Seoul, Korea, July 2002.

Elektroniska källor

Byrne, Ciar, ”FT.com boasts 53,000 subscribers”, *MediaGuardian.co.uk*. 2003-04-28. <http://media.guardian.co.uk/city/story/0,7497,943707,00.html>

Computer Sweden, ”Sverige investerar mest IT i Europa”, 2003-02-25

<http://computersweden.idg.se>

Kempe, Lotta, ”Internettrafiken fördubblas varje år”, *Computer Sweden*. 2003-03-06.

<http://computersweden.idg.se>

www.nielsennetratings.com

MEDIEFÖRTROENDE 1999-2002

LENNART WEIBULL

Att medierna dominerar som informationskällor i det moderna samhället är det knappast någon som ifrågasätter. I fråga om de flesta händelser som inträffar utanför vår närmaste omgivning är vi vanligen utelämnade åt det som medierna förmedlar. Däremot är det inte alltid självklart vilka enskilda medier som har störst betydelse för oss. Olika medier spelar olika roller både i fråga om typ av innehåll och om användningssituationen.

Ett generellt sätt att beskriva vilken styrka olika medier har är att tala om det förtroende de åtnjuter bland allmänheten. I förtroende ligger värdet eller kvaliteten hos det mediet erbjuder, men också hur beroende jag som användare är av mediet (jfr Elliot, 1997). Allmänhetens förtroende för medier påverkas även av rådande föreställningar i samhället, inte minst de medier som man själv endast i mindre utsträckning tar del av. Kärnan i den enskildes förtroende torde vara den betydelse mediet har för egen del, att det fungerar bra och att det allmänt är viktigt. Att få en bild av svenskarnas medieförtroende innebär då att vi kan få en bild av olika medietypers ställning hos allmänheten i Sverige, särskilt den roll de spelar i den enskildes föreställningsvärld.

Förtroendet för massmediers innehåll

Inom ramen för SOM-undersökningarna har ändå från starten 1986 ställts frågor om förtroendet för dagspress och radio-TV som samhällsinstitutioner (jfr Sören Holmbergs och Lennart Weibulls artikel om samhällsförtroende i denna volym). Från 1999 tillkom dessutom en särskild fråga om den svenska allmänhetens förtroende för ett urval medier, både inom dagspress, radio och TV. Dessutom frågas om Internetnyheter. Det perspektiv som här valdes utgick inte från mediet som aktör eller institution utan från *innehållet*. Tanken är att få en kompletterande bild av hur medierna uppfattas när det gäller förmedlingen av skeendet.

När det talas om förtroende för mediers innehåll pekar tidigare studier på att en sådan formulering om innehåll fångar upp synen på aktualitetsjournalistiken, i första hand nyheterna (Lundberg och Hultén, 1968). Även om studier av medievanor tidvis kan ge intrycket av att dagstidningsläsning eller TV-tittande endast är ett tidsfördriv som publiken ägnar sig åt utan större engagemang är det uppenbart att just nyheterna som påverkar förtroendet för ett medium. För radio och TV förefaller nyhetssändningarna också var det som uppfattas ge en kanal dess karaktär. Detta kom inte minst till uttryck då nyhetsprogrammet Rapport i Sveriges Television

år 2001 flyttades på SVT2 till SVT1: kritiken mot flyttningen var bl a att Rapport hörde hemma i SVT2. För att en TV-kanal skall uppfattas som bred torde det närmast krävas att den har traditionella nyhetssändningar (jfr Nordström, 2001).

En iakttagelse på grundval av de senaste årens studier av förtroendet för medier som samhällsinstitutioner är att särskilt televisionens förtroendebas eroderat. Förtroendet för radio-TV ligger visserligen fortsatt relativt högt som samhällsinstitution, men har sedan 2001 haft en nedgång (jfr Sören Holmbergs och Lennart Weibull artikel om samhällsförtroende i denna volym). I själva verket är allmänhetens förtroende för radio-TV det lägsta som uppmätts sedan mätserien startade 1986. Även andra studier från de senaste åren visar en försvagning för radio-TV, men också för dagspressen (Holmberg och Weibull, 2003).

Mot denna bakgrund är de intressanta frågorna dels hur allmänhetens förtroende för mediernas innehåll förändrats, dels hur allmänhetens innehållsförtroende förhåller sig till förtroendet för medierna som institutioner.

Förtroendet för mediernas innehåll 2002

Det är möjligt att ha två perspektiv på allmänhetens förtroende för mediers innehåll. Det ena är att enskilda människor kan ha en föreställning om medieinnehållet oavsett om man tar del av mediet eller ej, den andra att människors bedömningar är ett slags utvärdering av innehållet i medierna. Båda perspektiven kommer att användas i den följande analysen: det förstnämnda kan beskrivas som mediernas förtroendebas i samhället, det andra som deras ställning bland användarna. Tekniskt sett innebär skillnaden att vi i det första fallet bygger redovisningen på förtroendet bland samtliga som svarat på frågan, det andra att vi räknat bort dem som uppger sig inte ta del av respektive typ av medium.

När det gäller allmänhetens generella förtroende för medieinnehållet hösten 2002 kan vi starta med andelen som anger ett *mycket stort* förtroende för innehållet i de angivna medierna. Här visar sig att Sveriges Radios nationella kanaler, den lokala morgontidningen på orten och Sveriges Television ligger högst med andelar på 20 procent: var femte svensk anger således att hon eller han hyser mycket stort förtroende för innehållet i dessa tre medietyper (tabell 1).

Något efter tätgruppen kommer Sveriges Radios lokala kanal P4 och ytterligare något längre ner TV4 och Stockholms morgontidningar (Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet). Att de senare kommer så mycket lägre än den lokala morgontidningen på orten har givetvis sin bakgrund i att en stor grupp människor inte tar del av dem och därmed inte har någon uppfattning, något som diskuteras närmare i ett senare avsnitt. Frågeformuleringen ger också en antydning om att dessa inte kan betraktas som lokala morgontidningar.

När det gäller övriga dagliga medier är det genomgående få som har mycket stort förtroende för dem – i samtliga fall under fem procent. Däremot åtnjuter gruppen fack- och specialtidningar ett mycket stort förtroende och även fackliga tidningar får en relativt hög värdering.

Tabell 1 Förtroende för olika massmediers innehåll 2002 (procent)

Medium	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Tar ej del av mediet	Balansmätt	Totalt
Sveriges Television	20	53	20	2	1	4	+70	101
TV 4	12	50	28	4	1	2	+55	101
Andra privata TV-kanaler	1	12	37	12	6	32	-5	100
Sveriges Radios nationella kanaler (P4, P2, P3)	21	41	20	1	1	17	+60	101
Sveriges Radio lokalt (P4)	17	42	24	2	1	15	+56	101
Privat lokalradio	4	14	31	8	5	39	+5	101
Den lokala morgontidningen på din ort	20	43	21	3	1	12	+59	100
Stockholms morgontidningar	13	25	20	2	2	38	+34	100
Kvällstidningarna	5	19	32	20	8	16	-4	100
Nyheter på Internet	3	19	31	4	3	40	+15	100
Populärtidskrifter	3	15	34	17	9	22	-8	100
Fack- /specialtidskrifter	17	33	20	2	2	26	+46	100
Fackliga tidskrifter	10	27	26	4	3	30	+30	100

Anmärkning: Antalet svar är ca 1740. De som inte tagit ställning till ett enskilt medium har definierats som icke-användare av mediet, medan de som hoppat över hela frågan har definierats bort. Det bör understrykas att praxis i tidigare redovisningar kan skilja sig från detta och att mindre procentavvikelser därmed kan förekomma.

Kommentarer: Balansmättet är beräknat som andelen med mycket och ganska stort förtroende minus andelen med ganska och mycket litet förtroende. Stockholms morgontidningar står för en sammanvägning av Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. För Dagens Nyheter är den procentuella fördelningen från mycket stort förtroende, ganska stort förtroende etc 11, 24, 21, 3, 2, 40 och 101 med balansmättet +30, för Svenska Dagbladet 8, 19, 22, 3, 3, 46 och 101 med balansmättet +19.

I den samlade bilden av allmänhetens medieförtroende är det rimligt att inkluderas även den andel av allmänheten som har *ganska stort* förtroende för respektive medium. Det visar sig då att Sveriges Television ligger klart högst med 74 procent. Den lokala morgontidningen på orten, TV4 och Sveriges Radios nationella kanaler ligger samtliga på ca 65 procent och Sveriges Radios lokala kanal något under. Därefter är det ett långt steg ned till Stockholms morgontidningar på 38 procent (Dagens Nyheter på 35 procent, Svenska Dagbladet på 27; se vidare kommentaren i tabell 1), kvällstidningarna på 24 och Internetnyheter på 23 procent med minst ganska högt förtroende.

År 2002 har även adderats några ytterligare medietyper till frågan om innehållsförtroende: populär- och facktidskrifter samt fackliga tidskrifter. Av dessa rankas gruppen fack- och specialtidskrifter högst med 53 procent på åtminstone ganska stort förtroende och de fackliga tidskrifterna på 37, medan populärtidskrifterna ligger under 20 procent.

Ett utmärkande drag för bedömningarna är att relativt liten andel av allmänheten anger att de har litet förtroende för någon av de nämnda medierna. Egentligen är det endast kvällstidningarna och populärtidskrifterna som med närmare 30 procent av bedömningarna på den negativa sidan möter en starkare innehållskritik hos allmänheten. För övriga medier handlar det antingen om att bedömningarna ligger i mitten eller att man inte tar del av mediet. Detta gör att det balansmått som anges längst till höger i tabell 1 uppvisar få minussiffror – högre andel med litet än med stort förtroende.

Skillnaden i bedömningarna mellan å ena sidan populärtidskrifterna och kvällspressen och å andra sidan det som kallas övriga TV-kanaler och privat lokalradio torde påverkas av den allmänna opinionen. De förra medierna har traditionellt mött kritik i den allmänna opinionen som skräpmedier, medan detta inte varit lika uttalat för de senare.

Förändringar i generellt medieförtroende 1999-2002

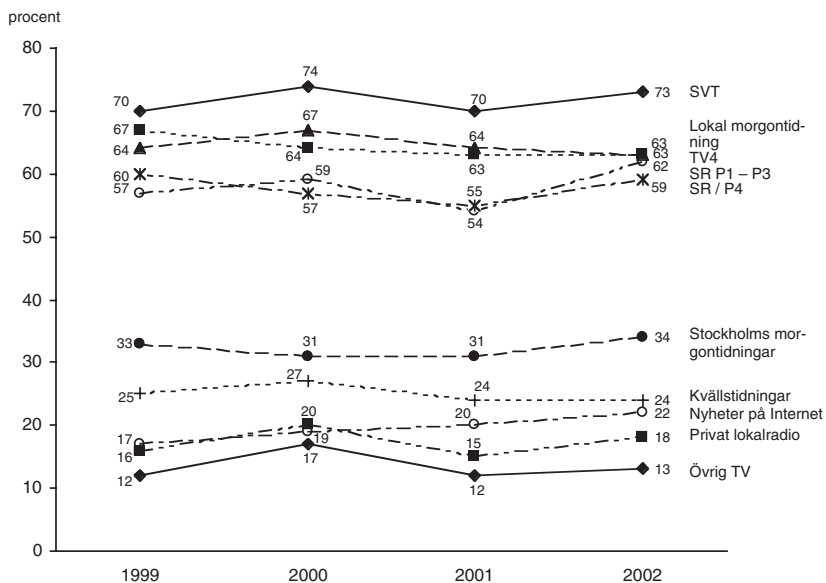
Förtroendet för innehållet i de medier som studerats över de fyra mätåren 1999-2002 är i huvudsak stabilt, åtminstone i förhållandet mellan medierna. Sveriges Television ligger samtliga år högst när det gäller andelen av befolkningen som har åtminstone ganska högt förtroende och övriga TV-kanaler lägst (figur 1). Det finns några allmänna tendenser som återkommer hos flertalet medier: förtroendet ökar något mellan 1999 och 2000 och minskar mellan 2000 och 2001. Den senare nedgången torde delvis kunna förklaras av den så kallade 11-septembereffekten som tycktes vara att förtroendet för de politiska institutionerna ökade, men detta minskade för flertalet andra institutioner (Holmberg och Weibull, 2002; Weibull, 2002). Mönstret är dock inte entydigt och skillnaderna är små.

Trots stabiliteten i förhållandet mellan medierna kan det finnas skäl att ändå peka på några mindre tendenser som sträcker över fler än enskilda år. För det första har Sveriges Television ökat avståndet till TV4 något: SVT förefaller 2002 ha återhämtat sig medan TV4 uppvisar en svag nedgång efter 2000. Samma tendens kunde iakttagas i en annan studie från hösten 2002: medan SVT återhämtade sig från den relativt sett låga nivån 2001 blev TV4 kvar på en lägre nivå (jfr Holmberg och Weibull, 2003). Sveriges Radios kanaler och den lokala morgonpressen uppvisar inget entydigt mönster över tid.

En andra iakttagelse är att förtroendet för nyhetstjänster på nätet efter hand uppnått ett högre förtroende bland allmänheten i stort. Visserligen är förtroendet fortfarande relativt lågt och uppgången mellan de enskilda åren liten men tendensen över de fyra mätåren ändå tydlig. Däremot måste den uppgång för Stockholms morgontidningar som finns mellan 2001 och 2002 betraktas som osäker, eftersom den kan hänga samman med en förändring i frågans alternativ.¹

För privat lokalradio och övriga kommersiella TV-kanaler finns inte någon enhetlig tendens mellan 1999 och 2001. Här verkar snarast tillfälligheter enskilda år ha påverkat allmänhetens bedömningar.

Figur 1 Förtroende för olika massmediers innehåll 1999 – 2002 (procent mycket eller ganska stort förtroende)

Anmärkning: De som inte tagit ställning till ett enskilt medium har definierats som icke-användare av mediet och ingår i basen för procentberäkningen. De som hoppat över hela frågan har dock definierats bort. Det bör understrykas att praxis i tidigare redovisningar kan skilja sig från detta och att mindre procentavvikelser kan förekomma. Procenttalet 2002 för Stockholms morgontidningar står för en sammanvägning av bedömningarna av Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet (jfr kommentaren till tabell 1 samt not 1).

Institutionsförtroende och medieförtroende

Som tidigare nämnts finns det ett försvagat förtroende för dagspress respektive radio-TV som samhällsinstitutioner mellan 2000 och 2002. Någon sådan tendens är dock svår att utläsa när det gäller förtroendet för mediernas innehåll. Det generella mönstret i fråga om allmänhetens förtroende för medieinnehållet är stabilitet. Frågan är då vad som kan förklara de skilda tendenserna.

Innan vi konkret relaterar de två frågorna till varandra måste det framhållas att bedömningarna bygger både på två olika frågor och på frågealternativ som skiljer sig åt. Frågan om institutionsförtroende gäller det som kallas samhällsinstitutioner som sjukvård, riksdag, storföretag och försvar. Även om frågan inte avser att de svarande inte skall göra någon relativ bedömning går det inte att komma ifrån att sammanhanget påverkar svarspersonernas bedömningar (Schuman och Presser, 1981). I frågan om institutionsförtroende anges enbart alternativen 'dagspress' och 'radio-TV', i innehållsfrågan är medierna mera specifika. Tidigare analyser tyder exempelvis på att 'dagspress' blir ett slags genomsnitt av morgon- och kvällstid-

ningar, där den senare typen av tidningar drar ner den samlade bedömningen (jfr Weibull och Börjesson, 1995; Elliot, 1997).

Tabell 2 Innehållsförtroende efter institutionsförtroende 2002 (procent)

		Förtroende för Radio-TV som institution				
Förtroende för:		Mycket stort	Ganska stort	Varken stort	Ganska litet	Mycket litet
				eller litet		
Sveriges Television	Mycket stort	56	27	13	7	3
	Ganska stort	28	57	57	42	24
	Varken eller	6	12	27	37	31
	Ganska litet	-	0	1	7	24
	Mycket litet	-	0	0	2	7
	Tar ej del av	10	4	3	5	10
	Totalt	100	100	100	100	100
	Balansmått	+84	+83	+69	+40	-4
TV4	Mycket stort	50	17	6	2	-
	Ganska stort	29	60	49	31	24
	Varken eller	7	17	38	46	35
	Ganska litet	2	2	3	14	24
	Mycket litet	-	0	1	3	10
	Tar ej del av	11	4	3	5	7
	Totalt	100	100	100	100	100
	Balansmått	+77	+75	+51	+16	-10
Antal svar		82	703	722	150	29

		Förtroende för dagspressen som institution				
Förtroende för:		Mycket stort	Ganska stort	Varken stort	Ganska litet	Mycket litet
				eller litet		
Lokal mor- gonpress	Mycket stort	53	32	17	8	11
	Ganska stort	16	46	46	44	25
	Varken eller	9	11	25	31	24
	Ganska litet	3	1	2	6	12
	Mycket litet	3	0	1	2	5
	Tar ej del av	16	10	10	10	24
	Totalt	100	100	100	100	100
	Balansmått	+63	+77	+60	+44	+19
Kvälls- press	Mycket stort	22	10	3	1	3
	Ganska stort	22	25	19	11	4
	Varken eller	19	30	36	30	19
	Ganska litet	19	14	22	31	21
	Mycket litet	3	4	7	13	30
	Tar ej del av	16	16	13	14	24
	Totalt	100	100	100	100	100
	Balansmått	+22	+17	-7	-32	-44
Antal svar		32	460	840	254	80

Kommentar: Det begränsade antalet svar för 'mycket litet förtroende' för radio-TV och 'mycket stort förtroende' för dagspress.

Om vi har med oss dessa metodskillnader är det av intresse att se hur bedömningarna förhåller sig till varandra. I tabell 2 finns redovisat hur personer som skiljer sig i fråga om synen på medierna som institutioner bedömer deras innehåll. Tabell 2a redovisar relationerna mellan synen radio-TV som institution och förtroendet för Sveriges Television och tabell 2b synen på dagspress i förhållande till lokal morgonpress och kvällspress.

Den första iakttagelsen är att det tveklöst finns ett mycket starkt samband mellan institutions- och innehållsförtroende. Sambandet är tydligast för TV-mediet. De personer som har mycket högt förtroende för radio-TV, vilket antas i huvudsak avse TV, har också mycket högt förtroende för innehållet i både SVT och TV4 – balansmått +84 respektive +77, medan den som har lågt förtroende för radio-TV-institutionen också ställer sig skeptisk till SVT (-4) och TV4 (-10) med reservation för få svarspersoner. Oavsett graden av institutionsförtroende ligger SVT högre än TV4.

Också när det gäller dagspressen finns ett samband, om än något lägre. Förtroendet för den lokala morgontidningens innehåll är högst bland dem som har stort förtroende för dagspressinstitutionen och lägre bland dem som har lite förtroende. Mönstret är dock inte entydigt och de i och för sig få svarspersoner som uppger sig ha mycket högt förtroende för dagspress uppskattar den lokala morgontidningen lägre än dem som har ganska högt; i denna grupp är dock förtroende för Stockholms morgontidningar mycket stort. När det gäller bedömningarna av kvällstidningarnas innehåll finns det dock på nytt ett högre samband med synen på dagspressen som institution.

Om vi mer detaljerat vill relatera synen på medieinnehållet till den försvagning som skett av radio-TV och dagspress som samhällsinstitutioner bör vi ha med i bilden att den senare nedgången förklaras att det har blivit fler som bedömer att medieinstitutionerna varken har högt eller lågt förtroende – för dagspress en större andel även på ganska lågt förtroende. Det vi ser i tabell 2 är att just denna mellangrupp – det som tycker att medieinstitutionen varken har högt eller lågt förtroende – har relativt högt förtroende för medieinnehållet. En trolig förklaring kan då vara att allmänheten i synen på institutionerna påverkas av det alltmer differentierade medielandskapet (jfr Djerf-Pierre och Weibull, 2001), medan man i fråga om innehåll tar ställning till välkända medier som SVT, TV4 och den lokala morgontidningen (jfr Nordström, 2001; Weibull och Kratz, 1995).

En alternativ förklaring är att förtroende för en institution betyder något annat än förtroendet för ett medium med ett konkret innehåll. Ett stöd för en sådan förklaring till skillnaden kan hämtas från de nya svarsalternativet fackliga tidskrifter. Det visar sig att närmare en tredjedel av dem som har litet förtroende för de fackliga organisationerna som samhällsinstitutioner ändå har stort förtroende för de fackliga tidskrifterna.

Användarnas bedömningar

Det som här kallas för ett mediums förtroendebas kan möjligen förefalla något orättvist beträffande de medier som enbart en mindre andel svenskar tar del av, t ex Stockholms morgonpress eller nyheter på Internet. I tabell 1 framgick hur stor andel som inte tar del av respektive medium nu redovisas förtroendet endast för dem som uppger sig använda respektive medium.²

Tabell 3 Förtroendet för innehållet i olika medier bland användare 2002 (procent)

Massmedium	Bland användare			
	Mycket stort	Åtminstone ganska stort	Balansmått	Antal svar
Sveriges Television	21	76	+74	1 665
TV4	13	66	+61	1 663
Övriga privata kanaler	2	20	-6	1 178
Sv Radio nat (P1, P2, P3)	25	72	+71	1 454
Sv Radio lokalt (P4)	20	69	+66	1 485
Privat lokalradio	7	30	+10	1 070
Den lokala morgontidningen på orten	23	72	+68	1 535
Stockholms morgontidningar	17	56	+48	838
Kvällstidningar	6	32	-2	1 462
Nyhetstjänster på Internet	4	36	+24	1 045

Andelen med stort förtroende är, föga överraskande, genomgående högre bland användarna än bland allmänheten i stort och det är särskilt de något smalare medierna som ökar relativt sett mer. Om vi utgår från andelen som har åtminstone ganska stort förtroende ökar den lokala morgonpressen (72%) och Sveriges Radios nationella kanaler (72%) sina andelar och närmar sig nivån för Sveriges Television (76%) – och hamnar högre än TV4 (66%). Relativt mest ökar dock nivån för Stockholms morgontidningar och nyhetstjänster på Internet då vi studerar förtroendet bland användare; i båda fallen ökar andelen med högt förtroende med mer än hälften – från 38 till 56 respektive från 22 till 36 procent. Även för kommersiell radio och TV är det en klar ökning när vi utgår från dem som tar del av mediet.

Generellt återkommer även bland användare samma tendenser över de fyra mätåren som i allmänheten i stort. Vindarna blåser dock inte lika starkt i användargruppen.

Även i tabell 3 redovisas ett s k balansmått, alltså andelen som har högt minus andelen som har lågt förtroende. Balansmått för Sveriges Radios kanaler, Sveriges

Television, TV4 och lokal morgonpress ligger mellan +61 och +74. Att måttet ligger så obetydligt lägre än andelen för åtminstone ganska högt förtroende visar att det är ytterst få som anger lågt förtroende för dessa medier.

Möjligen kan det förvåna att många av dem som uppger sig regelbundet ta del av ett medium trots allt inte hyser större förtroende för dess innehåll. Exempelvis är det bara 20 procent som uppger sig ha åtminstone ganska högt förtroende för privata TV-kanaler och bara 32 procent för kvällspress. I båda dessa fall kommer balansmättet att vara negativt (-6 respektive -2) bland användarna. Två omständigheter är emellertid viktiga att väga in. För det första är inte alla som tar del av respektive medium *regelbundna* användare; om vi skulle begränsa oss till de senare skulle andelarna öka kraftigt. För det andra påverkas bedömningarna av att förtroende associeras till nyheter; om ett medium inte används för nyheter utan av andra skäl som underhållning eller förströelse behöver detta inte leda till att man har högt förtroende för mediets nyheter.

Dimensioner i medieförtroendet

En av utgångspunkterna för de nya frågorna om allmänhetens medieförtroende var att det successivt håller på att ske förskjutningar som en följd av olika förändringar i mediasystemet. Ett av de förändringsmönster som ofta framhålls är att de nya medierna i mindre utsträckning står för seriös information och i större utsträckning prioriterar underhållning.

Det visar sig också finnas skillnader i förtroendebedömningarna som kan föras tillbaka till en sådan skiljelinje mellan information och underhållning. De medier som står starkast i fråga om information är Sveriges Radio och Sveriges Television, men även den lokala morgonpressen och TV4. På underhållningsfaktorn laddar framför allt övriga privata TV-kanaler, kvällstidningarna och den privata lokalradion högt, men även nyheter på Internet.

En faktoranalys som baserats på faktorer visar emellertid att perspektivet behöver breddas. I själva verket är det rimligt att å ena sidan skilja på breda medier som Sveriges television och Sveriges Radio samt delvis TV4 och den lokala morgontidningen och övriga, i publikens ögon, smalare medier. De senare kan i sin tur delas upp i en smal underhållnings- eller förströelseinriktad grupp (övriga TV-kanaler, privat lokalradio och kvällspress) och en informativ grupp (nyhetstjänster på Internet och Stockholms morgontidningar).

Bedömningsskillnaderna skall förstås som uttryck för den image som respektive medium har hos allmänheten, inte för hur det faktiskt används. Det hör också till bilden att de flesta medier har både en informations- och en underhållningssida, låt vara att den förra uppfattas som finare än den senare. Det visar här att TV4 visserligen kommer ut relativt sett högre på bredd, men att kanalen samtidigt ligger högt på förströelse. Omvänt laddar Sveriges Radios nationella kanaler både på bredd och information. Även den lokala morgontidningen uppfattas som både bred och

underhållande, liksom kvällspressen kan vara både underhållande och informativ. Utfallet bekräftar tidigare analyser av mediefunktioner (Hadenius och Weibull, 2003).

Medieförtroende – både kvalitet och kvantitet

Dimensionsanalysen leder till den slutliga frågan vad vi skall mena med medieförtroende. I inledningen antogs att förtroende har sin grund både i en utvärdering av innehållet och i ett upplevt beroende av mediet. Utvärderingen betraktades som nära kopplad till aktualitetsjournalistik, medan beroendet snarast har att göra med en allmän orientering mot mediet i form av intresse eller vana.

För att försöka skilja ut dessa två komponenter är det rimligt att utgå från de två svarsnivåerna 'mycket högt' och 'ganska högt' förtroende. Tidigare studier tyder på att 'mycket stort förtroende' i större utsträckning närmast är uttryck för en kvalitetsbedömning av mediet, medan 'ganska stort förtroende' även påverkas av mediets allmänna spridning (Weibull och Nilsson, 2002). Det förra skulle således kunna betraktas som ett mera kvalitativt mått, det senare som mer kvantitativt. Om vi tar denna skiljelinje som utgångspunkt kan vi nu för varje medium studera proportionerna mellan mycket och ganska stort förtroende. De medier som har en relativt sett högre andel mycket stort förtroende av det samlade förtroendet borde då vara de som i ena eller andra avseendet uppfattas ha en högre kvalitet.

Om vi gör en sådan beräkning på grundval av den samlade allmänhetens medieförtroende, baserad på siffrorna i tabell 1, visar sig att Sveriges Radios nationella kanaler, den lokala morgontidningen och Stockholms morgontidningar ligger högst på kvalitetsmättet och Internetnyheter och övriga TV-kanaler lägst. De förra har således högst andel mycket stort förtroende av det totala förtroendet. Kvällspressen och TV4 ligger på den lägre delen, medan Sveriges Television och Sveriges Radios P4-kanal intar en mellanposition.

Ett annat sätt att uttrycka resultatet är att särskilt Sveriges Radios nationella kanaler – i praktiken P1 – har ett högre och TV4 ett lägre förtroende än vad som kunde förväntas med hänsyn till deras spridning. En rimlig tolkning är då att medier med en högre andel informativt innehåll generellt åtnjuter ett högre förtroende. Detta ligger i linje med det inledande antagandet att förtroende är knutet till aktualitetsjournalistiken; att TV4 kommer lägre än exempelvis SVT har rimligen att göra med att kanalen efter hand har kopplats mera till underhållningssfären (jfr Asp, 2001). Resultatet bekräftar således i huvudsak den bild som visar sig i dimensionsanalysen.

En utgångspunkt för ovanstående översikt är att förtroende är ett centralt fenomen i det moderna opinionssamhället. Det är i ljuset av detta medieförtroendet skall betraktas. I en situation med ökad konkurrens mellan olika medier och, inte minst, en konkurrens mellan medier och andra informationskällor som publiken kan ha direkt tillgång till via Internet, accentueras betydelsen av högt förtroende. Förtro-

endet påverkas av ett medium förmåga att reducera vår osäkerhet inför ett alltmer komplext samhälle. Den utveckling som f n pågår inom medievärlden innebär att ett mediums förtroendekapital kan få avgörande konsekvenser för dess möjlighet att hävda sig på marknaden.

Samtidigt har analyserna visat på vikten att reflektera över vad ligger i medieförtroende. De relativt grova måtten på medierna som samhällsinstitutioner är inte tillräckliga för att fånga upp den betydelse medierna har i samhället. Istället är det nödvändigt att alltmer reflektera över vilken roll olika typer av medier spelar. I ett vidare perspektiv förefaller en försiktig slutsats vara att underhållningsmedier relativt sett tappar i förtroende, medan informativt orienterade medier stärker sin ställning. Fåfängan tycks således, åtminstone temporärt, ha fått en lite mindre utrymme på mediemarknaden.

Noter

- ¹ I frågan år 2002 fanns både Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet med som alternativ (jfr kommentaren till tabell 1 och frågeformuläret i appendix), medan de i de tidigare studierna tidningsnamnen stod inom parentes efter huvudalternativet 'Stockholms morgontidningar'. I bearbetningen har detta lagts samman till ett alternativ. Att de enskilda tidningsnamnen fanns med som egna alternativ kan dock ha dragit förtroendet uppåt eftersom det erfarenhetsmässigt visat sig att förtroendet för ett enskilt tidningsnamn är något högre än för en typ av tidning.
- ² Andelen som här uppger sig inte ta del av mediet är för flera medier något lägre än vad som kunde förväntas på grundval av hur svarspersonerna anger hur ofta de använder respektive medier. Det är därför rimligt att se detta som en vid definition av användning, exempelvis någon gång per vecka, och inte som regelbundna användare.

Referenser

- Asp, Kent (2001) TV-tittarnas programpreferenser och TV-kanalernas programutbud. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Djerf-Pierre, Monika, Weibull, Lennart (2001) *Spegla granska tolka. Aktualitetsjournalistiken i svensk radio och TV 1925-1995*. Stockholm: Prisma
- Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för medierna*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart (2003) *Massmedier*. Åttonde omarbetade upplagan. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2002) Samhällsförtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det våras för politiken*. GÖTEBORG: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2003) MedieAkademiens förtroendebarmeter 1997-2002. MedieAkademiens årsbok 2003. MedieAkademin, Göteborg
- Lundberg, Dan, Hultén, Olof (1968) *Individen och massmedia*. Stockholm: EFI, handelshögskolan i Stockholm.
- Nordström, Bengt (2001) Public-servicetelevisionens starka och svaga sidor. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Schuman, Howard, Presser, Stanley (1981) *Questions and answers in attitude surveys: experiments on question form, wording, and context*. New York: Academic Press
- Weibull, Lennart (2000) Förtroendet för massmedier. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det nya samhället*. Göteborg: SOM-Institutet, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2001) Litar vi på massmediernas innehåll? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2002) Påverkas budbäraren av budskapet? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Börjesson, Britt (1995) Publicistiska seder. Stockholm, Tiden/SJF.
- Weibull, Lennart, Kratz, Charlotta (1995) *Tidningsmiljöer*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Nilsson, Åsa (2002) Tilltro till medier – och politik. I Nilsson, L (red) *Flernivådemokrati i förändring*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

BOKEN – ETT AVSLUTAT KAPITEL?

RUDOLF ANTONI

There is no frigate like a book to take us lands away
Nor any coursers like a page of prancing poetry
This traverse may the poorest take without oppress of toll;
How frugal is the chariot that bears a human soul

Emily Dickinson

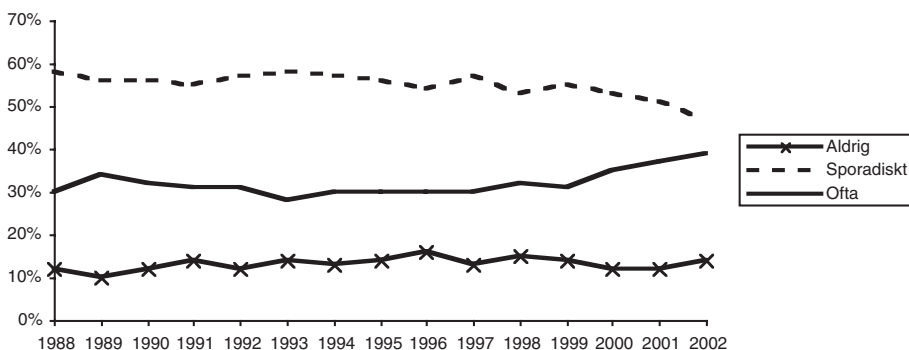
När de första böckerna skrevs var syftet till en början inte att de skulle spridas utan att de skulle bevaras. De äldsta egyptiska skrifterna har man funnit i gravar där ingen haft tillgång till dem på tusentals år. Sånger och berättelser spreds ursprungligen muntligt och så även idéer, nyheter och kunskap. Boken gav dessa berättelser och tankegångar ökad livskraft och sett ur ett historiskt perspektiv har mången gång ett enda skrivet verk påverkat hur vi ser på vår omvärld idag samt hur denna värld faktiskt ser ut. Det är svårt att tänka sig en värld utan Homeros *Iliaden* och *Odyssén* och Marx *Das Kapital*, utan Freuds *Die Traumdeutung* (drömtydningen) och Harriet Beecher Stowes *Uncle Toms Cabin*. Listan över skrivna verk som på ett eller annat sätt har förändrat världen kan göras oändlig. Med detta i åtanke kan det verka självklart att boken skulle inneha en särskild plats bland övriga former av medierad kommunikation. Trots detta har bokens död proklamerats många gånger i historien. Bara under de senaste decennierna har i tur och ordning televisionen, videon, dataspelet och Internet beskrivits som bokläsningens dödgrävare. Men boken verkar leva vidare. Även om medierna hopar sig kring oss och vår livsstil kräver en allt snabbare konsumtion av både nöjen och information finner boken sin plats. Se bara till den uppståndelse Naomi Klein väckt på senare år med boken *No Logo* och Michael Moore med *Stupid White Men*. Människor kommenterar och kritiserar sin samtid och väljer alltså boken som forum för sina åsikter.

Samtidigt är det uppenbart att andra medier faktiskt har kommit att konkurrera med boken om både vår tid och vårt intresse. Det finns därför trots allt anledning att följa bokläsningens förändring över tid. Det finns också betydelsefulla nya tendenser inom bokutgivningen i Sverige. De senaste åren har förlagen kommit att satsa på att snabbt producera framgångsrika böcker i billiga pocketutgåvor. Samtidigt har dessa pocketböcker tagit ett rejält steg bort ifrån sin traditionella roll. Från sin tunga trygga plats på bokhandeln eller bibliotekets hyllor har den nya pocketboken flyttat till snabbkonsumtionens absoluta frontlinje. Pocketböcker köps nu

mera på språng på tågstationer och flygplatser, i livsmedelsbutiker och pressbyråer. Kanske är detta ett naturligt skede i bokens utveckling, eller så är det helt enkelt en nödvändighet med tanke på konkurrensen. Man kan inte göra boken snabbare att läsa, men man kan göra den snabbare att köpa.

Ytterligare en viktig förändring för boken och dess läsare kom att gälla vid årsskiftet 2001-2002. Bokmomsen sänktes och således även priset på böcker. Undersökningar har visat att bokpriset i genomsnitt var 13 procent lägre 2002 än året dessförinnan. (se SCB 2003) Boken har alltså under de senaste åren genomgått en ordentlig ansiktslyftning och blivit lättare, snabbare och billigare. Men vem är det som läser böcker idag och i vilken utsträckning? Har de senaste årens förändringar på bokmarknaden påverkat våra vanor eller håller boken på att förpassas till det förflutna som ett historiskt fenomen som en gång hade makten att förändra världen?

Figur 1 Bokläsningsfrekvens 1988-2002

Kommentar: Frågan ställd "Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna läst någon bok?" Kategorin *Aldrig* består av de som svarat "Ingen gång", kategorin *Sporadiskt* består av de som svarat "Någon gång under de senaste 12 månaderna", "Någon gång i månaden" eller något av alternativen däremellan. Kategorin *Ofta* består av de som svarat "Någon gång i veckan" eller "Flera gånger i veckan".

Långsiktstrenden

Nästan alla svenskar läser böcker något så när regelbundet. Under de senaste 15 åren har det dock skett en förskjutning mellan de som säger sig läsa ofta (någon eller flera gånger per vecka) och de som säger sig läsa mer sporadiskt (någon gång per år men mer sällan än någon gång per vecka). Detta innebär att de som säger sig läsa böcker gör det mer frekvent 2002 än 1988. Ett sätt att tolka detta är att bokläsningen har funnit sin väg till nya grupper. Den främsta ökningen av bokläsningen har skett under de senaste åren. Med andra ord har bokläsning blivit ett

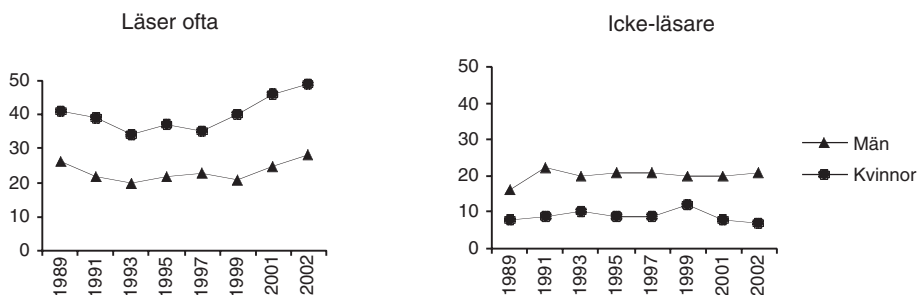
vardagsnöje för en allt större del av befolkningen i takt med pocketböckernas ökade tillgänglighet. Någon direkt effekt av bokmomsen under 2002 står dock inte att finna, men det är egentligen för tidigt att vänta sig en sådan. Den ökade bokläsningen sker gradvis och börjar två år innan momsens på böcker sänktes. Det bör dock noteras att motsvarande ökning av bokläsningen de senaste åren inte står att finna i *Mediebarometern*, där den totala bokläsningen ”en genomsnittlig dag” legat stabil runt 38 procent sedan 1997. (Carlsson et al. 2002)

Det finns ändå en grupp som i huvudsak ligger utanför bokmarknaden – de som inte läst någon bok under det gångna året. År 2002 uppgick de till 14 procent. Att ungefär en sjundedel inte läser böcker är ett fenomen som sträcker sig bakåt i tiden till slutet av 1980-talet. Under årens gång har andelen icke-läsare något år varit färre och något år fler. Den högsta andelen av befolkningen som sagt sig aldrig läsa någon bok uppmättes 1996.

Kvinnorna läser mest hela tiden

Skillnaden mellan mäns och kvinnors bokläsande är traditionellt stor. Med detta menas att kvinnor läser böcker i större utsträckning än män. Bland både män och kvinnor har dock de sporadiska läsarna under perioden 1988-2002 i viss utsträckning övergått till att läsa oftare. För männen innebär detta en ökning i andelen som läser ofta från 21 till 28 procent. Bland kvinnorna innebär motsvarande förändring en ökning på 14 procentenheter från 1988. År 2002 är hälften av kvinnorna frekventa bokläsare medan en knapp tredjedel av männen är det. (se figur 2)

Figur 2 Bokläsningsfrekvens fördelat på kön 1989-2002 (procent)

Kommentar: Se figur 1.

Andelen icke-läsare har både bland män och kvinnor varierat en del från år till år, men utan att uppvisa några tydliga tendenser. De senaste åren verkar dock andelen icke-läsare vara på stadig nedgång bland kvinnor. Även med indelning efter kön ser

vi samma tendens som för befolkningen som helhet, att bokläsningsfrekvensen ökar bland de som tidigare läst mer sporadiskt.

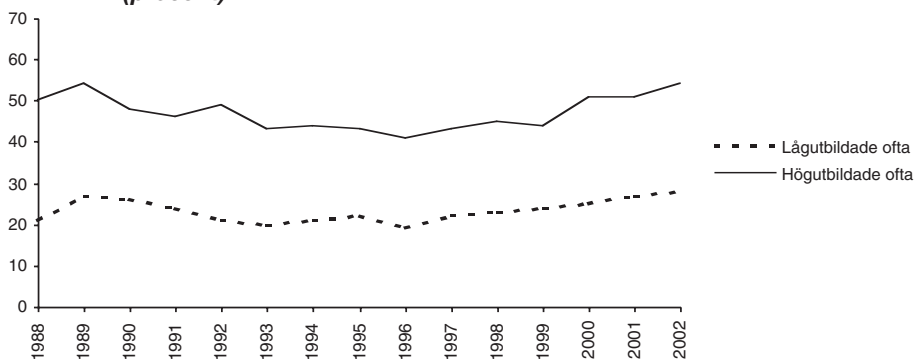
Bokläsandets åldersspridning

Något förenklat kan man säga att det är bland de yngsta som det finns flest bokläsare och att de sedan minskar i antal med åldern. Även om tendensen finns blir ändå den samlade bilden missvisande. Trots att det bland de yngsta finns flest icke-läsare betyder detta inte att övriga är flitiga bokläsare, utan de som är 15-19 år är istället sporadiska bokläsare, något som troligen speglar användning av skolböcker. I det breda åldersintervallet 20-69 år är andelen läsare i stort sett på samma nivå: ungefär 40 procent läser ofta böcker och strax under 50 procent läser sporadiskt 2002. Det är i den äldsta åldersgruppen (70-85) de flesta som aldrig läser några böcker återfinns. Alltså är det de äldsta och de yngsta som särskiljer sig ifrån mängden när det gäller bokläsningsvanor.

Högutbildade läsare och lågutbildade icke-läsare

Utbildningsnivå har stor påverkan på i vilken utsträckning vi läser böcker. Resultatet är självklart och speglar snarast det faktum att det som vi kallar högre utbildning i praktiken handlar om att ha läst mer – läroböcker och kurslitteratur. Det är de lågutbildade som läst – och som läser – minst och de högutbildade som läser mest. År 2002 var det en dryg fjärdedel av de lågutbildade som uppgav att de aldrig läser böcker och knappt 30 procent som sade sig läsa ofta. Av de med medelhög utbildning var det 12 procent som aldrig läser och 36 procent som läser ofta. Att bokläsningen är en del av de högutbildades vanor kan även utläsas av att det i denna grupp endast är 4 procent som aldrig läser böcker – och att 54 procent läser ofta.

Figur 3 Andel frekventa bokläsare bland låg- och högutbildade 1988-2002 (procent)

Kommentar: Se figur 1.

Skillnaden mellan låg- och högutbildades läsning är ett mönster som utan större avvikelser finns alla undersökta år, alltså tillbaka i tiden till 1988. Förhållandet mellan lågutbildades och högutbildades bokläsning är för 2002 i stort sett identiskt med vad det var 1988 – med den skillnaden att andelen sporadiska läsare har minskat bland de lågutbildade. Således är det i denna grupp både fler icke-läsare och fler som läser ofta 2002 än det var 1988. Bland de högutbildade är det efter en gradvis ökning under 2000-talets första par år mer än hälften som ofta läser böcker (se figur 3).

Som tidigare konstaterats är det stora skillnader på bokläsningen bland män och kvinnor. I tabell 1 nedan blir denna skillnad ännu tydligare då man även ser till utbildningsnivå. Det man kanske framför allt bör uppmärksamma är dock att skillnaderna är större beroende på utbildningsnivå än de är beroende på kön. Med andra ord är det större skillnad på bokläsning mellan högutbildade män och lågutbildade män, än det är mellan lågutbildade män och lågutbildade kvinnor.

Tabell 1 Bokläsning bland hög- och lågutbildade kvinnor och män 1988 och 2002 (procent)

	1988			2002		
	Män	Kvinnor	Differens	Män	Kvinnor	Differens
Lågutbildad	14	27	-13	19	37	-18
Högutbildad	43	55	-12	45	63	-18
<i>Differens</i>	<i>-29</i>	<i>-28</i>		<i>-26</i>	<i>-26</i>	

Kommentar: Andel frekventa bokläsare, dvs. som läser minst en gång per vecka.

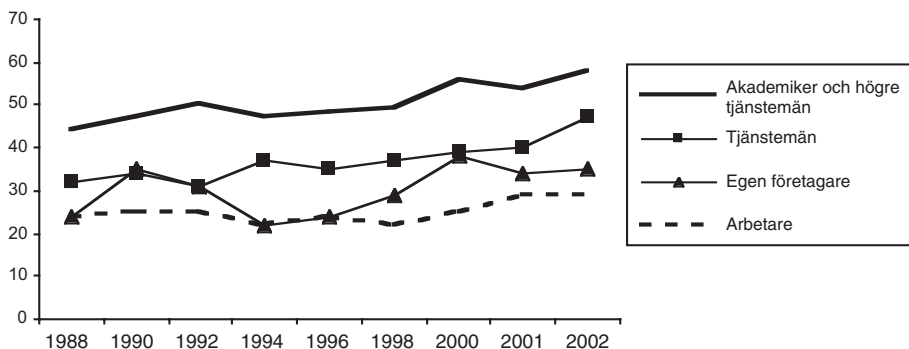
Högutbildade kvinnor läser i mycket hög utsträckning och lågutbildade män läser lite. Det är dessutom skillnader som har ökat under de senaste femton åren. Med andra ord har andelen frekventa bokläsare ökat mer bland lågutbildade kvinnor än den har bland lågutbildade män. Klyftan mellan hög- och lågutbildades bokläsning är således i stort sett densamma 1988 och 2002, medan klyftan mellan män och kvinnor har ökat något.

Klassmönstren ligger fast

För de flesta kulturvanor finns det klara skillnader mellan de resursstarka och resurssvaga grupperna i samhället. Detta gäller även då man ser till bokläsning. Genom att låta respondenterna själva kategorisera sin familjetyp kan man urskilja grupperingar av familjeklasser och därigenom synliggöra sådana skillnader. De skillnader som snabbt kan urskiljas är främst de mellan å ena sidan arbetarfamiljer och å andra sidan tjänstemanna-, företagar- och akademikerfamiljer. Den högsta andelen icke-

läsare finns bland personer i arbetarfamiljer (21 procent 2002). Det lägsta antalet icke-läsare, vilket 2002 var endast 2 procent, återfinns bland de som anser sig tillhöra akademiker- eller högre tjänstemannafamiljer. Det är alltså stora skillnader mellan arbetare och den läsande eliten i samhället. Men i samtliga klasser återfinns en stor grupp sporadiska bokläsare, som ligger någonstans mellan 40 och 54 procent 2002. Skillnaden ligger alltså i andelen icke-läsare och i andelen som läser ofta. Den högsta läsfrekvensen har akademiker/högre tjänstemän där 58 procent ofta läser en bok 2002.

Figur 4 Bokläsning i olika samhällsklasser 1988-2002 (procent)

Kommentar: Se figur 1. Samhällsklass avser svarepersonernas subjektiva bedömning av familjeklass (se vidare texten).

Skillnaden mellan arbetar- och akademikerfamiljer har sin bakgrund både i skilda kulturvanor och i skilda yrkesroller. Den senare gruppen torde ha sin starkare lästradition genom såväl utbildning som yrke. Den tidigare nämnda trenden som visade på ett ökat bokläsande är inte lika tydlig i samtliga familjeklasser. När det gäller den ökade benägenheten att läsa böcker framträder en stigande skala från arbetare till egenföretagare till tjänstemän och slutligen till akademiker och högre tjänstemän. Andelen som ofta läser böcker har bland akademiker och högre tjänstemän ökat med 14 procentenheter under perioden 1988-2002, med 15 procentenheter bland tjänstemännen, med 11 procentenheter bland egenföretagarna och med endast 5 procentenheter bland arbetarfamiljerna. Även om det de senaste åren skett en nedgång har andelen icke-läsare tidvis ökat bland arbetare. Detta sker således medan samhället som helhet med åren läser mer böcker och oftare.

På samma sätt som vi i det föregående avsnittet kunde se hur utbildning och kön båda inverkar på den enskildes läsvanor är det tydligt att kön och subjektiv familjeklass samspelar (tabell 3). De som läser mest är kvinnliga högre tjänstemän/akademiker och de som läser minst är manliga arbetare. Även här kan vi se tendenser

till ett något förändrat mönster över tid. Resultatet skiljer sig något mot analysen av samspelet mellan utbildning och kön, där det visade sig att skillnaden mellan män och kvinnor ökade medan utbildningsskillnaderna var i stort sett desamma. I förhållandet mellan kön och familjeklass ökar både köns- och klasskillnaderna i bokläsningen. Den högsta andelen regelbundna läsare finns bland kvinnliga akademiker 2002 – 68 procent, i jämförelse med 17 procent bland manliga arbetare. Skillnaden mellan de två grupperna har dessutom ökat med 15 procentenheter (från 36 till 51 procentenheter) mellan 1988 och 2002. Anledningen till att den ökade skillnaden är så liten mellan män och kvinnor ur arbetarklassen har antagligen att göra med att skillnaderna redan var ganska stora 1988. Det som sedan skett är inte främst att arbetarkvinnor minskat sin läsning utan snarare att bokläsningen har vuxit sig enormt stor bland kvinnor som anser sig tillhöra högre tjänstemanna-/akademikerhem 2002

Tabell 2 Bokläsning bland arbetare och högre tjänstemän/akademiker fördelat på kön 1988 och 2002 (procent)

	1988			2002		
	Män	Kvinnor	Differens	Män	Kvinnor	Differens
Arbetare	14	32	-17	17	39	-22
H. tj / akad.	38	50	-12	46	68	-22
Differens	-24	-18		-29	-29	

Kommentar: Andel frekventa bokläsare, dvs. som läser minst en gång per vecka.

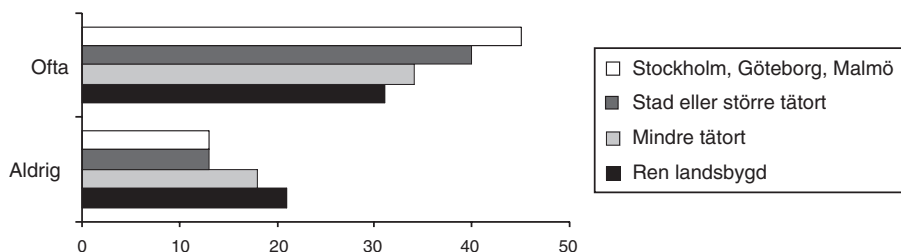
Sammanslaget visar utvecklingen under de senaste femton åren att både klass och utbildningsnivå är avgörande för i vilken utsträckning vi läser böcker. Men könsaspekten är i detta sammanhang oerhört viktig. Det är tydligt att framförallt en grupp människor halkar allt längre efter när det gäller bokläsning – lågutbildade män ur arbetarklassen.

Tillgångens betydelse

Det finns ett tydligt mönster för i hur stor utsträckning man läser böcker i förhållande till den typ av område man bor i. Generellt kan sägas att ju större boendeort desto mer frekvent bokläsning. I storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö finns den största andelen som ofta läser böcker (45 procent 2002), samt den lägsta andelen icke-läsare tillsammans med boende i stad eller större tätort (13 procent 2002). Samtidigt återfinns den lägsta andelen som ofta läser böcker på den rena landsbygden och i mindre tätort (31 respektive 34 procent 2002) och där finns även

den högsta andelen icke-läsare (21 respektive 18 procent 2002). Från ren landsbygd och mindre tätort till stad eller större tätort och till storstadsområdena följer bokläsandet en gradvis stigande skala.

Figur 5 Bokläsning i stad och på landsbygd 2002 (procent)

Under de senaste tolv åren (1991-2002) har dock storstadsområdena stått för den minsta ökningen av de som läser ofta (3 procentenheter) och den enda egentliga ökningen av icke-läsare (från 5 till 13 procent). I övriga typer av boendeområden har andelen icke-läsare minskat samt andelen som ofta läser böcker ökat med 6 till 8 procentenheter. Den kraftigaste minskningen av icke-läsare sedan 1991 har dessutom skett på den rena landsbygden (5 procentenheter) vilket leder till att skillnaden i bokläsning mellan storstad och landsbygd har minskat år 2002 även om den fortfarande är markant. Någon direkt effekt av pocketböckernas ökade tillgänglighet med nya försäljningsställen, vilket främst är ett urbant fenomen, syns således ännu inte till. (se figur 5) Förändringar i storstadsbornas läsvanor är dock någonting vi kan förvänta oss de närmast kommande åren. En logisk utveckling vore ökad bokläsning i urbaniserade områden, men det återstår att se.

Bokslut

Än en gång kan vi andas ut. Boken har inte bara klarat sig helskinnad genom 1990-talets medieboom utan är dessutom på frammarsch. Tro det eller ej, men vi svenskar läser mer idag än vi gjorde för tolv år sedan. Detta borde egentligen firas, men det finns en mörkare sida av sanningen. Emily Dickinsons ord må ringa vackert; att alla har samma möjligheter att ta del av litteraturens fantastiska värld, men verkligheten ser inte riktigt ut så. Det finns stora skillnader när det gäller bokläsning beroende på var man bor, hur pass utbildad man är samt vilken samhällsklass man tillhör. Det finns även en stor skara män i samhället som överhuvudtaget aldrig får för sig att vända ett par sidor i en bok.

Den svenska elitläsaren är en högtbildad kvinna i 45-årsåldern boende i akademiker- eller högre tjänstemannafamilj i Stockholm, Göteborg eller Malmö. Känner du dig träffad av denna beskrivning är det sannolikt att du, utöver den bok du har

i händerna för tillfället, brukar läsa en eller ett par böcker per vecka. För varje faktor som förändras i ovanstående beskrivning minskar dock sannolikheten att du är en frekvent bokläsare. Den stora förloraren när det gäller bokläsning är således en lågutbildad man ur arbetarklassen som är över 70 år gammal och bor på landsbygden. Känner du dig träffad av denna beskrivning får jag lov att gratulera. Det faktum att du läser denna bok gör dig väldigt ovanlig rent statistiskt sett.

Det finns även andra undersökningssätt som visar på att bokutgivningen genre-mässigt gynnar kvinnor mer än män, och då framförallt när det gäller arbetare och lågutbildade. (se Antoni, 2003) Detta kan vara ett område värt att studera ytterligare framöver.

De senaste årens förändringar på bokmarknaden samt den sänkta bokmomsen gör sig till viss del påmind i den svenska läsfrekvensen 2002. Den främsta ökningen av bokläsning har ju skett under de senaste åren, från 2000 och framåt, vilket torde innebära att bokens ansiktslyftning har varit en framgång. Anledningen till den något tveksamma tonen är att detta inte på något sätt är ett storstadsfenomen. Detta trots att det främst är där pocketboken har hittat sina nya försäljningsställen. Nej, bokläsningen har ökat överlag, överallt, för oss alla. Det är alltså främst satsningen på billiga pocketutgåvor som hittills positivt har påverkat våra läsvanor och inte att dessa böcker säljs på nya ställen. Att den sänkta bokmomsen dessutom har gjort det billigare att köpa böcker kommer förmodligen ge utslag på läsfrekvensen inom ett par år. Än så länge uteblir dock effekten av denna förändring. Visst läser vi mer nu, men det stora lyftet för bokläsningen inträffade vid millennieskiftet, alltså innan momsen sänktes och har därefter gradvis ökat för varje år.

Referenser

- Antoni, Rudolf (2003) *Läsa och bläddra – Resultat kring bok- och veckotidningsläsning från SOM-undersökningen 1986-2002*. Opublicerad rapport. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Carlsson, Ulla; Weibull, Lennart; Facht, Ulrika; Hellingwerf, Karin. (2002) *Bokläsning i den digitala tidsådern – Resultat från Mediebarometern 1979-2001*. Nordicom, Göteborgs universitet
- SCB-rapport nr 2 av 6 (2003) *Effekter av sänkt mervärdesskatt på böcker och tidskrifter – underlag till bokpriskommissionen*.

SOCIALT KAPITAL OCH SIERRA MADRES SKATT

BO ROTHSTEIN

För alla som sett den klassiska filmen *Sierra Madres skatt* med Humphrey Bogart i den oförglömliga huvudrollen som den misstrogne guldgrävaren är den sociala fällans problematik lätt igenkännbar¹. Tre guldgrävare har efter otroligt mycken möda lyckats vaska fram ansevliga mängder guld i ett avlägset bergsområde någonstans i Mexico. När de skall frakta guldets ner till staden för att sälja det, börjar de misstro varandra för att vilja stjäla varandras andelar. Det står klart för alla att om de kunde lita på varandra och samarbeta, skulle deras chanser att nå staden med guldets i behåll öka avsevärt. Men eftersom de i grunden misstror varandra, slutar det hela med att de alla förlorar sitt guld. Anledningen till att de misstror varandra förefaller dessutom vara att de känner varandra lite för väl efter de ensamma månaderna i bergen tillsammans. Det vill säga, de vet alla att de inte från början har valt att samarbeta för att de litade på varandra, utan enbart av egoistiska skäl – man måste vara minst tre för att utföra arbetet. Vad de tre guldgrävare saknar för att realisera sitt fysiska kapital (guldets) är en annan slags kapital, nämligen *socialt kapital*.

En av de mest kända definitionerna av socialt kapital har presenterats av Robert D. Putnam. Enligt denne definieras socialt kapital som ”förtroende, normer och nätverk, som kan förbättra samhällseffektiviteten genom att underlätta samordnade operationer” (Putnam 1996, s 201). Till detta kommer att även ”den generaliserade reciprocitetens norm” ingår som en beståndsdel i definitionen av socialt kapital (s 207). I ett annat arbete av samme författare används en liknande definition – ”nätverk, normer och förtroende som möjliggör för aktörerna att agera tillsammans mera effektivt för att uppnå gemensamma mål” (Putnam 1995, s 664f). Problemet med denna definition är, för det första, att den innehåller så många olika saker vilka, för det andra, dessutom alla förmodligen har orsakssamband med varandra (Newton 1999, s 3). Att hysa *förtroende* för andra människor kan t ex vara en social norm. En person kan ha som en generellt subjektiv norm att man bör kunna lita på andra människor och att man själv bör uppträda så att man får andras förtroende. Den tillit man har till andra människor eller samhällliga institutioner kan emellertid också vara baserat på ett försanthållande i betydelsen av en särskild verklighetsuppfattning, dvs. man har efter hand och från olika håll insamlat information om vilken typ av beteende man kan förvänta sig av andra människor eller av t ex olika myndigheter och organisationer (Dasgupta 1988, s 50f). Eftersom sociala normer, verklighetsuppfattningar och ideologiska övertygelser (belief systems) är kausalt relaterade är det olyckligt att båda företeelserna ingår i definitionen av begreppet socialt kapital.

Aktivitet och deltagande i sociala nätverk är något annat, nämligen ett beteende eller en handling. Som Kenneth Newton framhållit finns det skäl att hålla isär dessa saker, eftersom det kan vara så att orsaken till att individer deltar i olika frivilliga organisationer och nätverk är att de på olika sätt och av olika skäl kommit att omfatta en sådan norm, eller en sådan verklighetsuppfattning, som gör att de i allmänhet är beredda att lita på andra människor. Det kan naturligtvis också vara tvärtom, nämligen att det är ett flitigt deltagande i frivilliga organisationer som skapar tillit till andra människor (Newton 1999, s 4). Beredvilligheten att hjälpa andra människor som man inte direkt är bunden till (generaliserad reciprocitet) kan naturligtvis öka om man från början litar på att man själv kan få hjälp i utsatta situationer, vilket i sin tur kan tänkas öka om man känner varandra från någon sångkör eller något fotbollslag. Allt detta är emellertid empiriska frågor, vilka bör hållas åtskilda från begreppets definition. Det kan också vara två olika dimensioner av begreppet som är kopplade till varandra.

I Putnams definition av socialt kapital ingår både en form av beteende (aktivt deltagande i frivilliga nätverk/organisationer), en funktion (som underlättar...), ett försanthållande (att kunna lita på andra människor) och en social norm (ömsesidighet). Detta är en alldeles för bred definition, där det dessutom förmodligen finns samband mellan de ingående delarna. Frågan är hur man kan precisera denna definition så att den blir teoretiskt användbar. Det första som då bör uteslutas är den funktionella delen, eftersom man med den bygger in i själva definitionen det som skall förklaras och därmed gör teorin om det sociala kapitalets betydelse tautologisk. Tillgången till socialt kapital hos en grupp individer kan inte både vara förklaringen till deras samarbete och själva det samarbete som skall förklaras. På motsvarande sätt skulle då bristen på socialt kapital hos en grupp vara detsamma som bristen på samarbete, vilket ju var det som skulle förklaras. Att ta med funktionen är helt enkelt att överladda begreppet och försöka lösa ett teoretiskt problem (frågan om hur samarbete mellan rationella aktörer är möjligt) genom att bygga in förklaringen i själva begreppet.

Delvis samma kritik kan riktas mot att bygga in den sociala normen om ömsesidighet i begreppet socialt kapital. Om man å ena sidan med ömsesidighet menar att aktörerna är inställda på att följa en social norm om att agera solidariskt för gemensamma ändamål, är även detta vad vi är ute efter att förklara (dvs. den beroende variabeln) och något som därför inte hör hemma i definitionen av den företeelse som vi tror kan utgöra orsaken till detta ömsesidigt solidariska agerande. Om man med ömsesidighet i stället avser en vilja att handla solidariskt ifall man tror att andra också handlar solidariskt, är begreppet identiskt med tillit och därför överflödigt.

Återstår då av Putnams definition dels en typ av beteende (aktivitet i frivilliga sociala *nätverk*), dels vad jag skulle vilja beteckna som ett system av övertygelser (eng. system of beliefs) som handlar om individernas uppfattning ifall människorna i deras omvärld i allmänhet är att lita på. Det senare kan ges beteckningen

mellanmänsklig tillit. Dessa båda företeelser (nätverk respektive tillit) bör hållas analytiskt skilda åt. Skälet är att de kan vara kausalt kopplade, dvs. de kan som variabler på olika sätt orsaka varandra. Det vill säga, det kan vara så att det är genom ett omfattande deltagande i olika frivilliga organisationer som övertygelsen om att man i allmänhet kan lita på de flesta andra människor i det samhälle man lever i skapas. Eller också kan det vara tvärtom, nämligen att det är personer som av olika skäl (uppfostran, läsande av särskilt uppbygglig litteratur) har bibringats en verklighetsuppfattningen att de flesta människor är pålitliga och som just av detta skäl väljer att vara aktiva i frivilliga organisationer. Att man bör ha med båda dessa kategorier i definitionen av socialt kapital (tillit och deltagande i nätverk) innebär inte att man ger dem lika vikt. Det finns enligt min mening ett avgörande skäl till att sätta mellanmänsklig tillit som den mera grundläggande ingrediensen. Skälet till detta är det s.k. Hells Angels – syndromet, dvs. att alla typer av sociala nätverk inte skapar tillit till de flesta andra människor i samhället. Tvärtom kan man argumentera för att många mellanmänskliga nätverk har som sin huvudsakliga funktion att skapa motsatsen, nämligen misstro eller hat mot det omgivande samhället. Det gäller naturligtvis många kriminella organisationer, men det gäller också en del etniska, religiösa, politiska och ekonomiska dito. Ett samhälle som domineras av denna typ av frivilliga sociala nätverk har inte ett stort socialt kapital.

Mitt andra argument för betrakta mellanmänsklig tillit som grundbulen i en definition av socialt kapital är följande. Att organisera ett nätverk eller en frivillig organisation för att åstadkomma något kan bara göras om ett tillräckligt mått tillit redan finns. Det som skall åstadkommas är ofta av det slaget att alla som deltar kommer att tjäna på det under förutsättning att (nästan) alla andra också ställer upp. Alla som har varit aktiva i någon form av förening är väl bekanta med problematiken. Det innebär att utan någon form av tillit deltagarna emellan är det osannolikt att frivilliga organisationer alls kommer tillstånd.²

Varför tillit är inte enbart kan vara en moralisk dygd

Det finns ett stort antal andra definitioner av tillit och förtroende och jag skall beröra två av dem här. Eric Uslaner har i ett omfattande nyligen publicerat arbete om tillit definierat detta som en moralisk orientering eller moralisk norm, dvs. ett påbud som den enskilde väljer att följa av normativa skäl tämligen oberoende av information om andra aktörers pålitlighet. A litar inte på B därför att A har en viss typ av specifik information om B som innebär att B är en person som man kan lita på. A litar inte heller på gruppen B (människor i allmänhet i A:s samhälle t ex) därför att A har sådan information om dem som gör detta till en rimlig uppfattning. A är helt enkelt en person som litar på andra människor, eller för att använda Uslaners egen formulering. "A litar". (Uslaner 2002). Att hysa tillit och förtroende för andra människor är enligt Uslaner en moralisk norm kopplad till optimism och som generas (eller inte genereras) i barndomens socialisationsprocesser inom famil-

jen. ”Tillit är en välsignelse.” skriver Uslaner i en färsk rapport (Uslaner and Badescu 2002, s 1)

Detta är emellertid en tveksam definition därför att det skulle innebära att människor valde att lita på människor aktörer alldeles oberoende av sin verklighetsuppfattning om deras *pålitlighet*. Ett sådant antagande är mindre sannolikt av följande skäl, nämligen vad som händer med aktörer som i vanliga fall utgår från att andra är att lita på i deras organisation eller samhälle, när de förflyttas till en annan organisation (samhälle) där graden av pålitlighet är betydligt mindre. En svensk som förflyttas till den organiserade brottslighetens och den sociala misstänksamhetens Sicilien eller till den eviga blodshämndens Albanien kommer att förändra sin benägenhet att lita på andra människor. Låt mig illustrera med ett exempel. De flesta svenskar utgår från att man med förtroende kan vända sig till polisen. Visserligen tror nog många att det förekommer en del saker som inte borde förekomma hos den svenska polisen, men om man utsätts för brott eller liknande tvekar den svenske medborgaren i allmänhet inte att kontakta polisen. Det är nog också en stark norm i det svenska samhället att man bör kunna lita på polisen men den kan också vara baserad på en verklighetsuppfattning om att polisen i allmänhet är *pålitlig*. I de mätningar som sedan 1986 gjorts vid SOM-institutet, framgår det att förtroendet för polisens sätt att sköta sina uppgifter ligger på en tämligen hög och stabil nivå. (Holmberg and Weibull 2001).

Svensken litar i allmänhet på polisen, men är det en social norm (man bör vara en sådan person som litar på polisen) eller beror det på en verklighetsuppfattning om hur polisen faktiskt fungerar? En ledtråd kan vara att jämföra kvinnor och mäns förtroende för polisen. I SOM-institutets årliga surveyundersökning av ett representativt urval svenskar frågas om förtroendet för ett tjugotal olika samhällliga institutioner. En av de institutioner där det finns en klar skillnad mellan kvinnors och mäns förtroende är just polisen. I förra årets SOM-mätning var balansmättet när det gällde att ha förtroende för polisen + 35 för män och hela + 51 för kvinnor.³ Det kan givetvis spekuleras länge i varför denna skillnad mellan könen finns just vad gäller polisen, men en förklaring kan vara att många fler män än kvinnor någon gång blivit föremål för polisingripande (mäns brottslighet är många gånger högre än kvinnors). Detta gäller vad jag vet inte några andra av de institutioner som finns med i SOM-undersökningen, dvs. detta är den enda av institutionerna där man på goda grunder kan anta att män generellt har andra och mera direkta erfarenheter av än kvinnor. Innebörden av detta är att mäns lägre förtroende för polisen kan förklaras med att många av dem har en annan verklighetsuppfattning om polisens konkreta sätt att agera. Slutsatsen är naturligtvis inte självklar utan enbart en tolkning.

Ponera emellertid att den svenska kvinna som har ett högt förtroende för polisen funderar på att åka på semester, säg till Mexiko. Det finns, kan jag säga, många goda skäl för detta, till exempel de enastående Mayatemplen på den sagolikt vackra Yucatanhalvön. Det bästa sättet, sägs det i olika guideböcker, att ta sig runt är att

hyra bil. Men samma guideböcker varnar också för att man överhuvudtaget skall ha något att göra med den mexikanska polisen som sägs vara svårt anfrätt av korruption och inblandad i olika former av organiserad brottslighet. Om det inte är absolut nödvändigt, t ex av försäkringstekniska skäl, uppmanas man i guideböckerna att avstå från att polisanmäla stölder. Behöver man ett intyg från polisen om att man blivit bestulen, måste man vara beredd att betala mutor. Hyr man bil, kan man enligt dessa guideböcker förvänta sig att bli stoppad av poliser som falskeligen påstår att man överträtt tillåten hastighet och därför avkräver en böter, vilka går rakt ner i polismännens egna fickor.⁴ Poliserna är lågt betalda och detta är deras sätt att förstärka inkomsten. Man varnas emellertid bestämt för att protestera eller kräva kvitto, eftersom poliserna då snabbt "hittar" allehanda illegala droger i ens bil, varefter man riskerar att råka riktigt illa ut i form av några semesterdagar i mexikanskt häkte. Sedan blir det verklighets otäckt: Kvinnor som utsätts för sexuella övergrepp varnas för att alls kontakta polisen eftersom det är inte är ovanligt att man på polisstationen får syn på en av förövarna iklädd polisuniform!⁵

Min poäng gentemot Eric Uslaner är att även den skandinaviska person som må ha som moralisk norm att man bör kunna lita på polisen och på "människor i allmänhet", efter att ha fått ovanstående verklighetsbild förmedlad till sig, förmodligen inte kommer att vända sig till polisen när hon eller han är på semester i ett land som Mexiko och utsätts för något som polisen borde åtgärda. Detta beror inte på att hennes moraliska norm om tillit förändrats utan på att hon från tillgänglig information etablerat en annan verklighetsuppfattning om i vad mån poliskåren är *pålitlig* (som naturligtvis inte behöver vara sann i någon reell mening). Dessutom, och detta skall utvecklas längre fram, kommer hennes förtroende för människor i allmänhet i Mexiko att vara betydligt lägre än det hon uppger sig ha i Sverige eftersom hon kommer att anta att de förra, på grund av en illa fungerande och korrumperad polis, inte är att lita på. Både verklighetsuppfattningen om den svenska polisens pålitlighet som framkommer ur SOM-undersökningarna och den mexikanska polisen opålitlighet enligt tillgängliga guideböcker, kan naturligtvis sakligt sett vara helt felaktiga.⁶ De kan ha blivit strategiskt konstruerade och ideologiskt manipulerade av en härskande maktelit. Likväl är min utgångspunkt att det är denna slags verklighetsuppfattningar som utgör grund för graden av tillit och därmed socialt kapital, och inte uteslutande någon en gång för alla förvärvad social norm eller optimistisk läggning om att man bör lita på andra. Detta är också resultatet av Kenneth Newtons nyligen gjorda undersökning som bygger på surveydata från sex olika europeiska länder samt Syd-Korea, nämligen att social tillit har sin grund i *förvärvad information*, antingen genom direkta personliga erfarenheter eller på annat sätt (Newton 2002, s 18).

Exemplet ovan med polisen kan jämföras med vad som händer om man kommer till en ny arbetsplats eller ett nytt grannskap. Även om man har en stark norm om att man bör kunna lita på sina arbetskamrater respektive grannar, kommer ens verklighetsuppfattning av deras pålitlighet att vara avgörande för om man anser att

de är att lita på eller inte. Denna verklighetsuppfattning är naturligtvis inte absolut, få människor är beredda att lita på alla andra människor vad gäller allting. Detta skulle vara "blind tro" vilket inte är detsamma som förtroende. Förtroende och tillit är mera att se som en generell bedömning aktören gör, vilken bygger på tillgänglig information om hur verkligheten, i detta fall vad som kan förväntas av de andra aktörerna i vårt samhälle eller organisation. Slutsatsen av detta är att tillit och förtroende inte enbart kan definieras som en moralisk norm – något mera måste till. Det skall i rättvisans namn tilläggas att Uslaner vidgår (i förbigående) att betydelsefulla "kollektiva erfarenheter" som t ex Watergate-skandalen eller medborgarrättsrörelsen kan inverka negativt eller positivt på människor förtroende (Uslaner 2002, kap. 2).

Varför tillit inte enbart kan vara en fråga om nytta

Ett alternativt sätt att definiera förtroende och tillit har presenterats av Russell Hardin. Hans idé bygger på att förtroende enbart skall uppfattas som utfallet av en rationell bedömningsprocess. Detta resonemang bygger på ett antal antaganden. Det första är att individen A litar inte på individen B i allmänhet, utan A litar på B med avsikt på Y. Det vill säga, jag litar inte i allmänhet på den som reparerar min bil, utan jag litar på honom med avseende enbart på att jag har information om hans förmåga att reparera min bil. För övrigt kan han vara en ytterst opålitlig person. Det finns således enligt Russell Hardin överhuvudtaget inte något sådant som "allmän tillit" enligt den fråga som brukar ställas i t ex World Value Surveys eller i de svenska SOM-undersökningarna. Frågan mäter helt enkelt inget av värde eftersom det, enligt Russell Hardin, inte är möjligt att hysa förtroende för de flesta andra människor i allmänhet i ens samhälle eller organisation. Skälet till detta är att man inte kan ha information om alla dessa som gör ett sådant litande rationellt. Slutsatsen av detta är, enligt Hardins rationalistiska utgångspunkter, att jag litar enbart på människor om jag har skäl att tro att det ligger *i deras eget intresse* att uppträda förtroendefullt gentemot mig (Hardin 2002, kap. 1).

Konsekvensen av detta är att man inte kan lita på människor i allmänhet eftersom man inte har några återkommande relationer till dessa människor i allmänhet i det samhälle man lever i och således inte kan bedöma deras pålitlighet (Hardin 2001). Jag litar till exempel inte i allmänhet på min bilmekaniker eller tandläkare utan enbart därför att jag antar att det ligger i hans eget intresse att uppträda på ett sådant sätt att mitt förtroende för honom inte rubbas. Motivet till detta är då att han inte enbart skulle förlora mig som kund framöver, utan att han genom den information jag kunde tänkas sprida även skulle förlora andra kunder. Hardins benämning på detta är inkapslat (eng. encapsulated) förtroende. Med det menas att jag, i mitt beslut att lita eller inte lita på någon annan person, bedömer huruvida dennes agerande är "inkapslat" i en incitamentsstruktur som gör att det ligger i hennes intresse att uppträda förtroendefullt.

Denna incitamentsstruktur behöver emellertid enligt Hardin inte enbart vara materiell utan den kan också vara emotionell. Det vill säga att A kan lita på B för att A vet att B älskar A och det ligger då inte i B:s rationella intresse att uppträda opålitligt gentemot A eftersom B önskar att denna kärlek skall återgäldas. A:s bedömning av detta innehåller förvisso alltid ett moment av risk – jag kan t ex ha fel information om hur den incitamentsstruktur som personen ifråga agerar under ser ut eller har förändrats. Bilmekanikern kan t ex just ha sålt sin firma och det saknar då betydelse för honom om jag är kvar som kund eller om företaget framöver förlorar kunder.

Hardin tillägger att det också finns en tredje möjlighet, nämligen att A kan lita på B därför att A känner till att B styrs av starka moraliska normer och förpliktelser som förhindrar B från att uppträda svekfullt. Men han tillägger att denna slags moraliska normer är mycket sällsynta och att de inte kan spela någon roll för den övergripande sociala ordningen eller för hur de flesta mänskliga relationer fungerar (Hardin 2001, s 4).

Hardins exempel är att de flesta människor inte skulle låna en främling de möter på gatan 1000 kronor. De skulle inte heller låna en bekant 10 000 kr utan en skriftlig revers. Det är helt enkelt inte så, enligt Hardin, att det finns människor som litar på andra människor i allmänhet (s 13).

Hardins rationalistiska analys av tillit har implikationer även för synen på möjligheterna till förtroende för samhällliga och politiska institutioner. Hans första ståndpunkt är normativ, nämligen att understryka att i långa stycken bygger konstruktionen av de västerländska demokratierna på att man inte bör lita på staten och dess myndigheter. I detta har han naturligtvis rätt i det att konstruktioner som t ex självständiga domstolar med oavsättliga domare, en oberoende förvaltningsrevision, fristående universitet där politiska makthavare inte kan avskeda kritiska professorer, offentlighetsprinciper och garantier för fri opinionsbildning, alla är tänkta som en form av kontrollmekanismer över den offentliga maktutövningen. Men han hävdar också att det i princip inte är möjligt att tala om att människor har förtroende för olika offentliga myndigheter och organ. Skälet till detta är att vi i praktiken inte kan ha information om ifall den incitamentsstruktur som de offentliga tjänstemännen arbetar under uppfyller de krav som ligger i begreppet *inkaplat förtroende*. Vi kan helt enkelt inte veta om de kontrollmekanismer som skall finnas för att tjänstemännen inte skall uppträda svekfullt mot oss är effektiva eller tillämpliga i vårt särskilda fall. Därför bör vi inte, om vi uppträder ”förnuftigt” eller ”begåvat”, anförtro något som för oss är värdefullt till offentliga institutioner (Hardin 1999, s 23. Hardins engelska term är ”intelligently”). Kontroll- och incitamentssystemen är för stora och för komplicerade, vilket enligt Hardin ”gör det ytterst osannolikt att förtroende är en bakomliggande faktor i det flesta medborgares syn och förväntningar” på myndigheter och andra offentliga institutioner (Hardin 1999, s 35). På grund av detta är det enligt Hardin oförnuftigt av oss att överlåta till offentliga instanser sådant som inte är absolut nödvändigt och som kan

produceras av privata organisationer. Av detta skäl bör vidare den offentliga sfären begränsas till sådant som lag och ordning samt sådana ekonomiska åtgärder som kan karakteriseras som kollektiva nyttigheter (Hardin 1998).

Det finns enligt min mening ett par skäl till att vara kritisk mot Hardins strikt rationalistiska definition av begreppet tillit. Det första är att det inkapslade förtroendet enligt hans rationalistiska definition faktiskt gör förtroendefulla relationer till något mycket sällsynt. Skälet är att det för den rationellt egennyttige aktören A är bästa strategin att ge sken av att vara pålitlig i ett antal transaktioner av mindre värde. Med detta hoppas A att B anförtror honom något verkligt värdefullt. När så slutligen sker, blir det rationellt för A att visa sitt rätta jag och genast svika B:s förtroende. För att citera Fritz Scharpf: ”förmågan till tillit är naturligtvis det centrala problemet. Om den ena parten agerar utifrån en solidarisk orientering medan den andra styrs av konkurrensinriktade preferenser, så kommer den förtroendefulle aktören att hamna på sitt sämsta tänkbara utfall... med andra ord, att kunna hysa tillit och att uppfattas som pålitlig är fördelaktigt, men att utnyttja tillit kan vara ännu mera fördelaktigt” (Scharpf 1997, s 86f). Hardin argumenterar att även den person som enbart ger sken av att vara att lita på och samarbetar fram till dess att *det planerade* sveket sker, är att betrakta som en *pålitlig* person fram tills det svekfulla beteendet inträffar. Jag vill hävda motsatsen, nämligen att en sådan person är att betrakta som generellt opålitlig under hela processen, dvs även innan det att den svekfulla handlingen sker (Hardin 2002, s 2). Det är här som den moraliska dimensionen i tillit, som Hardin menar inte existerar, kommer in. Att vara pålitlig innebär just att vara en person som inte, trots att man skulle tjäna på det, väljer att utnyttja andra. Det är att t ex betala sina skulder, hålla sitt ord och stå vid sina löften trots att en renodlad nyttokalkyl pekar åt ett motsatt agerande. Att vara en person som det går att lita på kan därmed inte enbart infogas i ett renodlat incitamentstänkande.

Problemet som uppstår med Hardins definition är att om B från början antar att A:s moraliska orientering är sådan att A kommer att agera på ett bedrägligt vis när bara det rätta tillfället uppenbarar sig, blir det rationellt för B att överhuvudtaget aldrig inleda någon relation med A. A agerar enligt Hardin trovärdigt enbart så länge som A tjänar på det (ibid). Men om B antar att A är en sådan person, är det inte rationellt för B att lita på A. I spelteorin är detta problem känt som *baklänges induktion*: Anta att vi har två aktörer som handlar med varandra kontinuerligt. De litar på varandra därför att de vet att deras relation är fortgående. Men i deras sista interaktion tjänar A, som blivit anförtrodd något värdefullt (varor), att välja att avbryta samarbetet med B (vägrar betala varorna). Om då B antar att A kommer att agera svekfullt (dvs. icke-samarbete) i deras sista möjliga interaktion, kommer B att välja icke-samarbete i deras näst-sista möjliga interaktion, varefter A givetvis kommer att välja icke-samarbete i deras näst-näst sista möjliga interaktion, och så vidare (Turner 2001). Att den rationellt egennyttige A gör detta antagande om B bygger naturligtvis på att hon själv skulle gjort likadant som B, dvs. vid ett lägligt tillfälle exploaterat det visade förtroendet för egen vinning.

Denna slags infinita analytiska regresser är i själva verket en viktig del av spelteorins antaganden om varför samarbete mellan instrumentellt rationella egennyttiga aktörer inte kan komma till stånd. Det har formulerats av Ziegler som att ”det i ett strategiskt förtroendespel vanligtvis finns ett incitament för den som har andras förtroende att missbruka detta förtroendet”. Det ömsesidiga mistroende som detta ger upphov till är då ett ”perfekt Nash-jämviktsläge”, dvs. en situation där ingen av aktörerna har något motiv för att byta strategi och börja samarbeta. Innebörden av detta är med andra ord att med Hardins rationalistiska utgångspunkter är den sociala fällan det mest sannolika resultatet av aktörernas mellanhavanden (Ziegler 1998, s. 430). Nu är, som väl är, inte verkligheten så dystert som denna del av spelteorin ger oss anledning att tro, förutsatt att aktörerna också använder sig av något annat beslutsunderlag än instrumentell egennytta. Enligt Ziegler kan det t ex vara sådant som ”ära” ”skuldkänslor” eller andra typer av sociala extra-instrumentella normer som genereras av social interaktion. Slutsatsen är alltså att om definitionen av tillit skall begränsas till den rationalistiska teorin på det vis Hardin föreslår, kommer den att vara något mycket sällsynt, åtminstone utanför familjen och motsvarande relationer.

Hur problematisk är den rationalistiska ansatsen? Eckel och Wilson har med resultat från psykologisk forskning framfört att ”man kan argumentera att den rationelle aktören i den gängse spelteorin är autistisk: Det vill säga att den bara fordrar av aktören att andra försöker uppnå samma fördelar som hon själv” (Eckel and Wilson 2003). De refererar till omfattande psykologiska experiment med småbarn som visar att de vanligtvis kan upptäcka signaler från andra personer och från dem dra korrekta slutsatser om dessas avsikter (t ex om de är välvilligt inställda eller ej). Barn som lider av autism har emellertid svårigheter att upptäcka och bedöma denna slags signaler och kan vanligtvis inte dra slutsatser om andras intentioner som är annorlunda än deras egna, vilket försvårar deras möjligheter till socialt utbyte (jfr Baron-Cohen 1995). Det är naturligtvis inte helt lyckat med samhällsvetenskapliga modeller som utgår från att aktörerna är av den beskaffenheten att de lider av en psykisk störning.

Ett annat skäl till att vara kritisk mot Hardins definition av tillit är empirisk. Hardin har den för politiska filosofer egenartade ovanan att i sina analyser av empiriska förhållanden bortse från tillgänglig empirisk forskning. Det är som om verkligheten kunde betvingas av omfattande begreppsexercis. Antalet empiriska studier som visar att förtroende inte kan reduceras till instrumentellt kalkylerande är i själva verket mycket stort och kommer från såväl fältstudier (Ostrom 1998), historiska fallstudier (Rothstein 2000), experimentella ansatser (Sally 1995) och surveyforskning (Inglehart 1999; Torpe 2000; Uslaner 2002). För att citera en av de mest omfattande analyserna som gjorts inom det senare området: ”För de flesta människor är tillit inte en fråga om att göra rationella kalkyler om möjligheten att dra nytta av andra genom att samarbeta med dem. Samhällsvetare som reducerar studiet av tillit till frågor om rationella val och som argumenterar att dessa inte har

något att göra med en moralisk diskurs, missar detta” (Wuthnow 1998, s 18). Utifrån omfattande paneldatastudier från USA har Eric Uslaner visat att hög tillit till andra människor inte kan förklaras som en effekt av ”återbetalning” av andras hjälp eller stöd tidigare i livet (Uslaner 1999).

En tredje punkt där man kan kritisera Hardins gäller hans syn på förtroende för offentliga institutioner. Det första som skall sägas är att det naturligtvis ligger mycket i hans normativa argument om att den liberala demokratin i mycket är konstruerad utifrån att man inte självklart skall lita på staten och dess myndigheter. Det har, för att låna en snärtig formulering, handlat om att ”tämja fursten” (Mansfield 1989). Men Hardins ståndpunkt att det generellt sätt är oförståndigt av människor att hysa förtroende för staten och dess myndigheter kommer i konflikt med att även han menar att man kan och bör ha förtroende just för det rättsliga maskineriet och den ekonomiska politiken. Varför de offentliga tjänstemännen i just dessa ofta synnerligen komplicerade system skulle kunna förmås handla oväldigt efter någon slags incitamentssystem är svårt att förstå. Särskilt som det rättsliga systemet som få andra offentliga system har möjlighet att tillfoga oss skada om det missbrukas.

Ett ytterligare skäl till kritik är att även på denna punkt får Hardin problem med empirin. Dels visar surveyundersökningar att medborgare i olika länder har högst olika förtroende för staten och dess myndigheter (Svallfors 1997). Detta visar sig inte bara i surveyundersökningar utan även högst reellt i hur pass omfattande den offentliga verksamheten är i olika demokratiska länder och vilken typ av uppgifter den har anförtrotts. Detta kan rimligen inte förklaras med att medborgarna i olika länder är olika ”förståndiga” på denna punkt. Det kan knappast vara så att medborgarna i de nordiska länderna är mycket mindre förståndiga än sina bröder och systrar i andra länder. En mera rimlig förklaring är att de genom särskilda erfarenheter och information har mindre anledning att misstro sina respektive stater och myndigheter än medborgarna i många andra länder (Kumlin 2002; Rothstein and Steinmo 2002). De stora variationer som finns här kan inte förklaras med hjälp av Hardins förståelse av begreppet politiskt förtroende.

Socialt kapital – ett försök till definition

Slutsatsen av vår diskussion blir att varken den ensidigt normativt moraliska eller den ensidigt rationalistiskt kalkylerande ansatsen vad gäller att komma fram till en definition av begreppet socialt kapital är användbara. I stället måste definitionen av socialt kapital innehålla element av både subjektiv rationalitet och moralisk etik. Det system av övertygelser som utgör grunden för individens sociala kapital bygger på flera olika dimensioner (Rothstein 2003, kap 2). Detta bygger på en tankegång som först lanserades av Howard Margolis och som senare har utvecklats av Margaret Levi och vars utgångspunkt att de flesta människor har duala nyttofunktioner. Med detta menas att de flesta människor inte enbart vill maximera sin egennyttan,

dvs. att ”homo economicus” är en alltför enkel och empirisk ohållbar utgångspunkt om vi skall förstå politiskt handlande. Motsatsen, dvs. att människor alltid är beredda att agera moraliskt oberoende av omständigheterna, är emellertid inte heller en rimlig utgångspunkt. Antalet *moder Theresa – människor* är tyvärr inte så stort i denna värld. När det gäller frågan om ifall människor handlar enbart utifrån sitt egenintresse eller om de agerar moraliskt för att se till det gemensamma bästa, hävdar Levi att

det finns både ett normativt och ett instrumentellt element i beslutet att samarbeta (eller ej) eller att ställa upp frivilligt (eller ej). Självklart finns det delar av befolkningen vars nyttofunktioner är ensartade; de är antingen renodlade inkomstmaximerare eller renodlat moraliska. En stor del förefaller emellertid ha en dual nyttofunktion. De vill bidra till det allmänna bästa, åtminstone i den utsträckning att de anser att något allmänt gott blir utfört. De vill också försäkra sig om att deras personliga intressen blir tillgodosedda så långt möjligt (Levi 1991, s 133).

Översatt till den sociala fällans problematik betyder detta ungefär följande. Givet att aktören A har tillräcklig tillit till aktörerna B, C, D ... är hon beredd att agera efter normer om ömsesidighet även om en strikt nyttokalkyl inte skulle ge vid handen att hon har en direkt personlig vinning av att göra så. Detta kan naturligtvis ifrågasättas som t ex med Hardins exempel om vår vilja att låna ut pengar till främlingar. Detta är emellertid ett illa valt exempel eftersom det inte är kopplat till ömsesidighet. Om man själv aldrig skulle komma på tanken att be någon främling på gatan om ett lån, finns det skäl att neka om man ställs inför en sådan fråga. Ett bättre exempel skulle kunna vara om man som bilförare är beredd att stanna för att hjälpa en annan bilist som hamnat i en nödsituation, t ex en som fått punktering eller bensinstopp på en öde väg. I ett samhälle med ett högt socialt kapital är många beredda att göra så, eftersom man kan tänka sig själv in i en sådan nödsituation. Situationen kan godtyckligt drabba vem som helst och alla bilister tjänar på om alla andra bilister är beredda att hjälpa till när en sådan situation uppstått även om de inte har någon direkt personlig vinning av detta. Låt oss emellertid återgå till vårt mexikanska äventyr. Om den information man fått från t ex guideböcker och reseledare är att detta är ett vanligt sätt för vägpirater att stanna bilar för att råna dem, minskar sannolikheten mycket drastiskt för att man skall stanna om man ser någon stå och vinka vid väggkanten. Med hjärtat i halsgropen kör de flesta vidare.

När det gäller s.k. upprepade spel är detta beteende välkänt inom spelteorin och kan förklaras med hjälp av egennyttmodellen. Vi är t ex beredda att hjälpa arbetskamrater och kolleger under förutsättning att vi kan räkna med deras hjälp, eftersom vi känner vederbörande och räknar med att samarbeta under lång tid (Axelrod 1987). Men exemplet ovan handlar om att hjälpa en person som vi aldrig träffat förut och som vi sannolikt aldrig kommer att träffa med igen. Detta är inte ovanligt – även före den 11 september 2001 skulle den som med kartan framme åkte tunnelbana på Manhattan till girighetens högborg vid Wall Street upptäcka att det inte

dröjde många minuter förrän någon ur den synnerligen välklädda gruppen unga män och kvinnor erbjöd sig att hjälpa till med att finna den rätta vägen. Tillgängliga undersökningar visar att i ett land som Sverige är antalet människor som hjälper andra människor i nöd utan hänsyn till egen materiell vinning tämligen omfattande (Busch Zetterberg 1996).

Det finns således skäl att vara kritisk mot definitioner av socialt kapital och tillit som ensidigt utgår från att det är en företeelse som kan innefattas i antingen enbart moraliska eller rationella modeller. En definition av socialt kapital kan därvidlag lämpligen starta med att begreppet är sammansatt av två olika termer. "Social" indikerar att det har något att göra med relationer mellan individer, "kapital" att det utgör någon slags tillgång för de människor som är i besittning av det och det samhälle i vilket de verkar.

På den individuella nivån vill jag hävda att socialt kapital refererar till två olika dimensioner – en kvalitativ och en kvantitativ. Den första, mera kvantitativa dimensionen, är antalet sociala kontakter en individ har som hon kan använda sig av för att göra olika saker. Enkelt uttryckt – ju flera och ju mera omfattande sociala nätverk en individ A har tillgång till, desto mer socialt kapital har A. Att detta är en tillgång är enkelt att inse. En arbetslös med många sociala kontakter i flera olika nätverk har, allt annat lika, lättare att hitta ett jobb (Aguilera 2002). I varje situation där vi behöver hjälp, råd, stöd, information, uppmuntran eller omsorg, är ett omfattande och varierat kontaktnät en tillgång. Dessa sociala kontakter behöver inte nödvändigtvis vara starka eller djupgående på det personliga planet. Som sociologen Mark Granovetter hävdar finns det även en stryka i organisationer och samhällen som utmärks av att människorna har omfattande "svaga band" med varandra (Granovetter 1985). Putnam skiljer t ex på "överbryggande" och "inbundet" socialt kapital där huvudsakligen det förra anses vara en tillgång för samhället genom att det skapar kontakter över sociala, ekonomiska, etniska och andra gränser som annars ofta utgör grund för misstro mellan olika grupper (Putnam 2001).

Denna kvantitativa dimension är emellertid inte tillräcklig för att definiera vad socialt kapital är. Det är inte bara antalet sociala kontakter som är viktiga, utan också deras kvalitativa karaktär. Tillit väljer jag att i likhet med Piotr Sztompka, definiera som *en förhoppning om andra aktörers framtida pålitlighet* (Sztompka 1998, s 21). Det innebär att hysa tillit alltid innebär ett visst moment av risktagande. Tillit skiljer sig därmed från blind tro, dvs. att vara förvissad. Jag kan vara förvissad om att solen går upp i morgon, men skulle den inte göra det så anklagar jag den inte för svek. Att hysa tillit är därmed delvis beroende av den faktiska information om andras pålitlighet, men det är också en moralisk orientering. Empiriska studier visar att personer som har hög tillit till andra människor är t ex beredda att lita på andra människor fram tills det att de har klara indikationer på motsatsen. Personer med låg social tillit är mera misstänksamma och väljer att inte lita på andra förrän de har klara indikationer på att personen ifråga gjort sig förtjänt av detta. (Rotter 1980).

Det innebär att social tillit är kopplat till trovärdighet och pålitlighet. Att vara känd av många men vara allmänt ansedd av dem som opålitlig, självisk, svekfull eller ohjälpsam är ingen tillgång. Det är inte heller en tillgång för den som är pålitlig, solidarisk och hjälpsam om de flesta av hennes sociala kontakter är motsatsen. Det är lätt att tänka sig sådana sociala nätverk, t ex kriminella organisationer, fångelser, arbetsgrupper där medlemmarna trakasserar varandra eller svekfulla och giriga nätverk av konkurrenter på en marknad. Denna typ av sociala nätverk kan inte användas av individen för att uppnå något av värde och är således inte att se som en tillgång. Tvärtom är sociala relationer med individer som man inte kan lita på en belastning. Man säger inte heller att ”jag litar på att hon skall komma att skada mig”, vilket indikerar att tillit till någon antingen innebär att denna skall vara en tillgång eller åtminstone inte åsamka oss skada (Warren 1999, s 311). På samma sätt är det naturligtvis en tillgång för individen att vara känd som pålitlig och kunna lita på dem man känner, men om detta bara är någon enstaka social kontakt är det inte mycket till kapital.

För att summera, på den individuella nivån är socialt kapital summan av antalet sociala kontakter multiplicerat med kvaliteten på förtroendet i dessa relationer. Möjligheten att faktiskt hitta kvantitativa mått på denna definition av socialt kapital är naturligtvis begränsad – hur jämför man t ex det sociala kapitalet mellan individen A som har fem sociala kontakter som hon litar fullständigt på, med individen B som har femtio sociala kontakter som hon delvis litar på. Inte desto mindre tror jag att mycket av problematiken med hitta någon allmänt accepterad definition av socialt kapital har att göra med att man inte insett att begreppet har både en kvantitativ och en kvalitativ dimension.

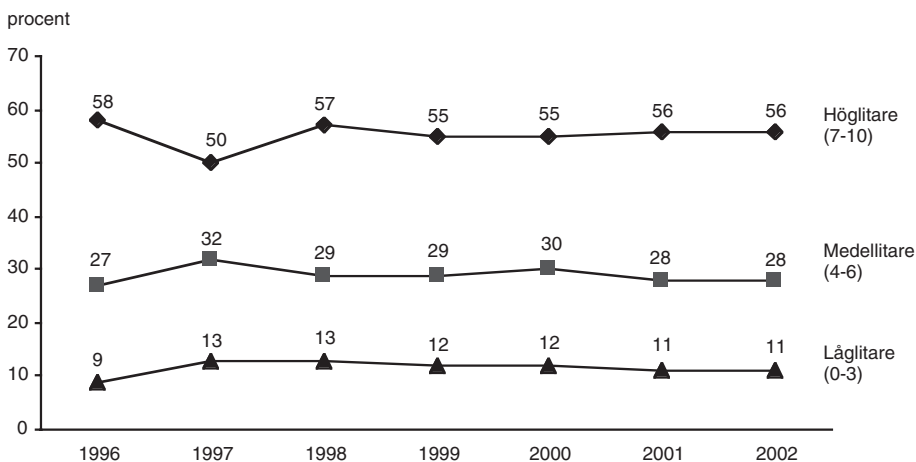
Precis på samma vis som humankapital och fysiskt kapital existerar socialt kapital på både en individuell och en kollektiv nivå. Vi pratar allmänt t ex både om välutbildade individer och samhällen med en generellt hög utbildningsnivå (Ostrom and Ahn 2001). Analogin när vi rör oss från mikro- till makronivå vad gäller socialt kapital blir då a) omfattning av de sociala kontakter och nätverk som människorna i ett samhälle i genomsnitt har och b) den utsträckning i vilken människorna i allmänhet anser att de kan lita på de flesta av dessa kontakter och nätverk och om de anser att de själva uppfattas som pålitliga av desamma. När människor svarar på surveyfrågan ”anser du att man i allmänhet kan lita på de flesta människor i ditt samhälle”, antar jag att de gör de en bedömning av andra människors *pålitlighet*. Det är tillgången på socialt kapital på denna grupp- eller samhällsnivå som avgör ifall människorna kan lösa problem av det sociala dilemmats karaktär eller om den sociala fällan skall slå igen för dem (Warren 1999). Ju fler människor i ett samhälle (eller i en organisation) som har många och spridda sociala relationer med människor som de anser att pålitliga, desto större är tillgången på socialt kapital i det samhället (alt. organisationen).

Sverige – landet med högt och stabilt socialt kapital

Sedan 1996 har SOM institutet mätt den mellanmännsliga tilliten hos den svenska befolkningen. Svartspersonerna har fått ange på en 0-10 skala sin grad av tillit till andra människor. Mätningarna ger, som visas i figur 1, ett överraskande stabilt resultat. Medan förtroendet för samhällets och politikens institutioner varierar kraftigt över tid, ligger det mellanmännsliga förtroendet i Sverige högt och stabilt. Svenskarna litat helt enkelt. Det gör så trots att det nyligen har rapporterats om en kraftig, för att inte säga dramatisk, nedgång när det gäller deltagandet i frivilliga organisationer.

Figur 1 Mellanmännslig tillit (procent)

Fråga: "Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? Svara med hjälp av nedanstående skala."

Kommentar: Skalan går mellan 0 och 10, där 0 innebär att "det går inte att lita på människor i allmänhet" och 10 "det går att lita på människor i allmänhet". Resultaten är baserade på alla svarande inklusive "vet ej-svar" (3 – 6 procent genom åren)

Under den tid som SOM-institutet mätt de svenska medborgarnas tillit till varandra, har deras aktivitet i folkrörelser och föreningar minskat kraftigt (Vogel et al. 2003). Det tyder på att den koppling som ofta gjorts mellan denna slags deltagande och den mellanmännsliga tilliten inte nödvändigtvis existerar. Anledning till att svenskar i hög grad litat på sina medmänniskor får sökas annorstädes (Rothstein 2003).

Noter

- 1 Denna text är en bearbetning av ett stycke ur min nyligen publicerade bok *Sociala fällor och tillitens problem* (SNS Förlag).
- 2 De kan naturligtvis komma till stånd genom att man har etablerat någon slags "selektiva incitament" som gör det rationellt för potentiella medlemmar att också bli medlemmar. Men skapandet av sådana "selektiva incitament" är i sig ett socialt dilemma, eller med en mera etablerad term, ett "andra ordningens problem för kollektivt agerande" (jfr Ostrom 1998).
- 3 Balansmättet motsvarar procentandelen som angett att de har 'mycket...' eller 'ganska stort förtroende' minus procentandelen som har angett att de har 'mycket...' eller ganska litet förtroende'. Siffrorna från Sören Holmberg & Lenart Weibull "Institutionsförtroendet" i ds. (red): *Det våra för politikens: SOM-undersökningen 2001*. SOM-institutet: Göteborgs universitet, s 47.
- 4 Ekonomen William Easterly ger i sin bok *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics* intressanta inblickar i sina öden och äventyr med den svårt korrumperade polisen i Mexico City (Easterly 2001, s 242-244).
- 5 Uppgifterna kommer från två mycket sålda guideböcker om Yucatanhalvon i Mexico, dels *Lonely Planet*, dels *First Guides*, båda utgivna 2001.
- 6 I den senast publicerade rapporten (2002) om korruption från Transparency International (Corruption Perception Index) ligger Mexiko på 3,6 på en 0-10 skala där 10 är bäst. Sverige ligger i samma mätning på 9.3. Se www.transparency.org. Finland anges i denna mätning som det minst korrupta landet i världen – vilket är något svårförståeligt för oss som brukar följa VM i längdskidåkning.

Referenser

- Aguilera, M. B. 2002. The Impact of Social Capital on Labor Force Participation. *Social Science Quarterly* 83 (3):853-874.
- Axelrod, Robert. 1987. *Från konflikt till samverkan*. Translated by M. Eklöf. Stockholm: SNS.
- Baron-Cohen, Simon. 1995. *Mindblindness. An Essay on Autism and Theory of Mind*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Busch Zetterberg, Karin. 1996. *Det civila samhället och välfärdsstaten*. Stockholm: City University Press.
- Dasgupta, Partha. 1988. Trust as Commodity. In *Trust: making and Breaking Cooperative Relations*, edited by D. Gambetta. New York, Oxford: Basil Blackwell.

- Eckel, Catherine C., and Rick K. Wilson. 2003. The Human Face of Game Theory: Trust and Reciprocity in Sequential Games. In *Trust and Reciprocity*, edited by E. Ostrom and J. Walker. New York: Russell Sage Foundation.
- Granovetter, Mark. 1985. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology* 91 (3):481-510.
- Hardin, Russell. 1998. Trust in Government. In *Trust & Governance*, edited by V. Braithwaite and M. Levi. New York: Russell Sage Foundation.
- . 1999. Do we want trust in government. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press.
- . 2001. Conceptions and Explanations of Trust. In *Trust in Society*, edited by K. S. Cook. New York: Russell Sage Foundation.
- . 2002. *Trust and Trustworthiness*. New York: Russell Sage Foundation.
- Holmberg, Sören, and Lennart Weibull, eds. 2001. *Land du välsignade. SOM rapport 26*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Inglehart, Ronald. 1999. Trust, well-being and democracy. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press.
- Kumlin, Staffan. 2002. Institutions – Experiences – Preferences: How Welfare State Design Affects Political Trust and Ideology. In *Restructuring the Welfare State: Political Institutions and Policy Change*, edited by B. Rothstein and S. Steinmo. New York: Palgrave/Macmillan.
- Levi, Margaret. 1991. Are There Limits to Rationality. *Archives Européennes de Sociologie* 32 (1):130-141.
- Mansfield, Harvey C, Jr. 1989. *Taming the Prince: the ambivalence of modern executive power*. New York: Free Press.
- Newton, Kenneth. 1999. Social Capital and democracy in Modern Europe. In *Social Capital and European Democracy*, edited by J. W. van Deth, M. Maraffi, K. Newton and P. F. Whiteley. London: Routledge.
- . 2002. Who Trusts?: The Origins of Social Trust in Six European Nations. Southampton: Department of Political Science, University of Southampton.
- Ostrom, Elinor. 1998. A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action. *American Political Science Review* 92 (1):1-23.
- Ostrom, Elinor, and T. K. Ahn. 2001. A Social Science Perspective on Social Capital: Social Capital and Collective Action. Exeter, U.K.: Social Capital: Interdisciplinary Perspectives.
- Putnam, Robert D. 1995. Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS Political Studies* 28 (4):664-683.
- Putnam, Robert D. 1996. *Den fungerande demokratin: Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- . 2001. *Den ensamme bowlaren: den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. 1. uppl. ed. Stockholm: SNS förlag.

- Rothstein, Bo. 2000. Det sociala kapitalet i den socialdemokratiska staten. Den svenska modellen och det civila samhället. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* (79):1-55.
- . 2003. *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rothstein, Bo, and Sven Steinmo. 2002. Restructuring Politics. Institutional Analysis and the Challenges of Modern Welfare States. In *Restructuring the Welfare State: Political Institutions and Policy Change*, edited by B. Rothstein and S. Steinmo. New York: Palgrave/Macmillan.
- Rotter, Julian. B. 1980. Interpersonal trust, trustworthiness, and gullibility. *American Psychologist* 35:1-7.
- Sally, David. 1995. Conversation and Cooperation in Social Dilemmas – A Meta-analysis of Experiments from 1958 to 1992. *Rationality and Society* 7 (1): 58-92.
- Scharpf, Fritz W. 1997. *Games Real Actors Play: Actor-Centered Institutionalism in Policy Research*. Boulder, CO: Westview Press.
- Svallfors, Stefan. 1997. Worlds of Welfare and Attitudes to Redistribution: A Comparison of Eight Western Nations. *European Sociological Review* 13 (3):283-304.
- Sztompka, Piotr. 1998. Trust, Distrust and Two Paradoxes of Democracy. *European Journal of Social Theory* 1 (1):19-32.
- Torpe, Lars. 2000. Democratic Community as Social Capital. Aalborg: Department of Economics, Politics and Public Administration.
- Turner, Mark. 2001. *Cognitive Dimensions of Social Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Uslaner, Eric M. 1999. Democracy and social capital. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press.
- . 2002. *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M., and Gabriel Badescu. 2002. Honesty, Trust, and Legal Norms in the Transition to Democracy. Why Bo Rothstein Is Better Able to Explain Sweden than Romania. Budapest: Collegium Budapest Project on Honesty and Trust in Post-Socialist Societies.
- Warren, Mark E. 1999. Democratic Theory and Trust. In *Democracy & Trust*, edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press.
- Vogel, Joachim, Erik Amnå, Ingrid Munck, and Lars Häll. 2003. *Föreningslivet i Sverige. SCB rapport 98*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån/Statistics Sweden.
- Wuthnow, Robert. 1998. *The Foundations of Trust*. College Park, Maryland: Institute for Philosophy & Public Policy.
- Ziegler, Rolf. 1998. Trust and the Reliability of Expectations. *Rationality and Society* 10 (4):427-450.

OM SVENSKA FOLKETS ACCEPTANS AV EN SKÄRPT KLIMATPOLITIK

HENRIK HAMMAR OCH SVERKER C. JAGERS

I oktober 1997 samlades världens länder i den japanska staden Kyoto för att försöka finna lösningar på en av framtidens största ödesfrågor: en begynnande global klimatförändring huvudsakligen ansedd orsakad av människans användning av fossila bränslen, dvs. olja, kol, bensin, diesel, och naturgas.¹ För att bland annat uppfylla de åtaganden som Sverige och övriga EU tagit på sig i det dokument som förhandlingarna så småningom utmynnade i, det numera så berömda 'Kyotoprotokollet', antog Sveriges riksdag 1999 mål för *begränsad klimatpåverkan*, vilket bland annat innefattar långsiktiga utsläppsmål av växthusgaser. År 2050 bör utsläppen i Sverige sammantaget vara lägre än 4,5 ton koldioxidekvivalenter² per år och invånare, för att därefter minska ytterligare. Detta innebär att utsläppen ska minska med närmare 50 procent jämfört med dagens utsläpp. Det kräver genomgripande beteendeförändringar. Hur stora beror bland annat på potentialen hos alternativa energilag och ökad energieffektivisering.¹ I den första fasen, dvs. fram till år 2008, innebär Kyotoprotokollet och EU:s interna uppgörelse av hur detta avtal skall uppfyllas att t ex Sverige, tack vare tidigare minskningar, i princip har rätt att höja sina koldioxidutsläpp med 4 procent.

I klimatpropositionen (prop. 2001/02:55) fastställer riksdagen att de svenska utsläppen av växthusgaser ska vara minst fyra procent lägre år 2010 än de var 1990.³ På samma sätt fastställde regeringen i den transportpolitiska propositionen (1997/98:56) att utsläppen av koldioxid från transporter i Sverige år 2010 bör ha stabiliserats på 1990 års nivå. Statens institut för kommunikationsanalys (SIKA) pekar i år på svårigheten att nå etappmålet för transportsektorns och föreslår att det revideras. Utsläppen av klimatpåverkande gaser från transportsektorn föreslås högst vara 10 procent högre än 1990 (SIKA, 2003). Anledningen till denna revidering är att kostnaderna för transportsektorn blir för stora och att det bedöms samhällsekonomiskt mer effektivt att göra utsläppsreduktioner inom andra sektorer. På kort sikt verkar det alltså finnas begränsade möjligheter att byta den fossildrivna bilen (bensin eller diesel) mot andra transportsätt. Möjligheterna verkar vara större att byta fossil användning inom exempelvis ett värmeverk mot användning av biomassa. Det här beror på två saker. Den ena är av termodynamisk natur, det kostar mindre energi att byta ut olja mot biobränsle i ett värmeverk än i en bil. Låt oss emellertid lämna detta därhän och istället fokusera på den andra, nämligen: den uppenbart starka vana och det starka beroende som bilen har skapat. Trots denna uppskrivning av transportsektorns utsläppsmål kommer det sannolikt att krävas statliga åtgärder för att nå transportsektorns mål om minskade koldioxidutsläpp.

Eller, kan vi kanske förvänta oss att omfattande beteendeförändringar i form av minskat bilåkandet kommer att ske på frivillig basis? Sannolikt inte. Orsaken är att sådana förändringar kostar, inte bara i reda pengar, utan också i bekvämlighet, tillgänglighet och tid. Därför är det mer rimligt att anta att det bland företag och medborgare finns ett motstånd mot att självmant göra dessa anpassningar och börja leva och verka på ett mindre energikrävande sätt. Å andra sidan, vilket inte skall glömmas bort i sammanhanget, om bilåkande blir mer energieffektivt och avger mindre utsläpp av koldioxid, finns det naturligtvis inga *klimatskäl* att minska bilåkandet.

Visserligen visar tidigare forskning att det finns en del människor som *spontant* värnar om miljön i praktiskt taget varje situation. Dessa värdesätter miljön i långt mycket högre grad än sin egen bekvämlighet, och som anpassar sin tillvaro så att man i minsta möjliga mån anstränger miljön. Det finns även ”gröna bilister” som kanske inte värdesätter miljön högre än sitt eget välbefinnande, men som väl, när situation uppkommer, åtminstone *reflekterar* över huruvida man egentligen behöver köra sin bil för att ta sig från A till B (Krantz Lindgren 2001).⁴

Men det är inte dessa ”föredömen” som innebär den stora utmaningen om Sverige skall uppnå sitt framtida klimatmål. Inte heller är det de fåtal konsumenter som fullständigt struntar i miljön som äventyrar målets uppnåbarhet. Istället utgörs klimatmålet främsta utmaning av den stora massan som, på grund av invanda levnadsmönster, okunskap och det faktum att de själva ännu inte drabbats av sitt beteende i nämnvärd utsträckning, idag anstränger klimatet genom att förbruka stora mängder fossila bränslen. För att dessa grupper skall förändra sina vanor och beteenden krävs hjälp på traven. *Styrning* i någon form. Frågan är vilka grupper det är som är enklast att påverka?

Vilka styrmedel diskuteras och vad tycker svenska folket?

Flera tänkbara styrningsformer är möjliga och i tabell 1 nedan presenteras svenska folkets inställning till styrmedel för att minska koldioxidutsläppen. En ofta nämnd och mycket populär form av styrmedel är ökad *information*. Tidigare statsvetenskaplig och psykologisk forskning pekar dock på att information om, i det här fallet, bilars negativa inverkan på miljön inte är något särskilt effektivt styrmedel (Krantz Lindgren 2001; von Borgstede 2002). Samtidigt är information den mildaste formen av styrning varför den ofta uppskattas av såväl medborgare som politiker. I fallet individens bilåkning är det nog rimligt att anta, för de flesta bilåkare, att fördelarna med att fortsätta köra bil överväger nackdelarna i form av utsläpp till miljön.

Däremot kan information vara en förutsättning för att andra styrmedel skall fungera på ett bra sätt. Om medborgarna först informeras om bilåkandets negativa effekter på miljön, blir man mer mottaglig och acceptansen för andra mer kraftfulla styrmedel ökar. Detta synsätt var vägledande när regeringen beslutade att av-sätta medel till Naturvårdsverket för att genomföra den så kallade ”Klimatkampan-

jen” vars huvudsakliga syfte är att öka medborgarnas kunskap och medvetenhet om vilka orsakerna är till växthuseffekten och vilka konsekvenser denna kan komma att få för Sverige och övriga världen (Naturvårdsverket, 2003).

Ett avsevärt mycket mer kostsamt, men fortfarande inte särskilt frihetsberövande sätt att förmå medborgarna att åka mindre bil är att bygga ut *kollektivtrafiken* i en kommun. Bor man i en stadsdel, eller i en kommun med obefintlig eller oregelbunden kollektivtrafik, vore så klart oftare förekommande bussturer ett tänkbart sätt att undvika bilen som främsta färdmedel. En möjligen självklar förklaring till att utbyggnad av kollektivtrafiken har ett starkt stöd hos svenska folket är att beroendet av bilen i sin tur är beroende av tillgången till kollektiva transporter; om man vill eller är tvungen att ställa bilen behövs alternativ.

Att använda *subventioner*, *skatter* eller till och med *skattelättnader* är ytterligare sätt att minska användningen av miljöförstörande aktiviteter eller produkter. I Sverige har vi sedan 1991 en så kallad *koldioxidskatt* som i dagsläget innebär ett pålägg på ungefär 1,75 kronor per liter bensin. Bland medborgare tillhör skatter en av de minst uppskattade styrningsformerna. Flera invändningar har riktats mot koldioxidskatten. Bland annat brukar hävdas att den är orättvis. Koldioxidskatten medför att priset på bensin blir högre, vilket framförallt drabbar låginkomsttagare och individer boende i gesbygden (Kriström m fl. 2003).

Samtidigt lämnar skatter en viss valfrihet för medborgarna jämfört med *lagstiftning*. Vid ett förbud för vissa former av bilkörning, exempelvis i innerstäder eller bilkörning vissa dagar, finns inga alternativ annat än att följa förbudet och ställa bilen. Tillämpar man istället en skatt, kan den som verkligen vill fortfarande välja att ta bilen – även om det kostar lite mer. När det gäller att påverka koldioxidutsläppen kan även skatter läggas på annat än själva drivmedlet. Exempelvis kan bilar med stora motorer eller med hög vikt beskattas hårdare än mindre motorstarka eller lättare bilar.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till styrmedel med syfte att minska koldioxidutsläppen från privatbilismen (procent)

Styrmedel	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent	Balansmätt
Höja koldioxidskatten på bensin	4	15	26	23	25	6	100	-29
Sänka skatten på bränslen som inte påverkar jordens klimat	49	36	8	1	1	4	100	+83
Höja skatten på bilar med stora motorer	13	31	26	12	12	5	100	+20
Ökad information om trafikens effekter på klimatet	30	40	21	3	1	4	100	+66
Bygga ut kollektivtrafiken	42	36	15	2	1	3	100	+75

Källa: SOM-undersökningen 2002

Eftersom styrning innebär att man i olika hög grad vill påverka medborgarnas beteende, så är många former av styrning politiskt obekväma. Antingen rent partiideologiskt, och/eller därför att medborgarna inte vill bli styrda. Som vi ser i tabell 1 är svenska folket mycket kritiska till en höjning av koldioxidskatten. Endast 19 procent anger en sådan höjning som ett mycket eller ganska bra förslag. Mellanskillnaden mellan de som anger dessa alternativ och de som anser en höjning vara ett ganska (23 procent) eller mycket dåligt förslag (25 procent) har en starkt negativ slagsida (-29). En höjning av skatten på fordon med stora motorer ses intressant nog med betydligt blidare ögon. Jämfört med andelen negativt inställda är det en övervägande del (+20) som anger denna typ av skatt som ett ganska eller mycket bra förslag.

Kanske ser vi här en rättviseeffekt. Medan en höjning av bensinpriset främst drabbar dem med låg och medelhög inkomst, skulle en skatt som slår relativt hårdare mot bilar med stora motorer i lägre grad drabba dem som först och främst har en bil för att kunna transportera sig och då har ett mindre behov av en stor motor med många hästkrafter.

Inte helt oväntat får även ökad information (+66) och utbyggd kollektivtrafik (+75) ett övervägande starkt stöd vilket kanske inte är så konstigt. Inget av dessa förslag inskränker ju nämnvärt på medborgarnas frihet. När vi ändå är inne på frihet bör man samtidigt hålla minnet att i synnerhet en massiv utbyggnad av kollektivtrafiken i slutändan är en kostsam historia för skattebetalarna och därför indirekt är frihetsinskränkande. Det är inte helt självklart att denna kostnad vägs in när respondenten svarar på frågan.

Mest anmärkningsvärt är nog att den form av styrning som får mest stöd är *sänkt skatt* på drivmedel som inte orsakar klimatförändringar (+83). Det kan finnas flera förklaringar till detta. Dels kan denna höga siffra vara ett uttryck för en generell ovilja gentemot skatter. I ljuset av förslag om höjda skatter framstår en skattesänkning – oavsett syfte och form – som mer attraktiv. Det är heller inte orimligt att tro att detta är ett slags önsketänkande; ”Om vi bara byter bränsle så kan jag fortsätta köra som förut”.

Sammanfattningsvis finns det styrmedel som får ett ganska starkt eller till och med mycket starkt stöd bland allmänheten som sätt att minska koldioxidutsläppen från privatbilismen. Vore det då inte rimligt att använda dessa styrmedel?

Med undantag för förslaget om högre skatt på bilar med stora motorer, är emellertid problemet med dessa styrmedel att de kräver finansiering, vilket innebär mindre statlig service på andra områden eller högre skatter. Det är osäkert hur de som svarar på dessa frågor beaktar detta och om de skulle vara lika positiva till dessa förslag om de såg hela kostnadsbilden.

Kostnadsbilden för höjningar av koldioxidskatten på bensin är däremot mycket tydlig och välkänd. Många har säkert någon gång reflekterat över hur mycket det kostar att tanka och hur denna kostnad påverkas av förändringar i bensinpriset (genom både skatteförändringar och förändringar i världsmarknadspriset). Detta

är möjlig en del av förklaringen till koldioxidskattens negativa klang hos svenska folket.

Attraktionskraften hos koldioxidskatten består främst i att den är ett kostnadseffektivt styrmedel för att minska utsläppen; den enskilde bilisten vet bäst själv hur hon kan minska sin bensin användning och därmed både undvika skatt och minska sina koldioxidutsläpp. Dessutom ger höjningar av koldioxidskatten skatteinkomster som kan användas till andra saker såsom sänkt skatt på arbete, utbyggnad av kollektivtrafik, inköp av och forskning om energieffektiva tekniker. Lägg därtill att *förändringar* i ett befintligt skattesystem är administrativt enkelt. Dessa egenskaper gör det därför sannolikt att koldioxidskatten kommer att fortsätta tillämpas – trots medborgarnas negativa inställning. Utgångspunkten för resten av artikeln är därför att närmare analysera hur stödet för höjningar av koldioxidskatten ser ut och vad som kan förklara detta.

Kapitlets frågeställningar är:

- Vilka förklaringar finns till en positiv inställning till höjningar av koldioxidskatten?
- Vilka förutsättningar finns för fortsatta höjningar?

Analysmodell

Det finns givetvis en lång rad faktorer som förklarar människors inställning till politiska åtgärder. *Socioekonomiska förhållanden* såsom kön, ålder, boendeförhållanden och uppväxtmiljö bidrar ofta till att förklara människors inställningar. *Partisympati*, *egenintresse*, den politiska *åtgärdens effekter* (på människors beteende i vårt specifika fall), vad intäkterna från *skatt används till* samt vilket syn medborgarna har på *rättvisa* är andra tänkbara förklaringsfaktorer. I detta kapitel studerar vi, förutom socioekonomiska faktorer, (i) partisympati, (ii) egenintresse samt (iii) förväntade effekter.

- *Partisympati*. Ideologi kan vara en förklaring till varför människor har en viss inställning till skatter. Har man t ex vänstersympatier och anser att samhället bör sträva efter en mer allmän generell välfärd, är man förmodligen mer positivt inställd till skatter än om man är liberal eller högerorienterad och främst värdesätter individuell valfrihet. Intressant just i fallet med koldioxidskatten är att den inte, som många andra skatter, i första hand syftar till att stärka statskassan – pengar som sedan kan portioneras ut dit de behövs bäst för att upprätthålla välfärdsstaten. Istället är det en skatt som på sätt och vis syftar till att på lång sikt avskaffa sig själv, efterhand som människor slutar att förbränna fossila bränslen som destabiliserar klimatet. Det är därför inte säkert att inställningen till just koldioxidskatt lika enkelt låter sig förklaras av om man sympatiserar med höger- eller vänsterorienterade partier.

- *Egenintresse.* En gren av den samhällsvetenskapliga forskningslitteraturen pekar ut individens egenintresse som en faktor som förklarar deras inställning till sådant som samhällsinstitutioner, partier och enskilda politiska förslag. I ju högre grad någon sådan tillgodoser, eller ger löften om att tillgodose individens egna ekonomiska eller politiska preferenser, desto mer positiva antas individen vara till dem (Sears & Funk 1990; Lind & Tyler 1988; Tyler 1990; Dunleavy 1991; Kumlin 2002). Här kommer vi att undersöka egenintressets påverkan på synen på koldioxidskatt genom att använda oss av variabeln ”tillgång till bil” samt huruvida klimatförändringar upplevs som ett ”hot”, eller ej.
- *Förväntade effekter.* Att man tror att en politisk åtgärd kommer att få de effekter den avser att få, bör också kunna antas öka sannolikheten för att människor skall vara positivt inställda till eller gå emot åtgärden, eller åtminstone ha lättare att acceptera genomförandet av den. I vårt fall med koldioxidskatten kan man tänka sig två närbesläktade, men delvis olika effekter, nämligen förändring av människors beteende och/eller samhällsförändringar som innebär mer direkt positiva effekter för miljön. Med den fråga som är ställd i årets SOM-undersökning är det den första innebörden av effekt som har mätts.⁵ Tidigare forskning ger vid handen att vi bör finna att personer som tror att miljöskatter (här tolkade som koldioxidskatt) skulle ha avsedd effekt på människors beteende, är mer positivt inställda till koldioxidskatt.

Resultat

Låt oss börja med att genom en korstabell se hur inställningen till en höjd koldioxidskatt fördelar sig på de olika grupper som diskuterades i föregående avsnitt.

Det första man slås av i Tabell 2 är att höjningar av koldioxidskatten är ett impopulärt förslag bland praktiskt taget alla grupper som redovisas. De som är mest negativa till en höjning finner vi bland dem som tror att skatter har en låg effekt avseende påverkan på människors beteende. Det är inte så konstigt att just denna grupp är särskilt negativa. Om man inte tror att en politisk åtgärd skulle ha någon som helt effekt, vore det snarare konstigt om man ändå stödde ett sådant förslag. Även moderata väljare utmärker sig som särskilt negativa (-48), något som stämmer väl överens med våra resonemang i föregående avsnitt. Sympatisörer till ett parti vars främsta symbol är individuell valfrihet är vanligen också negativa till förslag om skattehöjningar.

Inte heller är det förvånande att personer som inte uppfattar klimatfrågan som något större hot är negativa (-42). Varför beskatta koldioxidutsläpp om de inte orsakar något direkt hot mot oss? Män (-40) visar sig vara mer negativt inställda till koldioxidskatt än kvinnor (-18). Att folk som bor på landsbygden är förhållandevis negativa (-38) är inte heller konstigt. Dels är avstånden generellt längre där och dels är kollektivtrafiken – som ju många gånger är ett fullgott alternativ i städer – inte

Tabell 2 Hur fördelar sig stödet för höjningar av koldioxidskatten inom olika sociala och politiska grupper (procent och balansmätt)

Styrmedel		Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande	Balansmätt
Vilket parti röstade du på i riksdagsvalet 2002?										
	Vänsterpartiet	9	23	28	20	15	5	100	108	-3
	Socialdemokraterna	5	15	25	24	25	6	100	563	-30
	Centerpartiet	1	15	35	19	23	8	100	75	-25
	Folkpartiet	2	13	27	32	19	6	100	226	-37
	Moderaterna	1	12	21	27	34	3	100	201	-48
	Kristdemokraterna	1	12	31	21	29	6	100	85	-38
	Miljöpartiet	20	30	18	8	20	4	100	76	22
	Annat parti	0	6	21	9	62	3	100	34	-65
Kön	Man	4	13	23	24	33	2	100	826	-40
	Kvinna	5	17	29	22	18	9	100	836	-18
Ålder	15-30 år	5	18	25	21	23	9	100	360	-20
	31-60 år	4	13	25	25	29	3	100	889	-37
	61-75 år	5	17	27	24	21	7	100	317	-23
Utbildning	Låg	3	12	27	20	31	7	100	687	-35
	Medelhög	4	14	27	25	23	7	100	438	-31
	Hög	7	20	23	27	20	4	100	510	-20
Tillgång till bil	Ej tillgång	8	22	30	15	16	10	100	369	-1
	Tillgång ⁶	3	13	25	26	28	5	100	1286	-37
Uppfattning om skatters effekt på beteende										
	Låg	1	6	18	27	43	5	100	468	-62
	Mellan	2	18	32	24	18	6	100	822	-21
	Hög	13	21	23	17	21	4	100	334	-4
Miljöintresse										
	Mycket stort	11	25	22	20	18	4	100	246	-2
	Ganska stort till inget intresse	3	13	27	24	27	6	100	1392	-34
Upplevt klimathot	0-7	2	12	23	26	30	6	100	582	-42
	8-10	6	17	27	22	23	6	100	1068	-22
Miljöorganisation	Ej medlem	3	14	26	24	27	6	100	1463	-33
	Medlem	16	24	27	16	14	3	100	90	10
Boort	Stad/tätort	5	17	26	23	23	6	100	1004	-24
	Landsbygd	3	13	25	23	30	6	100	630	-38

Kommentar: Balansmättet visar: Mycket bra förslag+ganska bra förslag minus Mycket dåligt förslag+ganska dåligt förslag.

särskilt väl utbyggd på landsbygden. Något förvånande är det möjligt att personer som har tillgång till bil inte är mer negativa än de visar sig vara (-37). Utifrån egenintresselitteraturen borde bilåkarna vara de som mest motsätter sig minsta försök att inskränka på bilåkandet. Vi ser emellertid att det också inom gruppen som inte har tillgång till bil i princip finns två jämnstora grupper som är för respektive emot koldioxidskatt. Dvs, man blir inte entydigt för ett sådant förslag bara därför att man inte har bil. Det framgår också att högutbildade är något mindre negativa (-20) än människor med låg (-35) och medelhög utbildning (-31).

Det är egentligen bara två grupper där det finns en positiv övervikt för en höjd koldioxidskatt. Dessa är miljöpartistiska väljare (+22) och de som är medlemmar i miljöorganisationer (+10). Att miljöpartistiska väljare är de klart mest positiva antyder att partiideologi, eller i varje fall inte ideologier som kan inordnas inom den traditionella vänster-höger dimensionen, i nämnvärd utsträckning kan förklara inställningen till just denna typ av skatt. Det är snarare så att personer som har *miljön* som främsta utgångspunkt för sina politiska preferenser, är de som uppskattar den här typen av politik åtgärd mest, alltså inte de som förordar skatter av mer allmänna välfärdskäl. Detta understryks ytterligare av att det är just den grupp som gjort ett aktivt val och blivit medlemmar i en miljöorganisation som är den andra kategorin som är övervägande positiv till koldioxidskatten.

Utöver de uttalat positiva finner vi även några grupper där den negativa övervikten är marginell. Till exempel har personer som angivit att de har ett stort miljöintresse och de som inte har tillgång till bil bara en negativ övervikt på (-2) respektive (-1). Här återkommer säkert den starka miljöpreferensen hos dem med ett stort miljöintresse medan inställningen bland dem som inte har tillgång till bil, i viss mån förmodligen kan förklaras av egenintressehypotesen: de kommer ju inte att drabbas av en skattehöjning. Samtidigt skall vi komma ihåg att det är hela 31 procent av denna grupp som är negativt inställda till en höjning, varför hypotesen inte kan sägas få särskilt starkt stöd. De som röstar på västerpartiet har en övervikt på (-3). Även personer som tror att miljöskatter har en stor effekt på medborgarnas beteende har en svag negativ slagsida (-4).

Nu skall man inte dra för stora växlar på de resultat som redovisas i tabell 2. Att t ex fler moderata väljare än personer med tillgång till bil anger att de är negativt inställda till koldioxidskatt behöver inte betyda att vi funnit en faktor som bättre förklarar medborgarnas attityder till skatt än någon annan. Som vi förstår sammanfaller dessa två variabler i hög grad, dvs. det finns många bilinnehavare som även är moderater. För att få en bättre bild av vilka av våra faktorer som har störst effekt på attityden till koldioxidskatt, har vi därför gjort en regressionsanalys. Med hjälp av en sådan analys kan vi hålla isär olika faktorer (t ex moderata väljare och bilinnehavare) och kontrollera vilka effekter varje enskild variabel har (moderata väljare *respektive* bilinnehavare) på inställningen till en höjning av koldioxidskatten – oberoende av övriga variabler.

Stöd för högre koldioxidskatt på bensin förklaras av flera faktorer

I tabell 3 redovisas denna regressionsanalys. Där jämförs personer som har svarat att de tycker att en höjning av koldioxidskatten på bensin är ett bra eller mycket bra förslag med övriga svarande (dvs. de som är negativa eller neutrala). Om de som svarar att de tycker att koldioxidskattehöjningar är bra också kan antas ”rösta” för detta i praktiken, är resultaten av regressionsanalysen intressanta för förståelsen kring vad som kan tänkas öka acceptansen av en skärpt klimatpolitik. Med hjälp av regressionsanalysen kan vi se hur stor *sannolikheten* är att någon del av en grupp (t ex högutbildade) skall vara mer positivt inställd till en höjning jämfört med en annan del av samma grupp (dvs. låg/mellanutbildade).⁷

I vänsterkolumnen presenteras de variabler vi har inkluderat i vår förklaringsmodell. Vi har därefter skattat två olika modeller. *Modell 1* innehåller alla förklaringsvariabler som vi är intresserade av, inklusive åsikt om klimatförändring som upplevt hot och syn på skatter som ett effektivt sätt att påverka beteende. I *modell 2* är de två senare variablerna borttagna. Anledningen är att dessa variabler möjligen kan mäta samma sak som inställning till höjningar av koldioxidskatten och därför kan utgöra ett potentiellt endogenitetsproblem.⁸ Som vi ser i tabell 3 verkar dock denna oro vara obefogad, åtminstone vad det gäller deras påverkan på tolkningen av övriga variabler (som i större utsträckning får anses vara exogena i statistisk betydelse). Storleken på marginaeffekter och regressionskoefficienterna för övriga variabler förändras bara marginellt när klimathot och skatters effekt på beteende tas bort. Dessutom förbättras modellens förklaringsvärde om vi inkluderar dessa variabler, vilket kan utläsas av att värdet på Pseudo R² ökar från 0,08 till 0,13⁹. Av detta skäl diskuterar vi fortsättningsvis bara marginaeffekterna i modell 1 (i fet stil). Marginaeffekterna är direkt tolkningsbara som skillnad i sannolikhet att vara positivt inställd till höjningar av koldioxidskatt på bensin mellan olika grupper. Bland, exempelvis, variablerna som fångar partisympatier jämförs dessa med miljöpartiet. Minustecknet framför dessa partivariabler skall därmed tolkas som att alla partier är mer negativa än miljöpartiet till koldioxidskattehöjningar. Stjärnorna efter marginaeffekten säger att dessa skillnader också är statistiskt signifikanta.¹⁰

Till att börja med ser vi att de viktigaste förklaringarna (i termer av hur de påverkar sannolikheten att stödja en höjning av koldioxidskatten på bensin) är *partitillhörighet, tillgång till bil* samt om man tror på *skatter som ett effektivt sätt att påverka beteende*.

Låt oss börja med partitillhörighet. Där ser vi att, jämfört med de individer som sympatiserar med miljöpartiet, är *alla* övriga partisympatisörer mer negativa än miljöpartister. Vi ser alltså en tydlig grön dimension i denna fråga. En antydning till röd-grön dimension finns möjligen också, vilket kan utläsas av den något mindre negativa effekten hos individer som sympatiserar med vänsterpartiet. Sammanfattningsvis finns det dock ett tämligen kompakt motstånd mot höjningar av koldioxidskatten utanför miljöpartiets väljargrupper.

Tabell 3 Vad förklarar en positiv inställning till höjningar av koldioxidskatten, (regressionresultat av probitanalys. 1= mycket bra eller ganska bra förslag, 0=övriga svar)¹¹

	Modell 1		Modell 2	
	Regressions- koefficient	Marginal- effekt	Regressions- koefficient	Marginal- effekt
Man	-0,09	-0,02	-0,13*	-0,04*
Bor i tätort	0,11	0,03	0,13	0,04
Vänsterpartiet	-0,43**	-0,09**	-0,48**	-0,11**
Socialdemokraterna	-0,69***	-0,17***	-0,73***	-0,18***
Centerpartiet	-0,82***	-0,14***	-0,90***	-0,16***
Folkpartiet	-0,86***	-0,17***	-0,91***	-0,19***
Moderaterna	-0,90***	-0,16***	-1,07***	-0,20***
Kristdemokraterna	-0,72***	-0,13***	-0,79***	-0,15***
Annat parti	-1,13***	-0,17***	-1,21***	-0,18***
Gymnasium/realexamen	0,01	0,00	0,05	0,01
Studier vid högskola	0,28***	0,07***	0,36***	0,10***
31-60 år	-0,16	-0,04	-0,16	-0,04
61-75 år	-0,27**	-0,07**	-0,27***	-0,07***
Tillgång till bil	-0,43***	-0,13***	-0,41***	-0,12***
Ser klimatförändringar som ett hot	0,24***	0,06***		
Skatter är ett ganska effektivt sätt att påverka beteende	0,62***	0,16***		
Skatter är ett mycket effektivt sätt att påverka beteende	1,00***	0,32***		
Konstant	-0,47**		0,28	
LR chi2	182,90***	182,90***	106,13***	106,13***
Log likelihood	-605,64	-605,64	-655,03	-655,03
Pseudo R ²	0,13	0,13	0,08	0,08
Antal svarande	1361		1381	

Kommentar: *p<0,10 **p<0,05 ***p<0,01: Ju fler stjärnor desto säkrare statistiskt samband.

De som har tillgång till bil visar sig också vara mindre sannolika (-0,13) att stödja en höjning av koldioxidskatten på bensin jämfört med dem som inte har tillgång till bil. Denna effekt är förväntad i ett egenintresseperspektiv eftersom de som har bil drabbas hårdare av höjda kostnader för att använda bil än de som inte har tillgång till bil.¹²

Vidare finner vi att det tydligen är av mycket stor betydelse om man tror på skatter som ett effektivt sätt att påverka beteende, jämfört med om man inte gör det. En stor tillit till skatter som styrmedel ger en markant ökning av sannolikheten att stödja en höjning av koldioxidskatten på bensin (+0,32).

Av övriga signifikanta effekter ser vi att gruppen 61-75 år är mer negativa (- 0,07) än gruppen 15-30 år (dvs. den grupp som de övriga ålderskategorierna jämförs med). Vidare ser vi att om man upplever klimatförändringar som ett hot, så ökar också sannolikheten att stödja höjningar av koldioxidskatten. Att denna marginal-effekt är relativt låg (+0,06) beror möjligen på en liten variation i svaren på frågorna om ”miljöhot” i SOM-undersökningen. Mycket verkar hotfullt om man utgår från svaren på dessa frågor, vilket kan tolkas som att man mäter ungefär samma sak med dessa frågor (jmf von Borgstede & Lundqvist 2002).

Vi finner också en utbildningseffekt. Det visar sig vara mer sannolikt att högt utbildade (studier vid högskola/universitet) är mer positivt inställda till koldioxidskatt jämfört med människor med lägre utbildning (+0,07).

Avslutningsvis finner vi att stöd för höjningar av koldioxidskatt inte nämnvärt påverkas av *kön* eller om man *bor i tätort*. Detta resultat bör ses i ljuset av att vi kontrollerar för övriga faktorer. Med andra ord, att bara dra slutsatser utifrån de skillnader som vi såg mellan män och kvinnor och mellan stad och landsbygd i tabell 2, leder oss fel. Detta eftersom den beskrivande statistiken i den tabellen *inte* tar hänsyn till att inställningen till koldioxidskatt snarare går via andra kanaler såsom tillgång till bil, gröna sympatier och skatters effekt på beteende. I en annan studie finner Johansson-Stenman (2002) att givet att man har bil, så kör man i princip lika många mil oavsett var man bor. Det här är en slutsats som ligger väl i linje med våra resultat som ju pekar på att det är tillgång till bil snarare än könstillhörighet och boende i stad/landsbygd som förklarar vilken inställning man har till höjningar av koldioxidskatten.

Avslutningsvis

Utifrån våra resultat, vad kan vi lära oss om acceptans för styrmedel i allmänhet och för koldioxidskatt i synnerhet?

Resultaten pekar på att det bland svenska folket finns ett stort och kompakt motstånd mot en höjning av koldioxidskatten. Detta motstånd återfinns hos så gott som alla grupper vi undersökt. De enda undantaget där man är övervägande positiv till en höjning av koldioxidskatten, är miljöpartister och medlemmar i miljöorganisationer. Det finns samtidigt olika styrka i övriga gruppers motstånd, och det är denna variation som vi vill rikta uppmärksamheten på.

För den som får i uppdrag att öka stödet för en högre koldioxidskatt, gäller rimligen att man bör inrikta sig på de grupper där sannolikheten är (relativt sett) störst att man skall acceptera en höjning.

I vår studie finner vi att sannolikheten att stödja en höjning av koldioxidskatten ökar om man *tror att skatter är ett effektivt sätt att påverka beteende*. Detta kan vara värt att ha med sig när man diskuterar information som styrmedel. Om information och kunskap om skatters effekt på beteende, och då i synnerhet koldioxidskattens effekt, sprids till allmänheten kan detta i sin tur ha en effekt på medborgarnas acceptans för höjningar av koldioxidskatten.

Tillgång till bil tycks vara en annan viktig aspekt. Denna variabel är dock väldigt ”grov” och vi tror det är viktigt att ytterligare utforska hur inställningen inom denna grupp ser ut.

I regressionsanalysen framkommer även att det är mer sannolikt att *högutbildade* skall ställa sig positiva till en höjning av koldioxidskatten på bensin jämför med de grupper som har en lägre utbildning. Möjligen något oväntat finner vi att stödet för en skatthöjning på bensin saknar eller åtminstone har ett mycket svagt samband med kön och huruvida man bor i tätort eller inte. När vi kontrollerar för andra faktorer försvinner köns- och boendesamband.

Uppenbarligen bidrar både *förväntad effekt* och *partisympati* till att förklara allmänhetens attityder till höjningar av koldioxidskatten. För att mer säkert kunna uttala sig om förklaringskraften hos faktorn *egenintresse*, här mätt med hjälp av variabeln ”tillgång till bil”, krävs emellertid att denna fråga delas upp och förfinas ytterligare.¹³ Av de *socioekonomiska* variabler som har testats – kön, ålder, boende och utbildning – är det främst ålder och utbildning som visar sig ha någon nämnvärd och signifikant förklaringskraft.

Summa summarum: Skall våra resultat tolkas som att svenska folket först måste bli miljöpartister innan man från regering och riksdagshåll kan genomföra en höjning av den svenska koldioxidskatten? Säkert inte. Som påpekades inledningsvis är det varken gröna förödomen eller miljömässigt fullkomligt ointresserade människor som är intressanta om man vill öka den allmänna acceptansen för en skärpt klimatpolitik. Den förstnämnda gruppen behöver inte övertygas ytterligare och den senare är förmodligen inte möjlig att övertyga. Möjligheten att genomföra en eventuell skärpning tycks vara mer beroende av utbildningsfaktorer, ålder men framförallt hur effektiv koldioxidskatten förväntas vara att förändra människors beteende.

Noter

- ¹ Det här kapitlet har skrivits inom ramen för det av Naturvårdverket finansierade forskningsprogrammet COPE (Communication, Organisation, Policy Instruments, Efficiency)
- ² Koldioxidekvivalent är ett mått på mängd växthusgaser, där bidraget från varje enskild växthusgas har räknats om till den mängd koldioxid som har samma inverkan på klimatet.
- ³ Målet ska uppnås utan kompensation för upptag i kolsänkor eller med flexibla mekanismer. Vid kontrollstationen år 2004 avser regeringen att, som komplement, överväga ett mål som innefattar de flexibla mekanismerna.
- ⁴ Föreningen Gröna bilister kan besökas på <http://www.gronabilister.com/index.shtml>

- 5 Frågan om skatters effekt som ställdes var: ”Enligt din bedömning, vad är effektivast när det gäller att påverka människors beteende i miljövänlig riktning?” Svar kunde ges på skalan 0-10.
- 6 Den körsträcka som respondenten angett har ingen direkt betydelse för huruvida man är negativt inställd till skatten eller ej (ej i tabell).
- 7 Detta görs samtidigt som vi kontrollerar för andra grupper under antagandet *allt annat lika*. I ekonometriska termer innebär detta att den beroende variabeln (dvs. inställningen till höjningar av koldioxidskatten på bensin) antar värdet ett om det finns stöd för höjningar av koldioxidskatten och antar värdet noll annars. I den statistiska analysen ser vi sedan vilka förklaringar (oberoende variabler såsom kön, ålder, utbildning partisympati etc.) det finns till att vissa grupper är mer *sannolika* att stödja höjningar av koldioxidskatten.
- 8 I en regressionsmodell förutsätts att förklaringsvariablerna är exogena, dvs. att de är bestämda utanför modellen (och bestämda oberoende av feltermen) och att man är intresserad av hur dessa påverkar utfallet på den beroende variabeln (i vårt fall om man stödjer höjningar av koldioxidskatten på bensin eller inte). I fall där man kan misstänka att en förklaringsvariabel är endogen, dvs. att den inte är bestämd utanför modellen (och då är korrelerad med feltermen) bör försiktighet iakttagas eftersom det annars kan medföra snedvridningar och fel i de andra variabelernas påverkan på inställningen till koldioxidskattehöjningar. I vårt fall skulle man kunna misstänka att exempelvis inställningen till skatter är korrelerat med feltermen och den beroende variabeln. Men eftersom vi ser att skattningen av samma modell utan denna variabel inte påverkar de andra variabelernas påverkan i någon större utsträckning, lämnar vi detta i andra fall potentiella statistiska problem därhän.
- 9 Pseudo R^2 är ett ”goodness-of-fit” mått och jämför modellens förklaringsvärde med och utan förklaringsvariabler. Ju större värde på detta mått desto bättre förklaringsvärde.
- 10 Vi rapporterar både regressionskoefficienter och marginaleffekter. Skillnaden mellan dessa två resultat ligger inte i signifikansnivåer eller om effekten är positiv eller negativ, utan bara hur storleken på effekten tolkas. För den läsare som är van att tolka resultat från probitmodeller ger regressionskoefficienterna tillräcklig information. Tolkningen av en regressionskoefficient är dock inte helt intuitiv, varför marginaleffekter också presenteras. Marginaleffekterna är för varje variabel är utvärderad vid genomsnittet på de andra variabelerna och är givet detta direkt tolkningsbara som skillnad i sannolikhet att vara positivt inställd till höjningar av koldioxidskatt på bensin mellan olika grupper.
- 11 Vi har delat in svaren på inställning till höjningar av koldioxidskatten på bensin i två grupper, en så kallad dikotomisering, där de som stödjer (=1) en höjning

jämförs med övriga (=0). Gruppen som tycker höjningar är ett ”ganska bra” eller ”mycket bra” förslag kan antas stödja ett politiskt beslut om att höja koldioxidskatten, medan övriga grupper i olika utsträckning inte kan antas stödja ett sådant förslag. I valet mellan ekonometriska modeller som hanterar dikotomiserade variabler står detta mellan en så kallad probit eller en så kallad logit modell, vilka skiljer sig avseende antagande om den underliggande sannolikhetsfördelningen. De jämförelser vi har gjort mellan dessa visar att resultaten inte skiljer sig nämnvärt mellan dessa två metoder.

- 12 Det vi egentligen vill fånga här, vilket hade varit ännu tätare kopplat till egenintresse, är hur många mil man kör och vilken bränsleförbrukning bilen har och detta justerat för inkomst och huruvida det är en tjänstebil eller inte. Vi har försökt att inkludera detta, men bland annat beroende på att dessa variabler är ej tillräckligt precist mätta eller svåra att svara på ger detta ingen ytterligare information.
- 13 Den andra variabeln som vi använde för att testa egenintresseshypotesen, ”upplevt miljöhot”, visade sig ha en låg effekt (jmf. Tabell 3).

Referenser

- von Borgstede, C. (2002). Miljöengagemang och miljöhandlingar i psykologisk belysning, *Att handla rätt från början – En kunskapsöversikt om hur konsumtions- och produktionsmönster kan bli mer miljövänliga*, (pp. 51-75), Naturvårdsverket Rapport 5226.
- von Borgstede, C. & Lundqvist, L.J. (2002) ”Nytt klimat för miljöpolitiken?” I Holmberg, S. & Weibull, L. (red). *Det våras för politiken*. SOM-rapport 30, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Dunleavy, P. (1991) *Democracy, Bureaucracy and Public Choice. Economic Explanations in Political Science*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Johansson-Stenman, O (2002). Estimating Individual Driving Distance by Car and Public Transport Use in Sweden, *Applied Economics*, v. 34, iss. 8, pp. 959-67
- Krantz Lindgren, P (2001) *Att färdas som man lär? Om miljömedvetenhet och bilåkande*. Gidlunds förlag, Södertälje
- Kriström, B., S. Wibe, R. Brännlund och J. Nordström (2003), Fördelningseffekter av miljöpolitik, bilaga 1 i Långtidsutredningen, Finansdepartementet.
- Kunlin, S. (2002) *The Personal & The Political. How Personal Welfare State Experiences Affect Political Trust and Ideology*. Göteborg Studies in Politics no 78. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
- Lind, A.E. & Tyler, T.R. (1988) *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York, Plenum Press
- Naturvårdsverket (2003) <http://naturvard.server56web.wineasy.se/dec25aboutKli matkampanjen.asp>

Proposition 2001/02:55 *Sveriges klimatstrategi*

Proposition 1997/98:56 *Transportpolitik för en hållbar utveckling*

SIKA (2003). Etappmål för en god miljö, Rapport 2003:2

Sears, D.O. & Funk, C.L. (1990) "Self-Interest in Americans' Political Opinions."

In Mansbridge, J.J. (ed.) *Beyond Self-Interest*. Chicago, Chicago University Press.

Tyler, T.R. (1990) "Justice, Self-Interest, and the Legitimacy of Legal and Political Authority." In Mansbridge, J.J. (ed.) *Beyond Self-Interest*. Chicago, Chicago University Press.

POLITISKT ANSVARSUTKRÄVANDE I SVERIGE 1986 – 2002

STAFFAN KUMLIN

Representativ demokrati går bland annat ut på att medborgarna kan utöva inflytande över folkvalda politiker och deras beslut.¹ Folket styr! Men hur skall och kan folket styra? Eller annorlunda formulerat, på vilket sätt kan väljarnas åsikter och partipreferenser påverka politikerna?

Statsvetare brukar laborera med två huvudsakliga modeller som levererar mycket olika svar på frågan. Enligt den förmodligen vanligaste skolan – mandatmodellen – röstar väljarna på det alternativ de tycker har det bästa programmet för framtiden. Folkviljan omsätts i politisk praktik genom att partierna efter valet realiserar sina program.

Enligt en helt annan skola – ansvarsmodellen – bör väljaren inte bry sig så mycket om fagra framtidsloften. Hon bör istället blicka tillbaka och utvärdera de faktiskt uppnådda politiska resultaten. Hur har det gått med landets ekonomi? Hur har miljöproblematiken utvecklats? Hur ser resultaten ut inom vård, skola, omsorg? I den mån väljaren tycker att ansvariga politiska aktörer – exempelvis regeringen – har misslyckats så skall hon straffa dessa genom att inte stödja dem med sin röst. Hon utkräver ansvar! Om hon tvärtom anser att de uppnådda politiska resultaten är tillfredsställande så får de ansvariga fortsatt stöd. Ansvarsmodellen har under senare år av olika anledningar rönt allt större intresse i både empirisk och normativ statsvetenskaplig forskning om representativ demokrati (Przeworski, Stokes & Manin 1999; Holmberg 2000; Esaiasson & Håkasson 2002; Petersson, Holmberg, Lewin & Narud 2002; Lewin 2001; Bäck 2003; Kumlin 2003a, b).

I det här kapitlet kartläggs trender i ansvarsutkrävandet i Sverige under SOM-undersökningarnas drygt 15-åriga historia; i vilken utsträckning och på vilka politikområden har missnöjda svenskar utkrävt ansvar av sina regeringar under denna period? I slutet av kapitlet kommer jag även att pröva tre hypoteser om varför benägenheten att utkräva ansvar förändras över tid inom olika politikområden.

Bedömningar av offentlig service och av ekonomi

Jag kommer att analysera ansvarsutkrävande för politiska resultat relaterade till *offentlig service* respektive *makroekonomi*. För att mäta svarspersonernas inställning till det förstnämnda använder vi ett frågebatteri som funnits med i de flesta SOM-undersökningar sedan 1989, där svarspersonerna tillfrågas om vad de anser om olika sorters offentlig service i kommunen där de själva bor. Svartalternativen är

”mycket nöjd”, ”ganska nöjd”, ”varken nöjd eller missnöjd”, ”ganska missnöjd”, ”mycket missnöjd”, samt ”vet inte”. Svaren på dessa frågor har tidigare framför allt analyserats av Lennart Nilsson (se t ex Nilsson 1997; Johansson, Nilsson & Strömberg 2001). Hans analyser har bland annat visat att tillfredsställelsen med offentlig service traditionellt legat på relativt höga nivåer, men att missnöje blivit betydligt vanligare på många områden under den andra halvan av 1990-talet.

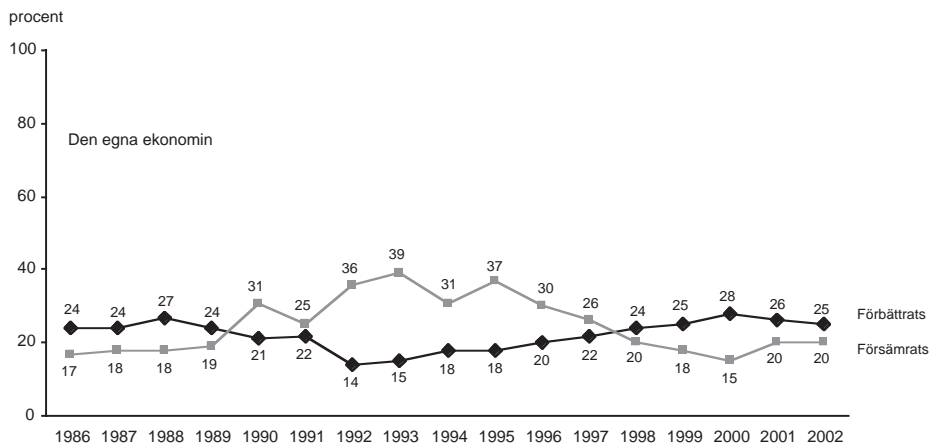
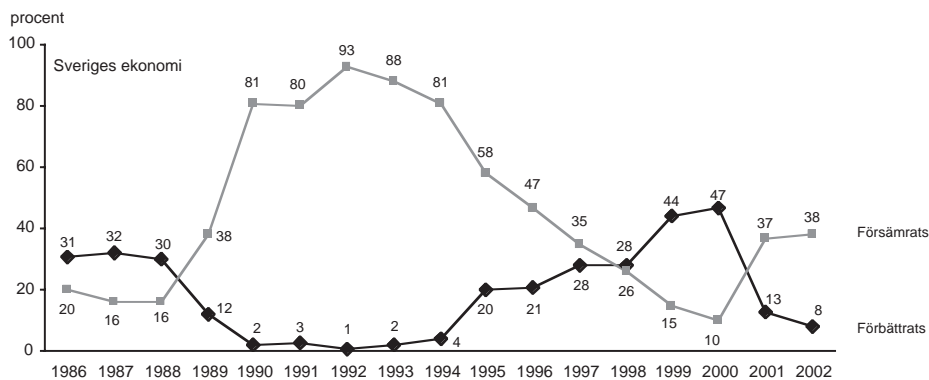
För att mäta svarspersonernas inställning till den svenska ekonomin använder vi en välbeprövad fråga som funnits med i SOM-undersökningarna sedan starten 1986, där svarspersonerna ombeds bedöma hur de tycker att ”den svenska ekonomin” förändrats under de senaste 12 månaderna (se t ex Holmberg & Weibull 2002:12). Svartalternativen är ”förbättrats”, ”förblivit ungefär densamma”, samt ”försämrats”. Detta mätinstrument har – precis som den övre delen av figur 1 visar – registrerat ordentliga opinionssvängningar sedan SOM-undersökningarna började genomföras. Under 1980-talets sista år var synen på den svenska ekonomin relativt positiv; endast mellan 15-20 procent av svarspersonerna ansåg att ekonomin försämrats. Läget förändrades ganska dramatiskt under 1990-talskrisen. År 1992 var det så många som 93 procent som ansåg att ekonomin försämrats. Under 1990-talets andra halva gick svenskarnas ekonomiuppfattningar gradvis tillbaka till ungefär det mer positiva opinionsläge som rådde innan krisen. Under de senaste två åren har svenskarna emellertid återigen börjat att göra mer negativa bedömningar om den svenska ekonomin. Dock rör det sig så här långt inte om den ganska extrema ekonomipessimism som präglade det tidiga 1990-talet.

Den nedre delen av figur 1 visar hur svarspersonernas bedömningar av den egna privatekonomin har utvecklats över tid. Huvudiakttagelsen är att vi finner betydligt mer stabilitet på det personliga planet. Man kan dock skönja trender som liknar utvecklingsmönstret för bedömningarna av Sveriges ekonomi, om än i mindre skala.

Trender i benägenheten att utkräva politiskt ansvar

Hur har bedömningar av offentlig service respektive ekonomi påverkat svenskarnas benägenhet att stödja regeringspartier över tid? Tabellerna 1 och 2 svarar på frågan. De visar bivariata effekter av bedömningar av olika sorters offentlig service som mätts i SOM-undersökningarna under en någorlunda lång tidsperiod (tabell 1), respektive bedömningar av Sveriges ekonomi (tabell 2). Den beroende variabeln är en dikotomi som registrerar huruvida man stödjer regeringspartiet eller inte. ”Stödjer” betyder att man anser att partiet är bästa parti om det inte är valår, respektive att man röstade på partiet om det är valår. Denna beroende variabel tar hänsyn till att vi sedan 1986 haft olika regeringskonstellationer: Variabeln är kodad 1=stödjer socialdemokraterna, 0=annat parti under åren 1989-91 och 1995-02. Under åren 1992-94 är den kodad 1=stödjer folkpartiet, centerpartiet, moderaterna eller kristdemokraterna, 0=annat parti.

Figur 1 Allmänhetens bedömning av hur den svenska ekonomin respektive den egna ekonomiska situationen har utvecklats under det senaste året: andel som anser att ekonomin förbättrats respektive försämrats 1986-2002 (procent)

Tabell 1 Effekter av servicebedömningar på benägenheten att stödja ett regeringsparti (ostandardiserade OLS-koefficienter)

	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
Kommunal barnomsorg	-.04	X	-.06	ns	ns	-.03	ns	-.07	X	-.08	-.06	ns	-.06	-.09
Kommunal grundskola	-.03	X	-.06	ns	-.03	ns	ns	-.09	X	-.09	-.05	-.04	-.06	-.08
Socialtjänst	-.03	X	X	-.06	-.04	ns	-.05	-.04	X	-.04	-.06	-.05	-.04	-.09
Vårdcentral	X	X	-.04	ns	ns	ns	ns	-.05	X	-.06	-.05	-.04	ns	-.05
Sjukhus	X	X	-.05	ns	ns	ns	-.03	-.04	X	-.06	-.04	-.06	-.02	-.04
Äldreomsorg	ns	X	-.05	-.02	-.04	ns	ns	ns	X	-.05	-.03	-.05	ns	-.06

ns = Koefficient ej signifikant skild från 0 ($p > .10$)

X = Frågan ej ställd

Kommentar: Den beroende variabeln är en dikotomi som registrerar om man stödjer ett regeringsparti eller inte. "Stödjer" betyder att man anser att partiet är bästa parti om det inte är valår, respektive att man röstade på partiet om det är valår. Den beroende variabeln är under åren 89-91 och 95-01 kodad 1=stödjer socialdemokraterna, 0=annat parti. Den beroende variabeln är under åren 92-94 kodad 1=stödjer folkpartiet, centerpartiet, moderaterna eller kristdemokraterna, 0=annat parti. De oberoende variabelna varierar mellan 1=mycket nöjd och 5=mycket missnöjd. Vet ej-svar har givits värdet 3. Fram t o m 1995 frågade man om "skola" och "barnomsorg", därefter "kommunal grundskola" och "kommunal barnomsorg".

Tabell 2 Effekter av bedömningar av förändring i Sveriges ekonomi under de senaste 12 månaderna på benägenheten att stödja ett regeringsparti (ostandardiserade OLS-koefficienter)

86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02
-.05	-.05	-.05	-.05	-.06	-.05	ns	-.04	-.06	-.02	-.03	-.03	-.05	-.03	-.03	-.04	-.09

ns = Koefficient ej signifikant skild från 0 ($p > .10$)

Kommentar: Den beroende variabeln är en dikotomi som registrerar om man stödjer ett regeringsparti eller inte. "Stödjer" betyder att man anser att partiet är bästa parti om det inte är valår, respektive att man röstade på partiet om det är valår. Den beroende variabeln är under åren 89-91 och 95-02 kodad 1=stödjer socialdemokraterna, 0=annat parti. Den beroende variabeln är under åren 92-94 kodad 1=stödjer folkpartiet, centerpartiet, moderaterna eller kristdemokraterna, 0=annat parti. Den oberoende variabeln varierar mellan 1=förbättrats och 5=försämrats.

Regressionskoefficienterna berättar för oss hur sannolikheten att stödja regeringspartiet minskar för varje förändring i negativ riktning längs den oberoende variabeln ifråga. Exempelvis betyder koefficienten $-.04$ för barnomsorg år 1989 att ett stegs förändring i riktning mot mer negativ barnomsorgsbedömning minskar sannolikheten att stödja regeringspartiet med 4 procentenheter. Denna siffra innebär i sin tur att regeringens elektorala stöd förutsägs vara 16 procent lägre bland människor som är mycket missnöjda med barnomsorg jämfört med dem som är mycket nöjda

(eftersom servicevariablerna har fem kategorier). Det är alltså denna typ av mått på ansvarsutkrävandets omfattning som vi kommer att använda i det här kapitlet. Tanken är att denna sorts statistiska samband borde bli starkare ju fler medborgare som tar ställning till regeringen på basis av tillbakablickande resultatbedömningar.

Huvudmönstret i tabell 1 är att effekterna av bedömningar av offentlig service på benägenheten att stödja eller ta avstånd från regeringen har vuxit något över tid för flera verksamheter. Detta är sant inte minst för verksamheterna barnomsorg, grundskola, och socialtjänst där vi har tillgång till relativt långa tidsserier. Att koefficienterna under den andra halvan av 1990-talet är mer negativa än de var under 1990-talets första år tyder på att medborgarnas benägenhet att ”straffa” regeringspartier för misslyckanden inom dessa områden har ökat. Ett liknande mönster kan skönjas när det gäller sjukhus, även om trenden är mindre tydlig här. När det gäller bedömningar av vårdcentraler tycks effekterna inte förändras över tid på något entydigt systematiskt sätt.

Låt oss nu se på motsvarande effekter av bedömningar av den svenska ekonomin i tabell 2. Intressant nog kan man, som jag noterade i SOM-rapporten *Demokratitrender*, fram till 2001 notera en omvänd trend jämfört med offentlig service (se Kumlin 2003a). Ekonomieffekterna tycks nämligen minska över tid. I slutet av 1980-talet och fram till 1994 ligger regressionskoefficienterna runt -0.05 (undantaget är 1992 då effekten inte är signifikant skild från 0). Under 1990-talets andra halva minskar de negativa effekterna av negativa ekonomibedömningar på regeringsstöd till som lägst -0.02 1995. Dessa iakttagelser tyder på att svenskarna blivit något mindre benägna att straffa sina regeringar för uppfattade ekonomiska misslyckanden (se Holmberg 2000: kapitel 4 för en liknande slutsats). Det stora undantaget från denna slutsats är 2002 års resultat. Detta år var nämligen svenskar som är missnöjda med ekonomin mer benägna än någonsin under SOM-undersökningarnas historia att låta detta missnöje gå ut över sitt regeringsparti.²

En elektoral cykel i benägenheten att utkräva ansvar?

Varför fluktuerar medborgarnas benägenhet att använda sina partipreferenser till retrospektivt ansvarsutkrävande? En första hypotes går ut på att en *elektoral cykel* är i rörelse. Valkampanjer påverkar benägenheten att utkräva ansvar. Annorlunda uttryckt skiljer sig svarspersoner som har deltagit i SOM-undersökningen i nära anslutning till en valkampanj från andra svarspersoner.

Men på vilket sätt skulle valårsrespondenter vara annorlunda? Här är det möjligt att formulera två radikalt olika hypoteser. Enligt en hypotes bidrar valkampanjer med viktig information som hjälper människor att dels bedöma hur trenderna och resultaten ser ut på olika politikområden, och dels i vilken utsträckning politiska aktörer på olika politiska nivåer bör ställas till svars för trenderna. Medborgare behöver helt enkelt den intensiva opinionsbildning som är förknippade med val-

kampanjer för att börja tänka i de banor som ansvarsmodellen antar. Om idén är riktig borde vi finna starkare ansvarsutkrävandeeffekter under valår.

Men man ska inte vara för säker. Det finns forskningsresultat som implicerar en rakt motsats hypotes. Statsvetarna Peter Esaiasson och Nicklas Håkansson (2002: kapitel 10) har undersökt innehållet i TV och radios partiledarintervjuer och partiledardebatter sedan 1950-talet. Deras resultat tyder på att svenska valkampanjer inte nödvändigtvis ger väljarna den information de behöver för att utkräva ansvar. Det tycks snarare vara så att valkampanjerna koncentrerar sig på den sorts framåtblickande information som mandatmodellen utgår ifrån. Och det handlar i vissa fall om ganska slående resultat. I några av valkampanjerna under senare decennier har färre än fem procent av journalisternas frågor i SVTs partiledarintervjuer och debatter anlagt ett tillbakablickande ansvars/resultat-perspektiv. Partiledarnas svar blir naturligtvis därefter. Ungefär 10 procent av deras svar handlar om att blicka tillbaka på saker som har hänt. Mellan 50 och 60 procent av deras svar, och mellan 60 och 70 procent av journalisternas frågor, handlar istället om vad som kan och skall hända i framtiden. Och tvärtom mot vad man skulle kunna tro, har det blivit allt ovanligare att partiledare i TVs valprogram hinner med att skuldbelägga varandra för misslyckanden. Tempot i utfrågningarna har ökat och journalisterna avbryter politikerna betydligt oftare nu än tidigare. Det har förmodligen bidragit till att politikerna nu får mindre tid på sig att utveckla orsaksresonemang om vem som bär skulden till vad.

Sammantaget ger dessa resultat anledning att tvivla på svenska valkampanjers förmåga att lyfta ansvarsutkrävandet till högre nivåer. Det kanske till och med är så att det informationsklimat som visat sig prägla valkampanjerna avleder väljarna från ansvarsutkrävandet, och istället får dem att tänka i de framåtblickande banor som mandatmodellen antar? I så fall skulle man faktiskt kunna tänka sig en elektoral cykel där ansvarsutkrävandeeffekterna är *svagare* bland svarspersoner som intervjuats i nära anslutning till ett val.

I tabell 3 ställs de två hypoteserna mot datamaterialet. Närmare bestämt rapporterar tabellen resultaten från fyra logistiska regressionsanalyser, en för varje politikområde där vi tyckt oss kunna iaktta förändringar över tid. Precis som tidigare utgör regeringsstöd den beroende variabeln. Analyserna innehåller svarspersoner från samtliga undersökningsår som är tillgängliga för de respektive politikområdena.

Två sorts koefficienter är speciellt intressanta. Dels är det intressant att se på koefficienten för ”Resultatbedömning”. Den utgör ett mått på hur utbrett ansvarsutkrävandet är när det inte är valår. Koefficienten för interaktionstermen ”resultatbedömning X valår” berättar sedan vad som händer med ansvarsutkrävandeeffekterna när det är valår. Det faktum att samtliga fyra interaktionskoefficienter är negativa betyder att de redan negativa effekterna av negativa resultatbedömningar på regeringsstöd under mellanvalsåren blir ännu mer negativa när det är valår. Denna tendens är särskilt stark för barnomsorg där ansvarutkrävandeeffekten dubbleras under valår, och särskilt svag för sjukhus där interaktionseffekten visserligen är mätbar, men inte är signifikant skild från 0.

Tabell 3 *Blir ansvarsutkrävande effekterna starkare under valår? (logistiska regressionskoefficienter)*

	Sveriges ekonomi	Barnomsorg	Grundskola	Sjukhus
Resultatbedömning	-.09***	-.13***	-.17***	-.14***
Valår	.42***	.48***	.42***	.24***
Resultatbedömning X Valår	-.09***	-.14***	-.11***	-.04
Konstant	-.32***	-.30***	-.21***	-.33***
Antal svarspersoner	32 210	18 000	17 985	16 749

*** = $p < .001$ ** = $p < .01$ * = $p < .10$

Kommentar: Den beroende variabeln är en dikotomi som registrerar om man stödjer ett regeringsparti eller inte (se tidigare tabeller för mer information). Resultatbedömningsvariablerna utgörs av de respektive bedömningsmått som användes i tabellerna 1 och 2. "Resultatbedömning X Valår" är en multiplikativ interaktionsterm där individers resultatbedömning har multiplicerats med 1 om det är valår, och med 0 om det inte är valår. Koefficienten för denna interaktionsterm avslöjar om, och i så fall hur mycket, resultatbedömningseffekterna förändras, när det är valår.

Sammantaget ger resultaten klart stöd åt hypotesen som förutspådde ett *mer* utbrett ansvarsutkrävande under valår. Svenska valkampanjer verkar alltså inte vara fullt så förödande för ansvarsutkrävandets utbredning som det ibland hävdas (se Petersson, Holmberg, Lewin & Narud 2002). Det är visserligen sant att dessa kampanjer är präglade av mandatsmodellens filosofi, snarare än ansvarsmodellens. Men resultaten i tabell 4 tyder åtminstone på att det finns en undre gräns för hur mycket ansvarsutkrävandets utbredning motarbetas av dessa kampanjer. En dålig valkampanj – från ansvarsmodellens horisont – verkar åtminstone vara bättre för ansvarsutkrävandets utbredning än ingen valkampanj alls.

Den politiska dagordningen och regeringens ideologiska färg

Hypoteser om elektorala cykler kan naturligtvis inte förklara de systematiska trenderna över tid. Vi avslutar därför med att pröva två hypoteser om varför ansvarsutkrävandet har ökat i omfattning när det gäller vissa offentliga serviceverksamheter, men minskat när det gäller makroekonomi.

Den första hypotesen handlar om *den politiska dagordningen*. Man kan tänka sig att tyngdpunktsförskjutningen i ansvarsutkrävandet beror på att svenskarna lägger vikt vid andra frågor nu jämfört med vad som var fallet under SOM-undersökning-

arnas första år. Vi vet sen tidigare att ekonomi och arbetslöshet dominerade den politiska dagordningen under 1990-talets första hälft. Men under decenniets andra halva fick ekonomin allt mer stå tillbaka för frågor förknippade med offentlig service och välfärd (Holmberg 2000). Det är fullt naturligt att individer är mer benägna att utkräva ansvar inom uppfattat viktiga områden. Faktum är att ansvarsmodellens förespråkare hoppas på precis detta: Rädslan att bli bortröstad i nästa val tänks tvinga våra representanter att åstadkomma goda resultat på just de områden som prioriteras av medborgarna. Det kan även vara så att personer som uppfattar ett "ovanligt" eller "esoteriskt" politikområde som viktigt inte lär sig tillräckligt mycket om ansvarsproblematiken när politikområdet inte diskuteras tillräckligt mycket av makthavare, medier och andra medborgare.

Den andra hypotesen handlar om *regeringens ideologiska färg*. Man kan tänka sig att socialdemokratiska regeringar straffas mer för missnöje med offentlig service än borgerliga regeringar, eftersom sådana ting tillhör socialdemokraternas hjärtefrågor. Hypotesen är inspirerad av forskning kring "ekonomisk röstning" som tyder på att väljare är benägna att utkräva ansvar av högerregeringar för ekonomiska resultat som har med inflation och tillväxt att göra. Vänsterregeringar, däremot, ställs snarare till ansvar för ekonomiska resultat som är relaterade till arbetslöshet (Lewis-Beck 1988). Med andra ord: de frågor som regeringspartier själva prioriterar i sina budskap väger tyngre när väljarna ska utvärdera dessa regeringar. Från detta perspektiv blir en av förklaringarna till den ökade benägenheten att utkräva ansvar för resultat inom offentlig service att vi i början av 1990-talet hade en borgerlig regering. Och sådana regeringar skulle enligt hypotesen i mindre utsträckning än vänsterregeringar behöva klä skott för uppfattade välfärdsmisslyckanden.

Tabell 4 prövar de två hypoteserna. Precis som tidigare handlar det om sammanslagna logistiska regressioner med regeringsstöd som beroende variabel. Och på samma sätt som i tabell 3 inkluderas interaktionstermer som i det här fallet låter effekterna av resultatbedömningar variera som en funktion av uppfattad viktighet för en fråga, respektive regeringens färg under det år svarspersonen deltog i undersökningen.

Båda hypoteserna får ett visst mått av stöd. Dagordningshypotesen får statistiskt signifikant stöd när det gäller ekonomi (-.003) och grundskola (-.003). Ju större andel som uppfattar dessa områden som viktiga frågor, desto större benägenhet att utkräva politiskt ansvar på just dessa områden.

Regeringshypotesen får stöd för alla tre serviceområdena. Ansvarsutkrävande-effekterna blir nämligen signifikant svagare på dessa områden om den sittande regeringen är borgerlig. Missnöje med ekonomins utveckling, däremot, drabbar socialdemokratiska regeringar och borgerliga regeringar i lika hög utsträckning.

Tabell 4 Effekter av ekonomiska bedömningar och bedömningar av offentlig service på regeringsstöd, som en funktion av ideologisk färg på regeringen och olika frågors uppfattade viktighet (logistiska regressionskoefficienter)

	Sveriges ekonomi	Barnomsorg	Grundskola	Sjukhus
Resultatbedömning	-.11	-.17	-.17***	-.19**
Borgerlig regering	.30	-.34**	.09	-.05
Andel viktig fråga	.02**	.07	.01***	.01
Resultatbedömning X Andel viktig fråga	-.003**	-.01	-.003**	.00
Resultatbedömning X Borgerlig regering	.03	.19***	.09*	.15***
Konstant	-.36***	-.48*	-.38***	-.47***
Antal svarspersoner	30 750	18 000	17 985	16 749

*** = $p < .001$ ** = $p < .01$ * = $p < .10$

Kommentar: Den beroende variabeln är en dikotomi som registrerar om man stödjer ett regeringsparti eller inte (se tidigare tabeller för mer information). Variabeln "andel viktig fråga" registrerar hur många procent som vid tillfället ifråga nämnde politikområdet på en öppen fråga om viktiga samhällsproblem.

Slutsatser

Valåret 2002 förde åtminstone ett trendbrott med sig. Det bestod i att ansvarsutkrävandet på det ekonomiska området slutade att minska i omfattning. Det var faktiskt så att de som var missnöjda med ekonomin var mer benägna än någonsin tidigare under SOM-undersökningarnas historia att låta detta missnöje gå ut över regeringspartiet. Det var tur för socialdemokraterna att det inte var lika många som var missnöjda med ekonomin som i början av 1990-talet!

Men 2002 innebar även kontinuitet. Den uppgång i ansvarsutkrävandets utbredning som jag tidigare funnit inom vissa offentliga serviceområden höll i sig (se Kumlin 2003a). Tillsammans innebär dessa trender att ansvarsmodellen förmodligen aldrig förklarat så mycket av variationen i regeringsstöd som år 2002.

Resultaten tyder på att en del av dessa trender kan förklaras av förändringar under det senaste dryga decenniet på den politiska dagordningen. Frågor relaterade till välfärdstaten har fått en mer framträdande ställning än tidigare i samband med de senaste valrörelserna 1998 och 2002. Samtidigt är den nuvarande regeringen socialdemokratisk. Och resultaten tyder på att missnöjda svenskar är som mest be-

några att straffa just den sortens regeringar för uppfattade negativa politiska resultat som handlar om välfärd och offentlig service.

Noter

- ¹ Detta kapitel är i vissa stycken en förkortad, men empiriskt uppdaterad, version av Kumlin (2003a). Kapitlet har tillkommit inom ramen för mitt forskningsprojekt "Politiskt ansvarsutkrävande i Europa". Projektet ingår i två större forskningsprogram. Det ena är "Välfärdsstatens politiska sociologi – institutioner, skiljelinjer, preferenser" som leds av Stefan Svallfors, Umeå universitet, och som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond och Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS). Det andra är "Demokratins mekanismer" som leds av Peter Esaiasson och Mikael Gilljam, Göteborgs universitet, samt Jörgen Hermansson och Anders Westholm, Uppsala universitet, och som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond.
- ² Slutsatserna om den uppåtgående trenden för barnomsorg, grundskola och sjukhus, såväl som den nedåtgående trenden för Sveriges ekonomi, framkommer även på ett statistiskt signifikant sätt i en sammanslagen (poolad) logistisk regressionsanalys där en multiplikativ interaktionsterm låter effekten av resultatbedömning variera som en linjär funktion av tid.

Referenser

- Esaiasson, Peter & Håkansson, Nicklas (2002): *Besked ikväll! Valprogrammen i svensk radio och TV*. Värnamo: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Holmberg, Sören (2000): *Välja parti*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2002). "Det våras för politiken" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Det våras för politiken*. Göteborg: SOM-institutet, rapport nummer 30
- Johansson, Folke, Lennart Nilsson & Lars Strömberg (2001). *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Malmö, Liber.
- Kumlin, Staffan (2003a). "Snedvridet ansvarsutkrävande?" i Oscarsson, Henrik (red.) *Demokratitrender*. Göteborg: SOM-institutet, rapport nummer 32.
- Kumlin, Staffan (2003b): "Finns det någon ansvarig?" i Gilljam, Mikael, och Hermansson, Jörgen (red.) *Demokratins mekanismer*. Malmö: Liber.
- Lewin, Leif (2001): "Att utkräva politiskt ansvar". *Politologen*.
- Nilsson, Lennart (1997). "Välfärd och lycka i Västsverige." i *Nya landskap*, edited by Lennart Nilsson, Göteborgs universitet: SOM-institutet, rapport 19.
- Petersson, Olof, Holmberg, Sören, Lewin, Leif & Narud, Hanne Marthe (2002): *Demokrati utan ansvar. Demokratirådets rapport 2002*. Stockholm: SNS förlag.
- Przeworski, Adam, Stokes, Susan C. & Manin, Bernard (red) (1999): *Democracy, Accountability, and Representation*. New York: Cambridge University Press.

SVENSKA FOLKETS INSTÄLLNING TILL TVÅNGSMEDEL

ANN-MARIE EKENGREN OCH HENRIK OSCARSSON

I december 2002, några dagar före julafton, presenterade Säkerhetstjänstkommissionen (SÄKO) sitt betänkande. Det var efterlängtat när det väl kom efter mer än ett och ett halvt års försening. Att det har tagit ansenlig tid att författa betänkandet är lätt att inse när man ser den långa raden av expertrapporter – sammanlagt omfattar betänkandet ungefär 3 200 sidor.

Bakgrunden till SÄKO:s betänkande var den mångåriga politiska debatten om övervakningsorganens arbete i Sverige och eventuella tveksamheter i SÄPO:s, IB:s och den militära säkerhetstjänsten MUST:s agerande. Statsminister Göran Persson har framställts som en ny generation socialdemokrater utan bindningar till de politiker som en gång beslutade om säkerhetstjänsternas organisation och inriktning. Det har därför spekulerats i att det skulle vara lättare för honom att besluta om en granskning av säkerhetstjänsternas arbete och dessutom att ge SÄKO extraordinära befogenheter för att tvätta övervakningsbyken. Beslutet att tillsätta SÄKO hade dels föregåtts av att IB-frågan dök upp i valrörelse efter valrörelse, dels av att regeringen i första skedet försökte hantera frågan genom att tillsätta ett forskningsprogram om Övervakningssverige.¹

Tre och ett halvt år efter att SÄKO tillsattes presenterades alltså det omfattande betänkandet. De omedelbara reaktionerna bland journalister, politiker och samhällsvetare karaktäriserades av två saker. För det första var det många som förklarade sig nöjda med att en statlig kommission som SÄKO formulerade så långtgående kritik mot olika myndigheters agerande, såväl mot övervakningsorganen som mot de myndigheter som skulle granska Övervakningssverige. Åklagare, domstolar, JO och JK hade på ett lagvidrigt sätt möjliggjort slentrianmässig förlängning av tillstånden för telefonavlyssning, överskottsinformation från övervakningen hade lett till upprättandet av nya akter och åsiktsregistreringen hade pågått också långt efter att den förbjöds i lag.

För det andra var det många som förklarade att de ingalunda hade kunnat föreställa sig att övervakningen var så omfattande som nu framkom i kommissionens olika rapporter. Man hade inte heller förväntat sig att integritetsbrotten och åsidosättandet av demokratiska principer hade varit så utbredda eller så allvarliga som kommissionen visade. Antalet åsiktsregistrerade och övervakade var fler än vad de flesta hade antagit. Det socialdemokratiska partiets och statens intresse hade uppenbarligen sammanblandats och IB:s verksamhet hade flera juridiskt och moraliskt tveksamma inslag.

Juluppehållet innebar att debatten om kommissionen stannade av, men frågans sprängkraft medförde att kommissionens betänkande blev föremål för nya diskussioner i början av 2003. Debatten har därefter blivit mer problematiserande, kanske ett resultat av att allt fler faktiskt har hunnit läsa rapporten. Vi tycker oss se att den tilltagande kritiken mot kommissionen och dess betänkande sker längs tre olika spår.

För det första finns debattörer som för fram en stark kritik mot kommissionens teoretiska anslag. Kommissionen har här fått stå i skottgluggen för kritik från två håll, dels att rapporten går den etablerade maktens och socialdemokratins ärenden, dels att rapporten riskerar att nedvärdera det faktiska hotet från öst eller inte fullt ut utföra sitt uppdrag att kartlägga övervakarnas hotbilder. Den första typen av kritik, som bland annat har förts fram av historieprofessorn Klas Åmark, går ut på att kommissionen, genom att redovisa för övervakarnas hotbilder, samtidigt legitimerar övervakningens grundvalar och inte möjliggör ett kritiskt förhållningssätt till övervakningens konsekvenser. Åmarks motpol i debatten är bland annat författaren Hans Hederberg som menar att den kritik som kommissionen redovisar mot hotbilderna gör att kommissionen inte fullt ut genomför sitt uppdrag som var just att redogöra för hotbilderna. Politiker, som före detta statsministern Ingvar Carlsson, har även varnat för att det finns en risk för historisk anakronism genom att tolka gårdagens hotbilder med dagens kunskaper.

För det andra går kritiken ut på att kommissionens tillsättande och de extra befogenheter som den fick för att genomföra sina undersökningar har medfört en kränkning av enskilda individer. Bland annat har dagböcker som deponerats i arkiv under förutsättning att de inte skulle göras tillgängliga för läsning förrän efter ett särskilt angivet datum lästs av kommissionen, utkast till memoarer och dagboksanteckningar har hämtats från enskilda hem och sedan lästs av kommissionen, ibland emot anförvarters önskemål. Effekten av befogenheterna kan, menar kritikerna, leda till att privatpersoner och tidigare offentliga personer hellre bränner sina anteckningar än lämnar dem för deponering i olika statliga arkiv eller för förvaring hos släktingar.

Den tredje kritiken framförs bland annat av radiomannen Göran Elgemyr och går ut på att avvecklingen av kommissionens arbete, som innebar att värdefulla dokument från Ewonne Winblads arbete om övervakningen av mediepersoner förstördes, kastar en skugga över hela kommissionen och dess slutsatser. Svårigheterna blir uppenbara att kunna granska och värdera kommissionens rapport av forskare och allmänhet om kommissionens grundmaterial förstörs. Enligt kommissionens representanter berodde de förstörda dokumenten på ett misstag och man har senare försäkrat att resterande dokument skall översändas till Riksarkivet som tidigare beslutat.

Vid sidan av de kritiska rösterna finns även nöjda kommentarer med kommissionens arbete. Statsminister Göran Persson kan här få representera personer som markerar att kommissionen gjort ett gediget arbete och att rapporten gör det möj-

ligt att lämna Övervakningsverket bakom oss. Det har framförts som önskvärt att rapportens slutsatser får konsekvenser för dagens övervakningsarbete och att politiker återtar styrningen av verksamheten.

Kommissionens betänkande fick som direkt effekt att talmannen ordnade en riksdagsdebatt i slutet av januari månad för att riksdagspartierna skulle få tillfälle att diskutera kommissionens slutsatser. Ett centralt inslag i debatten handlade om att positionera sig i förhållande till dagens övervakning, vilka medel som bör tillåtas och hur dessa bör regleras.

En klassisk konflikt mellan demokrati och säkerhet

En debatt om övervakningen, vilka medel som övervakarna bör få använda och hur politiker skall övervaka användandet av dessa medel förs ofta implicit mot bakgrund av den klassiska konflikten mellan säkerhetsvärden och demokratiska värden. Grundfrågan gäller med vilka medel rättsstater som vilar på demokratisk grund bör värja sig mot olika former av säkerhetshot som till exempel spioneri, sabotage, terrorism och spridning av omstörtande eller extrema ideologier? I vilken utsträckning är tvångsmedel såsom kameraövervakning, paket- och postkontroll, telefonavlyssning, censur av medias rapportering och exempelvis åsiktsregistrering nödvändiga för att motverka olika säkerhetshot? I vilka situationer innebär övervakningens medel att en hotad stat inskränker sina medborgares fri- och rättigheter på ett otillbörligt sätt? (Ross 1948; Lustgarten & Leigh 1994).

Under vissa omständigheter hamnar strävanden att värna den demokratiska statens överlevnad i konflikt med just den värdegrund på vilken staten vilar. Den implicita frågan som många ställt sig när de tagit del av kommissionens rapport är hur man skall undvika att en demokratisk stat som Sverige upprepar tidigare misstag att reproducera cementerade och utdaterade alarmistiska hotbilder såsom skedde under årtiondena efter det andra världskriget (se Ekengren & Oscarsson 2002). Enskilda individers integritet och rättigheter måste å ena sidan skyddas bättre gentemot övervakningssystemets princip om att alltid sätta försiktighetsprincipen främst. Å andra sidan har många försvarat övervakningsorganens möjligheter att bedriva sin verksamhet med minsta möjliga offentliga granskning och insyn med argumentet att en effektiv övervakning kräver omfattande sekretess.

Kapitlets huvudfrågeställning är hur svenska folkets inställning till konflikten mellan demokratiska principer och behovet av nationell säkerhet bäst kan beskrivas. Den debatt som vi hittills har refererat har i mångt och mycket varit en elitdebatt. Frågan är vilka mönster svenska folket uppvisar i sina attityder till frågor om övervakningens inriktning. Vi är övertygade om att sådan kunskap om medborgaropinionen är ett viktigt komplement till den diskussion som förts om den svenska övervakningens omfattning, eftersom de åtgärder som föreslås mycket ofta motiveras just med hänvisningar till vad som är bäst för svenska folkets intresse.

Inför 2002 års SOM-undersökning konstruerade vi en ny frågeserie för att undersöka svenska folkets inställning till det klassiska dilemmat mellan nationell säkerhet och demokratiska fri- och rättigheter. Vår operationalisering berör attityder till olika konkreta tvångsmedel. Riktlinjerna vid utformningen av frågeinstrumentet var att det bör formuleras så att man *i princip* skulle kunna ha använt det under 1950-talet, det vill säga under en period då debatten kring demokratins självförsvar var mer aktuell än idag, och under en period då hoten mot Sveriges nationella säkerhet och risken för krig i Sveriges närområde var större än idag (se Ekengren & Oscarsson 2002). Skälet är att vi tror att frågeinstrument som skulle kunna ha fungerat för femtio år sedan har en hög sannolikhet att fungera även femtio år framåt i tiden. Det öppnar möjligheter att i framtiden använda frågeinstrumentet för att mäta svenska folkets positionstaganden i frågor om tvångsmedel under de skiftningar av Sveriges nationella säkerhetssituation som historien har lärt är att förvänta.

Frågan lyder: "Vilka av följande metoder tycker Du bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet?". De metoder vi valde att fråga om var i tur och ordning kameraövervakning av offentliga platser, telefonavlyssning, åsiktsregistrering, post- och paketkontroll, censur i press, radio och TV samt förbud mot möten och demonstrationer – tvångsmedel som "normalt" ingår i den demokratiska statens motmedelsarsenal under kriser eller krig som anses hota den demokratiska statens existens. Svartalternativen var "bör alltid kunna användas", "bör kunna användas, men endast i undantagsfall", "bör aldrig kunna användas" och "ingen uppfattning". I tabell 1 redovisas hur stor andel av svenska folket som anser att de olika formerna av tvångsmedel bör kunna användas.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till olika tvångsmedel, hösten 2002 (procent)

Tvångsmedel	bör alltid kunna användas	bör kunna användas, men endast i undantagsfall	bör aldrig kunna användas	ingen uppfattning	summa procent	antal svars-personer	opinions-balans alltid-aldrig
åsiktsregistrering	8	36	46	10	100	1667	-38
censur i press, radio och TV	9	28	55	8	100	1674	-46
förbud mot demonstrationer och möten	9	46	39	7	100	1679	-30
telefonavlyssning	24	67	6	3	100	1683	+18
post- och paketkontroll	24	60	11	5	100	1675	+13
kameraövervakning av offentliga platser	47	46	4	3	100	1692	+43

Kommentar: Resultaten är hämtade från 2002 års RiksSOM-undersökning. Frågan lyder: "Vilka av följande metoder tycker Du bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet?". De olika tvångsmedlen har i tabellen rangordnats efter andelen som svarat "bör alltid kunna användas".

Det tvångsmedel som svenska folket är mest skeptiskt emot är censur i press, radio och TV. Hela 55 procent menar att censur aldrig bör kunna användas. Enligt Tryckfrihetsförordningen är censur av tidningar och radio förbjuden, medan däremot förhandsgranskning av rörliga bilder är tillåten. Åsiktsregistrering har varit olagligt enligt svensk lag sedan 1969. Säkerhetstjänstkommissionen konstaterar dock att det använts som tvångsmedel av den svenska säkerhetstjänsten långt efter att åtgärden olagligförklarades. Svenska folkets inställning ligger nära lagstiftningens uppfattning och nästan hälften, 46 procent, menar att åsiktsregistrering aldrig bör kunna användas. Den tredje åtgärden som är illa omtyckt är förbud mot demonstrationer och möten som 39 procent anser aldrig bör kunna användas. Demonstrationsfrågan var framförallt aktuell efter EU-toppmötet i Göteborg då polisens möjligheter att stoppa demonstrationer då man inte kunde garantera säkerheten i eller runt demonstrationståg blev omdiskuterad.

Åsiktsregistrering, censur i press, radio och TV samt förbud mot demonstrationer är alltså tvångsmedel som svenska folket inte vill se att statsmakten använder sig av. Dessa tvångsmedel är illa omtyckta och det är få som har positiv inställning till dem: endast 8-9 procentenheter menar att de alltid bör kunna användas för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet.

I rapporten från Säkerhetstjänstkommissionen var en av de skarpaste kritikpunkterna att det beslutsunderlag som överlämnats till svenska domstolar, och som dessa sedermera haft som grund för beslut om post- och paketkontroll samt telefonavlyssning, ofta har varit undermåligt. Resultatet har blivit en slentrianmässig övervakning som endast undantagsvis lett fram till några stärkta misstankar om olovlig verksamhet. I elitdebatten har vi även sett många upprörda röster över att offentliga platser i allt större utsträckning blivit föremål för kameraövervakning och länsstyrelserna har som tillståndsgivande myndighet fått kritik för att ha varit alltför givmilda med tillstånden.

Dessa tre tvångsmedel – telefonavlyssning, post- och paketkontroll samt kameraövervakning av offentliga platser – är i stor utsträckning accepterade av svenska folket. Andelen som menar att post- och paketkontroll *aldrig* bör kunna användas är 11 procent, telefonavlyssning 6 procent och kameraövervakning av offentliga platser endast 4 procent.

Kameraövervakning av offentliga platser är det mest accepterade tvångsmedlet av de sex undersökta – nästan hälften av svenska folket, 47 procent, anser att det *alltid* bör kunna användas för att motverka nationella säkerhetshot. Telefonavlyssning samt post- och paketkontroll uppskattas av 24 procent som instämmer i åsikten att dessa åtgärder alltid bör kunna användas.

Opinionsbalansmätt är ett effektivt verktyg för att sammanfatta resonemangen om vilka tvångsmedel som svenska folket menar alltid bör kunna användas samt tvångsmedel som svenska folket menar aldrig bör kunna användas. Tvångsmedel med en klart negativ opinionsbalans är censur i press, radio och TV (-46), åsiktsregistrering (-38) samt förbud mot demonstrationer och möten (-30). I dessa frågor

finns det alltså en kraftig övervikt personer som menar att dessa tvångsmedel aldrig bör kunna användas.

Tvångsmedel med en positiv opinionsbalans är kameraövervakning av offentliga platser (+43), telefonavlyssning (+18) samt post- och paketkontroll (+13). Det är särskilt i frågan om kameraövervakning av offentliga platser som det finns en kraftig övervikt av personer som har uppfattningen att detta tvångsmedel alltid bör kunna användas.

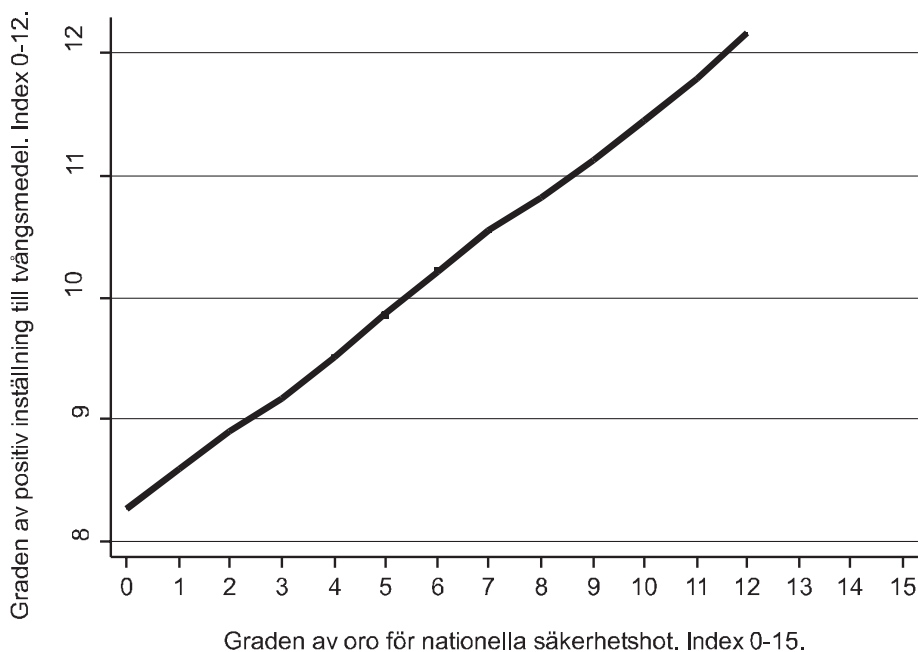
Andelen svenskar som saknar uppfattning i de här frågorna är överraskande lågt – mellan tre och tio procent. Möjligen beror den låga andelen ”ingen uppfattning” på att det bland svarsalternativen förekommer ytterligare ett alternativ som inte föranleder några precisa ställningstaganden till de olika tvångsmedlen, nämligen det till intet förpliktigande svaret att tvångsmedlet ”bör kunna användas, men endast i undantagsfall”. Detta alternativ begagnas också i stor utsträckning – när det gäller telefonavlyssning anser två tredjedelar av svarspersonerna att åtgärden bör kunna användas men bara i undantagsfall.

Svenska folkets svar på frågorna om tvångsmedel kan med fördel slås samman och sammanfattas i ett additivt index med god skalbarhet (Cronbachs $\alpha=.76$) som kan användas i senare analyser (se figur 1 och tabellerna 2 och 3). Särskilt stark internkorrelation återfinns för tvångsmedlen censur och mötesförbud ($r=.54$), de två tvångsmedel som i störst utsträckning berör fundamenten i en demokratisk rättsstat. Personer som är mycket intresserade av politik ger klart mer sammanhängande svar på tvångsmedelsfrågorna än politiskt icke-intresserade personer.

Att svenska folkets åsikter om tvångsmedel verkligen faller tillbaka på en grundläggande konflikt mellan säkerhetshot och demokratiska fri- och rättigheter kan bekräftas i fortsatta analyser. Det visar sig nämligen att acceptansen för olika tvångsmedel i stor utsträckning beror på hur starka nationella säkerhetshot man upplever. I SOM-undersökningen 2002 ställdes en frågeserie om hotuppfattningar. Svarspersonerna fick tala om hur oroande de uppfattade att olika saker var på en fyrgradig skala med svarsalternativen ”mycket oroande”, ”ganska oroande”, ”inte särskilt oroande” och ”inte alls oroande”. Svenska folkets oro för terrorism, världskrig, nynazism och organiserad brottslighet användes i konstruktionen av ett orosindex (0-15) med god skalbarhet (Cronbachs $\alpha=.76$). I figur 1 illustreras det linjära sambandet mellan graden av oro över den nationella säkerheten och inställningen till de sex tvångsmedel vi undersökt.

Resultaten bekräftar att medborgares acceptans av tvångsmedel i stor utsträckning är beroende av hur starka säkerhetshot de uppfattar. Oron för säkerhetshot är en av våra bästa och mest robusta förklaringar till medborgares skilda uppfattningar om tvångsmedel. Konsekvenserna av detta samband är fullt rimliga att översätta i orsakstermer: När hoten mot den nationella säkerheten uppfattas öka är det sannolikt att inställningen till att använda olika tvångsmedel blir mer positiv. Hotbilderna blir avgörande för hur långt medborgarna är beredda att acceptera inskränkningar i individuella fri- och rättigheter.

Figur 1 Sambandet mellan graden av oro för nationell säkerhet och inställning till tvångsmedel, 2002

Kommentar: Figuren visar sambandet mellan två additiva index (se texten) i form av en så kallad lowess-kurva. Kurvan visar svenska folkets genomsnittliga position på tvångsmedelsindex (0-12) för de olika nivåerna av orosindex (0-15). Korrelationen mellan de två indexen är $r=+.30$.

Säkerhets- och demokratitänkande i olika grupper

Nästa frågeställning är vilka grupper som är mest respektive minst benägna att förespråka användandet av olika övervakningsåtgärder? Vilka medborgare är mer benägna än andra att förespråka olika typer av åtgärder för att motverka nationella säkerhetshot? Är till exempel kvinnor och äldre personer, som i större utsträckning är oroliga för olika hot och risker, mer benägna att acceptera övervakningsåtgärder? Är unga personer, som i större utsträckning deltar i demonstrationer mer skeptiska till förbud mot demonstrationer och möten än andra grupper? Och är politiskt intresserade personer, som i större utsträckning konsumerar nyheter, ännu mer skeptiska till censur i press, radio och TV än personer med lågt politiskt intresse? I tabell 2 redovisas inställningen till olika tvångsmedel i olika grupper i form av balansmått samt de olika gruppernas genomsnittliga indexpoäng på vårt tvångsmedelsindex.

Tabell 2 Inställning till tvångsmedel i olika grupper 2002 (balansmått, medelvärde).

	Kamera- övervakning	Telefon- avlyssning	Åsikts- registrering	Post- och paketkontroll	Censur i press, radio och TV	Mötes- förbud	medeltal index (0-12)
Kön							
Män	+41	+22	-40	+9	-59	-37	5.27
Kvinnor	+46	+16	-35	+15	-34	-22	5.73
							eta=.09
Ålder							
15-19 år	+25	+1	-33	+2	-36	-28	5.15
20-24 år	+34	-3	-37	+5	-53	-25	5.08
25-29 år	+29	+5	-37	+4	-49	-37	4.96
30-39 år	+41	+20	-48	+10	-55	-33	5.18
40-49 år	+44	+20	-51	+15	-55	-34	5.30
50-59 år	+51	+22	-36	+16	-47	-34	5.72
60-69 år	+57	+31	-23	+15	-38	-24	6.09
70-85 år	+37	+24	-35	+13	-25	-27	5.68
							eta=.15
Utbildning							
Låg	+52	+28	-22	+23	-25	-16	6.38
Medellåg	+45	+26	-41	+23	-33	-18	5.93
Medelhög	+39	+13	-42	+5	-54	-36	5.11
Hög	+42	+12	-54	+6	-73	-48	4.78
							eta=.25
Politiskt intresse							
Mycket intresserad	+32	+12	-47	+0	-70	-53	4.67
Ganska intresserad	+42	+21	-42	+11	-56	-35	5.29
Inte särskilt intresserad	+48	+19	-35	+15	-37	-23	5.79
Inte alls intresserad	+43	+18	-16	+24	-11	-6	6.39
							eta=.17
familjeklass							
arbetarhem	+45	+20	-38	+12	-43	-29	5.77
tjänstemannahem	+41	+15	-52	+9	-70	-44	5.17
högre tjänstemannahem	+38	+8	-39	+15	-60	-44	4.89
företagarhem	+6	+21	-39	+13	-51	-31	5.67
							eta=.15

Kommentar: Siffrorna i tabellen är balansmått och beräknas genom att subtrahera andelen som svarat "bör alltid kunna användas" från andelen som svarat "bör aldrig kunna användas". Minus-siffror betyder således att det finns en opinionsövertikt för negativa attityder, medan plussiffror betyder att det finns en opinionsövertikt för positiva attityder. För varje grupp i tabellen redovisas också gruppens medelvärde på det sammanslagna tvångsmedelsindex (0-12) samt resultaten från variansanalyser. Eta är ett sambandsmått som visar samvariationen mellan en oberoende variabel (de olika gruppindelningarna) och en beroende variabel (indexet). Samtliga bivariata samband som redovisas i tabellen är statistiskt signifikanta.

Resultaten visar att kvinnor generellt sett något mer tillåtande än män – i synnerhet när det gäller tvångsmedlen censur och mötesförbud. Denna könsskillnad beror emellertid helt på att kvinnor generellt sett har högre riskmedvetenhet och uppfattar starkare hot mot den nationella säkerheten än vad män gör. Vid en statistisk

kontroll med oro för nationella säkerhetshot som en bakomliggande variabel försvinner könsskillnaderna helt när det gäller allmän inställning till tvångsmedel.

Äldre personer är generellt sett mer positiva till tvångsmedelsanvändning än yngre. De tre åldersgrupper som är mest positiva till tvångsmedel är personer som är födda på 1950-talet eller tidigare. Dessa generationer har således vuxit upp under en tid då Sveriges nationella säkerhet har varit som mest hotad, antingen i krigstid, mellankrigstid eller under det kalla kriget. Vi vet från värderingsstudier att äldre personer är mer benägna än yngre att tycka värden som "landets säkerhet" och "en värld i fred" är viktiga. Denna tolkning stöds av att ålderssambandet försvagas betydligt om vi väljer att ta hänsyn till det faktum att krigsgenerationerna generellt sett är mer oroliga för olika nationella säkerhetshot än personer som är födda under efterkrigstiden.

Högt utbildade personer är mer restriktiva i sin hållning till att använda tvångsmedel för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet. Ju högre utbildning desto mer negativa är svenska folket till de olika tvångsmedlen. Motsvarande samband gäller för politiskt intresse – de mest politiskt intresserade är betydligt mindre positiva till tvångsmedel än de minst politiskt intresserade.

Personer som själva klassificerar sina hemförhållanden i termer av "tjänstemannahem" eller "högre tjänstemanna/akademikerhem" är i genomsnitt mindre positiva till de olika tvångsmedlen än personer från arbetarhem och företagarehem. Dessa skillnader beror till viss del, men inte helt på att dessa grupper samtidigt skiljer sig åt när det gäller genomsnittlig utbildningsnivå.

Olika grupper av befolkningen torde alltså prioritera olika när det gäller konflikten mellan nationell säkerhet och demokratiska fri- och rättigheter. Värnandet av demokratiska fri- och rättigheterna har högre prioritet bland politiskt intresserade, bland högt utbildade, bland äldre personer och bland tjänstemän. Inställningen till tvångsmedel är som mest positiv bland lågutbildade, bland lågt politiskt intresserade, bland yngre och bland arbetare och företagare.

Är inställning till tvångsmedel en vänster-högerfråga?

Finns det ideologiska eller partiskiljande mönster i frågan om inställning till tvångsmedelsanvändning? Kan vi förklara inställningen till tvångsmedel med hjälp av den klassiska vänster-högerdimensionen i svensk politik? Eller är det andra underliggande konflikter eller historiska erfarenheter som strukturerar inställningen till tvångsmedel, till exempel i vilken utsträckning som partiets sympatisörer själva har blivit övervakade eller varit en del av samhällets fundament? Är sympatisörer till vänsterpartiet och miljöpartiet, två riksdagspartier som blivit mer utsatta för övervakning än andra, mindre benägna att acceptera övervakningsåtgärder? Eller är sympatisörer till folkpartiet, ett parti som profilerat sig som en försvarare av individens friheter, mindre benägna än övriga sympatisörer att ge sitt godkännande till övervakningsåtgärder? I tabell 3 redovisas inställningen till olika tvångsmedel bland personer med olika vänster-högerinställning och bland partiernas egna sympatisörer.

Resultaten visar att sambandet mellan medborgarnas egna vänster-högerplaceringar och inställning till tvångsmedel är svagt positivt. Personer som står ideologiskt till höger tenderar att vara något mer tillåtande än personer som står till vänster. Eftersom personer med låg utbildning tenderar att placera sig i mitten på vänster-högerskalan och tenderar att vara mer positiva till tvångsmedel blir sambandet mellan vänster-högerideologi och tvångsmedelsinställning något *starkare* under kontroll för utbildningsnivå. Effekterna av ideologi på åsikter om tvångsmedel står sig oförändrat under kontroll för hur starka nationella säkerhetsshot man upplever.

Tabell 3 *Inställning till olika tvångsmedel i grupper med olika placering på vänster-högerskalan samt bland partiernas sympatisörer 2002 (balansmått, medelvärde).*

	Kamera- övervakning	Telefon- avlyssning	Åsikts- registrering	Post- och paketkontroll	Censur i press, radio och TV	Mötes- förbud	medeltal index (0-12)
Ideologisk självplacering							
Långt till vänster	+37	+16	-46	+6	-51	-35	5.1
Något till vänster	+42	+16	-44	+10	-51	-38	5.2
Varken till vänster eller höger	+43	+18	-30	+16	-33	-20	5.9
Något till höger	+46	+22	-41	+11	-55	-30	5.4
Långt till höger	+51	+28	-27	+15	-53	-26	5.8
							eta=.12
Partisympati							
Miljöpartiet	+31	+5	-60	+12	-65	-45	4.5
Vänsterpartiet	+36	+9	-52	+0	-59	-46	4.7
Folkpartiet	+42	+17	-45	+13	-57	-35	5.2
Socialdemokraterna	+45	+19	-35	+13	-42	-27	5.7
Moderaterna	+51	+27	-29	+12	-52	-27	5.8
Centerpartiet	+48	+27	-25	+13	-34	-23	6.0
Kristdemokraterna	+49	+31	-31	+20	-32	-11	6.2
							eta=.18

Kommentar: Resultaten är hämtade från 2002 års RiksSOM-undersökning. Opinionsbalansmättet är procentandelen som svarat "bör alltid kunna användas" minus procentandelen som svarat "bör aldrig kunna användas". Negativa värden visar att andelen som svarat "bör aldrig kunna användas" är större än andelen som svarat "bör alltid kunna användas". Indexmedelvärdet visar partisympatisörernas genomsnittliga poäng på ett additivt index (skalan är 0-12) som konstruerats med hjälp av svarspersonernas inställning till samtliga tvångsmedel. Om en person t ex svarat "bör alltid kunna användas" på samtliga tvångsmedelsfrågor har den personen fått värdet 12 och om en person svarat "bör aldrig kunna användas" på samtliga tvångsmedelsfrågor har den personen fått värdet 0. Medelvärdet för samtliga svarande är 5,49. Personer som svarat "Ingen uppfattning" har inte erhållit något indexpoäng. Partierna har rangordnats efter vilken genomsnittlig indexpoäng deras partisympatisörer har.

Den stora partipolitiska skiljelinjen när det gäller konflikten mellan nationell säkerhet och värnandet av individuella fri- och rättigheter går mellan å ena sidan miljöpartiets och vänsterpartiets sympatisörer och å andra sidan kristdemokraternas och

centerpartiets sympatisörer. Miljöpartiets och kristdemokraternas sympatisörer intar de mest extrema flankpositionerna när det gäller censurfrågor (mp -65, kd -32), mötesförbud (mp -46, kd -11) och telefonavlyssning (mp +5, kd +31). När det gäller åsiktsregistrering är vänsterpartiets sympatisörer de mest tveksamma (-46), medan attityderna är avsevärt mindre negativa bland kristdemokraternas sympatisörer (-11) Folkpartiets, socialdemokraternas och moderaternas sympatisörer bildar något av en mittengrupp i tvångsmedelsfrågorna.

Partisympatisörernas genomsnittliga indexpoäng på vårt tvångsmedelsindex ger följande rangordning av partierna från minst till mest positiv till att tillåta tvångsmedel för att motverka hot mot Sveriges nationella säkerhet: mp-v-fp-s-m-c-kd. Inställningen till tvångsmedel följer således inte helt den traditionella vänster-högermodellen i svensk politik (se t ex Holmberg 2000). Säkerhetstjänstkommissionens betänkande visade att av de svenska riksdagspartierna och deras ungdomsförbund eller andra närstående organisationer var det i första hand föregångarna till vänsterpartiet, och även miljöpartiets ungdomsförbund, som varit föremål för övervakning. Det är också sympatisörerna till dessa grupper som är mest skeptiska till användningen av tvångsmedel.

Folkpartiets sympatisörer har ett genomsnittligt indexpoäng som är något lägre (5,2) än medelvärdet för samtliga svarande (5,5) – en huvudledning till att en traditionell blockuppdelning mellan socialistiska och borgerliga partier inte är tillämpbar när det gäller att beskriva medborgarnas tvångsmedelsåsikter. Partiets position är inte förvånande mot bakgrund av folkpartiets liberala ideologi som gör det naturligt att särskilt framhäva och försvara individuella fri- och rättigheter. Det inte är orimligt att tro att folkpartiet hade kunnat konkurrera med miljöpartiets och vänsterpartiets placering på tvångsmedelindexet om inte partiet hade attraherat så många allmänborgerliga, främst före detta moderata sympatisörer, under valhösten 2002. De moderata sympatisörerna är ju något mer positiva till användningen av tvångsmedel än genomsnittet.

Sammanfattning

Svenska folkets inställning till att använda olika slags tvångsmedel för att motverka hot mot den nationella säkerheten användes för att återspegla positionstaganden när det gäller det klassiska dilemmat om den demokratiska statens rätt till självförsvar – dilemmat mellan att värna nationell säkerhet och att värna demokratiska fri- och rättigheter. Våra resultat visar att svenska folket är till övervägande delen positivt inställda till tvångsmedel som kameraövervakning, post- och paketkontroll och telefonavlyssning, och till övervägande delen negativt inställda till tvångsmedel som åsiktsregistrering, censur av press, radio och TV samt förbud mot möten och demonstrationer.

Resultaten visade att medborgarnas attityder till tvångsmedel som censur, post- och paketkontroll, telefonavlyssning, kameraövervakning och mötesförbud i stor utsträckning är beroende av i vad mån medborgarna upplever att hoten mot den

nationella säkerheten är starka eller inte. Oro för terrorism, världskrig, nynazism och organiserad brottslighet – alla definierade som nationella säkerhetshot – är viktiga förklaringar till varför medborgarna accepterar tvångsmedel: ju större hot man upplever, desto större acceptans för tvångsmedelanvändning.

Kvinnor och äldre personer visade sig ha en mer accepterande hållning till tvångsmedel än män och yngre personer, men dessa köns- och ålderskillnader beror i första hand på att kvinnor och äldre tenderar att vara mer oroliga för olika nationella säkerhetshot. Mer robusta förklaringar till medborgarnas tvångsmedelsåsikter är politiskt intresse och utbildning. Såväl politiskt intresse som utbildning leder till en mer skeptisk inställning till tvångsmedel av alla slag: Högt utbildade och politiskt intresserade medborgare är mindre positiva till tvångsmedel än lågt utbildade och politiskt ointresserade medborgare. Även familjetillhörighet visade sig ha en egen oberoende effekt på tvångsmedelsinställning. Högre tjänstemän och akademiker är mer positiva till tvångsmedel än arbetare och företagare.

Analyserna visar också att sambandet mellan vänster-högerideologi och tvångsmedelsåsikter är svagt positiva. Personer som själva uppger att de står till höger i politiken tenderar att vara något mer positiva till tvångsmedel än personer till vänster. De svaga sambanden med generell vänster-högerideologi tar sig också uttryck i den partipolitiska skiljelinjen i tvångsmedelsfrågor, som inte helt följer en klassisk vänster-högerrangordning: sympatisörer till de partier som historiskt varit föremål för statens tvångsmedelsanvändning – vänsterpartiet och miljöpartiet – är mest negativa till tvångsmedelsanvändning. Kristdemokraternas och centerpartiets sympatisörer har generellt sett en mer accepterande hållning till tvångsmedelsanvändning.

Noter

- ¹ För hela historien om forskningsprogrammet MUST och de olika turerna i forskarnas arbete att få ta del av hemligstämplade dokument hänvisas till Jönsson (2000) samt till Ekegren och Oscarsson (2002).

Referenser

- Ekegren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (2002). *Det röda hotet. De militära och polisiära säkerhetstjänsternas hotbilder i samband med övervakning av svenska medborgare 1945-1960*. Lund, Nordic Academic Press.
- Forskarrapporter till Säkerhetstjänstkommissionen. *SOU 2002:95*.
- Holmberg, Sören (2000). *Välja parti*. Stockholm, Norstedts Juridik.
- Jönsson, Christer (2000). *Sanning och konsekvens? Erfarenheter från forskningsprogrammet om militär underrättelse- och säkerhetstjänst*. Stockholm, Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet.
- Lustgarten, Laurence & Ian Leigh (1994). *In from the cold : national security and parliamentary democracy*. Oxford, Oxford University Press.
- Ross, Alf (1948). *Varför demokrati?* Stockholm, Tidens Förlag.

PARTIERNAS OCH VÄLJARNAS DAGORDNING VID VALET 2002

CHRISTINA RIBBHAGEN

Vård, skola, omsorg – ett välkänt mantra från valrörelsen 1998. En trio som även, enligt samma års nationella SOM-undersökning, stod högt prioriterad på väljarnas dagordning.¹ Studier av partiernas dagordning och dess betydelse för framgång hos väljarna brukar ofta hämta inspiration ifrån saliencyteorin (Budge & Farlie 1983). Enligt den teorin handlar partikonkurrensen inte i första hand om vilken position partierna intar i en eller fler åsiktsdimensioner utan mer om kampen om valrörelsens dagordning. Det gäller för partierna att få valrörelsen att handla om de frågor partiet kan sägas ”äga” (issue ownership) för att därmed vinna mark hos väljarna. (Oscarsson 2001).

Dagordningen kan dock även vara intressant att studera utifrån ett mer normativt perspektiv där representativitet står i centrum. Teorier om representation brukar ofta utgå från åsiktsrepresentation eller social representation, här kommer istället agendarepresentation att studeras. Det som är av vikt här är således inte hur representativa de valda kan sägas vara väljarna i sina idéer eller huruvida de utgör en spegelbild av befolkningen med hänsyn till kön, ålder eller bakgrund. Istället blir det av intresse att studera huruvida partierna och väljarna har samma syn på vilka frågor som bör stå högt på dagordningen, eller annorlunda uttryckt hur stort är agendaavståndet?

Det är ingalunda självklart för anhängare av den representativa demokratin att de folkvalda skall vara en spegelbild av dess väljare, oavsett vi talar om åsikter, social tillhörighet eller som i detta fall prioritet på dagordningen. I själva verket menade de som kan sägas ha uppfunnit denna demokratimodell, Abbé Siéyès i Frankrike och James Madison i Amerika, att den representativa demokratin skulle föra med sig något kvalitativt bättre än om besluten fattats av folket på torget. För dem var således inte idealet nödvändigtvis att det rådde en hög representativitet mellan väljare och valda, legitimiteten bestod i att väljarna via valet gett sitt samtycke till de beslut som skulle komma att fattas av deras representanter. (Holmberg 1999) På samma sätt är det inte självklart vem vi anser skall ha privilegiet att formulera dagordningen utan det är en normativ fråga som besvaras utifrån vilken demokratisyn vi har. Valdemokrater och elitdemokrater skulle hävda att det inte är problematiskt om det råder en stor diskrepans mellan partiernas och väljarnas dagordning eftersom dagordningsprivilegiet tillhör de politiskt tillsatta. Deltagardemokraterna däremot menar att det är väljarna som bör sätta dagordningen. (se även Johansson & Ström-bäck 2003)

Syftet med föreliggande kapitel är att studera partiernas och väljarnas agenda vid valet 2002 med utgångspunkt från två olika perspektiv. Mer precist kommer följande två frågeställningar att besvaras. För det första, *har de frågor de olika partierna (relativt sett) ägnat störst utrymme även givits högst viktighetsbedömning (återigen relativt sett) av den egna väljarkåren?* För det andra, *hur väl överensstämmer partiets agenda med den egna väljarkårens dagordning?* I den första frågeställningen står saliencyteorin och partikonkurrensen i centrum och i den andra den normativa teorin om representation. Förekomsten av saliency mäts således genom att se till huruvida partierna lyckats attrahera väljare som, relativt sett, ger en högre viktighetsbedömning åt de frågor som partiet, relativt sett, gett ett stort utrymme i valrörelsen.²

Det här är två teorier som inte nödvändigtvis står emot varandra varför resultatet mycket väl kan tänkas bli att saliencyteorin får stöd samtidigt som agenda-representationen är hög. Innan vi kan besvara ovanstående frågeställningar behöver vi veta hur partiernas och väljarnas dagordning såg ut vid valet 2002.

Partiernas dagordning vid valet 2002

För att fastställa de olika partiernas dagordning har jag vänt mig till valmanifesten. I dessa har jag studerat hur prioriteringen ser ut mellan 17 politiska områden som även väljarna har fått ta ställning till i SOM-undersökningen. De 17 politiska områdena är: Barnomsorgen, EMU, Energi/kärnkraft, EU, Flyktingar/invandring, Företagens villkor, Hälso- och sjukvården, Jämställdheten mellan män och kvinnor, Lag och ordning, Miljön, Skatterna, Skolan och utbildningen, Sveriges ekonomi, Sysselsättningen, Tillgången på bostäder, Utrikes- och säkerhetsfrågor samt Äldreomsorgen.³ För att avgöra hur dagordningen ser ut för respektive parti har jag sett till hur stort utrymme en viss politisk fråga har fått i valmanifestet.⁴ Rent konkret betyder det att jag läst igenom valmanifesten och räknat antal ord som partiet omskrivit en viss politisk fråga och utifrån de skapat en rangordnad agenda.⁵ Denna rangordning presenteras i tabell 1.

Resultatet av analysen av valmanifesten visar att vård, skola och omsorg inte helt självklart ingår i partiernas topp fem på agendan vid 2002 års val, utan dessa områden har på flera håll fått ta ett steg tillbaka till förmån för till exempel utrikes- och säkerhetsfrågor, jämställdheten, EU samt lag och ordning. Det är främst äldreomsorgen som halkat ned men även skolan och vården. Västerpartiet har exempelvis inte med någon utav dessa tre frågor bland de fem politiska frågor man ägnat störst utrymme åt i valmanifestet.

Fyra av partierna kan sägas låtit valrörelsen präglas av en enda politisk fråga. För vänsterpartiet är det jämställdheten, för folkpartiet skolan och utbildningen, för moderaterna skatterna och till sist för miljöpartiet miljön. Det här är ett resultat som säkert ligger i linje med vad de flesta hade kunnat förvänta sig. Vad gäller de tre övriga partierna har utrymmet fördelats mer jämnt mellan de områden som ges högst prioritet.

Tabell 1 Riksdagspartiernas dagordning

	Vänsterpartiet	Socialdemokraterna	Centerpartiet	Folkpartiet	Moderaterna	Kristdemokraterna	Miljöpartiet							
1	Jämställdheten	923	Skolan och utbildningen	279	Företagens villkor	511	Skolan och utbildningen	1024	Skatterna	890	Hälsa- och sjukvården	685	Miljö	398
2	Utrikes- och säkerhetsfrågor	697	Lag och ordning	267	Skatterna	386	Utrikes- och säkerhetsfrågor	563	Företagens villkor	572	Skolan och utbildningen	624	Utrikes- och säkerhetspolitik	134
3	Miljön	476	Utrikes- och säkerhetsfrågor	253	Hälsa- och sjukvården	369	Lag och ordning	451	Skolan och utbildningen	481	Utrikes- och säkerhetsfrågor	458	Skolan och utbildningen	91
4	Sysselsättningen	300	Hälsa- och sjukvården	160	Miljön	289	Miljön	423	Sveriges ekonomi	467	Lag och ordning	430	Hälsa- och sjukvården	71
5	EU	252	Miljön	159	Skolan och utbildningen	234	Företagens villkor	422	Utrikes- och säkerhetsfrågor	359	Miljön	329	Energi/Kärnkraft	58
6	Hälsa- och sjukvården	248	Äldreomsorgen	118	Lag och ordning	164	Jämställdheten	338	Hälsa- och sjukvården	347	Barnomsorgen	297	Flyktingar/ invandring	57
7	Skolan och utbildningen	211	Barnomsorgen	97	Sveriges ekonomi	105	Sveriges ekonomi	210	Lag och ordning	343	Äldreomsorgen	286	EU	54
8	Skatterna	200	Företagens villkor	96	Utrikes- och säkerhetsfrågor	94	EU	194	EU	316	Företagens villkor	260	Jämställdhet	53
9	Äldreomsorgen	195	Tillgången på bostäder	68	EU	79	Hälsa- och sjukvården	185	Sysselsättningen	215	Energi/kärnkraft	187	Företagens villkor	39
10	Flyktingar/ invandring	109	Sveriges ekonomi	61	Jämställdheten	54	EMU	137	Miljön	205	Skatterna	176	Sysselsättningen	37
11	Barnomsorgen	95	EU	44	Äldreomsorgen	35	Skatterna	130	Jämställdheten	175	EU	126	Skatterna	34
12	Tillgången på bostäder	86	Sysselsättningen	42	Barnomsorgen	35	Barnomsorgen	106	Barnomsorgen	153	Jämställdheten	96	Barnomsorgen	31
13	Företagens villkor	81	Jämställdheten	42	Energi/kärnkraft	27	Flyktingar/ invandring	100	Tillgången på bostäder	128	Sveriges ekonomi	52	EMU	26
14	Lag och ordning	80	Flyktingar/invandring	40	Tillgången på bostäder	19	Sysselsättningen	74	Äldreomsorgen	126	Sysselsättningen	52	Tillgången på bostäder	25
15	Energi/kärnkraft	73	Skatterna	33	Flyktingar/ invandring	19	Energi/kärnkraft	58	Flyktingar/ invandring	104	Flyktingar/ invandring	27	Äldreomsorg	16
16	EMU	59	Energi/kärnkraft	12	Sysselsättningen	17	Äldreomsorgen	46	Energi/kärnkraft	57	Tillgången på bostäder	16	Sveriges ekonomi	0
17	Sveriges ekonomi	14	EMU	0	EMU	0	Tillgången på bostäder	37	EMU	36	EMU	0	Lag och ordning	0

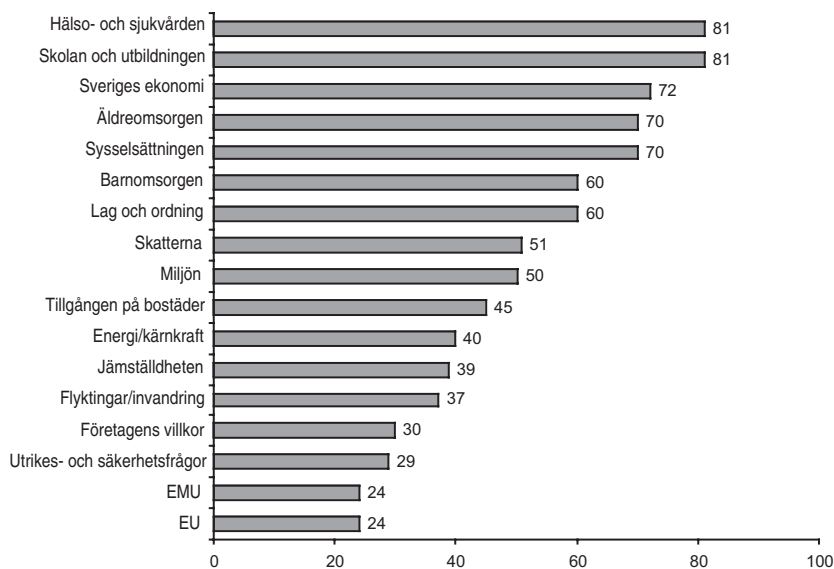
Kommentar: Rangordningen för de olika politiska frågorna baseras på en kvantitativ innehållsanalys av respektive partis valmanifest från valet 2002. **Källa:** Samtliga partiernas valmanifest inför valet 2002

Vilket parti talar mest om vad, relativt de andra partierna?⁶ Vänsterpartiet är det parti som har flest frågor som de ägnat störst utrymme av valmanifestet åt relativt sett de andra partierna, det gäller sysselsättningen, jämställdheten, tillgången på bostäder, utrikes- och säkerhetsfrågor, EU och EMU. Socialdemokraterna och centerpartiet har relativt sett övriga ägnat störst utrymme åt varsinn fråga, det gäller lag och ordning respektive företagens villkor. När det gäller skolan och utbildningen är det föga överraskande att folkpartiet är det parti som vikt störst del av sitt valmanifest åt denna fråga. Inte heller är det överraskande att moderaterna är det parti som talat mest om skatterna och Sveriges ekonomi i valmanifestet. Kristdemokraterna noterar relativt sett högst värden för hälso- och sjukvården, barnomsorgen och äldreomsorgen. Slutligen har miljöpartiet relativt sett ägnat störst utrymme åt miljön, energi/kärnkraft och flyktingar/invandring. Nästa steg blir att se hur väljarnas dagordning såg ut vid samma tidpunkt.

Väljarnas dagordning hösten 2002

Vilka frågor var det då som dominerade väljarnas dagordning i höstas? Figur 1 visar att frågor som vård, skola och omsorg allttjämt återfinns i toppen av medborgaragendan, vid sidan av Sveriges ekonomi och sysselsättningen.⁷

Figur 1 Väljarnas dagordning hösten 2002

Fråga: "Hur viktiga anser Du att följande politiska frågor är?" Följande svarsalternativ gavs: "Mycket viktig fråga", "Ganska viktig fråga", "Varken viktig eller oviktig fråga", "Ganska oviktig fråga" och "Helt oviktig fråga"
Kommentar: När flera politiska frågor hamnat på samma procenttal har hänsyn tagits till decimaler för att avgöra rangordningen. Med jämställdhet avses jämställdheten kvinnor och män i enlighet med den ursprungliga formuleringen i undersökningen. **Källa:** SOM-institutet

Tabell 2 Andel som anser olika politiska frågor vara mycket viktiga, redovisat för respektive riksdagspartis väljare. (procent)

	Vänsterpartiet	Socialdemokraterna	Centerpartiet	Folkpartiet	Moderaterna	Kristdemokraterna	Miljöpartiet
1	Hälso- och sjukvården	Hälso- och sjukvården	Hälso- och sjukvården	Skolan och utbildningen	Skolan och utbildningen	Sveriges ekonomi	Miljön
2	Skolan och utbildningen	Skolan och utbildningen	Sveriges ekonomi	Hälso- och sjukvården	Sveriges ekonomi	Hälso- och sjukvården	Hälso- och sjukvården
3	Sysselsättningen	Sysselsättningen	Äldreomsorgen	Sveriges ekonomi	Hälso- och sjukvården	Skolan och utbildningen	Skolan och utbildningen
4	Äldreomsorgen	Äldreomsorgen	Skolan och utbildningen	Sysselsättningen	Skatterna	Lag och ordning	Äldreomsorgen
5	Miljön	Sveriges ekonomi	Sysselsättningen	Äldreomsorgen	Sysselsättningen	Äldreomsorgen	Sveriges ekonomi
6	Barnomsorgen	Barnomsorgen	Barnomsorgen	Lag och ordning	Lag och ordning	Barnomsorgen	Barnomsorgen
7	Jämställdheten	Lag och ordning	Lag och ordning	Barnomsorgen	Äldreomsorgen	Skatterna	Energi/kärnkraft
8	Sveriges ekonomi	Miljön	Skatterna	Skatterna	Företagens villkor	Sysselsättningen	Jämställdheten
9	Tillgången på bostäder	Skatterna	Miljön	Miljön	Energi/kärnkraft	Miljön	Flyktingar/ invandring
10	Lag och ordning	Tillgången på bostäder	Tillgången på bostäder	Flyktingar/ invandring	Barnomsorgen	Energi/kärnkraft	Sysselsättningen
11	Energi/kärnkraft	Jämställdheten	Energi/kärnkraft	Tillgången på bostäder	Tillgången på bostäder	Flyktingar/ invandring	Tillgången på bostäder
12	Flyktingar/ invandring	Energi/kärnkraft	Företagens villkor	Företagens villkor	EMU	Företagens villkor	Lag och ordning
13	Skatterna	Flyktingar/ invandring	Jämställdheten	Jämställdheten	Utrikes- och säkerhetsfrågor	Tillgången på bostäder	EU
14	EMU	Utrikes- och säkerhetsfrågor	Utrikes- och säkerhetsfrågor	Energi/kärnkraft	EU	Utrikes- och säkerhetsfrågor	EMU
15	EU	Företagens villkor	EMU	Utrikes- och säkerhetsfrågor	Flyktingar/ invandring	EMU	Skatterna
16	Utrikes- och säkerhetsfrågor	EU	EU	EMU	Miljön	Jämställdheten	Företagens villkor
17	Företagens villkor	EMU	Flyktingar/ invandringen	EU	Jämställdheten	EU	Utrikes- och säkerhetsfrågor

Fråga: Hur viktiga anser Du att följande politiska frågor är? Följande svarsalternativ ges: "Mycket viktig fråga", "Ganska viktig fråga", "Varken viktig eller oviktig fråga", "Ganska oviktig fråga" samt "Helt oviktig fråga". **Kommentar:** Tabellen visar andel som uppgett svarsalternativet "Mycket viktig fråga". När flera politiska frågor hamnat på samma procenttal har hänsyn tagits till decimaler för att avgöra rangordningen. Procenttalen är beräknade på de respondenter som besvarat respektive fråga. Rangordningen mellan EU och EMU för Miljöpartiets väljare har avgjorts genom andelen som uppgett att frågan är "Ganska viktig". **Källa:** Riks-SOM undersökningen 2002.

För att kunna besvara de inledningsvis ställda frågorna är det dock de olika väljargruppernas agenda som är det mest väsentliga. Tabell 2 visar således dagordningen fördelat på grupper som uppgett att de röstat på ett visst parti i 2002 års nationella SOM-undersökning. Resultatet bjuder på få överraskningar. Vård, skola och omsorg återfinns fortfarande bland topp fem i samtliga väljargrupper med undantaget moderaterna där äldreomsorgen först placerar sig på en sjunde plats.

En genomgång av resultatet visar, enligt kriteriet högst viktighetsbedömning, att vänsterpartiets väljare, likt partiet, har en rad frågor där de relativt de andra partiernas väljare har högst andel som anser en politisk fråga vara mycket viktig. Det gäller sysselsättningen (80 procent), äldreomsorgen (78 procent), barnomsorgen (68 procent), jämställdheten (66 procent), tillgången på bostäder (59 procent), EMU (36 procent) och slutligen EU (35 procent). Socialdemokraternas och folkpartiets väljare har varsitt område som deras väljare ger högst viktighetsbedömning i förhållande till övriga väljargrupper, hälso- och sjukvården (87 procent) respektive skolan och utbildningen (85 procent). Centerns väljare har egentligen ingen högsta notering men ligger jämsides med krisdemokraternas väljarkår när det gäller bedömningen av Sveriges ekonomi som en viktig fråga (80 procent). Förutom Sveriges ekonomi innehar även kristdemokraternas väljare högsta värdet när det gäller utrikes- och säkerhetsfrågor (35 procent) samt lag och ordning (75 procent). Moderata väljare har högst viktighetsbedömning för skatterna (67 procent) och företagens villkor (56 procent). Till sist gav miljöpartiets väljare högst viktighetsbedömning till de återstående tre politiska frågorna, miljön (82 procent), energi/kärnkraft (53 procent) samt frågor som berör flyktingar/invandring (52 procent).

Ofta överens

Många gånger är de frågor som partierna ägnar störst utrymme åt även de där de egna väljarna noterar högst viktighetsbedömning. Det bästa möjliga resultatet för saliencyteorin vore att partierna och deras väljare delar denna bedömning i samtliga 17 frågor eftersom det skulle ge ett visst stöd åt att partierna lyckats vinna de väljare som bedömde dessa frågor som viktigast. Resultaten, som illustreras i tabell 3, visar att partierna och väljarna är överens i 10 fall av 17.

För miljöpartiet och deras väljare är resultatet entydigt, både partiet och väljarna har noterat högst värden för miljön, energi/kärnkraft och flyktingar/invandring. För samtliga de partier som ägnat stort utrymme åt en fråga i valrörelsen gäller att även deras väljare ger denna fråga högst viktighetsbedömning. Det gäller skolan och utbildningen för folkpartiet, jämställdheten för vänsterpartiet, miljön för miljöpartiet och skatterna för moderaterna. För de partier som inte tycks ha fokuserat lika tydligt på en fråga i valrörelsen stämmer väljarnas viktighetsbedömning sämre överens med det partierna relativt sett ägnat störst del av valmanifestet åt. Varken socialdemokraterna, centerpartiet eller kristdemokraterna delar en enda viktighetsbedömning med sina väljare utifrån ovanstående kriterium.

Tabell 3 Partiernas och väljarnas (relativt sett) viktigaste frågor

Parti	Partiets viktigaste frågor	Väljarnas viktigaste frågor
Vänsterpartiet	Jämställdheten	Jämställdheten
	Utrikes- och säkerhetsfrågor	-
	Sysselsättningen	Sysselsättningen
	EU	EU
	Tillgången till bostäder	Tillgången på bostäder
	EMU	EMU
	-	Barnomsorgen
-	Äldreomsorgen	
Socialdemokraterna	Lag och ordning	-
	-	Hälso- och sjukvården
Centerpartiet	Företagens villkor	-
	-	Sveriges ekonomi
Folkpartiet	Skolan och utbildningen	Skolan och utbildningen
Moderaterna	Skatterna	Skatterna
	Sveriges ekonomi	-
	-	Företagens villkor
Kristdemokraterna	Hälso- och sjukvården	-
	Barnomsorgen	-
	Äldreomsorgen	-
	-	Sveriges ekonomi
	-	Utrikes och säkerhetsfrågor
	-	Lag och ordning
Miljöpartiet	Miljön	Miljön
	Energi/kärnkraft	Energi/kärnkraft
	Flyktingar/invandring	Flyktingar och invandring

Kommentar: Figuren bygger på de frågor partierna relativt sett övriga partier ägnats störst utrymme i sitt valmanifest samt de frågor de olika väljargrupperna, relativt sett de andra väljargrupperna, gett högst viktighetsbedömning. De gråa fälten visar de politiska frågor parti och väljare delar bedömningen av frågan som viktigast relativt övriga partier och väljare.

Källa: Tabellen baseras på uppgifter från SOM-institutet och en kvantitativ innehållsanalys av partiernas valmanifest.

Agendaavstånd

Om vi ser på partiernas och väljarnas dagordning är det tydligt att de frågor samtliga väljare prioriterar, så som vård, skola och omsorg, inte har lika självklara toppnoteringar på partiernas dagordning. Omvänt har generellt en stor del av partiernas

valmanifest ägnats åt utrikes- och säkerhetsfrågor, en politisk fråga som genomgående hamnar på plats 14 till 17 på väljarnas rangordning av viktiga frågor. Vidare finns det fler exempel i enskilda partier där agenda avståndet är stort när det gäller vissa frågor. Även om exempelvis vänsterpartiet och dess väljare var överens om att jämlikheten är en viktig fråga hamnar frågan först på en sjunde plats på den rangordning som gjorts för vänsterpartiets väljare medan frågan, med marginal, toppar partiets dagordning. Socialdemokraterna talar mycket om lag och ordning i sitt valmanifest men för väljarna hamnar samma fråga först på en sjunde plats. Det här är resultat som indikerar att det finns ett agendaavstånd mellan väljare och valda. För att få en bild av hur väl partiernas och väljarnas dagordning överensstämmer har rangkorrelationer beräknats (tabell 4).

Tabell 4 Överensstämmelse mellan partiernas och väljarnas dagordning (spearmans rho)

Parti	Väljare						
	v	s	c	fp	m	kd	mp
v	.26	.12	-.08	-.03	-.34	-.26	.10
s	.37	.50	.46	.48	.26	.46	.31
c	-.01	.20	.31	.29	.35	.37	.06
fp	-.11	-.04	-.03	.04	.02	.06	-.05
m	-.06	.24	.33	.36	.29	.36	-.18
kd	.32	.43	.43	.38	.53	.47	.31
mp	.05	-.10	-.22	-.17	-.30	-.21	.18

Kommentar: Den gråa marginalen visar på rangkorrelationen mellan partiet och dess egna väljare. Spearmans rho varierar mellan -1 och $+1$ där $+1$ är en perfekt positiv rangkorrelation och -1 en perfekt negativ rangkorrelation.

Källa: Tabellen baseras på uppgifter från SOM-institutet och en kvantitativ innehållsanalys av partiernas valmanifest.

Då vi inte har några liknande studier att förhålla oss till är det svårt att avgöra vad som skall ses som hög respektive låg överensstämmelse. Spearmans rho (det rangkorrelationsmått som använts) varierar mellan -1 och $+1$. Det första vi kan konstatera är att samtliga partier har en agenda som korrelerar positivt med deras väljares dagordning. Vidare är det för de allra flesta partier och väljare ett betydande avstånd kvar till dess att parti och väljare är helt överens. Däremellan varierar dock resultaten en hel del för de olika partierna och deras väljare. Allra sämst överensstämmelse uppvisar folkpartiet med dess väljare, där rangkorrelationen med knapp nöd är positiv. Socialdemokraterna och kristdemokraterna är de två partier som har en

agenda som i högst utsträckning speglar deras väljares dagordning. Dessa två partier är även de enda som har en väljargrupp vars dagordning korrelerar högst med det egna partiets agenda. Vidare kan man säga att dessa två partiers dagordning tycks tilltala de flesta väljargrupperna. På motsvarande sätt visar resultaten att folkpartiets dagordning inte verkar gå hem i någon större utsträckning i någon väljargrupp.

Det är dock ett stort antal politiska frågor som rangordnats vilket troligtvis bidrar till att rangkorrelationerna inte är högre. Om vi koncentrerar oss på väljarnas och partiernas topp fem går det snabbt att konstatera att för inget parti och dess väljare stämmer topplistan på de fem viktigaste frågorna helt överens. Om vi räknar antal "rätt" är det högsta tre rätt. Moderaterna, kristdemokraterna och miljöpartiet delar samtliga tre frågor av dem med sina väljare. Centerpartiet och socialdemokraterna har två rätt medan folkpartiet, vänstern och deras väljare får nöja sig med ett rätt vardera.

Saliency på bekostnad av representation och vice versa?

Resultaten visar att de frågor partierna ägnar stort utrymme många gånger är de frågor deras väljare ger högst viktighetsbedömning, vilket ger ett visst stöd åt saliencyteorin så som den har mäts här. Utav de 17 politiska frågor som studerats var det 10 frågor där väljare och parti delade bedömningen av frågan som mycket viktig. Alltså fall där väljare som röstade på parti X, relativt de andra väljargrupperna, gav politiska frågan Y högst viktighetsbedömning och där parti X samtidigt, relativt övriga partier, ägnade störst utrymme åt fråga Y. Resultaten visar dock även att saliency långt ifrån ensamt kan förklara varför väljare röstar på ett visst parti. Socialdemokraterna delade inte en enda viktighetsbedömning med sina väljare, trots detta var det många som la sin röst på socialdemokraterna. Anhängare av saliencyteorin skulle förmodligen hävda att frågor som traditionellt sett ägts av socialdemokraterna fått stort utrymme i valrörelsen (genom media eller andra partier) och att partiet därigenom vunnit väljare. En annan förklaring skulle kunna ligga i otillräckligheten att studera valmanifesten. Valmanifesten kan knappast betraktas som några kioskvältare, det är snarare troligt att majoriteten utav de väljare som ingår i analysen inte ens har sett det partis valmanifest som man faktiskt röstade på. Om väljarna inte tar del av valmanifesten i någon högre utsträckning får de sin bild av vad partierna vill arbeta för från annat håll, genom exempelvis media och direkt kontakt med representanter för partiet. Det är möjligt att socialdemokraterna den vägen vunnit dagordningen över vissa frågor och därigenom även väljare. Jag anser dock att det är mer troligt att svaret ligger i att dagordningen långt ifrån ensamt är svaret på varför vi röstar som vi gör. Utan vart vi väljer att lägga vår röst har även att göra med vart vi ideologiskt känner att vi hör hemma. I ett allt mindre polariserat partisystem, där väljarna har svårt att se några ideologiska skillnader, kan det dock tänkas att saliency kan komma att få en allt större betydelse.

Vad gäller representativiteten mellan partiernas och väljarnas dagordning var den på många håll ganska låg. Som jag skrivit tidigare blir bilden av en elitagenda och en medborgaragenda tydlig när det gäller frågor som utrikes- och säkerhetsfrågor, vård, skola och omsorg. Detta mönster gäller generellt för samtliga partier och deras väljare, där partierna prioriterar utrikes- och säkerhetsfrågor långt högre än sina väljare och väljarna anser att vård, skola och omsorg är viktigare än sina partier. Vidare förekommer det även stora skillnader mellan partierna och deras olika väljargrupper. Socialdemokraterna och kristdemokraterna är de partier som har det minsta agendaavståndet medan folkpartiet i betydligt lägre utsträckning kan sägas vara representativt sina väljare då det handlar om prioriteringar på dagordningen. Det är möjligt att folkpartiet har missgynnats något av att integrationsfrågan, som partiet talade mycket om i valmanifestet, inte har haft någon plats i analysen. Å andra sidan finns skolan och utbildningen med och trots att partiet delar topplaceringen av denna fråga med sina väljare överensstämmer partiets och dess väljares dagordning i mycket liten utsträckning i övrigt.

Slutligen finns det ett resultat som blir framträdande då man ser till båda de perspektiv som studerats. För de partier och väljare som var överens om viktighetsbedömningen av en eller flera frågor (där saliency hämtade sitt stöd) stämde partiets totala agenda sämre överens med väljarnas dagordning än för de partier som inte delade en enda viktighetsbedömning med sina väljare. Folkpartiet och miljöpartiet utgör två tydliga exempel på det första fallet medan socialdemokraterna och kristdemokraterna är de bästa exemplena på det senare. Det verkar således som saliency sker på bekostnad av representativitet och tvärtom. För att dra några vidare slutsatser utifrån resultaten skulle vi behöva sätta dem i relation till liknande studier. En motsvarande analys av 1998 skulle kunna ge oss svar på huruvida överensstämmelsen mellan partiernas och väljarnas dagordning, både när det gäller viktighetsbedömningar och agendaavstånd, minskat eller ökat? Vidare skulle vi även kunna se till vilken betydelse det skulle vara för dessa två perspektiv att 1998 års valrörelse så enat handlade om tre frågor – vård, skola och omsorg? En liknande analys av 1998 års valrörelse skulle ge oss bättre förutsättningar att tolka det resultat som föreligger här.

Noter

- ¹ I Riks-SOM undersökningen 1998 ställdes frågan: "Hur viktiga anser Du att följande politiska frågor är?" Följande svarsalternativ gavs: "Mycket viktig fråga", "Ganska viktig fråga", "Varken viktig eller oviktig fråga", "Ganska oviktig fråga" och "Helt oviktig fråga". Sjukvården (72%), sysselsättningen (70%), äldreomsorgen (65%) och skolan (64%) var de fyra områden som störst andel tyckte var en mycket viktig politisk fråga. Övriga politiska frågor som ingick i frågebatteriet var: lag och ordning (49%), barnomsorg (47%), skatterna (36%), miljön (31%), kärnkraft (29%), EU/EMU (28%), och flyktingar/invandring (22%).

- 2 Valmanifestet är bara ett sätt att se till vilka frågor partierna valde att prioritera i valrörelsen. Valmanifesten är dock ett mycket viktigt dokument och det är troligt att partierna så långt som möjligt försöker få valrörelsen att handla om de frågor som partiet valt att prioritera i valmanifestet.
- 3 För att kunna jämföra partiernas dagordning mot väljarnas dagordning har jag alltså studerat hur stort utrymme partierna ägnat åt 17 politiska frågor som även väljarna har fått ta ställning till i den nationella SOM-undersökningen 2002. Frågan i SOM-undersökningen lyder: "Hur viktiga anser Du att följande politiska frågor är?" Följande svarsalternativ gavs: "Mycket viktig fråga", "Ganska viktig fråga", "Varken viktig eller oviktig fråga", "Ganska oviktig fråga" och "Helt oviktig fråga". Det blir alltså inte partiets egentliga dagordning som presenteras eftersom ett parti kan ha ägnat en stor del av valmanifestet åt att diskutera frågor som inte finns representerade bland de politiska frågor som studeras här. Utöver de 17 frågor som undersökts har centerpartiet talat en hel del om regionala frågor, kristdemokraterna om moral och etiska värden och folkpartiet om integration.
- 4 De viktigaste kriterierna för centralitet vid kvantitativ innehållsanalys brukar vara, utrymme och frekvens (Esaiasson m.fl. 2002). För saliencymodellen är det utrymme som är det viktiga och det är således det kriterium jag valt att se till i min bedömning av hur högt prioriterad en fråga kan sägas vara på partiets dagordning. Man skulle även kunna tänka sig att man ser till hur tidigt en fråga nämns i valmanifestet samt om frågan uttryckligen omskrivits som mycket viktig, central eller högt prioriterad. Jag har dock funnit att utrymmes kriteriet är det bästa för att göra analysen mellan partier så jämförbar som möjligt. Stilen varpå manifesten är utformade gör att det inte skulle vara rättvist att se på vilket sätt en fråga omskrivits. Några av partierna har i sina valmanifest mer radat upp punkter där varje fråga beskrivs mycket kortfattat medan andra partier mer utförligt beskrivit frågan och partiets hållning. Den senare typen skulle således gynnas om hänsyn togs till hur den politiska frågan omskrivits. Den ordning varpå en politisk fråga dyker upp i valmanifestet anser jag även skulle kunna ge en missvisande bild av hurvida frågan bör uppfattas som viktig eller inte. Generellt brukar valmanifesten börja tala om det som är nära och avslutar med det som kan ses som längre bort från väljarnas vardag, vilket innebär att valmanifesten oftast tenderar att avsluta med att tala om utrikes- och säkerhetsfrågor. Jag anser att detta inte nödvändigtvis behöver betyda att partiet ser utrikes- och säkerhetsfrågor som lägre prioriterade än andra.
- 5 Vid analysen av valmanifestet har samtliga ord, bortsett från innehållsförteckning och sakordsregister, som berört någon av de 17 politiska frågorna räknats. Vissa ord har räknats fler gånger då det funnits med i sammanhang där två politiska områden diskuterats samtidigt. Detta är exempelvis mycket vanligt då man talar om vård och skola. För de flesta av de politiska områdena råder det inga tveksamheter för vad de ska räknas som men i några fall kan det behövas förtydligas. Sysselsättningen har endast analyserats utifrån att texten ska handla om hur man

ska skapa fler jobb och komma åt arbetslösheten. Delar i valmanifesten som berört den arbetslöses förhållande, till exempel a-kassan, ingår därför inte i analysen. Vad gäller flyktingar/invandring ingår inte det utrymme i valmanifesten som ägnats åt att skriva om hur invandrare skall integreras i det svenska samhället utan enbart det som handlar om flyktingars villkor och invandring. När det gäller delar i valmanifestet som ägnats åt att behandla det höga sjukskrivningstalet har det kodats som hälso- och sjukvården i de fall som det till exempel handlar om förebyggande företagshälsovård och rehabilitering. Däremot har det i vissa fall då man mer talar om kostnaden för de höga sjukskrivningstalen kodats som Sveriges ekonomi. Slutligen bör det förtydligas att analysen inte tar hänsyn till vilken inställning ett visst parti har i en fråga utan det handlar bara om att frågan förekommer på agendan.

- 6 För att avgöra detta har antalet ord räknats om till procentandelar, d v s antalet ord varje parti ägnat för varje fråga har dividerats med det totala antalet ord som partiet omskrivit samtliga 17 frågorna.
- 7 I SOM-undersökningen står jämställdheten som jämställdhet mellan män och kvinnor. För hela kapitlet gäller således att där det står jämställdheten är det endast jämställdheten mellan män och kvinnor som avses.

Referenser

- Budge, Ian & Dennis Farlie (1983) *Voting and Party Competition* London: John Wiley & Sons.
- Esaiasson, Peter, Mikael Gilljam, Henrik Oscarsson & Lena Wängnerud (2002) *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik
- Holmberg, Sören (1999) *Representativ demokrati* Demokratiutredningen, SOU 1999: 64
- Johansson, Bengt & Jesper Strömbäck (2003) "Mångfald men likriktning – mediekonsumtion och medborgarnas dagordningar 1986-2001" i Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*, SOM-rapport nr 32. Göteborg: SOM-institutet
- Oscarsson, Henrik (2002) "Partierna väljer sina väljare" i Holmberg, Sören & Lenart Weibull (red) *Det våras för politiken* SOM-rapport nr 30. Göteborg: SOM-institutet

Valmanifest:

- Ett parti som vågar utmana, folkpartiet liberalernas valmanifest 2002
- Frihet för Sverige, moderaternas valmanifest 2002
- Grönt valmanifest 2002, miljöpartiets valmanifest 2002
- Ta vara på Sveriges möjligheter Lika villkor, centerpartiets valmanifest 2002
- Tid för förändring. Tid för handling, kristdemokraternas valmanifest 2002
- Tillsammans för trygghet och utveckling, socialdemokraternas valmanifest 2002
- Uppdrag rättvisa, vänsterpartiets valplattform 2002

RIKSDAGENS STARKA OCH SVAGA SIDOR

MARTIN BROTHÉN

Bristen på förtroende för politiker, partier och nationella parlament utgör ett stort samhällsligt problem i västerländska demokratier.¹ Den samhällsvetenskapliga forskningen har under ett flertal decennier studerat medborgarnas förtroende för det politiska systemet och för politiker. Den utveckling som tecknats i svenska och internationella studier har inte alltid varit ljus. I ett stort antal västerländska demokratier har trenden visat på ett växande misstroende mot politiker (Österman 1981; Holmberg & Gilljam 1987:235 ff.; Gilljam & Holmberg 1995: 85 ff.; Dalton 1999:64; Holmberg 1999c; 1999d; 2000. Jfr Lipset & Schneider 1983).

Under senare år har också särskilt parlamentens situation visat sig bekymmersam.² Trenden för medborgarnas förtroende för det egna landets parlament har de senaste decennierna varit nedåtgående. De amerikanska samhällsvetarna Seymour Martin Lipset och William Schneider har till exempel visat på ett närmast halverat förtroende för den amerikanska kongressen mellan 1960-talets mitt och början av 1980-talet, även om en viss återhämtning av förtroendet kunnat iakttas under 1980-talet (Lipset & Schneider 1983; 1987. Jfr Hibbing & Theiss-Morse 1998). I en komparativ undersökning av förtroendet för parlament i västeuropeiska länder 1981 och 1990 visar dock Ola Listhaug och Matti Wiberg att förtroendet, med undantag av Norges Storting, har varit i det närmaste stabilt. Förtroendet i Norge har visat en positiv utveckling. Förtroendet för parlamenten har under 1990-talet visat på en nedgång, särskilt tydlig i många östeuropeiska länder. Bland västländerna uppvisar USA den klaraste nedgången (Listhaug & Wiberg 1995; Dalton 1999; Holmberg 1999c; 1999d; Brothén 2002:133 ff.).

Samhällsvetenskaplig forskning har ägnat stor kraft åt att försöka förklara medborgarnas bristande förtroende för politiska institutioner. Dessa försök har inte alltid varit helt framgångsrika; förtroende är ett svårångat fenomen. Ett flertal forskare har utgått från en institutionell ansats när det bristande förtroendet skall förklaras. Pippa Norris har till exempel i boken *Critical Citizens* undersökt om förtroendeminskningarna har att göra med brister i det politiska systemets utformning (Norris 1999:21 ff. och 217 ff.; Möller 2000:58 ff.).

Utgångspunkten för det resonemang som Pippa Norris för är att det finns ett samband mellan politikerförtroende och politikens spelregler. Politikerförtroendet är högre i länder med majoritetsvals system än i länder med proportionella vals system, högre i länder med parlamentariska system än i länder med presidentsystem och högre i länder med få partier än i länder med många partier (Norris 1999:232 f.).

Därmed skulle politikermissstron kunna tillskrivas brister i det politiska systemets utformning. Enligt detta synsätt skulle utformningen av det politiska systemet och dess funktioner, uppgifter och arbetssätt kunna påverka graden av förtroende hos medborgarna.

Olof Petersson har kommit till en liknande slutsats: ”Det faktum att svenskarna i dag har mycket lågt förtroende för partier och politiker kan inte bara skyllas på yttre omständigheter. En viktig förklaring är också att det politiska ledarskapet och *de politiska institutionerna har stora brister* [min kursivering]” (Petersson 1997, jfr Petersson 1999:108; Mattson & Petersson 2003:25 f.).

Både Pippa Norris och Olof Petersson vill således koppla allmänhetens låga förtroende för politik, partier och politiker till de institutionella formerna för det politiska systemet. Vad som i båda fallen diskuteras är närmast de konstitutionella spelreglerna för det politiska systemet.

Överfört på riksdagen skulle vi kunna förvänta oss att medborgarnas låga förtroende för riksdagen skulle kunna härledas till faktiska eller upplevda brister i institutionen riksdagen och dess sätt att fungera. Något strikt test av teorier om att institutionella spelregler förklarar graden av medborgarnas tillit till det nationella parlamentet kommer inte att ske i detta kapitel; ett sådant test skulle förutsätta data från flera olika länder. En närliggande tanke skulle däremot kunna vara att institutionens och dess ledamöters sätt att hantera och fullgöra de egna uppgifterna ifrågasätts av medborgarna, vilket i sin tur påverkar förtroendet för riksdagen negativt. Ett samband skulle därför kunna förväntas mellan medborgarnas bedömningar av hur riksdagen och dess ledamöter sköter sina uppgifter och vilket förtroende som riksdagen åtnjuter.

Statsrättsligt sett brukar riksdagen tillskrivas tre funktioner. Till riksdagen hänförs lagstiftningsmakten, finansmakten och kontrollmakten (Holmberg & Stjernquist 1980:29 f. och 49). Funktionerna framgår av 1 kap. 4 § regeringsformen som lyder: ”Riksdagen stiftar lag, beslutar om skatt till staten och bestämmer hur statens medel skall användas. Riksdagen granskar rikets styrelse och förvaltning.” I litteraturen om nationella parlament brukar ytterligare ett antal uppgifter och funktioner omnämnas. Avsikten med detta kapitel är att undersöka om det finns stöd för tesen att allmänhetens bedömning av hur olika tänkbara riksdagsuppgifter hanteras påverkar det generella förtroendet för riksdagen. Har förtroendebedömningen något att göra med i vilken grad medborgarna anser att riksdagen sköter sina uppgifter på ett bra eller dåligt sätt?³

Förtroendet för riksdagen över tid

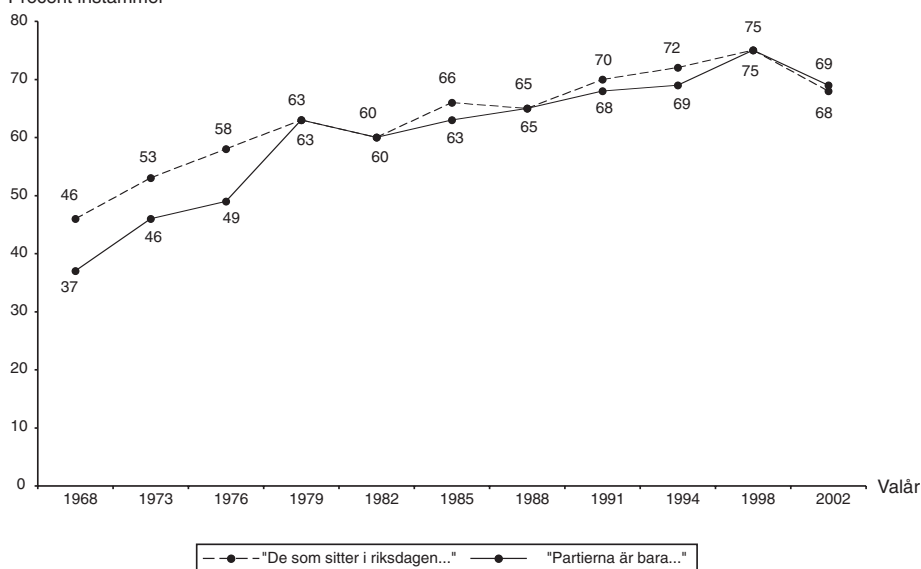
Förtroendet för politiker och partier i Sverige har sjunkit under en 30-årsperiod. Sören Holmberg redovisar i boken *Välja parti* hur andelen väljare som instämmer i påståendena ”*de som sitter i riksdagen och beslutar tar inte mycket hänsyn till vad vanligt folk tycker och tänker*” och ”*partierna är bara intresserade av folks röster, men*

inte av deras åsikter” har ökat över tid (Holmberg 2000:32 ff.). År 1968 var andelen väljare som instämde i det första påståendet 46 procent. Exakt 30 år senare – i riksdagsvalet 1998 – uppmättes att 75 procent av väljarna instämde i samma påstående. Misstron mot politiker har således ökat kraftigt i Sverige under perioden 1968–1998. I 2002 års valundersökning har andelen väljare som instämmer i påstående sjunkit till 68 procent. Utvecklingen är densamma om vi ser till det andra påståendet om partierna. 1968 instämde 37 procent av väljarna i detta påstående; 1998 hade andelen stigit till 75 procent. I 2002 års undersökning uppgår andelen till 69 procent.⁴ Resultaten framgår av figur 1.

Figur 1 Misstro mot partier och politiker 1968–2002 (procent)

Kommentar: Påståendena löd: *”Partierna är bara intresserade av folks röster, men inte av deras*

Procent instämmer

åsikter” och *”De som sitter i riksdagen och beslutar tar inte mycket hänsyn till vad vanligt folk tycker och tänker*”. Påståendefrågorna om politikerförtroende fanns inte med i 1970 års valundersökning. **Källa:** Valundersökningarna 1968–2002 samt Holmberg 2000:32 ff.

Valåren – de år undersökningarna som redovisas i figur 1 genomförts – är speciella. Under valåren bedrivs politiska kampanjer, politiker och kandidater är ute och möter medborgare i större utsträckning än andra år och massmedierna innehåller mer politikrelevant material än annars. Det kan därför finnas anledning att systematiskt studera förtroendet för politiker också mellan valåren. SOM-institutet, med

sina årliga mätningar, erbjuder sådana systematiska studier av förtroendet för riksdagen ända tillbaka till 1986.

Den frågeformulering som undersökningen i kapitlet baseras på lyder: *"Hur stort förtroende har Du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?"* Svarsalternativen har varit: *"mycket stort förtroende"*, *"ganska stort förtroende"*, *"varken stort eller litet förtroende"*, *"ganska litet förtroende"* och *"mycket litet förtroende"*.⁵

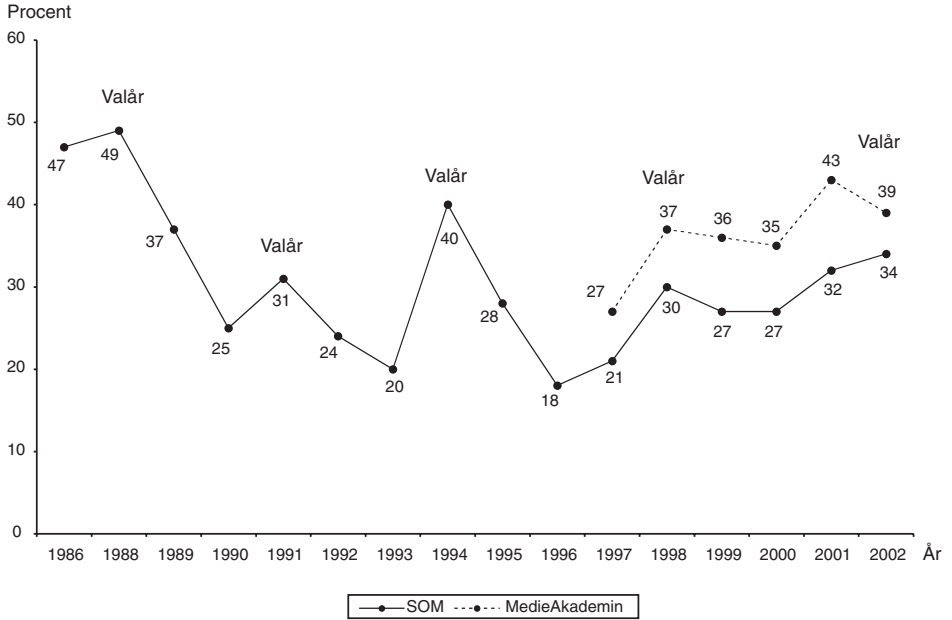
Förtroendet för riksdagen, mätt med SOM-institutets förtroendefråga, redovisas i tabell 1 och figur 2 (jfr Holmberg & Weibull 2003b). I tabell 1 redovisas hur förtroendet för riksdagen har utvecklats mellan 1986 och 2002. I tabellen redovisas dels hur svarspersonerna fördelar sig på de fem alternativa svarsmöjligheterna dels, hur andelen svars personer med stort förtroende minus andelen svars personer med litet förtroende (det s.k. balansmättet) har varierat under samma period. Figur 2 åskådliggör tabellens resultat genom att visa hur andelen personer med mycket eller ganska stort förtroende har utvecklats under den aktuella tidsperioden.

Tabell 1 Förtroendet för riksdagen 1986–2002 (procent, balansmätt)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet	Summa	Balansmätt	N
1986	10	37	38	11	4	100	+32	1556
1987 ¹⁾	12	52	–	29	7	100	+28	1606
1988	10	39	37	10	4	100	+34	1558
1989	6	31	41	16	6	100	+14	1483
1990	4	21	39	22	14	100	-11	1522
1991	4	27	41	19	9	100	+3	1502
1992	3	21	41	23	12	100	-11	1663
1993	2	18	45	22	13	100	-15	1645
1994	5	35	43	13	4	100	+24	1511
1995	3	25	39	23	10	100	-5	1589
1996	2	16	40	26	16	100	-23	1541
1997	2	19	41	26	12	100	-17	1514
1998	3	27	41	21	8	100	+1	3133
1999	3	24	41	21	11	100	-5	3143
2000	2	25	45	19	9	100	-1	2959
2001	3	29	45	16	7	100	+9	2976
2002	4	30	45	15	6	100	+13	3057
Differens								
1986–2002	-6	-7	+7	+4	+2		-19	

Kommentar: ¹⁾ Mittenalternativet "varken stort eller litet förtroende" fanns inte med i 1987 års undersökning. Resultaten avser svenska medborgare mellan 15 och 75 år. Frågeformulering: *"Hur stort förtroende har Du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?"* **Källa:** SOM-undersökningarna 1986–2002.

Figur 2 Förtroendet för riksdagen 1986–2002 (procentandel mycket och ganska stort förtroende)

Kommentar: MedieAkademin/NFO Infratest omfattar cirka 750 telefonintervjuer genomförda under senhösten respektive år. Procenttalen är beräknade bland personer som besvarat förtroendefrågorna (Holmberg & Weibull 2003a). Frågeformulering: "Hur stort förtroende har Du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?"

Källa: SOM-undersökningarna 1986–2002 och MedieAkademin 1997–2002.

Resultaten är tydliga. Förtroendet tenderar att vara något högre under valår jämfört med året dessförinnan. Mätserien ger inte mindre än fem tillfällen då den elektorala cykeln i förtroendet för riksdagen bekräftas (Holmberg 1993). Som Sören Holmberg och Lennart Weibull visar i ett annat av bokens kapitel kan det uppåtgående förtroendet för riksdagen i samband med valår hänföras till en mer allmän elektoral cykel för politikertilltron (Holmberg & Weibull 2003b). Också förtroendet för andra politiska institutioner, som politiska partier och regeringen, ökar under valåren.⁶ Vid samtliga tillfällen då val hållits, 1988, 1991, 1994, 1998 och 2002, har förtroendet för riksdagen ökat något jämfört med året dessförinnan. Resultaten visar således på en elektoral cykel när det gäller förtroendet för riksdagen; valåren tenderar förtroendet att öka jämfört med året dessförinnan.

Sett till hela tidsperioden från 1986 kan förtroendet för riksdagen delas in i två tydliga perioder. Den första, fram till 1996, kännetecknas av nedgång. Därefter har förtroendet ökat något. Bottenåret 1996 hade 18 procent av svarspersonerna ett

stort eller ganska stort förtroende för riksdagen; motsvarande andel 2002 var 34 procent. Intressant att notera är också att nedgången i förtroendet efter valet 1998 (tre procentenheter) var klart mindre än nedgången efter tidigare val. Efter både 1994 och 1988 års val gick förtroendet ned tolv procentenheter; efter 1991 års val var nedgången sju procentenheter.

Möjligen signalerar resultaten att förtroendet för riksdagen är på uppåtgående. Slutsatsen av detta måste anses vara positiv för den som ser ett demokrativärde i att medborgare hyser ett förtroende för den folkvalda församlingen. De år riksdagen står i fokus för den politiska händelseutvecklingen, och de år medborgare ges möjlighet att påverka sammansättningen av den parlamentariska församlingen, ökar förtroendet.⁷

Medborgares och riksdagsledamöters bedömning av riksdagen

Forskningsdiskursen om vilka uppgifter som skall tillskrivas nationella parlament är stor, och någon gemensam uppfattning om vilka dessa uppgifter skulle vara finns inte.⁸ En vägledning ger dock litteraturen, och utifrån den kan ett antal uppgifter och funktioner för riksdagen preciseras: *"fatta avgörande beslut för samhällsutvecklingen"*, *"övervaka regeringens arbete"*, *"vara central debattarena"*, *"förutse framtida problem innan de blir akuta"*, *"avspegla åsiktsfördelningen bland väljarna"* och *"ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen"*. Dessa sex uppgifter har Peter Esaiasson och Sören Holmberg tidigare angivit som centrala för riksdagen (Holmberg & Esaiasson 1988:252; Esaiasson & Holmberg 1996:239; Brothén 1999; Damgaard 2000, jfr Riksdagskommittén 2001:58 f.).

Sedan dessa undersökningar genomfördes 1985 och 1988 har Sverige blivit medlem av Europeiska unionen, vilket motiverar att en sjunde uppgift för riksdagen kan anges: *"bevaka utvecklingen inom EU"*.⁹ Sammantaget är det således sju tänkbara uppgifter som riksdagen och dess ledamöter har att hantera.¹⁰ Dessa behöver inte vara de enda tänkbara eller möjliga uppgifterna utan kan ses som indikatorer på olika uppgifter det är rimligt att riksdagen och dess ledamöter ägnar sig åt. För att – som syftet med kapitlet är – undersöka om medborgarnas bedömning av hur riksdagen sköter sina demokratiska uppgifter påverkar det allmänna förtroendet för riksdagen torde de sju uppgifterna vara tillräckliga.

Svarspersonerna har fått bedöma hur bra eller dåligt riksdagen uppfyller de sju uppgifterna. Frågan har varit formulerad på följande sätt: *"Riksdagen har olika uppgifter. Hur bra eller dåligt anser Du att riksdagen och riksdagens ledamöter uppfyller nedanstående uppgifter?"* Svarsalternativen har varit: *"mycket bra"*, *"ganska bra"*, *"varken bra eller dåligt"*, *"ganska dåligt"* och *"mycket dåligt"*.¹¹ Frågan har ställts två gånger i SOM-undersökningarna, både 1998 och 2002.

I tabell 2 redovisas hur de svarande har bedömt att riksdagen och riksdagsledamöterna sköter de olika uppgifterna. Tabellen presenterar också ett statistiskt bälansmått som väger andelen svarspersoner som svarat mycket eller ganska bra mot

andelen som svarat ganska eller mycket dåligt. I tabellen redovisas balansmåten för både 1998 och 2002.

Tabell 2 Medborgarnas syn på hur väl riksdagen uppfyller olika uppgifter (procent, balansmått)

Uppgift	2002						1998	
	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Summa	Balans-mått	Balans-mått
Fatta avgörande beslut för samhällsutvecklingen	2	31	53	12	2	100	+19	+15
Övervaka regeringens arbete	2	26	57	12	3	100	+13	+8
Vara central debattarena	3	26	54	14	3	100	+12	+8
Förutse framtida problem innan de blir akuta	1	10	41	37	11	100	-37	-46
Avspegla åsiktsfördelningen bland väljarna	1	18	55	21	5	100	-7	-10
Ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen	1	12	62	20	5	100	-12	-17
Bevaka utvecklingen inom EU	2	21	54	17	6	100	±0	-11

Kommentar: Resultaten bygger enbart på svars personer som besvarat alla uppgifter (n=1500). Frågeformulering: "Riksdagen har olika uppgifter. Hur bra eller dåligt anser Du att riksdagen och riksdagens ledamöter uppfyller nedanstående uppgifter?"

Källa: SOM-undersökningarna 1998 och 2002.

Om tre av riksdagens uppgifter är medborgarnas bedömning övervägande positiv. Det gäller uppgifterna att fatta avgörande beslut (+19), övervaka regeringen (+13) och att vara central debattarena (+12). Det är lika många svarande som tycker att riksdagen sköter uppgiften att bevaka utvecklingen inom EU bra som tycker att riksdagen sköter denna uppgift dåligt (±0). När det gäller övriga tre uppgifter är däremot andelen svarande som tycker att riksdagen hanterar uppgifterna dåligt större än andelen som tycker att riksdagen hanterar dessa uppgifter bra. Det gäller både uppgiften att avspegla åsiktsfördelningen bland väljarna (-7) och uppgiften att ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen (-12). Allra sämst i medborgarnas utvärdering hamnar dock riksdagen och riksdagsledamöterna när det gäller uppgiften att förutse framtida problem innan de blir akuta (-37).

Medborgarnas bedömningar av riksdagen och riksdagens ledamöter har blivit mer

positiva mellan 1998 och 2002. På varje punkt kan vi se att balansmättet för medborgarnas bedömningar har ökat. Det återspeglar den allmänt ökade politikertilltron som vi kunde iaktta i figur 2. Andelen medborgare som har förtroende för riksdagen har ökat från 30 procent 1998 till 34 procent 2002. När det gäller bedömningen av hur riksdagen hanterar ett antal uppgifter är det dock inte andelen nöjda som ökat. Det utmärkande för förändringarna mellan 1998 och 2002 är snarare att det är andelen missnöjda som minskat. Främst är det andelen svars personer som tycker att riksdagen sköter en uppgift ”ganska dåligt” som 2002 är något lägre än motsvarande andel 1998. Den svarskategori som främst har ökat, från att redan tidigare ha varit tämligen stor, är ”varken bra eller dåligt”.

Den för kapitlet styrande utgångspunkten handlar om det rimliga i att förvänta sig att medborgarbedömningar av hur riksdagen hanterar sina uppgifter och funktioner föregår bedömningen av förtroendet för riksdagen i allmänhet. Den allmänna och generella förtroendebedömningen som medborgarna gör av riksdagen antas i en sådan rationell modell förklaras utifrån den värdering människor gör av hur riksdagen hanterar olika funktioner och uppgifter.¹²

En multivariat analys, som beaktar samtliga sju riksdagsuppgifter, gör det möjligt att väga de olika riksdagsuppgifterna mot varandra. Man kan ställa sig frågan vilka av de sju värderingarna som har störst betydelse för människors förtroende för riksdagen.¹³

Resultaten av en sådan multivariat analys visar att människors bedömning av hur riksdagen hanterar de sju funktionerna *tillsammans* bidrar till förklaringen av förtroendet för riksdagen; andelen förklarad varians uppgår till 28 procent. Det är uppenbart att människors uppfattning om hur riksdagen fullgör ett antal olika uppgifter har betydelse för i vilken grad riksdagen tillskrivs något förtroende. Därtill ger analyserna ett tydligt stöd för att människors förtroende för riksdagen bestäms i *olika* hög grad av synen på hur dessa sju uppgifter uppfylls. Uppfattningen om hur riksdagen sköter vissa uppgifter har större effekt på det allmänna förtroendet för riksdagen än bedömningen av andra uppgifter. Hur riksdagen lyckas med uppgiften att fatta de stora samhällsavgörande besluten utgör det enskilt viktigaste bedömningskriteriet för förtroendet för riksdagen.

Inte bara medborgare har fått utvärdera riksdagens arbete. Även riksdagsledamöterna har fått göra samma bedömning. Samtliga riksdagsledamöter har efter valet 2002 fått besvara samma fråga i en undersökning – *Riksdagsenkät 2002* – genomförd parallellt med SOM-undersökningen.¹⁴

I tabell 3 redovisas hur stor andel av svarande medborgare och riksdagsledamöter som tycker att riksdagen och riksdagsledamöterna sköter olika uppgifter mycket eller ganska bra.¹⁵

Tabell 3 Medborgarnas (mb) och riksdagsledamöternas (rd) syn på hur väl riksdagen uppfyller olika uppgifter efter partitillhörighet (procent, balansmätt)

		Partitillhörighet							alla	Balans-	Balans-
		v	s	c	fp	m	kd	mp		mått alla	mått alla
Fatta avgörande beslut för samhällsutvecklingen	mb	31	43	24	35	21	22	22	33	+18	+15
	rd	44	89	52	32	40	52	46	62	+46	+61
Övervaka regeringens arbete	mb	32	33	27	28	20	21	29	28	+12	+8
	rd	48	81	62	54	54	65	39	66	+53	+55
Vara central debattarena	mb	28	31	24	33	31	27	23	29	+12	+8
	rd	19	45	38	15	13	19	31	30	-9	+8
Förtse framtida problem innan de blir akuta	mb	8	16	6	4	7	9	11	10	-38	-46
	rd	0	35	10	8	13	13	15	20	-22	-35
Avspegla åsiktsfördelningen bland väljarna	mb	17	22	17	21	15	21	19	19	-7	-10
	rd	48	70	67	54	54	39	46	59	+45	+38
Ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen	mb	11	16	15	11	14	9	11	13	-13	-17
	rd	37	56	62	51	42	45	39	50	+30	+29
Bevaka utvecklingen inom EU	mb	15	26	18	27	24	19	26	23	±0	-11
	rd	15	41	33	46	33	39	15	37	+11	+4
Antal intervjuade	mb	138	588	78	244	170	94	73	1500	1500	1539
	rd	27	126	21	41	48	31	13	307	307	314

Kommentar: Resultaten visar andelen svarspersoner som svarat att riksdagen uppfyller olika uppgifter mycket eller ganska bra. Resultaten visar också balansmättet, dvs. andelen mycket eller ganska bra minus andelen ganska eller mycket dåligt (andelen bra minus dåligt). Endast svarspersoner som besvarat alla uppgifter har medtagits i analysen. Frågeformulering: "Riksdagen har olika uppgifter. Hur bra eller dåligt anser Du att riksdagen och riksdagens ledamöter uppfyller nedanstående uppgifter?" Svarsalternativen har varit: "mycket bra", "ganska bra", "varken bra eller dåligt", "ganska dåligt" och "mycket dåligt".

Källa: SOM-undersökningarna 1998 och 2002 samt riksdagsundersökningarna Riksdagskandidat 1998 och Riksdagsenkät 2002.

Riksdagsledamöter gör i de allra flesta fall mer positiva bedömningar av hur riksdagen hanterar de olika uppgifterna. Endast för två av sju uppgifter är andelen dåligt större än andelen bra, vilket kan jämföras med medborgarna där tre av sju uppgifter uppmäter ett negativt balansmått och ytterligare ett hamnar på jämviktspunkten (±0). I nästan samtliga fall är dessutom balansmått som uppmäts för riksdagens ledamöter mer positiva jämfört med motsvarande balansmått bland medborgare.

Om fem av riksdagens uppgifter är ledamöternas bedömning huvudsakligen positiv. Det framgår av att andelen ledamöter som tycker att riksdagen sköter dessa uppgifter bra är större än andelen riksdagsledamöter som tycker att riksdagen sköter uppgifterna dåligt. Balansmåttan för uppgifterna att övervaka regeringens arbete (+53), fatta avgörande beslut (+46), avspeglar åsiktsfördelningen bland väljarna (+45), ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen (+30) samt bevaka utvecklingen inom EU (+11) är därför positiva. För de två andra uppgifterna är däremot andelen riksdagsledamöter som tycker att riksdagen hanterar uppgifterna dåligt större än andelen som tycker att riksdagen hanterar dessa uppgifter bra. Det gäller både uppgiften att vara central debattarena (-9) och att förutse framtida problem innan de blir akuta (-22).

Riksdagsledamöternas bedömningar av riksdagen och riksdagens ledamöter har blivit mer positiva mellan 1998 och 2002 i fyra fall och mer negativa i tre.¹⁶ Ledamöterna är i jämförelse med 1998 mindre nöjda med hur riksdagen fullgör uppgifterna att fatta avgörande beslut, övervaka regeringen och vara central debattarena. Däremot är ledamöterna mer positiva till de fyra andra uppgifterna jämfört med bedömningarna fyra år tidigare. Högre balansmått uppmäts för riksdagsledamöterna 2002 jämfört med 1998 när vi ser till uppgifterna att förutse framtida problem, avspeglar åsiktsfördelningen, ta initiativ i frågor som inte tas upp av regeringen och bevaka utvecklingen inom EU.

Riksdagsledamöter och medborgare rangordnar uppgifterna efter bedömningen av hur väl de fullgörs på ett likartat sätt, även om rangordningarna var mer överensstämmande 1998.¹⁷ Riksdagsledamöter och medborgare är till exempel överens om vilka två uppgifter som riksdagen hanterar bäst (fatta avgörande beslut och övervaka regeringen). Likaså är medborgare och folkvalda överens om att riksdagen är minst bra på att förutse framtidens problem. Bara när det gäller att avspeglar åsiktsfördelningen bland väljarna märks en markerad skillnad. Medborgarna är inte lika positiva i sina bedömningar av denna uppgift som riksdagsledamöterna själva är.

Problembilden hos riksdagsledamöter och medborgare är således densamma: man är överens om riksdagens starka och svaga sidor. Resultaten kan något ställas i relation till tidigare forskning där till exempel Peter Esaiasson visat att riksdagsledamöter inte lyckats särskilt bra med den svåra uppgiften att förutse framtida problem för att kunna vidta lämpliga åtgärder innan problemen blir akuta (Esaiasson & Holmberg 1996:171 ff.). Sören Holmberg har i en rad studier undersökt hur väl riksdagsledamöter avspeglar åsiktsfördelningen bland väljarna och kommit fram till att svensk åsiktsöverensstämmelse inte är högre än i de andra nordiska länderna eller i länder som Tyskland, Frankrike och USA samt att åsiktsrepresentationen till och med är sämre än vad som skulle ha åstadkommit genom en lottningsprocedur (se t.ex. Holmberg 1996; 1999a; 1999b).¹⁸ Det förefaller således som om medborgarnas respektive riksdagsledamöternas utvärdering av riksdagen inte bara stod i överensstämmelse med varandra utan också i någorlunda överensstämmelse med tidigare forskningsresultat.

Avslutande reflexioner

En viktig slutsats av kapitlet är att politiska val tenderar att fungera som motorer för utvecklingen av förtroendet för riksdagen. Förtroendet stiger under valåren för att falla tillbaka något året därpå. En annan viktig slutsats är att det finns skäl att se förtroendet för nationella parlament i ljuset av hur människor uppfattar att parlamenten hanterar olika uppgifter. Människors allmänna och generella bedömning av förtroendet för riksdagen visade sig vara starkt kopplat till de bedömningar som görs av hur riksdagen hanterar de funktioner institutionen har i det representativa styrelseskicket.

Förtroendet för riksdagen har säkert flera förklaringar. Det står dock klart att förtroendet i en inte ringa utsträckning bestäms av medborgarbedömningarna av hur riksdagen hanterar ett antal olika uppgifter. Ett sådant resultat pekar i en bestämd riktning. Förtroendet för riksdagen är inte oberoende av institutionella spelregler och de eventuella institutionella brister som omger det parlamentariska arbetet. Medborgare utvecklar sin bedömning av förtroendet för riksdagen i nära samklang med i vilken utsträckning de bedömer att riksdagen hanterar olika uppgifter bra eller dåligt. En given reservation som bör föras in i resonemanget är att både den allmänna bedömningen av förtroendet för riksdagen och de olika bedömningarna av hur riksdagen fullgör sina uppgifter skulle kunna föras tillbaka på andra förklaringsfaktorer, vilka i föreliggande undersökning inte har beaktats. Syftet har, som tidigare nämnts, varit begränsat till att se om det över huvud taget är relevant att föra in bedömningar av hur riksdagen sköter sina demokratiska uppgifter som tänkbara förklaringar till utvecklingen av det generella förtroendet för institutionen.

I båda fallen, förekomsten av en elektoral cykel och förekomsten av en koppling mellan bedömningen av hur riksdagen hanterar sina uppgifter och förtroendebedömningen av institutionen, finns det alltså anledning att lyfta fram resultaten i ett institutionellt och konstitutionellt sammanhang. Det politiska systemets utformning och utförandet av demokratins funktioner har betydelse för människors förtroendebedömningar.

Noter

- ¹ För en diskussion om förtroendebegreppet, se t.ex. Elliot 1997:37 ff.; Brothén 1998:64; Möller 1998:11 ff.; 2000:20 ff.; Strömbäck 2001:52 ff.
- ² Historikern Torbjörn Nilsson har i en uppsats ifrågasatt om misstro mot politiker och riksdagsledamöter är något nytt fenomen. Han ger i uppsatsen exempel på folkets misstro gentemot ledande företrädare för riksdagen i ett 250-årigt perspektiv (Nilsson 1996).
- ³ Detta kapitel utgör en avrapportering för Riksdagskommittén, under talman Björn von Sydows ledning, men är även skrivet inom ramen för forskningspro-

- jektet ”Bilder av riksdagen – medborgare och riksdagsledamöter i den representativa demokratin”, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond och med professor Sören Holmberg som projektledare. Projektet avser att problematisera de bilder väljare och valda har av politiker och politiska institutioner med fokus på institutionen riksdagen. Studien kommer att inriktas på funktioner och arbetsuppgifter som ett modernt parlament har i en representativ demokrati och på hur riksdagen och dess ledamöter uppfattas av medborgare och riksdagsledamöter. Frågorna kommer att besvaras med hjälp av enkätundersökningar bland både medborgare och riksdagsledamöter.
- 4 Huvudansvariga forskare för Valundersökning 2002 är Sören Holmberg och Henrik Oscarsson.
 - 5 Frågan om förtroendet för olika samhällsinstitutioner har ställts i de båda SOM-undersökningarna hösten 2002. Urvalet för undersökningarna har därför bestått av 6 000 personer i hela Sverige i åldrarna 15–85 år. Urvalet för undersökningarna har varierat något under tidsperioden 1986–2002. För att uppnå jämförbarhet för hela mätserien från 1986 och framåt ingår endast svarspersoner som är svenska medborgare och som är mellan 15 och 75 år. I 1998 års undersökning saknas 15-åringarna helt, se Lithner 1999:401. För en diskussion om frågeformulering, se Brothén 1998:51.
 - 6 Också andra undersökningar indikerar en sådan allmän elektoral cykel för förtroendet för politiker. En studie kring allmänhetens förtroende för politiker i allmänhet mellan 1973 och 1994 visar t.ex. på ett uppåtgående förtroende i samband med valen, med undantag av valet 1979 (Österman 1995:16).
 - 7 SOM-mätningarna genomförs normalt under tidsperioden oktober–januari, dvs. efter ett nytt riksmötes öppnande och därmed efter en nyvald riksdags första sammanträde. 2002 års SOM-undersökning genomfördes mellan den 24 september 2002 och den 10 februari 2002. MedieAkademin/NFO Infratest omfattar 750 telefonintervjuer mellan den 15 oktober och den 5 november 2002. Valårseffekten är inte lika tydlig i deras mätning.
 - 8 För en diskussion om tidigare funktionsindelningar i litteraturen om de nationella parlamentens roll, se t.ex. Holmberg & Esaiasson 1988:250 ff.; Esaiasson & Holmberg 1996:237 ff.
 - 9 Se 10 kap. 6 § regeringsformen: ”Regeringen skall fortlöpande informera riksdagen och samråda med organ som utses av riksdagen om vad som sker inom ramen för samarbetet i Europeiska unionen. Närmare bestämmelser om informations- och samrådsskyldigheten meddelas i riksdagsordningen.” Se även 10 kap. riksdagsordningen: ”Behandlingen av frågor i Europeiska unionen”.
 - 10 En ny uppgift har tillkommit i 4 kap. 16 § riksdagsordningen vari stadgas: ”I utskottens beredning av ärendena skall ingå uppgiften att följa upp och utvär-

dera riksdagsbeslut inom de ämnesområden som för varje utskott anges i 4–6 §§ med tillhörande tillägsbestämmelser.” Denna uppgift har inte ingått i frågeformuläret till svarspersonerna i SOM-undersökningen, däremot i *Riksdagsenkät 2002*.

- 11 Urvalet har bestått av 3 000 personer i hela Sverige i åldrarna 15–85 år.
- 12 Läsaren bör ha i åtanke att förhållandet skulle kunna vara det motsatta: att människors allmänna bedömning av förtroendet för riksdagen färgar av sig på bedömningen av hur riksdagen sköter olika konkreta uppgifter.
- 13 I analysen har bedömningen av de sju riksdagsuppgifterna medtagits som tänkbara förklaringsfaktorer till förtroendet för riksdagen. Bedömningen av dessa sju uppgifter ses som oberoende variabler och kan i den multivariata regressionsanalysen variera mellan värdena 0 (*”mycket dåligt”*) och 4 (*”mycket bra”*). Den beroende variabeln – förtroendet för riksdagen – kan inta värden mellan 0 (*”mycket litet förtroende”*) och 4 (*”mycket stort förtroende”*). Svars personer som svarat med mittenalternativen *”varken bra eller dåligt”* respektive *”varken stort eller litet förtroende”* har medtagits i denna analys och har i båda fallen givits värdet 2. Analysen görs därefter på ostandardiserade regressionskoefficienter avseende både bivariata regressionsanalyser med respektive förklaringsfaktor och en multivariat regressionsanalys med samtliga förklaringsfaktorer.
- 14 Frågan har ställts i forskningsprojektets enkätundersökning med samtliga riksdagsledamöter (*Riksdagsenkät 2002*). Svarsfrekvensen för undersökningen uppgick till 94 procent. Insamlingsperioden (12 november–7 maj 2003) har varit parallell med SOM-undersökningen (24 september 2002–10 februari 2003). Ansvarig för 2002 års riksdagsundersökning har Martin Brothén varit.
- 15 I denna jämförelse finns det skäl att utnyttja balansmättet eftersom andelen svarande som uppgivit svars-kategorin *”varken bra eller dåligt”* är ganska olika för medborgare och riksdagsledamöter.
- 16 1998 års riksdagsundersökning – *Riksdagskandidat 1998* – genomfördes på uppdrag av den parlamentariska utredningen Rådet för utvärdering av 1998 års val. Svarsfrekvensen för enkätundersökningen blev 94 procent. Insamlingen av enkätsvar ägde rum mellan den 13 oktober 1998 och den 1 mars 1999. Ansvarig för 1998 års riksdagsundersökning var Martin Brothén.
- 17 Spearmans rho var .52 år 2002. Spearmans rho är ett rangkorrelationsmått med vilket två rangordningars likhet kan jämföras. Måttet uttrycker graden av överensstämmelse beträffande rangordningarna för medborgarnas respektive riksdagsledamöternas bedömning av hur riksdagen fullgör sina uppgifter (jfr Brothén 1999:268). Måttet kan variera mellan -1,0 (hur riksdagen uppfyller sina uppgifter rangordnas helt olika av medborgare och folkvalda) och +1,0 (hur riksdaga-

gen uppfyller sina uppgifter rangordnas helt lika av medborgare och folkvalda). 1998 uppmättes Spearmans rho = .73 (Brothén 1999:268).

- ¹⁸ Statsvetarna Magnus Isberg och David Arter har i sina utvärderingar av riksdagens starka och svaga sidor funnit att riksdagen är bäst på att formulera och initiera beslut och sämst när det gäller uppgiften att övervaka regeringsarbetet (se även Holmberg & Esaiasson 1988:259; Esaiasson & Holmberg 1996:244).

Referenser

- Brothén, M. (1998) "Fallande förtroende för riksdagen", i Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) *Opinionssamhället*, SOM-rapport nr 20, s. 49–68, Göteborg: SOM-institutet.
- Brothén, M. (1999) "Stigande förtroende för riksdagen under valår", i Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) *Ljusnande framtid*, SOM-undersökningen 1998, SOM-rapport nr 22, Göteborg: SOM-institutet.
- Brothén, M. (2002) "I kontakt med riksdagen", i Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) *Det våras för politiken. Trettio två artiklar om politik, medier och samhälle*, SOM-undersökningen 2001, SOM-rapport nr 30, Göteborg: SOM-institutet.
- Damgaard, E. (2000) "Parliament and Government", i Esaiasson, P. & Heidar, K. (red.) *Beyond Westminster and Congress. The Nordic Experience*, Ohio: Ohio University Press.
- Elliot, M. (1997) *Förtroendet för medierna. TV, radio och dagspress i allmänhetens ögon*, Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG).
- Esaiasson, P. & Holmberg, S. (1996) *Representation From Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*, Aldershot: Dartmouth.
- Gilljam, M. & Holmberg, S. (1995) *Väljarnas val*, Stockholm: Norstedts juridik.
- Hibbing, J. R. & Theiss-Morse, E. (1998) "The Media's Role in Public Negativity Toward Congress: Distinguishing Emotional Reactions and Cognitive Evaluations", i *American Journal of Political Science*, vol. 42, no. 2, 1998, s. 475–498.
- Holmberg, E. & Stjernquist, N. (1980) *Grundlagarna med tillhörande författningar*, Stockholm: P A Norstedt & Söners förlag.
- Holmberg, S. & Esaiasson, P. (1988) *De folkvalda. En bok om riksdagsledamöterna och den representativa demokratin i Sverige*, Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, S. & Gilljam, M. (1987) *Väljare och val i Sverige*, Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, S. & Weibull, L. (2003a) "MedieAkademiens förtroendebarameter", i *MedieAkademin, årsbok 2003*, Göteborg: MedieAkademin.
- Holmberg, S. & Weibull, L. (2003b) "Förgängligt förtroende", i Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) *Färfångans marknad*, SOM-undersökningen 2002, SOM-rapport nr 33, Göteborg: SOM-institutet.

- Holmberg, S. (1996) "Svensk åsiktsöverensstämmelse", i Rothstein, B. & Särilvik, B. (red.) *Vetenskap om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Holmberg, S. (1999a) "Issue Agreement", i Esaiasson, P. & Heidar, K. (red.) *Beyond Westminster and Congress. The Nordic Experience*, Ohio: Ohio University Press.
- Holmberg, S. (1999b) "Collective Policy Congruence Compared", i Miller, W. et. al., *Policy Representation in Western Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, S. (1999c) "Down and Down We Go: Political Trust in Sweden", i Norris, P. (red.) *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*, New York: Oxford University Press.
- Holmberg, S. (1999d) *Representativ demokrati*, SOU 1999:64, Stockholm: Fakta info direkt.
- Holmberg, S. (2000) *Välja parti*, Stockholm: Norstedts juridik.
- Lipset, S. M. & Schneider, W. (1983) *The Confidence Gap*, New York: Wiley.
- Lipset, S. M. & Schneider, W. (1987) "The Confidence Gap During the Reagan Years, 1981–1987", i *Political Science Quarterly* 102:1–23.
- Listhaug, O. & Wiberg, M. (1995) "Confidence in Political and Private Institutions", i Klingemann, H-D. & Fuchs, D. (red.) *Citizens and the State*, Oxford-New York: Oxford University Press.
- Lithner, A. (1999) "SOM-undersökningen 1998 – genomförande och utfall", i Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) *Ljusnande framtid*, SOM-undersökningen 1998, SOM-rapport nr 22, Göteborg: SOM-institutet.
- Mattson, I. & Petersson, O. (2003) (red.) *Svensk författningspolitik*, Stockholm: SNS Förlag.
- Möller, T. (1998) *Politikerförakt eller mogen misstro? Misstron mot politiker och politiska institutioner*, Stockholm: Svenska Kommunförbundet och Kommentus Förlag.
- Möller, T. (2000) *Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap*, Stockholm: Liber.
- Nilsson, T. (1996) "Förföljda och föraktade. Folkets vrede drabbade 1700-talets politiker", i *Populär Historia*, 1996:6, s. 28–31, Stockholm: Populär Historia.
- Norris, P. (1999) (red.) *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*, New York: Oxford University Press.
- Petersson, O. (1997) "Politiker orsakar demokratikris", DN Debatt, *Dagens Nyheter*, 19 oktober 1997, Stockholm: Dagens Nyheter.
- Petersson, O. (1999) *Sambällskonsten*, Stockholm: SNS Förlag.
- Riksdagskommittén (2001) *Riksdagen inför 2000-talet, Riksdagskommitténs huvudbetänkande*, Stockholm: Sveriges riksdag.
- Strömbäck, J. (2001) *Gäster hos verkligheten. En studie av journalistik, demokrati och politisk misstro*, Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.

- Österman, T. (1981) *Förtroendet för politiker. En rapport från FSI om allmänhetens attityder till politiker åren 1973–1980*, Stockholm: Liber Förlag.
- Österman, T. (1995) *Vitbok över riksdagsvalet 1994. En långtidsstudie*, Stockholm: Tiden.

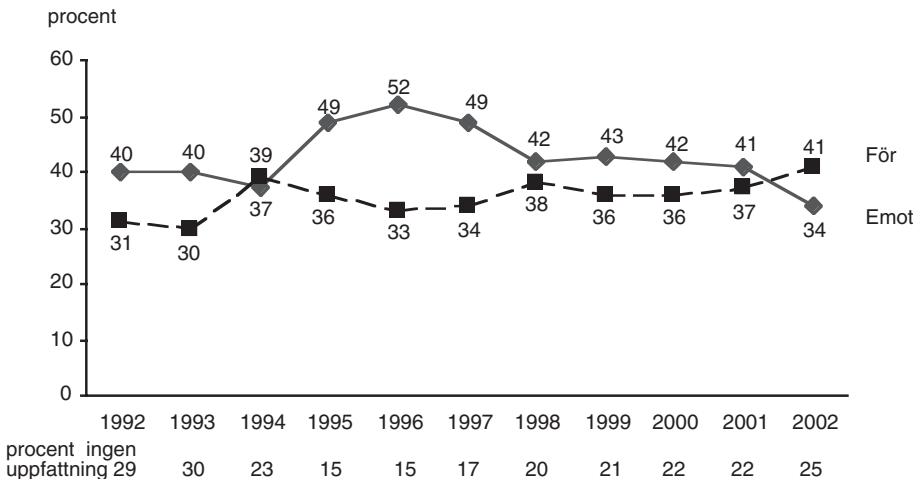
EN MER NYANSRIK EU-OPINION

RUTGER LINDAHL

Drygt åtta år efter det att Sverige inträdde som medlem i Europeiska Unionen (EU) framstår svenska folket som djupt kluvet när det gäller synen på EU-medlemskapet. Denna kluvenhet har kunnat påvisas i SOM institutets mätningar sedan mitten av 1980-talet. Vid några tillfällen har opinionsläget dock varit starkt till antingen EU-förespråkarnas eller EU-motståndarnas fördel. Exempel på detta är 1990-91 då förespråkarna av medlemskap i EU uppgick till mellan sextio och sjuttio procent bland svenskarna och 1996 då de som i SOM institutets undersökning i huvudsak såg nackdelar med EU-medlemskap i utgjorde över 50 procent bland befolkningen. Under de senaste åren har opinionsläget långsamt rört sig mot ett jämviktssläge mellan EU-motståndare och EU-förespråkare.

Figur 1 Svenska folkets inställning till EU-medlemskapet (procent)

Fråga: ”Vad är Din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?” Tre svarsalternativ: ”I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU”, ”I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU”, ”Har ingen bestämd åsikt i frågan”.

Kommentar: Alla personer som besvarade frågan är med i procentbasen.

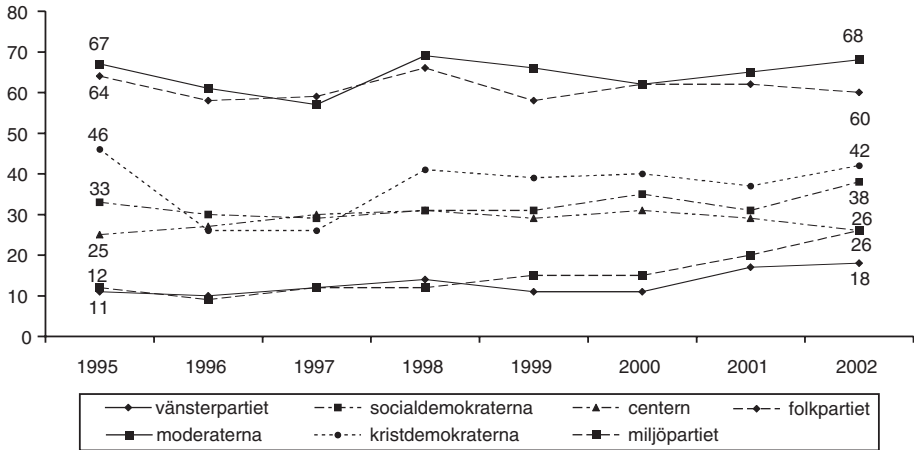
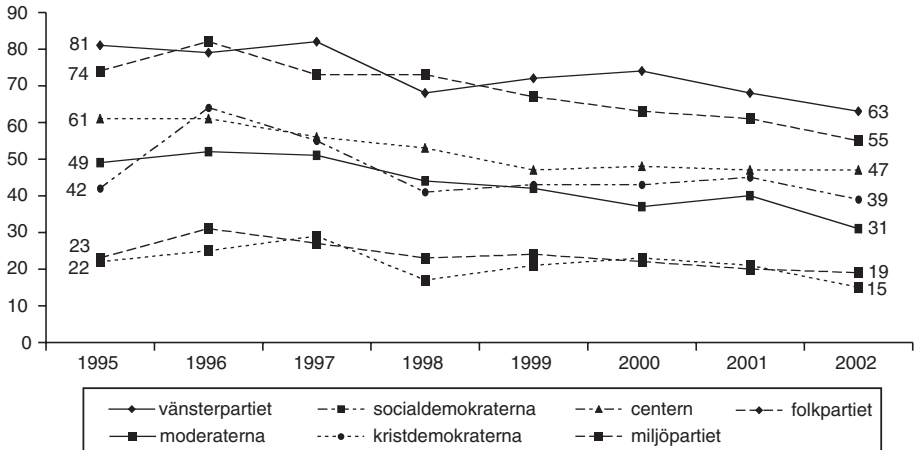
Resultatet från den SOM-undersökning som genomfördes i slutet av år 2002 visar att, för första gången sedan hösten 1994, tidpunkten för folkomröstningen om EU-medlemskap, är det nu fler som i huvudsak är för EU-medlemskapet än som är emot. En central fråga i detta sammanhang är om opinionsförändringen är en effekt av svenskarnas successiva insocialisering i EU. Medlemskapet i EU har politiskt, ekonomiskt, socialt och mediamässigt blivit en naturlig del av vardagen. En naturlig följdfråga blir vilken effekt detta förhållande får på svenskarnas syn på olika politikområden. Särskilt intresse väcker naturligtvis frågan om Sverige skall delta i den Ekonomiska och Monetära Unionens tredje steg, dvs. avstå från möjligheten att bedriva självständig penningpolitik och ha en självständig riksbank och i stället acceptera att Europeiska Centralbanken (ECB) fattar penningpolitiska beslut och att övergå till euro som svensk valuta.

Motståndet mot EU-medlemskapet minskar

I en rad tidigare analyser av opinionsutvecklingen i Sverige när det gäller synen på EU-medlemskap har konstaterats att den präglas av en tydlig vänster-högerdimension. Svenskar som har sin partisympati bland partier till vänster har uppgivit sig vara mer kritiska mot EU-medlemskapet än sympatisörer med partier till höger. I opinionsmönstret framträder de politiska partierna i tre huvudgrupperingar. Sympatisörer med moderaterna och folkpartiet är klart mest positiva till medlemskapet i EU. Centerns, kristdemokraternas och socialdemokraternas sympatisörer utgör en mellangrupp, medan sympatisörer med vänsterpartiet och miljöpartiet är klart mest negativa.

Det finns dock några intressanta trender att notera i opinionsutvecklingen sedan 1995. En sådan gäller opinionsläget bland folkpartiets sympatisörer. En förklaring till den 2002 konstaterade nedgången i stödet för Sveriges EU-medlemskap, och det ökade opinionsavståndet till det moderaterna, kan möjligen sökas i folkpartiets valframgång i 2002 års riksdagsval. Bland de nya sympatisörerna fanns troligen inte ett lika starkt EU-stöd som bland de gamla. Uppgången i stöd för EU-medlemskapet bland socialdemokratiska sympatisörer gör att trenden mellan 1995 och 2002 blir svagt positiv. Bland Centerns sympatisörer var trenden inledningsvis positiv, dvs. successivt intog fler en positiv hållning till Sveriges medlemskap i EU, men från år 2000 är trenden negativ.

Bland sympatisörer med de två uttalat starkast EU-kritiska partierna v och mp uppfattas det svenska EU-medlemskapet i huvudsak som negativt. Ungefär tio procent bland dem uttalade sig för EU-medlemskapet under de första åren efter EU-inträdet. Från år 2000 kan dock, inom båda partierna, konstateras en betydande ökning av stödet. Starkast är denna trend bland miljöpartiets sympatisörer. Det kan också noteras att åsiktsspridningen mellan de sju partierna har minskat mellan 1995 och 2002.

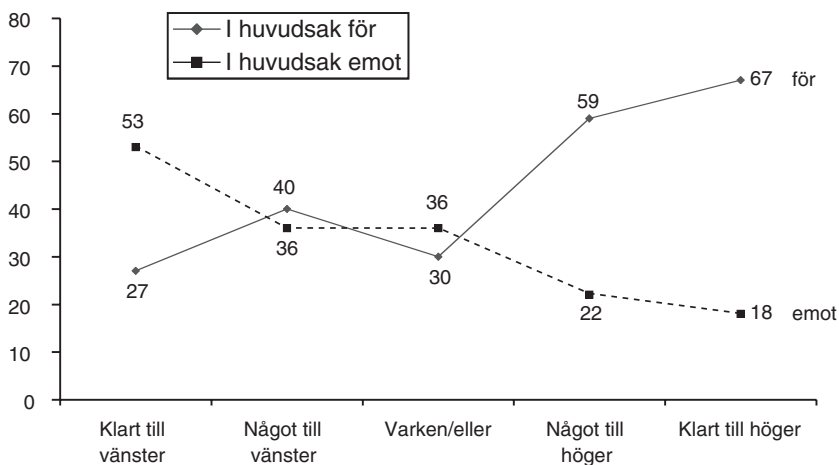
Figur 2a Andel svenskar som i huvudsak är för Sveriges medlemskap i EU efter partisympti 1995-2002 (procent)**Figur 2b** Andel svenskar som i huvudsak är emot Sveriges medlemskap i EU efter partisympti 1995-2002 (procent)

Även när det gäller EU-motståndet finns tydliga trender. Mellan 1995 och 2002 har inom samtliga riksdagspartier andelen EU-motståndare minskat. Starkast är denna tendens bland sympatisörer med miljöpartiet (-19 procentandelar), vänsterpartiet (-18 procentandelar) och socialdemokraterna (-18 procentandelar).

Utvecklingen har lett till att opinionsbalansen mellan EU-motståndare och EU-anhängare bland personer som anser sig stå "klart till vänster" i svensk politik har minskat betydligt. Det har främst skett genom att andelen som uppger sig vara i huvudsak emot Sverige medlemskap i EU har minskat kraftigt under de senaste fem åren. Bland dem som anser sig stå "klart till höger" har en viss utjämning också

skett, men fortfarande är avståndet mellan andelen EU-förespråkare och andelen EU-motståndare betydande.

Figur 3 *Inställning till Sveriges EU-medlemskap efter subjektiv vänster-högerplacering*

Sett i förhållande till en rad andra bakgrundsvariabler som t.ex. kön, ålder och utbildning är förändringarna i opinionsmönstret förhållandevis små. Fortfarande är kvinnor i högre grad än män motståndare till EU-medlemskap. Samma förhållande gäller också bl.a. för låginkomsttagare jämfört med höginkomsttagare, lågutbildade jämfört med högutbildade och landsbygdsboende jämfört med boende i städer.

Den undersökning som hösten 2002 genomfördes av *Eurobarometern* (EB 58) gav till resultat för Sveriges del att 43 procent ansåg att EU-medlemskap var "en bra sak", vilket jämfört med föregående mätning innebar en ökning med fem procentenheter. Av de tillfrågade svarade 23 procent att det var "en dålig sak". Detta var en minskning med fyra procentenheter jämfört med föregående mätning. Starkast stöd för EU-medlemskapet återfinns i Luxemburg (86 procent) och Irland (74 procent). För Finland redovisas en opinionsbild som i stort liknar den svenska (41 procent="en bra sak"; 19 procent="en dålig sak"), medan opinionsläget i Danmark liksom tidigare är väsentligt mer EU-positivt (61 procent="en bra sak"; 14 procent="en dålig sak"). Lägst stöd för EU-medlemskap uppmättes i Storbritannien (31 procent="en bra sak"; 19 procent="en dålig sak").

Fortsatt missnöje med EU-medlemskapets effekter

Politiska institutioner som inte förmår leverera politik som medborgarna förknippar med nytta riskerar att utsättas för kritik och, om inte någon förändring sker, så småningom förlora sin legitimitet och förkastas. (Lindahl och Oskarson, 2001) När det gäller Sveriges medlemskap i EU gavs av EU-förespråkare många löften om förbättringar och EU-motståndare påtalade lika kraftfullt många risker som fanns knutna till ett EU-medlemskap.

I *Eurobarometer*ns undersökningar efterfrågas synen på vilken nytta det egna landet har av medlemskapet i EU. Över tid har medelvärdet visat en sjunkande tendens. I några länder är uppfattningen om att man har stor nytta mycket dominerande. Exempel på detta är Irland, där 82 procent bland irländarna anser att landet haft nytta av EU-medlemskapet. Även bland greker, luxemburgare och danskar är upplevelsen av EU-medlemskapets nyttoeffekt stark. Svagast är den i Storbritannien (30 procent) och Sverige (31 procent).

Svenskarnas kritiska utvärdering av EU-medlemskapets effekter för Sverige har stor betydelse för den allmänna inställningen till EU. Generellt kan man inom EU-länderna finna att medborgarnas upplevelse av att medlemskapet har en tydlig nyttoeffekt samvarierar med graden av stöd för EU och det egna landets medlemskap. Eftersom vi i inledningen av detta kapitel konstaterade att det bland svenskar kunnat konstateras en mer positiv syn på EU-medlemskapet än tidigare borde detta också motsvaras av en ökning i grad av upplevd nytta. Någon sådan återfinns dock inte vare sig i *Eurobarometer*ns eller i SOM-institutets undersökningar. Skiftet i det svenska opinionsmönstret kan därför möjligen förklaras av en ökad allmän acceptans av att Sverige är medlem i EU och att denna acceptans bottenar i en successiv tillvänjning och minskat ifrågasättande av det grundläggande politiska beslutet. Uppenbart har dock inte denna acceptans av det formella läget beträffande Sveriges medlemskap i EU lett till någon betydande minskning av svenskarnas kritik av den politik EU levererar.

En mer nyanserad, mognare EU-opinion?

Sedan 1994 har SOM-institutet undersökt hur allmänheten ser på EU-medlemskapets effekter på det svenska samhället. År 1994 gällde undersökningen de förväntade effekterna. Från 1997 har frågorna gällt de reella konsekvenserna av medlemskapet.

En analys av utvecklingen av attitydmönstren mellan 1997 och 2002 visar på flera intressanta förändringar. I tabell 1 redovisas den procentuella fördelningen av svenskarnas åsikter om ”förbättring”, ”varken förbättring eller försämring” och ”försämring”, samt andelen som inte anser sig ha någon uppfattning i frågan. Den sistnämnda kategorin omfattar mellan knappt 20 och drygt 30 procent av befolkningen och varierar i betydande grad mellan olika politikområden.

Tabell 1 *Uppfattning om konsekvenser för Sverige av medlemskapet i EU 1994, 1997- 2002 (procent)*

Effekt av Sveriges EU-medlemskap																													
Ämnesområde	Förbättring							Varken eller							Försämring							Ingen uppfattning						Summa procent	
	94	97	98	99	00	01	02	94	97	98	99	00	01	02	94	97	98	99	00	01	02	94	97	98	99	00	01		02
Miljö	25	12	10	11	12	13	12	34	62	52	51	51	46	49	41	26	21	21	20	19	17	-	-	17	17	17	22	22	100
Ekonomi	55	16	15	19	21	15	13	24	48	38	38	38	34	38	21	36	35	27	24	30	29	-	-	12	16	17	21	20	100
Sysselsättning	42	10	12	16	19	15	13	32	61	49	50	51	44	50	26	29	26	17	12	17	16	-	-	13	17	18	24	21	100
Jordbruk	33	27	16	12	16	16	22	28	37	25	22	21	22	25	39	36	42	45	45	35	29	-	-	17	21	18	27	24	100
Social trygghet	7	3	3	4	3	4	5	42	66	58	53	53	47	53	51	31	21	21	22	19	19	-	-	18	22	22	30	23	100
Jämställdhet	13	6	5	6	7	6	5	50	80	64	61	61	54	61	37	14	13	10	11	13	11	-	-	18	23	21	27	23	100
Militär säkerhet	48	20	17	15	20	21	23	32	70	51	45	42	33	41	20	10	11	15	14	15	11	-	-	21	25	24	31	25	100
Nationell självständighet	5	3	2	4	2	3	3	24	44	34	31	30	28	32	71	53	51	49	51	47	44	-	-	13	16	17	22	21	100
Möjlighet att påverka utvecklingen i EU	57	34	31	30	29	26	29	23	42	30	31	29	29	30	20	24	25	21	24	22	20	-	-	14	18	18	23	21	100
Livsmedelspriser	-	35	36	34	30	24	19	-	41	35	34	39	35	36	-	24	20	19	19	23	28	-	-	9	13	12	18	17	100
Brottsbekämpning	-	7	10	8	8	13	18	-	52	43	42	46	37	37	-	41	33	31	28	27	24	-	-	14	19	18	23	21	100
Företagens konkurrens- möjligheter	-	43	32	28	35	23	26	-	46	37	35	33	32	34	-	11	11	12	9	14	12	-	-	20	25	23	31	28	100
Högre utbildning och forskning	-	-	28	26	25	23	22	-	-	45	41	43	37	42	-	-	4	5	4	4	5	-	-	23	28	28	36	31	100
Invandrare och flyktingar	-	-	-	6	6	6	5	-	-	-	51	49	38	42	-	-	-	15	18	25	27	-	-	-	28	27	31	26	100

Kommentar: Svartalternativen var 1997: "stor förbättring", "viss förbättring", "varken förbättring eller försämring", "viss försämring" och "stor försämring". 1998 lades alternativet "ingen uppfattning" till. 1997 tillkom ämnesområdena "livsmedelspriser", "brottsbekämpning" och "företagens konkurrensmöjligheter". 1998 och 1999 tillkom ämnesområdena "högre utbildning och forskning" och "invandrare och flyktingar". I tabellen har svartalternativen "stor förbättring" och "viss förbättring" liksom "viss försämring" och "stor försämring" sammanslagits under rubriken "förbättring" respektive "försämring".

Ett balansmått där för varje politikområde andelen svenskar som anger ”förbättring” minskas med andelen som anger ”försämring” visar att opinionsbalansen i flertalet fall är negativ, dvs. det är fler som anser att EU-medlemskapet har negativa konsekvenser för Sverige än som har motsatt åsikt. Det bör dock observeras att förhållandevis många av dem som svarat använder sig av svarsalternativet ”Varken förbättring eller försämring”. Eftersom svarsalternativet ”Ingen uppfattning” finns att tillgå måste alternativet ”Varken förbättring eller försämring” vara ett medvetet val för att markera att man inte upplevt att EU-medlemskapet haft några mer betydande konsekvenser för de svenska samhällsförhållandena inom dessa områden.

Ett resultat som återkommit i samtliga hittills genomförda undersökningar är att uttalade förespråkare och motståndare till Sveriges medlemskap i EU har klart olika åsikter när det gäller EU-medlemskapets effekter inom olika politikområden. Skillnaden mellan de båda grupperna varierar kraftigt beroende på politikområde. Största åsiktsavstånd (74 procentenheter) framträder i fråga om Sveriges möjligheter att påverka utvecklingen i EU. Förändringen inom detta område går mot ett ökat åsiktsavstånd. Även när det gäller synen på de ekonomiska konsekvenserna skiljer sig EU-förespråkare och EU-motståndare kraftigt åt (69 procentenheter). EU-motståndarna har under de senaste åren blivit successivt alltmer kritiska, men även bland EU-förespråkare har tveksamheten om EU:s gynnsamma inverkan på Sveriges ekonomiska utveckling ökat. Minsta avståndet mellan EU-förespråkare och EU-motståndare, och det enda område där opinionsbalansen inom båda grupperna har samma förtecken, framträder i inställningen till invandrings- och flyktingpolitiken (29 procentenheter). Inom båda grupperna är opinionsbalansen negativ, dvs det är fler som är kritiska mot den aktuella politiken än som är för den. Bland EU-förespråkare är opinionsbalansen -12 och bland EU-motståndare -41.

För att illustrera förekomsten av olika trender presenteras i det följande utvecklingen under de senaste fem åren inom fem centrala politikområden: miljö, ekonomi, jordbruk, livsmedelspriser och brottsbekämpning.

Inom miljöområdet fanns i debatten inför folkomröstningen 1994 betydande inslag av oro för att EU-medlemskap skulle medföra en allvarlig försämring av miljöskyddet både i naturen och i arbetslivet. Som framgår av figur 4a är den dominerande åsikten under perioden 1998-2002 att EU-medlemskapet varken inneburit förbättring eller försämring. Opinionsläget framstår som mycket stabilt, med en svag tendens till minskat stöd för åsikten ”försämring” och en likaså svag tendens till förstärkning av åsikten ”förbättring”. Inom ekonomiområdet var förväntningarna 1994 mycket höga på positiva effekter av medlemskapet i EU. Uppenbart har många svenskar uppfattningen att dessa förväntningar inte uppfyllts. Efter några år av minskande stöd för alternativet försämring och motsvarande ökning av stödet för förbättring, har utvecklingen under 2000-talet åter tytt på ökande missnöje med de ekonomiska nyttoeffekterna (Jfr figur 4b). Som uppgavs tidigare är det betydande skillnad mellan å ena sidan EU-förespråkarnas och å den andra EU-motståndarnas inställning i denna fråga, men det är anmärkningsvärt att missnöjet med det

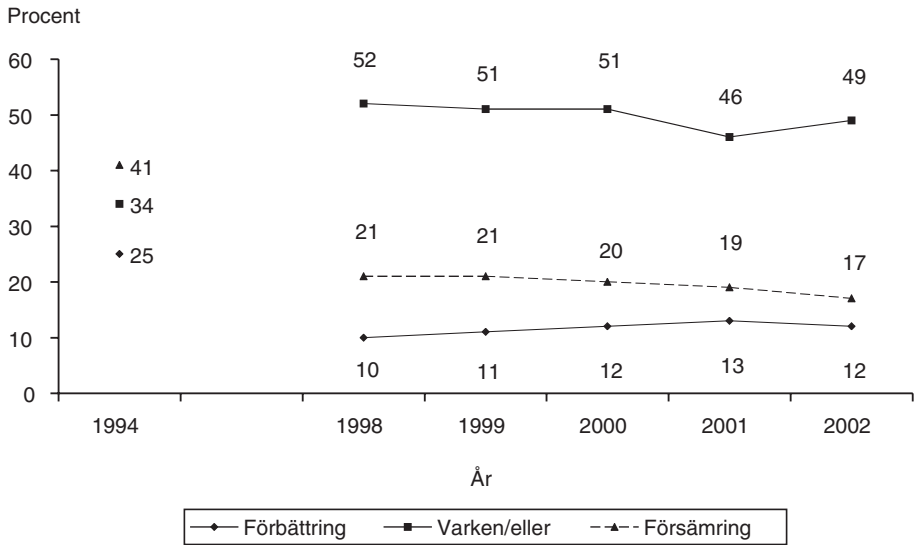
ekonomiska utfallet inte bara har ökat bland EU-motståndare utan även bland EU-förespråkare.

Jordbruksfrågor har en betydande plats på EU:s politiska dagordning. Den gemensamma jordbrukspolitiken (CAP) utgör sedan 1960-talet ett av de mest konfliktpräglade och kritiserade samarbetsområdena och framställdes inför folkomröstningen 1994 också av EU-motståndare som ett område där svenskar skulle få erfara försämring vid ett beslut om medlemskap i EU. Under slutet av 1990-talet dominerades opinionsmönstret av åsikten att EU-medlemskapet betydde försämringar inom jordbruksområdet. Under 2000-talets första år har dock opinionsläget svängt. Andelen personer som anser att EU-medlemskapet inom jordbrukssektorn innebär försämringar har sjunkit kraftigt, medan andelen som uppfattar effekterna som förbättring har stigit. Vad som utlöst denna tydliga förändring i opinionsläget framgår inte av svaren på de frågor som SOM institutet ställer, men möjligen kan de sökas i EU:s sätt att hantera en del av de kriser som förekommit under senare år – ”kogalenskapssjukan” och ”mul- och klövsjukan” – understött av de framgångar i EU-förhandlingar som anförts av svenska statsråd. Både EU-motståndare och EU-förespråkare har vid den senaste opinionsmätningen varit mer positiva till effekter av EU:s jordbrukspolitik än vid tidigare mätningar.

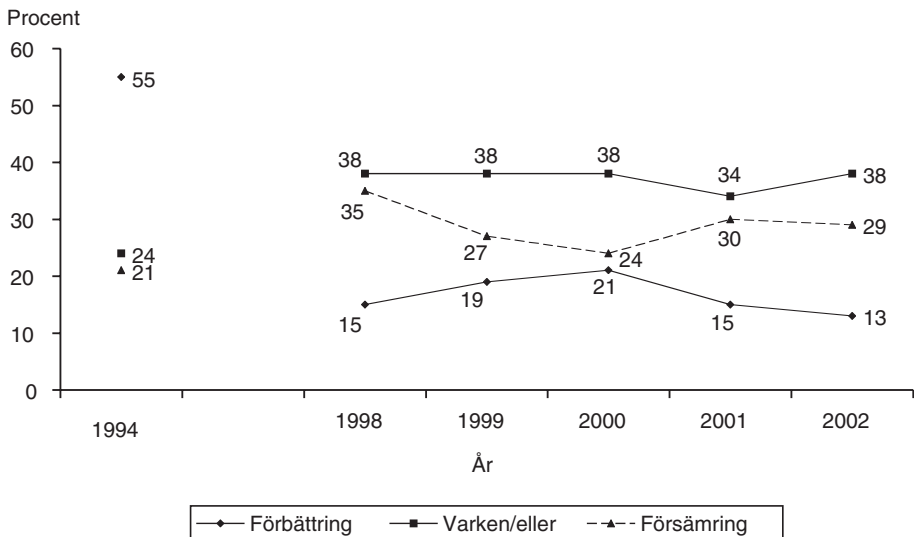
Nära kopplat till EU-medlemskapets konsekvenser när det gäller jordbruksfrågor är dess effekter på livsmedelspriserna. Inom detta område talades det i mitten av 1990-talet mycket om de prispressande effekter som EU-medlemskapet skulle få på den svenska marknaden. Relativt snart efter Sveriges EU-inträde konstaterades att det skett en sänkning av den allmänna prisnivån på bl.a. livsmedel. Stora delar av denna sänkning kunde dock snarare hänföras till sänkning av mervärdesskatten än till effekter av en EU-prispress. Under de senaste fem åren har opinionsläget kommit att ändras kraftigt. Andelen svenskar som ansåg att EU-medlemskapet inneburit en förbättring var 1998 36 procent. År 2002 har denna andel halverats. Samtidigt har svarsalternativet försämring fått kraftigt ökat stöd (Jfr figur 4d). EU-förespråkare är fortfarande till övervägande del positiva till EU-medlemskapets effekter på detta område, men förändringen i opinionsmönstret i negativ riktning framträder tydligt både bland EU-förespråkare och EU-motståndare.

Sista exemplet hämtas från området brottsbekämpning. Under folkomröstningskampanjen 1994 framkom att många svenskar hyste oro för vad systemet med öppna gränser skulle medföra när det gäller internationell terrorism och brottslighet. Bilden i massmedia av ökande internationell kriminalitet i olika former var framträdande under större delen av 1990-talet. Samtidigt debatterades införandet av Schengen-systemet med endast en gemensam yttre gränskontroll och de risker för ökad gränsöverskridande brottslighet som kunde följa därav. Under samtliga år som denna fråga ställts till svenska folket har dock åsikten att EU-medlemskapet innebär försämring när det gäller brottsbekämpning fått minskande stöd (Jfr figur 4e). Sedan år 2000 har åsikten att EU-medlemskapet har en förbättringseffekt fått stödet fördubblat. Förändringen i opinionsmönstret beror i detta fall huvudsakligen på att EU-förespråkare ändrat uppfattning.

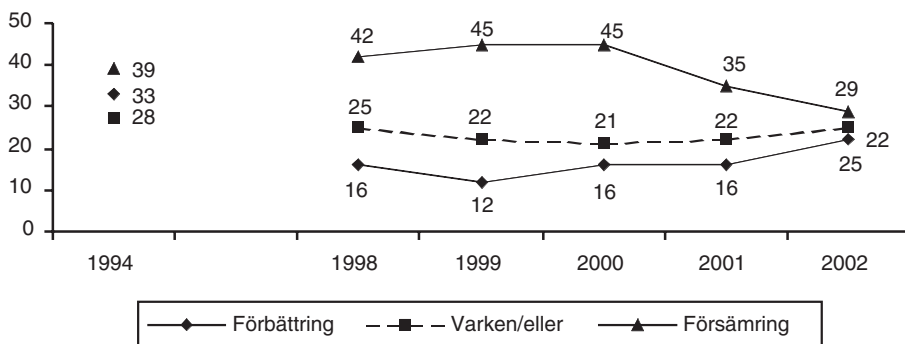
Figur 4a Svenskarnas uppfattning om konsekvenser av EU-medlemskapet inom miljöområdet 1994-2002 (procent)

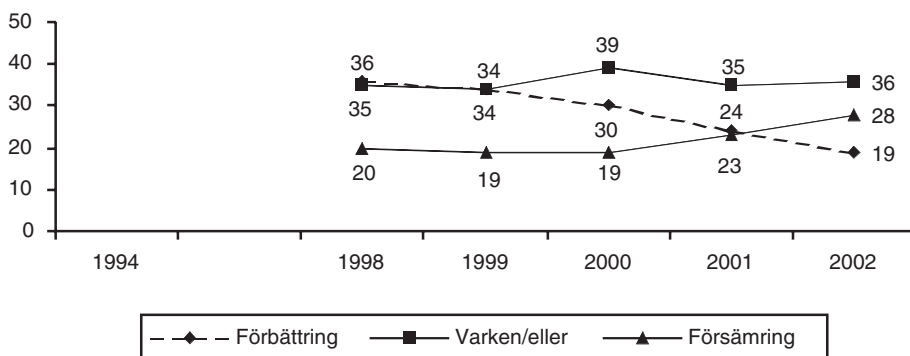
Figur 4b Svenskarnas uppfattning om konsekvenser av EU-medlemskapet inom ekonomiområdet 1994-2002 (procent)

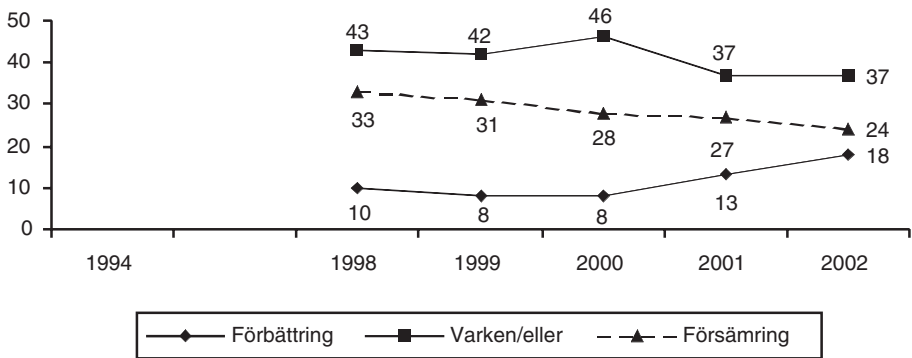
Figur 4c Svenskarnas uppfattning om konsekvenser av EU-medlemskapet inom jordbruksområdet 1994-2002 (procent)

Figur 4d Svenskarnas uppfattning om konsekvenser av EU-medlemskapet inom livsmedelsprisområdet 1998-2002 (procent)

Figur 4e Svenskarnas uppfattning om konsekvenser av EU-medlemskapet inom brottsbekämpningsområdet 1998-2002 (procent)

Ett sätt att tolka de erhållna resultaten är att även om medlemskapet i EU nu tycks vinna ökad acceptans så minskar inte andelen svenskar som har åsikter när det gäller konsekvenser av EU-medlemskapet inom olika politikområden. Snarast är det så att andelen som inte har någon uppfattning i dessa frågor minskar.

Som framgår av de exempel som redovisats är det också så att både EU-förespråkare och EU-motståndare på ett allt tydligare sätt tar självständig ställning till förhållanden inom vart och ett av de aktuella politikområdena. Både de som är i huvudsak för och de som i huvudsak är emot Sveriges medlemskap i EU uppvisar beredskap att ändra sin inställning beträffande konsekvenser av EU-medlemskapet inom de olika politikområdena. Detta förhållande innebär att enskilda politiska frågor på ett tydligare sätt kan behandlas separat från såväl den allmänna frågan om Sveriges EU-medlemskap som från frågor inom andra specialiserade politikområden. En sådan aktuell fråga kan gälla inställningen till om Sveriges skall delta i EMU:s tredje steg eller ej, dvs. ämnet för folkomröstningen den 14 september 2003.

Självständig EMU-opinion

Opinionsinstitut både i Sverige och utomlands genomför täta undersökningar av svenskarnas inställning till euro som valuta och till EMU. Resultaten har under de senaste åren växelvis indikerat ett opinionsförsteg för Ja-sidan eller för Nej-sidan. Rörligheten i opinionskurvorna har periodvis varit mycket kraftig. Under våren 2003 har dock de som säger nej till svenskt EMU-medlemskap (alt. införande av euro som valuta) haft ett visst försteg. När detta skrivs har dock den egentliga kampanjen inför folkomröstningen den 14 september 2003 ännu inte kommit igång på allvar. Opinionsundersökningarnas resultat får därför användas med viss försiktighet.

En översikt över samtliga undersökningar rörande EMU-opinionen i Sverige kan hämtas från Temo:s hemsida www.temo.se. SOM-institutets undersökningar har under de senaste åren visat på ett opinionsläge som varit starkt påverkbart av såväl inhemska som utländska förhållanden (Jfr. Lindahl 2001). Resultat i den 2002 genomförda SOM-undersökningen tyder dock på att opinionsläget kan vara på väg att stabiliseras i ett läge som i många avseende liknar läget inför 1994 års folkomröstning. Det finns dock ett antal faktorer som skiljer läget 2002 från 1994. Några av dessa skall beröras i det följande.

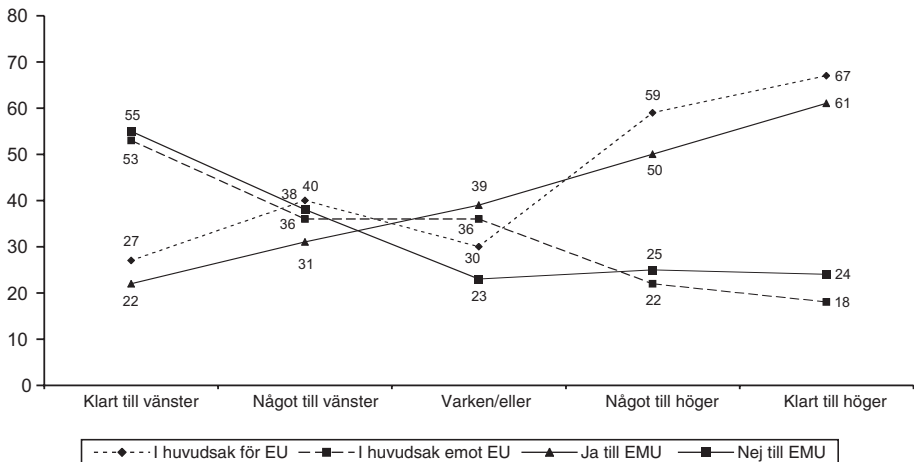
EMU-frågan har av både EU-förespråkare och EU-motståndare gärna kopplats till den allmänna frågan om Sveriges medlemskap i EU. Huvudargumentationen har i grova drag varit att om man är positiv till EU-medlemskapet är det naturligt att också vara positiv till att Sverige deltar i EMU:s tredje steg. På motsvarande sätt förväntas motståndare till EU-medlemskapet att också förkasta medlemskap i EMU.

Med utgångspunkt i ovan förda resonemang om svenska folkets alltmer nyanserade och självständiga ställningstagande i olika EU-relaterade frågor borde emellertid inställningen till alternativet i EMU-folkomröstningen successivt bli allt mer frikopplad från både den allmänna inställningen till Sveriges EU-medlemskap och till situationen inom andra politikområden med anknytning till EU. Det skulle med andra ord utvecklas en självständig EMU-opinion bland svenskarna. För att undersöka om det förhåller sig på detta vis analyseras utvecklingen när det gäller opinionsläget i EMU-frågan dels i förhållande till opinionsläget beträffande EU-medlemskapet, dels i förhållande till svenskarnas partisympatier och subjektiva inplacering på den politiska vänster-högerdimensionen.

Bland de personer som är för Sveriges medlemskap i EU anger 73 procent på senhösten 2002 att de avser att rösta ja till svenskt deltagande i EMU:s tredje steg vid folkomröstningen hösten 2003. Andelen har ökat något under de senaste åren. Åtta procent uppger att de avser att rösta nej. Även detta innebär en svag ökning. Andelen bland EU-förespråkare som inte vet hur de kommer att rösta i EMU-omröstningen är 17 procent. Bland de personer som är emot Sveriges EU-medlemskap uppger 83 procent att de kommer att rösta nej i den kommande folkomröstningen. Andelen ja-röstande är endast 4 procent och andelen som inte vet hur de kommer att rösta är 11 procent. Bland personer som inte har någon åsikt i fråga om Sveriges medlemskap i EU anger 10 procent att de avser att rösta ja och dubbelt så många (21 procent) att de kommer att rösta nej till svenskt medlemskap i EMU. Två tredjedelar inom denna grupp vet inte hur de kommer att rösta. Det mönster som framträder känns igen från en rad tidigare undersökningar och indikerar att övertygelsen bland EU-motståndare är högre än bland EU-förespråkare. Utrymmet för opinionspåverkande insatser är betydande, inte minst bland dem som är positiva till EU-medlemskapet men osäkra i EMU-frågan. Samma förhållande gäller självklart bland dem som i båda fallen angett att de är osäkra.

Ur en del av de tidigare redovisade resultaten går att utvinna tecken på att det i EU-frågor finns ett successivt ökande utrymme för ”avvikelser” från den åsiktslinje som tidigare dominerat bland EU-förespråkare och EU-motståndare. I folkomröstningen 1994 förekom inslag av avvikelse från den officiella partilinjerna bland de politiska partiernas sympatisörer. EU-frågan skar genom inte bara politiska partier utan också fackföreningar, organisationer och olika typer av etablerade sociala grupper. Opinionsutvecklingen inför folkomröstningen om EMU visar i SOM-undersökningens resultat från 2002 tydliga tecken på att gamla mönster håller på att brytas upp och att utgången av folkomröstningen i september 2003 kan avgöras av svenskarnas minskade beroende av etablerade politiska partier, fackliga organisationer och andra organiserade intressen. Den debatt som pågår inom de politiska partierna, fackföreningsrörelsen, näringslivet och i många andra fora visar på allt mer markerade motsättningar och på minskande följsamhet mot ledande organ och kända företrädare för olika samhällsintressen. Därmed ökar också svårigheterna att göra prognoser över utfallet i höstens folkomröstning.

Figur 5 *Inställning till Sveriges EU-medlemskap och svenskt medlemskap i EMU efter subjektiv vänster-högerplacering 2002 (procent)*

Inte heller den tidigare starka förklaringskraften i människors subjektiva inplacering på den politiska vänster-högerdimensionen ser längre ut att ge lika god vägledning vid analys av opinionsutvecklingen i EMU-frågan. Tidigare har konstaterats att resultaten från SOM-institutets undersökningar visar på en trend där de som anser sig stå till vänster successivt blivit mer positiva och mindre negativa till EU-medlemskapet. Detta trots att t.ex. vänsterpartiet vidhåller en starkt EU-kritisk linje. När det gäller inställningen i EMU-frågan är det snarare bland personer som upp-

ger sig stå till höger som avvikelser från partilinjen blir tydligast. Möjligen kan denna utveckling ses som en indikator på att Europeiska Unionen håller på att omvärderas av svenskarna.

Inom samtliga riksdagspartier finns en betydande andel sympatisörer vars åsikt avviker klart från partilinjen såväl vad gäller Sveriges medlemskap i EU som när det gäller frågan om Sveriges deltagande i EMU.

Mot en mer nyansrik EU-opinion

De opinionsmönster som framträder i resultat från SOM-institutets undersökningar under den senaste femårsperioden visar på både stabilitet och förändring. Svenskarnas grundläggande inställning till EU delar fortfarande befolkningen i två läger. De senaste årens utveckling tyder dock på att acceptansen av EU-medlemskapet ökar bland tidigare EU-motståndare. Detta tycks dock av de senaste analyserna att döma inte minska kritiken mot EU. Missnöje med liksom uppskattning av EU-medlemskapets effekter på det svenska samhället förekommer bland sympatisörer med alla svenska riksdagspartier. Ingen partiledning kan samla alla partiets sympatisörer bakom den officiella partilinjen. Andelen från partilinjen avvikande åsikter tycks också successivt öka. Detta har under de senaste åren varit särskilt tydligt bland vänsterpartiets, miljöpartiets, folkpartiets och moderaternas sympatisörer. Den traditionellt starka vänster-högerdimensionens förklaringskraft när det gäller inställning i EU-frågor kan fortfarande tydligt märkas, men den visar tecken på att avta.

I dess ställe tycks utrymmet öka för en mer nyansrik inställning till EU-medlemskapet och dess konsekvenser. Både EU-förespråkare och EU-motståndare visar ökad öppenhet för att ta självständig ställning till frågor inom olika politikområden. Visserligen dominerar positiva konsekvensbedömningar bland dem som är i huvudsak för och negativa konsekvensbedömningar bland dem som i huvudsak är emot Sveriges medlemskap i EU, men undersökningens resultat visar att man inom båda grupperna visar ökad beredskap att bedöma varje sakfråga för sig. Detta förhållande kan illustreras med att EU-förespråkare i ökande utsträckning kan instämma i kritik mot EU-politik som tidigare främst uttalades av EU-motståndare, t.ex. när det gäller utvecklingen inom vissa delar av jordbrukspolitiken eller beträffande livsmedelspriserna. På samma sätt märks en öppenhet från EU-motståndare att ställa sig positiva till EU-insatser inom miljöområdet eller när det gäller svenska företags konkurrensmöjligheter.

Den kommande folkomröstningen om Sveriges framtida förhållande till EMU kan bli ett särskilt betydelsefullt test på hur fri opinionsbildningen kan bli i en enskild, mycket betydelsefull EU-fråga, liksom också på hur fria från traditionella bindningar till politiska partier och organisationer svenskarna kommer att känna sig inför ställningstagandet i folkomröstningen.

Referenser

- Eurobarometern* Nr 58 (2003), Bryssel, Europeiska Kommissionen.
- Holmberg, S. m.fl. (2001) *EuropaOpinionen*. Göteborg, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Lindahl, R. (2002) "Våren dröjer i EU-politiken" i Holmberg, S. och Weibull, L.(red.) *Det våras för politiken*, Göteborg, SOM insatitutet, s. 397-405.
- Lindahl, R. (2002) "Swedes volatile in question of EMU membership" i *Economic Trends* 1-2002, Helsinki, Statistics Finland.
- Lindahl, R. och Oskarson, M. (2001) "EU-medlemskap på gott och ont" i Holmberg, S. m.fl. (2001) *EuropaOpinionen*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, s. 173-192.
- Temo* (2003) www.temo.se översikt över svenska opinionsundersökningar

SVENSKA FOLKET OCH NATO

ULF BJERELD

Efter det kalla krigets slut har neutraliteten successivt lyfts ut ur den svenska säkerhetspolitiska doktrinen. Under det kalla kriget användes formuleringen ”alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig” som en konsensuskapande övergripande beskrivning av den svenska utrikes- och säkerhetspolitiken. År 1992 enades socialdemokraterna och de borgerliga partierna i riksdagens utrikesutskott i stället om formuleringen ”Sveriges militära alliansfrihet, syftande till att vårt land skall kunna vara neutralt i händelse av krig i vårt närområde, består”. Förändringen kan beskrivas som från förutsägbarhet till handlingsfrihet. Under kalla kriget var syftet med den svenska neutralitetsdoktrinen att omvärlden skulle veta att Sverige i krigstid verkligen skulle sträva efter att förhålla sig neutralt. Men med 1992 års formulering var syftet i stället att den svenska politiken inte skulle vara förutsägbar. Tvärtom – Sverige skulle i händelse av krig i Europa ha handlingsfrihet att välja neutraliteten, men också att kunna välja andra alternativ, beroende på den konkreta säkerhetspolitiska och militärpolitiska situationen.

I samband med att regeringen i februari 2003 till riksdagen avgav sin årliga utrikespolitiska deklaration försvann också 1992 års formulering ur den svenska doktrinen. Från och med år 2003 sägs endast att Sverige är militärt alliansfritt. I sak betyder denna förändring inte så mycket. I och med att Sverige är militärt alliansfritt kvarstår möjligheten att försöka välja neutralitetsalternativet i en krigssituation. Förändringen ligger i stället mest på det symboliska planet. Genom att ta bort ordet ”neutralitet” ur doktrinen markerar Sverige dels att neutraliteten är ett mindre troligt alternativ i en krigssituation, dels att Sverige är en del av EU och inte längre vill betraktas som en ”neutral stat” i Europa.

Men förändringarna av den svenska säkerhetspolitiska doktrinen efter kalla krigets slut har inte följts av någon motsvarande förändring av svenska folkets åsikter om neutraliteten och den militära alliansfriheten. Stödet för en bibehållen neutralitet är fortsatt starkt. Av 2002 års SOM-undersökning framgår också att Nato-motståndarna är nästan dubbelt så många som Nato-anhängarna, även om motståndet mot ett svenskt Nato-medlemskap minskat något.

Av de tillfrågade 2002 anser 23 procent att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato, mot 22 procent 2001 och 24 procent 2000. Andelen som tycker att det är ett dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato minskar hösten 2002 till 41 procent, mot 49 respektive 45 procent i föregående års undersökningar.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till NATO-medlemskap 1994-2002 (procent)**Förslag:** Sverige bör söka medlemskap i Nato

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Opinionsbalans
1994	15	37	48	100	-33
1995	17	37	46	100	-29
1996	21	34	45	100	-24
1997	24	38	38	100	-14
1998	22	35	43	100	-21
1999	19	34	47	100	-28
2000	24	31	45	100	-21
2001	22	29	49	100	-27
2002	23	36	41	100	-18

Kommentar: Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett bra förslag minus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen.

Jämför man svenska folkets åsikt om ett svenskt medlemskap i Nato i mitten av 1990-talet med början av 2000-talet har motståndet minskat. År 1994 var t ex endast 15 procent av svenskarna för ett Nato-medlemskap, medan 48 procent var emot. Men trenden är inte entydig. År 1997 var t ex stödet för ett svenskt Nato-medlemskap större än vad det är i 2002 års mätning. Och år 2001 var andelen som ansåg att det var ett dåligt förslag att Sverige sökte medlemskap i Nato större än vid något annat enskilt mättillfälle (49 procent). Resultaten inbjuder således till olika tolkningar huruvida vi kan iaktta en långsam förskjutning i Nato-opinionen.

En jämförelse med andra undersökningar ger snarast stöd för tolkningen att det svenska Nato-motståndet är stabilt. *Styrelsen för Psykologiskt Försvar (SPF)* genomför årliga mätningar utifrån frågeformuleringen ”Om du fick bestämma – tycker du att Sverige skall söka fullt medlemskap i Nato eller skall vi hålla fast vid alliansfriheten?” I 2002 års SPF-studie ansåg 24 procent att Sverige skulle söka medlemskap i Nato medan 62 procent ansåg att Sverige skulle hålla fast vid alliansfriheten (Opinion 2002. SPF Meddelande 162). Där har Nato-motståndet snarast ökat något jämfört med tidigare år. En Sifo-mätning från januari 2003 – med frågan ”Tycker du att Sverige ska ansluta sig till försvarsalliansen Nato” – visade att 27 procent svarade ja och 53 procent svarade nej (Svenska Dagbladet 19/1 2003). Även här har Nato-motståndet ökat. Sifo-mätningen genomfördes dock i samband med upptrappningen inför kriget i Irak, vilket sannolikt påverkat opinionen.

Vi skall nu se vilka åsiktsskillnader som återfinns i olika befolkningsgrupper. Tabell 2 visar åsikt i Nato-frågan 1994-2002 efter kön, ålder och partisympati.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap, efter kön, ålder och partisympati 1994-2002 (opinionsbalans)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i Nato

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Samtliga	-33	-29	-24	-14	-21	-28	-21	-27	-18
Kön									
Man	-30	-22	-20	-13	-18	-25	-18	-18	-12
Kvinna	-35	-33	-28	-16	-24	-36	-24	-35	-26
Ålder									
15-30	-45	-29	-30	-16	-12	-26	-28	-24	-10
31-60	-32	-32	-26	-15	-27	-30	-26	-35	-26
61-75	-20	-17	-16	-14	-12	-28	-7	-11	-9
Partisympati									
Vänsterpartiet	-58	-53	-46	-57	-39	-55	-51	-61	-50
Socialdemokraterna	-36	-39	-38	-30	-33	-40	-41	-36	-32
Centerpartiet	-35	-26	-28	-32	-29	-40	-23	-37	-35
Folkpartiet	-27	-4	-24	+11	-7	-31	-27	-21	-4
Moderaterna	-17	+2	+7	+21	+9	+4	+16	+8	+34
Kristdemokraterna	-32	-9	-24	+2	-12	-14	+1	-17	+5
Miljöpartiet	-61	-42	-50	-43	-52	-50	-36	-52	-54

Kommentar: Se tabell 1. Ju mer negativ opinionsbalans, desto svagare stöd för att Sverige bör söka medlemskap i Nato.

Män har vid varje enskilt mätillfälle haft en mer positiv inställning än kvinnor till ett svenskt Nato-medlemskap och så är det även 2002. Åldersskillnaderna har varierat över tid. Vid de flesta mätillfällena har de äldsta varit *minst* negativa till ett svenskt Nato-medlemskap. Så är det även i 2002 års mätning, även om motståndet är nästan lika stort i den yngsta gruppen. Bland olika partisympatisörer är Nato-motståndet störst bland miljöpartister, vänsterpartister, centerpartister och socialdemokrater. Moderaterna är det enda parti som uppvisar en klar övervikt för dem som förespråkar ett svenskt Nato-medlemskap. Inom kristdemokraterna är Nato-anhängarna något fler än Nato-motståndarna. Folkpartiet är det enda parti som driver ståndpunkten att Sverige skall söka medlemskap i Nato nu. Men den linjen möter fortfarande motstånd bland folkpartiets egna anhängare, där Nato-motståndarna är något fler än Nato-anhängarna. Men Nato-motståndet bland fp-sympati-

sörer har minskat sedan föregående års mätningar. Ett skäl till detta är sannolikt att folkpartiet blivit större jämfört med tidigare mätningar, främst genom en tillströmning av tidigare m-sympatisörer.

Frågan är i vilken utsträckning motståndet mot ett svenskt Nato-medlemskap motsvaras av ett stöd för den svenska alliansfriheten och neutraliteten? Tabell 3 visar svenska folkets inställning till alliansfrihet och neutralitet 1994-2002.

Tabell 3 Svenska folkets inställning till neutraliteten 1994-2002 (procent)

Förslag: Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Opinionsbalans
1994	70	23	7	100	+63
1995	69	21	10	100	+59
1996	69	21	10	100	+59
1997	67	21	11	99	+56
1998	62	25	13	100	+49
1999	69	23	8	100	+61
2000	66	21	13	100	+53
2001	66	24	10	100	+56
2002	70	23	7	100	+63

Kommentar: Ju högre positiv opinionsbalans, desto starkare stöd för alliansfriheten och neutraliteten.

På frågan om Sverige i fredstid bör föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig svarade 70 procent av de tillfrågade att det var ett bra förslag, medan andelen som svarade att det var ett dåligt förslag uppgick till 7 procent. I föregående års undersökning uppgick motsvarande andelar till 66 respektive 10 procent. Det är noterbart att opinionen kring den svenska neutraliteten i 2002 års mätning fördelar sig exakt på samma sätt som när frågan ställdes för första gången år 1994. Neutralitetsopinionen är stark och stabil.

Tabell 4 visar svenska folkets inställning till alliansfrihet och neutralitet efter kön, ålder och partisympati.

Åsiktsmönstren inom olika befolkningsgrupper i synen på neutraliteten överensstämmer i huvudsak med de åsiktsmönster som återfinns i synen på svenskt Nato-medlemskap. Neutraliteten har starkare stöd bland kvinnor än bland män. Yngre är något mindre positivt inställda till alliansfriheten, men åsiktsskillnaderna är små mellan olika åldersgrupper. Stödet för neutraliteten är starkast bland vänsterpartister, miljöpartister, centerpartister och socialdemokrater, medan det är svagast bland moderater.

Tabell 4 Svenska folkets inställning till neutraliteten, efter kön, ålder och partisynpat, 1994-2002 (opinionsbalans)*Förslag: Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig*

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Samtliga	+63	+59	+59	+56	+49	+61	+53	+56	+63
Kön									
Man	+61	+53	+50	+52	+44	+55	+49	+48	+56
Kvinna	+65	+66	+67	+59	+56	+68	+58	+62	+68
Ålder									
15-30	+62	+50	+54	+52	+39	+56	+48	+45	+49
31-60	+61	+61	+59	+56	+42	+62	+56	+59	+66
61-75	+69	+63	+64	+58	+59	+61	+50	+53	+63
Partisynpat									
Vänsterpartiet	+83	+72	+76	+81	+66	+74	+69	+75	+78
Socialdemokraterna	+69	+67	+64	+72	+57	+70	+65	+64	+71
Centerpartiet	+65	+66	+61	+74	+66	+67	+74	+63	+74
Folkpartiet	+45	+49	+62	+33	+33	+48	+51	+58	+55
Moderaterna	+49	+42	+37	+29	+24	+46	+30	+36	+29
Kristdemokraterna	+70	+52	+52	+61	+49	+55	+50	+50	+60
Miljöpartiet	+81	+71	+80	+65	+63	+79	+48	+69	+74

Kommentar: Ju högre positiv opinionsbalans, desto starkare stöd för alliansfriheten och neutraliteten.

Hur kriget i Irak har påverkat den svenska opinionen när det gäller alliansfrihet och Nato-medlemskap får vi veta först i samband med 2003 års SOM-undersökning. Kriget i Kosovo 1999 tenderade att stärka motståndet mot ett svenskt Nato-medlemskap och stödet för en bibehållen svensk militär alliansfrihet. Vad som skulle kunna påverka opinionen är om de borgerliga partier som förespråkar att Sverige söker medlemskap i Nato omgående (som folkpartiet) eller i en nära framtid (som kristdemokraterna och moderaterna) tog bladet från munnen och med kraft började propagera för sin linje inför valjarkåren. Om inte annat skulle de ha möjligheter att mobilisera sina egna väljare bakom Nato-linjen. Två skäl talar dock emot att de borgerliga partierna kommer att anta den utmaningen inom en överskådlig framtid. För det första är den opinionsmässiga uppförsbacken så tung i frågan att partierna skulle riskera att förlora väljarstöd bland de borgerliga sympatisörer som absolut inte vill att Sverige går med i Nato. För det andra är folkpartiet, kristdemokraterna och moderaterna nu koncentrerade på att – tillsammans med socialdemokraterna – lotsa in Sverige i EMU. En Nato-debatt under sommaren och hösten skulle med stor sannolikhet gynna Nej-sidan i EMU-kampanjen. Först efter en eventuell ja-seger i EMU-omröstningen kommer folkpartiet, kristdemokraterna och moderaterna att drista sig till nästa steg – att försöka lotsa in Sverige även i Nato.

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2002

ÅSA NILSSON

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 årligen en nationell frågeundersökning – Riks-SOM – i syfte att kartlägga bland annat människors medievanor och attityder i olika samhällsfrågor. Riks-SOM-undersökningen 2002 är således nummer 17 i ordningen. Data samlas genomgående in via postala enkäter. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultat från de olika åren ska vara jämförbara.

SOM-institutet är ett samarbete mellan tre institutioner vid Göteborgs universitet: Förvaltningshögskolan, Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG) samt Statsvetenskapliga institutionen. En rad forskningsprojekt medverkar i Riks-SOM – flertalet med förankring i någon av dessa tre institutioner, men också externa projekt deltar.

Riks-SOM-undersökningen – liksom den västsvenska motsvarigheten Väst-SOM¹ – resulterar i årliga publikationer där de medverkande forskarna presenterar analyser baserade på resultaten samt så långt det är möjligt belyser mer långsiktiga opinions- och medietrender. Det här kapitlet ska ägnas åt Riks-SOM-undersökningen 2002 i sig: urvalet, fältarbetet och resultatens representativitet.

Population och urval

Riks-SOM-undersökningen har sedan starten 1986 genomförts i form av en postenkät, som går ut till ett obundet slumpmässigt urval (OSU) av svenska befolkningen. Från och med undersökningen 2000 är åldersintervallet 15–85 år. Utländska medborgare har ingått sedan 1992.

Omfattningen av Riks-SOM har ökat efterhand både vad gäller antalet frågor och antalet svars personer. I och med 1998 års undersökning fördubblades undersökningen jämfört med tidigare år i syfte att kunna möta det tilltagande intresset för att delta med frågor. Riks-SOM omfattar sedan dess två parallella riksrepresentativa delundersökningar. Från och med 2000 års undersökning baseras vardera delundersökning på ett urval om 3 000 personer. De förändringar i urval och population som Riks-SOM-undersökningen genomgått sedan 1986 framgår av tabell 1.

Datansamlingen för de båda formuläerna i Riks-SOM 2002 genomfördes parallellt och under identiska förutsättningar. Ungefär en tredjedel av frågorna i undersökningen ställdes i bägge formulär och kan därmed analyseras med dubbla urvalsstorleken som grund.

Tabell 1 Riks-SOM-undersökningens utformning 1986–2002

	Antal formulär	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	1	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987	1	2 500	Endast sv.	15–75 år
1988	1	2 500	Endast sv.	15–75 år
1989	1	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1990	1	2 500	Endast sv.	15–75 år
1991	1	2 500	Endast sv.	15–75 år
1992	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1993	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1994	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1995	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	1	2 841	Både sv. & utl.	15–80 år
1997	1	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1998	2	5 600	Både sv. & utl.	16–80 år
1999	2	5 600	Både sv. & utl.	15–80 år
2000	2	6 000	Både sv. & utl.	15–85 år
2001	2	6 000	Både sv. & utl.	15–85 år
2002	2	6 000	Både sv. & utl.	15–85 år

Frågeformulär

De enskilda frågorna utarbetas av de deltagande forskningsprojekten i samarbete med SOM-institutet. De båda formulären (se bilaga i slutet av denna volym) består till en viss del av gemensamma frågor. Dessa frågor är dels sådana som syftar till att belysa centrala frågeställningar inom statsvetenskap, förvaltningsforskning och medie- och kommunikationsvetenskap, dels sådana som främst är av bakgrundskaraktär. Ytterligare ett antal frågor har ställts i bägge formulär för att utnyttja det större urvalet till att kunna göra bearbetningar av svarsgrupper som annars vore för små för statistiskt säkerställda analyser.

De båda formulären skiljer sig något åt i det att tyngdpunkten i det ena formuläret – Riks-SOM I – ligger på politik och demokrati, medan det andra – Riks-SOM II – i stället har en övervikt av frågor om medier, kultur och kultur. Dispositionen av innehållet i formulären framgår av tabell 2.

Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenterna att kryssa i. I några fall svarar respondenten genom att skriva ett tal i en ruta;

ytterligare några frågor är helt öppna men kräver endast ett kort svar (de rör bland annat vilken morgontidning man läser och vilka samhällsproblem man tycker är viktigast i Sverige i dag). Ett fåtal frågor riktar sig explicit till endast vissa svarspersoner, exempelvis internetanvändare.

Tabell 2 Innehållsöversikt för frågeformulären i Riks-SOM 2002

Riks-SOM I		Riks-SOM II	
Fråga 1–4	Nyheter	Fråga 1–11	Nyheter och tidningar
Fråga 5–25	Politik och samhälle	Fråga 12–24	Politik och samhälle
Fråga 26–30	Omvärldsfrågor	Fråga 25–34	Radio och TV
Fråga 31–34	Massmedier, Internet och teknikinhav	Fråga 35–45	Teknikinhav, Internet och andra medier
Fråga 35–39	Kunskap och samhälle	Fråga 46–58	Böcker, tidskrifter och bibliotek
Fråga 40–45	Samhälle och service	Fråga 59–60	Unga och gamla
Fråga 46–51	Industri och arbete	Fråga 61–71	Aktiviteter och intressen
Fråga 52–58	Miljö och klimat	Fråga 72–78	Arbetsliv
Fråga 59–64	Energi	Fråga 79–94	Bakgrundsfrågor
Fråga 65–70	Aktiviteter och intressen	Fråga 95–96	Gårdagsaktiviteter
Fråga 71–80	Arbetsliv		
Fråga 81–100	Bakgrundsfrågor		

Kommentar: Frågeformulären för Riks-SOM I respektive Riks-SOM II återfinns i bilaga i slutet av denna volym.

Fältarbete och undersökningsplan

Fältarbetet i SOM-undersökningen 2002 genomfördes av undersökningsföretaget *Kinnmark Information*. Arbetet var upplagt så att Kinnmark – med samarbetspartners företagen *Nomina* och *Detector* – ombesörjde urvalsdragning, utskick av formulär och påminnelser, telefonuppföljning, scanning av formulärsvaren samt datauppläggning och iordningställande av en sammanslagen datamängd. SOM-institutet har stått för framtagning av frågeformulär, följbrev och annat material som skickats ut samt genomfört kodningen av öppna svar.

Själva fältarbetet för Riks-SOM 2002 följer i princip tidigare års upplägg. Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2002. Arbetet inleddes i andra halvan av september med att ett vykort skickades ut till respondenterna för att informera om att de var utvalda att delta i undersökningen. Veckan därpå skickades enkäten ut tillsammans med ett kortare följbrev, en informationsbroschyr om SOM-institutet och dess undersökningar samt en penna. Under resterande del

av fältperioden genomfördes successivt en serie påminnelseinsatser postalt och per telefon – sammanlagt sju insatser. Den 10 februari avslutades fältarbetet. I nedanstående uppställning framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.

- 17 sept. Utskick av aviseringsvykort.
24 sept. Utskick av enkät, följbrev, informationsbroschyr, svarskuvert och penna. B-post, men nådde ut i viss utsträckning redan på onsdagen.
1 okt. Utskick av tack- och påminnelsevykort.
8 okt. Utskick av enkät, följbrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
17–28 okt. Telefonpåminnelse till svarspersoner som ej sänt in enkäten.
23 resp. 29 okt. 23 oktober: Tackbrev till alla som i telefon sagt att de ska delta.
29 oktober: Tackbrev till ytterligare personer som i telefon sagt att de ska delta samt postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer och till personer som ej kunnat nås per telefon i föregående telefonpåminnelse.
6–11 nov. Telefonpåminnelse (jfr. 17–28 okt.).
12 nov. Postal påminnelse (jfr. 29 okt.).
20–25 nov. Telefonpåminnelse (jfr. 17–28 okt.).
26 nov. Postal påminnelse (jfr. 29 okt.).
19 dec. Utskick av ”nyårskort” med enkät och svarskuvert (B-post) till dem som tidigare i telefon sagt att de ska delta men inte ännu skickat in enkäten.
13 jan. 2003 Utskick av enkät, följbrev, svarskuvert samt minienkät (med frågan om varför man inte önskar/kan delta) till svarspersoner utan känt telefonnummer, personer som ej kunnat nås vid tidigare telefonpåminnelser samt till personer som ej sänt in enkäten, men vid senaste telefonpåminnelsen lovat att göra det.
10 feb. Fältarbetet avslutades.

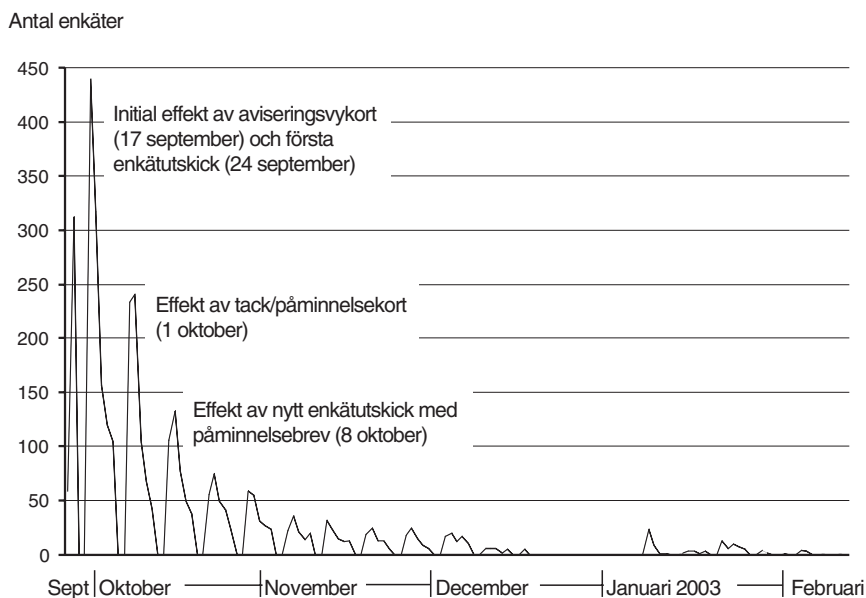
I upptakten av fältarbetet med Riks-SOM-undersökningen 2002 genomfördes ett metodtest som innebar att halva urvalet totalt, dvs. 3 000 personer, i första följbrevet fick informationen att de var med i en utlottning av den senaste Riks-SOM-publikationen om de skickade tillbaka enkäten ifyllt senast den 8 oktober. Detta som ett försök att öka incitamentet att delta i undersökningen och samtidigt utvärdera i vilken utsträckning det verkligen fungerar som ett incitament. Resultatet av testet redovisas längre fram i detta kapitel.

Den första enkätförsändelsen gick ut tisdagen den 24 september med B-post, men posten hanterade åtminstone delar av försändelserna som A-post – ett femtiotal enkäter kom tillbaka ifyllda redan två dagar senare, på torsdagen, och ytterligare drygt tre hundra enkäter kom in på fredagen. Tillsammans med antalet inskickade enkäter under påföljande vecka var inflödesresultatet efter den första egentliga

fältveckan 25 procent av det totala urvalet utskickade enkäter. Detta motsvarar inkomna svar från 42 procent av dem som skulle komma att besvara enkäten innan fältperioden avslutades i februari 2003. Efter (drygt) två fältveckor hade 61 procent av det slutgiltiga antalet ifyllda enkäter kommit in; efter (drygt) tre veckor: 72 procent. Efter dryga fem veckor hade 84 procent av dem som skulle komma att besvara enkäten skickat in den; vid månadsskiftet november/december – (drygt) nio veckor in i fältarbetet – hade 95 procent av det slutgiltiga inflödet kommit in. Därefter genomfördes en extra påminnelseinsats med ett ”nyårskort” till dem som i telefon tidigare sagt att de skulle delta men ännu inte skickat in enkäten. Fältarbetets sista insats gjordes i mitten av januari i och med att samtliga som inte nåtts fick en minienkät med en enkel fråga om varför man inte ville eller kunde delta, möjlig att fylla i även för anhörig eller dylikt. Dessa två insatser resulterade i de sista 5 procenten (184 enkäter).

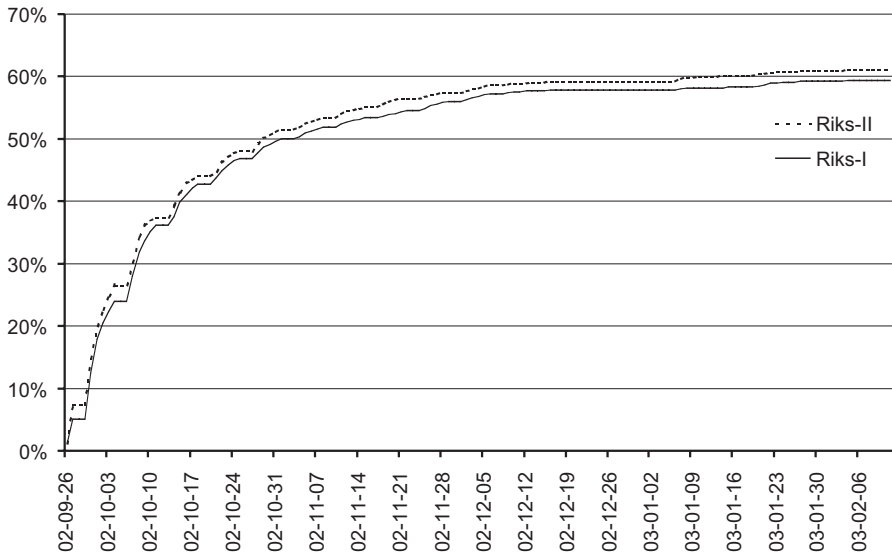
Figur 1 visar hur inflödet såg ut under fältperioden och hur det kommer i vågor, tydligt i fas med enkätutskick och påminnelseåtgärder. Observera dock det faktum att helgdagarna (utan postutdelning) ingår i redovisningen, något som lite bedrägligt förstärker vågbilden i det att varje ”dalgång” därmed går ända ner till 0. Men även bortsett från de något vilseledande dalgångarna kvarstår vågbeeldseffekten med all tydlighet.

Figur 1 Inflöde av enkäter i Riks-SOM 2002 (antal)

När fältarbetet avslutades den 10 februari var bruttosvarsfrekvensen – dvs. andelen inkomna enkäter av det totala antalet utskickade – 60,1 procent. Inflödet för respektive delundersökning följer i huvudsak samma mönster under fältperioden, med den skillnaden att Riks-I hela tiden ligger lite under Riks-II. Vid fältarbetets slut uppgick skillnaden till 53 enkäter (motsvarande 2 procentenheter sett till bruttoresultatet). Motsvarande skillnad mellan den jämförelsevis mer politikinriktade Riks-I och den mer medieinriktade Riks-II har observerats samtliga år sedan 1998 då Riks-SOM för första gången genomfördes i form av två delundersökningar; i Riks-SOM 2002 år är den dock mindre än något av de tidigare åren. Figur 2 visar inflödet per delundersökning.

Figur 2 *Inflöde för Riks-I respektive Riks-II (kumulativ procent av bruttourvalet)*

Det ovan nämna metodtestet innebar mer specifikt att varannan person i urvalet, helt slumpmässigt (udda identifikationsnummer) i följebrevet fick följande information i en ruta längst ned i brevet: ”Som universitetsforskare har vi inte möjlighet att ersätta Dig ekonomiskt för den tid vi hoppas att få ta i anspråk. Men vi lottar ut 100 exemplar av vår senaste bok, *Det våras för politiken*, bland dem som besvarar formuläret. Du deltar automatiskt i utlottningen i och med att Ditt ifyllda formulär når vår projektsamordnare senast tisdagen den 8 oktober.”. (Längst bak i enkäten fanns denna och andra publikationer från SOM-institutet avbildade; se bilaga längst bak i denna volym.) Som framgår av tabell 3 hade utlottningen ingen effekt

alls i det att fler skulle ha skickat tillbaka en ifylld enkät bland dem som deltog i utlottningen än bland de övriga. I Riks-II ser vi visserligen tendenser till att lotten kan ha bidragit till att människor skickar tillbaka enkäten *snabbare*, men då samma tendens helt saknas i Riks-I inbjuder resultaten inte till någon generell tolkning i den riktningen. Inga av skillnaderna som redovisas i tabellen är heller statistiskt säkerställda.

Tabell 3 Resultat av bokutlottning i Riks-SOM-undersökningen 2002

	Lott/ej lott	2 okt	9 okt	10 februari (fältstopp)	Antal personer
Riks-SOM totalt	Lott	20,8	35,0	59,1	3 000
	Ej lott	21,6	34,2	60,7	3 000
	<i>Procentdifferens</i>	<i>-0,9</i>	<i>0,8</i>	<i>-1,7</i>	
Riks-I	Lott	19,3	33,1	58,2	1 500
	Ej lott	21,1	33,8	59,9	1 500
	<i>Procentdifferens</i>	<i>-1,8</i>	<i>-0,7</i>	<i>-1,7</i>	
Riks-II	Lott	22,2	36,8	60,0	1 500
	Ej lott	22,1	34,5	61,7	1 500
	<i>Procentdifferens</i>	<i>0,1</i>	<i>2,3</i>	<i>-1,7</i>	

Kommentar: Villkoret för att delta i utlottningen var att man skickade in enkäten ifylld senast den 8 oktober.

Svarsfrekvens och bortfall

Från bruttourvalet (i Riks-SOM 2002 totalt 6 000 personer) bortdefinierar man normalt avlidna samt personer som är långtidssjukskrivna, inte talar svenska, har flyttat från orten eller av dylika skäl inte ingår i populationen – varmed man erhåller undersökningens nettourval (se not till tabell 4 för en mer uttömmande definition). Normalt är det nettourvalet som ligger till grund för redovisningar av undersökningars svarsfrekvens. SOM-undersökningarna har under alla år haft en relativt hög svarsfrekvens. För samhällsvetenskapliga postenkäter har svarsfrekvensen tidigare brukat ligga på mellan 60 och 70 procent, men det har under senare år blivit svårare att nå dessa nivåer. SOM-undersökningarna har samtidigt successivt ökat i omfång, vilket inverkar negativt på svarsfrekvensen. Årets undersöknings nettoresultat på 65 procent ligger i hygglig nivå med tidigare års undersökningar; genomsnittet för de 17 åren är 67 procent (tabell 4).

Tabell 4 Svarefrekvens i Riks-SOM-undersökningarna 1986–2002

	Antal svarande	Svarefrekvens av hela urvalet (brutto)	Svarefrekvens med hänsyn till naturligt bortfall (netto)	Företag som genomförde fältarbetet
1986	1 624	65%	68%	SCB
1987	1 672	67%	70%	SOM-institutet
1988	1 643	66%	69%	SCB
1989	1 578	63%	66%	IMU-Testologen
1990	1 582	63%	66%	IMU-Testologen
1991	1 573	63%	67%	IMU-Testologen
1992	1 889	67%	71%	Sifo
1993	1 857	66%	70%	Sifo
1994	1 704	61%	67%	Gallup
1995	1 777	63%	65%	Temo
1996	1 779	63%	69%	Gallup
1997	1 754	63%	69%	Gallup
1998	3 561	64%	68%	Sifo
1999	3 503	63%	67%	Kinnmark
2000	3 546	59%	63%	Kinnmark
2001	3 638	61%	67%	Kinnmark
2002	3 609	60%	65%	Kinnmark

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; sjuk, institutionsvård, förståndshandikappad; avliden; bortrest, studier på annan ort, militärtjänstgöring; bosatt/studerar/arbetar utomlands; ej svensktalande/ej kommunicerbar.

Det totala antalet personer som besvarat och skickat in formuläret i 2002 års Riks-SOM-undersökning är 3 609 personer. Från det ursprungliga urvalet på 6 000 har 475 personer räknats bort som naturligt bortfall. I tabell 5 redovisas bortfallsstorleken i årets undersökning, totalt samt för båda enkäterna.

Tabell 5 Svarande och bortfall i Riks-SOM-undersökningen 2002

	Riks-SOM I	Riks-SOM II	Totalt
Ursprungligt urval (brutto)	3 000	3 000	6 000
Bortdefinierade (naturligt bortfall)	234	241	475
Nettourval	2 766	2 759	5 525
Antal svarsvägrare/ej anträffade	988	928	1 916
Antal svarande	1 778	1 831	3 609
Svarefrekvens (brutto)	59%	61%	60%
Svarefrekvens (netto)	64%	66%	65%

Andelen bortdefinierade (det naturliga bortfallet) ligger på ungefär samma nivå för de bägge delundersökningarna, 7,9 procent totalt. Det naturliga bortfallet lyfter bruttosvarsfrekvensen på 60 procent för hela undersökningen till ett nettoresultat på 65 procent. I och med att antalet bortdefinierade inte skiljer sig mycket mellan Riks-I och Riks-II kvarstår skillnaden vi tidigare sett ifråga om inflödet även i nettoresultatet; Riks-I har en nettosvarsfrekvens på 64 procent, Riks-II 66 procent.

Representativitet och svarsbenägenhet i olika grupper

Vilka som svarar och vilka som faller bort i en frågeundersökning kan ha stor betydelse för tolkningen av undersökningens resultat. Om en viss grupp är under-representerad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övriga, blir också studiens generella resultat mindre giltiga för denna grupp. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor. Av tabell 6 framgår hur svarsbenägenheten i Riks-SOM 2002 varierar i olika grupper.

Tabell 6 Svarsandelen (netto) i olika grupper, 1991–2002 (procent)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Riks-I	Riks-II
TOTALT	65	69	69	68	67	63	67	65	64	66
<i>Kön</i>										
Kvinnor	66	68	70	69	68	65	68	69	67	71
Män	65	67	68	69	66	61	66	68	62	62
<i>Ålder</i>										
15–19 år	66	71	72	75	67	57	56	61	62	61
20–24 år	64	66	67	63	55	60	57	61	59	62
25–29 år	60	74	55	64	58	55	59	60	56	64
30–39 år	67	60	62	64	63	57	62	57	55	58
40–49 år	62	68	70	73	66	60	67	64	64	65
50–59 år	67	67	71	73	70	67	76	69	67	70
60–75 år	69	71	76	73	75	75	75	75	76	74
76–80 år	63	72	78	58	69	68	75	70	69	71
60–69 år						74	76	76	78	75
70–79 år						74	74	71	70	72
80–85 år						58	67	66	65	67
<i>Region</i>										
Stockholm	64	63	64	63	60	58	64	60	59	60
Östra Mellansverige	65	68	67	71	63	64	68	64	61	66
Småland med öarna	69	71	74	70	70	68	73	68	66	70
Sydsverige	67	64	70	75	70	65	62	69	69	68
Västsverige	63	69	70	69	68	61	66	65	64	67
Norra Mellansverige	65	75	67	69	69	66	69	67	66	68
Mellersta Norrland	68	70	74	72	71	64	73	69	63	74
Övre Norrland	67	69	72	69	72	61	72	67	70	64

Kommentar: 81–85-åringar är inkluderade från och med undersökningen 2000.

Resultaten från undersökningen visar att kvinnor svarar i större utsträckning än män – något som gäller oavsett delundersökning, men är särskilt tydligt i Riks-II (dvs. formuläret med en övervikt av frågor om medier, fritid och kultur till skillnad från Riks-I som har en övervikt av frågor om samhälle och politik). Totalt är procentdifferensen 7 procentenheter, i Riks-II hela 9 procentenheter. Erfarenheten har också från tidigare års SOM-undersökningar generellt varit den att kvinnor är något mer benägna att delta än män, men i 2002 års undersökning är skillnaden betydligt större än normalt (se vidare tabell 7).

Vi ser också hur yngre svarar i mindre utsträckning än äldre; det handlar generellt om gruppen 20–39-åringar. Störst är svarsviljan i åldersgruppen 60–75 år. Svarsviljan bland de yngsta, 15–19-åringarna, har varierat under åren; 2002 – liksom de två föregående åren – svarar de i något mindre utsträckning än genomsnittet. Svarsfrekvensen bland de allra äldsta, 80–85-åringarna, motsvarar ungefär den för urvalet totalt. Inga väsentliga skillnader föreligger mellan delundersökningarna.

Vidare kan konstateras att de boende i Stockholmsregionen drar ner svarsandelen totalt sett, medan smålänningar, sydsvenskar och norrlänningar i störst omfattning bidrar till att lyfta den. Det finns vissa mindre skillnader mellan delundersökningarna, men stockholmarnas relativt mindre svarsbenägenhet och sydsvenskarnas relativt större gäller tydligt i både Riks-I och Riks-II. Stockholmarnas lägre svarsbenägenhet har varit beständig under åren.

Sammansättningen bland undersökningens svarande bildar ett slags Sverige i miniatyr. Hur ser då detta Sverige ut i Riks-SOM-undersökningen 2002? Via tabell 7–11 kan fördelningen beträffande kön, ålder, region, yrkessektor respektive fackföreningsmedlemskap hos de svarande jämföras med fördelningen i den svenska befolkningen, liksom med utfallet i tidigare års Riks-SOM-undersökningar. Av uppställningarna framgår hur de svarande i huvudsak tämligen väl avspeglar svenska befolkningen som helhet. Några skillnader mellan de deltagande i årets undersökning och svenska befolkningen samt skillnader i de två delundersökningarna förtjänas dock att kommenteras.

Könsfördelningen (tabell 7) bland svenska 15–85-åringar 2002 är väldigt jämn i verkligheten. Fullt lika jämn är den inte i SOM-undersökningen 2002, trots att de två dragna urvalen träffade mycket rätt: i Riks-II är fördelningen 50–50 liksom hos befolkningen, i Riks-I 49–51 till männens fördel. Ingenera delundersökning påverkas i detta avseende av det naturliga bortfallet. Vad som däremot påverkar fördelningen i ovanligt hög grad 2002 jämfört med tidigare år är svarsviljan. Kvinnornas är starkare än männens – med resultatet att fördelningen bland de svarande totalt är 53–47, med en övervikt för kvinnorna. Störst är snedheten i Riks-II: 54–46, dvs. en procentdifferens på 8 enheter. Tidigare studier vid SOM-institutet har dock visat att skillnader i könsfördelning mellan befolkning, urval och svarande – om än av något mindre storlek än i detta fall – har en mycket liten inverkan på svarsmönster.² Men för frågor där könsfaktorn är av stor betydelse kan detta förhållande vara värt att beakta i tolkningen av resultat för befolkningen som helhet.

Tabell 7 Könsfördelning bland de svarande 1986–2002 samt 2002 i urvalen respektive i svenska befolkningen (procent)

År	Undersökning/ grupp	Kön		Summa
		Kvinnor	Män	
1986	Riks-SOM	49	51	100
1987	Riks-SOM	51	49	100
1988	Riks-SOM	53	47	100
1989	Riks-SOM	52	48	100
1990	Riks-SOM	49	51	100
1991	Riks-SOM	48	52	100
1992	Riks-SOM	48	52	100
1993	Riks-SOM	50	50	100
1994	Riks-SOM	51	49	100
1995	Riks-SOM	50	50	100
1996	Riks-SOM	54	46	100
1997	Riks-SOM	51	49	100
1998	Riks-SOM I & II	51	49	100
	<i>Riks-I</i>	51	49	100
	<i>Riks-II</i>	51	49	100
1999	Riks-SOM I & II	51	49	100
	<i>Riks-I</i>	50	50	100
	<i>Riks-II</i>	52	48	100
2000	Riks-SOM I & II	51	49	100
	<i>Riks-I</i>	51	49	100
	<i>Riks-II</i>	51	49	100
2001	Riks-SOM I & II	51	49	100
	<i>Riks-I</i>	52	48	100
	<i>Riks-II</i>	49	51	100

2002	Befolkningen	50	50	100
Riks-SOM	Bruttourval	50	50	100
I & II	Nettourval	49	51	100
	Svarande totalt	53	47	100
<i>Riks-I</i>	<i>Bruttourval</i>	49	51	100
	<i>Nettourval</i>	49	51	100
	<i>Svarande</i>	51	49	100
<i>Riks-II</i>	<i>Bruttourval</i>	50	50	100
	<i>Nettourval</i>	50	50	100
	<i>Svarande</i>	54	46	100

Kommentar: Uppgifterna om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser).

Tabell 8 Åldersgruppernas fördelning bland de svarande 1986–2002 samt 2002 i urvalen respektive i svenska befolkningen (procent)

År	Undersökning/ grupp	Åldersgrupp					Summa
		15–29 år	30–49 år	50–75 år	76–80 år	76–85 år	
1986	Riks-SOM	30	34	36			100
1987	Riks-SOM	26	37	37			100
1988	Riks-SOM	27	36	37			100
1989	Riks-SOM	26	39	35			100
1990	Riks-SOM	26	37	37			100
1991	Riks-SOM	26	37	37			100
1992	Riks-SOM	25	37	34	4		100
1993	Riks-SOM	25	37	34	4		100
1994	Riks-SOM	24	35	37	4		100
1995	Riks-SOM	21	38	38	4		101
1996	Riks-SOM	24	35	37	4		100
1997	Riks-SOM	22	35	38	5		100
1998	Riks-SOM I&II	22	36	38	5		101
	<i>Riks-I</i>	22	36	38	4		100
	<i>Riks-II</i>	22	35	39	4		100
1999	Riks-SOM I&II	21	34	40	5		100
	<i>Riks-I</i>	22	33	39	5		99
	<i>Riks-II</i>	21	35	40	5		101
2000	Riks-SOM I&II	21	33	41	5		100
(15–80 år)	<i>Riks-I</i>	21	33	42	4		100
	<i>Riks-II</i>	22	33	40	5		100
2000	Riks-SOM I&II	21	32	40		7	100
(15–85 år)	<i>Riks-I</i>	20	32	41		7	100
	<i>Riks-II</i>	21	32	40		7	100
2001	Riks-SOM I&II	19	33	41		7	100
	<i>Riks-I</i>	19	32	42		7	100
	<i>Riks-II</i>	18	34	40		8	100

2002	Befolkning	23	34	35		8	100
Riks-SOM	Bruttourval	23	34	35		8	100
I & II	Nettourval	22	35	36		7	100
	Svarande	20	33	40		7	100
<i>Riks-I</i>	<i>Bruttourval</i>	23	35	34		8	100
	<i>Nettourval</i>	23	36	35		6	100
	<i>Svarande</i>	21	34	39		6	100
<i>Riks-II</i>	<i>Bruttourval</i>	22	33	37		8	100
	<i>Nettourval</i>	21	34	38		7	100
	<i>Svarande</i>	19	32	42		7	100

Kommentar: År 2000 förändrades åldersintervallet till att inkludera även 81–85-åringar. Uppgifterna om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser).

Åldersfördelningen (tabell 8) i de dragna urvalen är för respektive delundersökning mycket representativ för svenska befolkningen, särskilt för Riks-SOM-undersökningen totalt sett där fördelningen helt matchar befolkningens. Men genom att yngre svarar i något mindre utsträckning än äldre (jfr. tabell 6), särskilt relativt gruppen 50–75-åringar, uppkommer likväl en viss snedfördelning i undersökningen. Tendensen har vuxit fram och förstärkts under senare år. 2002 gäller skevheten särskilt Riks-II. Det finns samtidigt tecken på att de äldsta och i viss mån även de yngsta tenderar att falla bort i något större utsträckning som naturligt bortfall. Bland de svarande blir därför gruppen 50–75-åringar ytterligare något överrepresenterad.

Ser vi till den *geografiska fördelningen* (tabell 9), är huvudintrycket att Riks-SOM 2002 ger en god bild av Sverige som helhet. Det dragna urvalet bjöd totalt sett på en tämligen riktig fördelning över regionerna. Det faktum att boende i Stockholmsregionen svarar i något mindre utsträckning än andra gör dock att denna region blir något underrepresenterad i undersökningen, dock inte tydligt relativt någon enskild region. Fördelningen i Riks-I och Riks-II är tämligen likartad, den största skillnaden uppgår till 3 procentenheter och gäller Östra Mellansverige som är svagt underrepresenterad som region i Riks-I och tvärtom något överrepresenterad i Riks-II.

Tabell 9 Fördelning på region bland de svarande 2001–2002 samt 2002 i urvalen respektive i svenska befolkningen (procent)

År	Undersökning/ grupp	Region								Summa	
		Stockholm	Östra Mellansverige	Småland med öarna	Sydsverige	Västsverige	Norra Mellansverige	Mellersta Norrland	Övre Norrland		
2001	Riks-SOM I & II	18	18	9	13	20	11	5	6	100	
	<i>Riks-I</i>	17	18	9	14	20	11	6	5	100	
	<i>Riks-II</i>	18	18	9	13	20	11	5	6	100	
2002	Befolkning	21	17	9	14	20	9	4	6	100	
	Riks-SOM I & II	Bruttourval	21	17	9	15	18	10	4	6	100
		Nettourval	20	18	9	15	18	10	4	6	100
		Svarande	19	17	10	15	19	10	4	6	100
	<i>Riks-I</i>	<i>Bruttourval</i>	21	16	9	15	19	10	4	6	100
		<i>Nettourval</i>	21	16	9	15	19	10	4	6	100
		<i>Svarande</i>	19	16	9	16	19	10	4	7	100
	<i>Riks-II</i>	<i>Bruttourval</i>	20	18	10	14	18	9	5	6	100
		<i>Nettourval</i>	20	19	10	14	18	9	4	6	100
<i>Svarande</i>		18	19	10	15	18	10	5	5	100	

Kommentar: Uppgifterna om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser).

Vad gäller yrkessektor (tabell 10) är statligt anställda något överrepresenterade och privatanställda tvärtom något sämre representerade bland de svarande relativt svenska befolkningen – detsamma gäller för bägge delundersökningar. Vi finner också en liten skillnad mellan befolkningen och de svarande beträffande *fackföreningsmedlemskap* (tabell 11), i det att SACO-medlemmar är något överrepresenterade på bekostnad av LO- och TCO-medlemmar.

Tabell 10 Yrkessektor bland de svarande 1986–2002 samt 2002 hos svenska befolkningen (procent)

År	Undersökning/ grupp	Sektor			Summa
		Statlig	Kommunal	Privat	
1986	Riks-SOM	17	28	55	100
1987	Riks-SOM	17	28	55	100
1988	Riks-SOM	18	27	55	100
1989	Riks-SOM	16	31	53	100
1990	Riks-SOM	15	27	58	100
1991	Riks-SOM	13	30	57	100
1992	Riks-SOM	16	27	57	100
1993	Riks-SOM	15	28	57	100
1994	Riks-SOM	15	29	56	100
1995	Riks-SOM	15	26	59	100
1996	Riks-SOM	12	31	57	100
1997	Riks-SOM	14	29	56	99
1998	Riks-SOM I & II	11	28	60	99
	<i>Riks-I</i>	12	28	60	100
	<i>Riks-II</i>	11	28	61	100
1999	Riks-SOM I & II	13	28	60	101
	<i>Riks-I</i>	13	28	60	101
	<i>Riks-II</i>	12	28	59	99
2000	Riks-SOM I & II	12	29	59	100
	<i>Riks-I</i>	12	29	59	100
	<i>Riks-II</i>	12	29	59	100
2001	Riks-SOM I & II	11	31	58	100
	<i>Riks-I</i>	11	31	58	100
	<i>Riks-II</i>	12	30	58	100

2002	Befolkningen	6	28	65	100
	Riks-SOM I & II	11	29	60	100
	<i>Riks-I</i>	11	29	60	100
	<i>Riks-II</i>	11	29	60	100

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB och avser yrkesverksamma i Sverige år 2000 och inte helt jämförbara beroende på skillnader i insamlingsmetod.

Tabell 11 Fackföreningsmedlemskap bland de svarande 1986–2002 samt 2002 hos svenska befolkningen (procent)

År	Undersökning/ grupp	Fackförening			Summa
		LO	TCO	SACO	
1986	Riks-SOM	59	33	8	100
1987	Riks-SOM	59	33	8	100
1988	Riks-SOM	55	33	12	100
1989	Riks-SOM	56	34	10	100
1990	Riks-SOM	56	32	13	101
1991	Riks-SOM	56	32	12	100
1992	Riks-SOM	53	33	13	99
1993	Riks-SOM	56	32	12	100
1994	Riks-SOM	56	31	13	100
1995	Riks-SOM	56	32	12	100
1996	Riks-SOM	54	29	17	100
1997	Riks-SOM	53	34	13	100
1998	Riks-SOM	55	32	13	100
	<i>Riks-I</i>	<i>52</i>	<i>34</i>	<i>14</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>58</i>	<i>31</i>	<i>12</i>	<i>101</i>
1999	Riks-SOM I & II	54	32	15	101
	<i>Riks-I</i>	<i>53</i>	<i>33</i>	<i>14</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>54</i>	<i>30</i>	<i>15</i>	<i>99</i>
2000	Riks-SOM I & II	54	32	15	101
	<i>Riks-I</i>	<i>53</i>	<i>32</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>54</i>	<i>31</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
2001	Riks-SOM I & II	52	31	17	100
	<i>Riks-I</i>	<i>49</i>	<i>35</i>	<i>16</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>55</i>	<i>28</i>	<i>17</i>	<i>100</i>

2002	Befolkningen	51	35	14	100
	Riks-SOM I & II	50	34	16	100
	<i>Riks-I</i>	<i>51</i>	<i>33</i>	<i>16</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-II</i>	<i>50</i>	<i>34</i>	<i>16</i>	<i>100</i>

Kommentar: Data om befolkningen 2002 är hämtade från SCB och avser anställda i åldrarna 16–64 år.

På det hela taget visar dock jämförelserna på ett antal relevanta punkter redovisade ovan att de svarande i Riks-SOM-undersökningen som grupp betraktad är lik befolkningen som helhet.

Noter

- ¹ Parallellt med Riks-SOM-undersökningen genomför SOM-institutet också en motsvarande enkätundersökning i Västra Götalandsregionen. För en utförlig redovisning av resultaten från 2001 års undersökning, se Nilsson, Lennart (red.) (2003) *Perspektiv på Västsverige*, SOM-rapport nr 31, SOM-institutet, Göteborgs universitet. En resultatpublikation av Väst-SOM 2002 kommer att ges ut under hösten/vintern 2003.
- ² Kommunundersökningen i Alingsås 1997.

FÖRFATTARNA

Rudolf Antoni, fil kand, verksam vid SOM-institutet och Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Annika Bergström, fil kand, är doktorand samt verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Ulf Bjereld, professor, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt konflikterna i Mellanöstern.

Chris von Borgstede, fil dr, är verksam vid Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet. Huvudsakligt forskningsområde är sociala dilemman, med inriktning på miljöbeteende och normers inverkan på agerande i sociala dilemman. Hon är även verksam i forskningsprogrammet COPE.

Martin Brothén, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, och bedriver forskning om förtroendet för riksdagen och om internationaliseringen av det parlamentariska arbetet.

Marie Demker, är docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationell och komparativ politik, särskilt västeuropeisk politik och immigrationspolitik.

Ann-Marie Ekengren, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad mot internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt övervakningsfrågor.

Henrik Hammar, fil dr, är verksam vid Nationalekonomiska institutionen, Göteborgs universitet, och forskar om den politiska ekonomin kring val av styrmedel.

Per Hedberg, fil kand, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring kärnavfallsfrågan.

Lowe Hedman, professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet. Hans forskning är inriktad på mediepolitik och medieutveckling, främst elektronisk publicering.

Sören Holmberg, professor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är ledare för valforskningsprogrammet och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende och representativ demokrati.

Sverker C. Jagers, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, och bedriver forskning inom fältet miljöpolitik – särskilt grön politisk teori, opinionsbildning och väljar-/konsumentbeteende samt internationell miljöpolitik.

Staffan Kumlin, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar kring politisk opinionsbildning och väljarbeteende, särskilt sambanden mellan människors personliga kontakter med välfärdsstaten och politiska attityder.

Rutger Lindahl, Jean Monnet-professor i europeisk statsvetenskap och chef för Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på europafrågor samt på säkerhetspolitisk opinion och debatt.

Lennart J. Lundqvist, professor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, med särskild inriktning mot organisation och genomförandeprocesser inom miljöområdet. Han är verksam i klimatforskningsprogrammet COPE.

Johan Martinsson, fil kand, är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad mot arbetsmarknadspolitik och opinionsbildning.

Lennart Nilsson, universitetslektor vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet samt föreståndare för Cefos, Centrum för forskning om offentlig sektor. Han sysslar med forskning kring den offentliga sektorn och offentlig service.

Åsa Nilsson, fil kand, är verksam vid SOM-institutet och undersökningsledare för Riks-SOM undersökningarna samt doktorand vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Henrik Oscarsson, docent, är lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende och opinionsbildning.

Christina Ribbhagen, fil mag, är sedan hösten 2002 verksam vid SOM-institutet och Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Bo Rothstein, August Röhss-professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han forskar för närvarande om den svenska modellens uppgång och fall.

Jan Strid, universitetslektor vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning om tidningar och radio.

Jerker Thorsell, fil mag, arbetar som biträdande forskare inom forskningsprogrammet COPE, vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Ingela Wadbring, fil dr, är verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hon forskar kring medieanvändning med inriktning på dagspressutveckling.

Lennart Weibull, professor i massmedieforskning vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på mediehistoria, medieanvändning och IT-utveckling.

DELTAGANDE PROJEKT

Arbete och industri

Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Lennart Weibull

Arbetsmarknadens politik

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Bo Rothstein, Sören Holmberg och Maria Oskarson

Bibliotek i förändring

Högskolan i Borås
Lars Höglund

Bilder av mediemakt

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Bengt Johansson

Bilder av riksdagen – medborgare och riksdagsledamöter i den representativa demokratin

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg

Dagspresskollegiet

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Lennart Weibull och Ingela Wadbring

Energiopinionen i Sverige

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Per Hedberg

Från papper till elektronik – den nya tidningens framväxt

Institutionen för informationsvetenskap, Uppsala universitet
Lowe Hedman

Läsvanor rörande böcker och tidskrifter i Sverige

Nordicom och Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Ulla Carlsson och Lennart Weibull

Mediernas och allmänhetens integrationsbilder

Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
Kent Asp

Opinionskonsulterna – en växande maktfaktor i det svenska samhället

Humanistiska institutionen, Örebro universitet
Larsåke Larsson

Policy Selection Political Feasibility and Economic Efficiency (inom COPE-programmet)

Statsvetenskapliga institutionen och Nationalekonomiska institutionen,
Göteborgs universitet
Sverker C. Jagers och Henrik Hammar

Publik- och utbudsanalys

Sveriges Television
Bengt Nordström

Samhällsorganisation och socialt kapital

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Bo Rothstein

Spatial and temporal organisation of policy implementation: Issues of legitimacy and efficiency (inom COPE-programmet)

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Lennart J. Lundqvist

Svensk opinion och EU

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Rutger Lindahl

Svensk utrikespolitisk opinion

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Ulf Bjereld

Sveriges tidskrifter

Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och
masskommunikation, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Lennart Weibull

Val och flernivådemokrati

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Folke Johansson, Lennart Nilsson och Lars Strömberg

Valforskningsprogrammet

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg

Vetenskap i samhället

Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och
masskommunikation, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Lennart Weibull

Äldre i samhället

Institutionen för journalistik och masskommunikation och
Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Sören Holmberg och Lennart Weibull

Övervakningshistoria. Vetenskapsrådets MUST-program

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet
Ulf Bjereld

ADRESSER

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
SE 405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se. Hemsida: www.som.gu.se

Beställningar av publikationer kan göras på tfn 031 - 773 49 76 eller faxas in på nummer 031 - 773 45 54. För beställningar via e-post är adressen order@som.gu.se. Det går också att beställa publikationer via vår hemsida: www.som.gu.se

Om Du vill kontakta någon av de medverkande författarna i *Fåfångans marknad* följer här e-postadresser.

Namn	E-postadress
Rudolf Antoni	rudolf.antoni@jmg.gu.se
Annika Bergström	annika.bergstrom@jmg.gu.se
Ulf Bjereld	ulf.bjereld@pol.gu.se
Chris von Borgstede	cvb@psy.gu.se
Martin Brothén	martin.brothen@pol.gu.se
Marie Demker	marie.demker@pol.gu.se
Ann-Marie Ekengren	ann-marie.ekengren@pol.gu.se
Henrik Hammar	henrik.hammar@economics.gu.se
Per Hedberg	per.hedberg@pol.gu.se
Lowe Hedman	lowe.hedman@dis.uu.se
Sören Holmberg	soren.holmberg@pol.gu.se
Sverker C. Jagers	sverker.jagers@pol.gu.se
Staffan Kumlin	staffan.kumlin@pol.gu.se
Rutger Lindahl	rutger.lindahl@pol.gu.se
Lennart J. Lundqvist	lennart.lundqvist@pol.gu.se
Johan Martinsson	johan.martinsson@pol.gu.se
Lennart Nilsson	lennart.nilsson@cefos.gu.se
Åsa Nilsson	asa.nilsson@jmg.gu.se
Henrik Oscarsson	henrik.oscarsson@pol.gu.se
Christina Ribbhagen	christina.ribbhagen@som.gu.se
Bo Rothstein	bo.rothstein@pol.gu.se
Jan Strid	jan.strid@jmg.gu.se
Jerker Thorsell	jerker.thorsell@pol.gu.se
Ingela Wadbring	ingela.wadbring@jmg.gu.se
Lennart Weibull	lennart.weibull@jmg.gu.se

SOM-INSTITUTETS RAPPORTER

SOM-rapport nr 1

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 2

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 3

Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 4

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiototal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 5

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 6

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)

SOM-rapport nr 7

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE

SOM-rapport nr 8

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE

SOM-rapport nr 9

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE

SOM-rapport nr 10

Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*

Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--10--SE

SOM-rapport nr 11

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*

Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--11--SE

SOM-rapport nr 12

Nilsson, Lennart (red): *Västsvrige i fokus*

Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--12--SE

SOM-rapport nr 13

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*

Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--13--SE

SOM-rapport nr 14

Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*

Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--14--SE

ISBN 91-972694-1-7

Swedish Opinion

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (eds.) Engelsk sammanfattning av SOM-institutets resultat.

Göteborg 1995, 24 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)

ISBN 91-972694-0-9

SOM-rapport nr 15

Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*

Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--15--SE

ISBN 91-972694-2-5

SOM-rapport nr 16

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*

Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--16--SE

ISBN 91-972694-3-3

SOM-rapport nr 17

Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*

Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--17--SE

ISBN 91-972694-4-1

SOM-rapport nr 18

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*

Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--18--SE

ISBN 91-972694-5-X

Trends in Swedish Opinion

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (eds.) Långtidstrender inom svensk opinionsbildning, engelsk sammanfattning.

Göteborg 1997, 36 sidor. Pris 80 kronor (moms tillkommer)

ISBN 91-972694-6-8

SOM-rapport nr 19

Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*

Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--19--SE

ISBN 91-972694-7-6

SOM-rapport nr 20

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionsambället*

Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--20--SE

ISBN 91-972694-8-4

SOM-rapport nr 21

Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*

Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--21--SE

ISBN 91-972694-9-2

SOM-rapport nr 22

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*

Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)

ISRN GU-STJM-SOM--22--SE

ISBN 91-973670-1-X

SOM-rapport nr 23

Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*

Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-2-8

ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE

SOM-rapport nr 24

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*

Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-3-6

ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE

SOM-rapport nr 25

Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*

Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-4-4

ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE

SOM-rapport nr 26

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*

Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-6-0

ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE

SOM-rapport nr 27

Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*

Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-7-9

ISRN: GU-STJM-SOM--27--E

SOM-rapport nr 28

Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*

Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-8-7

ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE

SOM-rapport nr 29

Wadbring, Ingela, Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red): *Efter Arbetet.*

Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.

Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)

ISSN: 1101-4692 och 0428-4788

ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE

SOM-rapport nr 30

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken. Trettiotvå artiklar om politik, medier och samhälle.*

Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-973670-9-5

ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE

SOM-rapport nr 31

Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*

Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-89673-01-8

ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE

SOM-rapport nr 32

Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*

Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-89673-02-6

ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE

SOM-rapport nr 33

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*

Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)

ISBN: 91-89673-03-4

ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE

